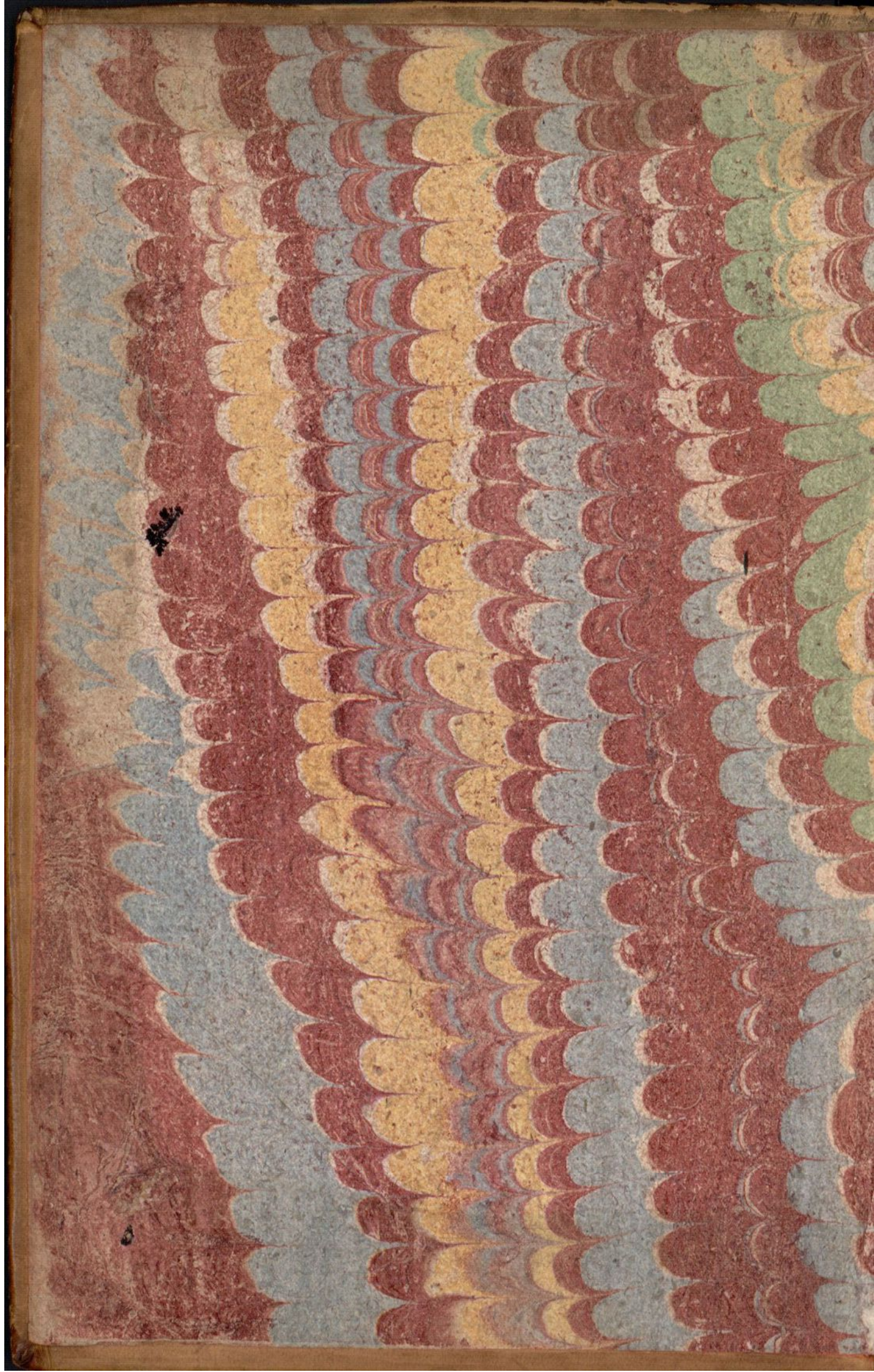
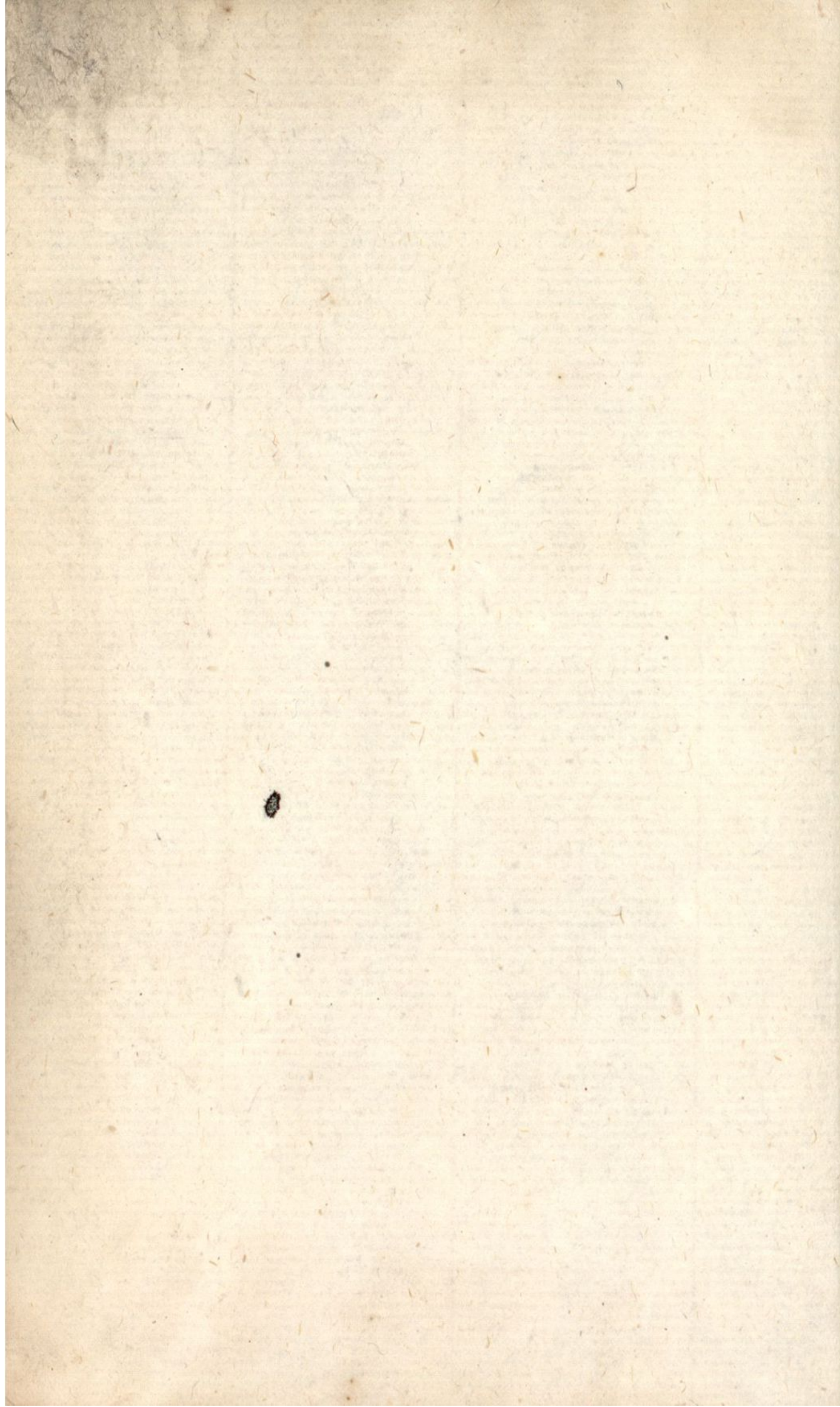

6603

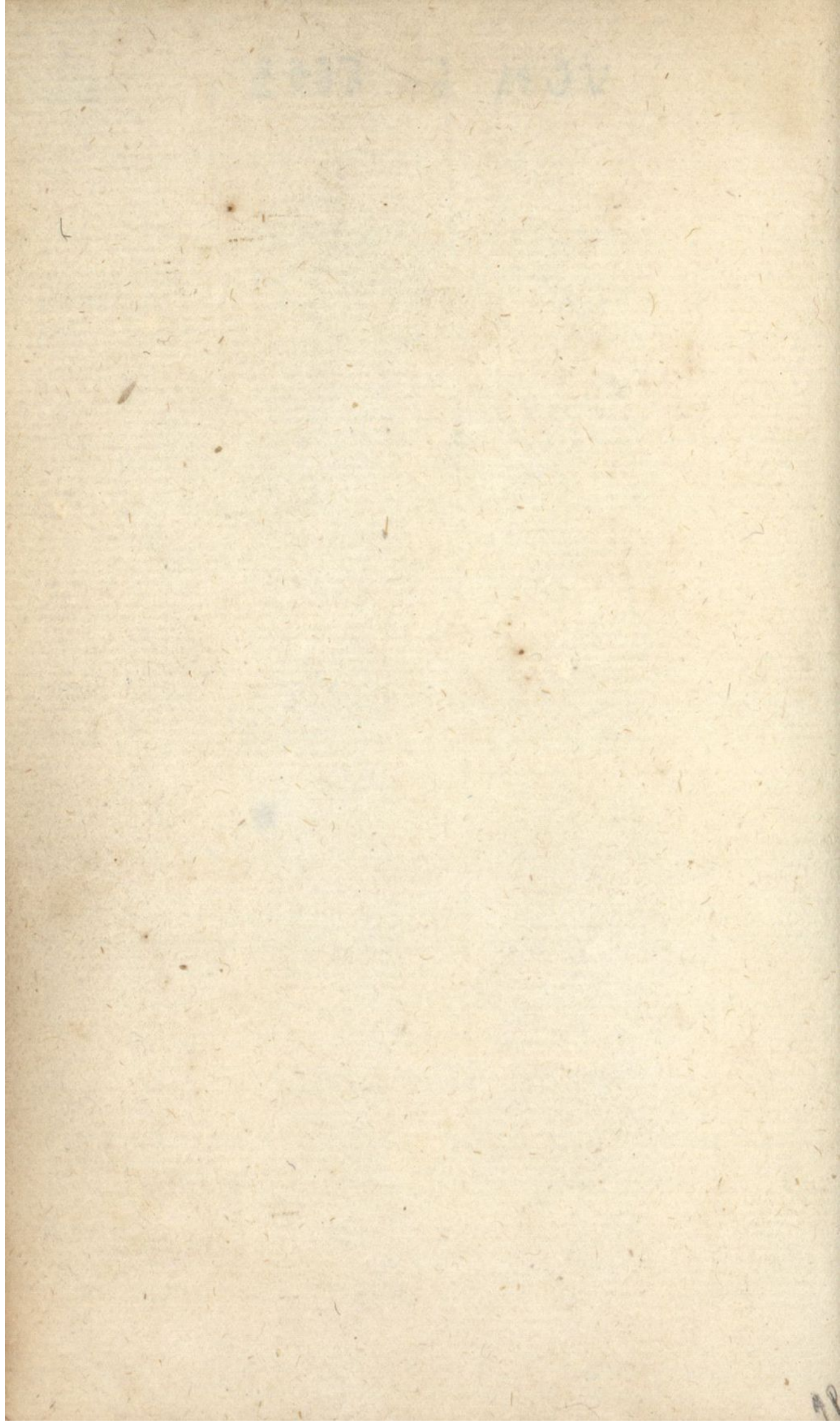
P. RAMON
DE RELIGIO
CHRISTIAN

VCM 6= 5603

PETRI RAMI
VEROMANDVI, PHI-
LOSOPHIÆ ET ELOQVEN-
tiæ Regii professoris celeberrimi,
Commentariorum de Reli-
gione Christiana, Li-
bri quatuor,

EIVSDEM VITA
A Theophilo Banosio descripta.

BIBLIOTHÈQUE
de

MR COUSIN

6603

FRANCOFVRTI
Apud Andream Wechelum.
M. D. LXXVII.

PETRI RAMI

VEROMANDE PHI

LOSOBIA AT EIOOVEN

na Regii profectus celeberrim

Commenationum de Reli

gione Christiana, Li

bi duntaxat

FIVSDEM VITA

Atque de huiusmodi descriptio

ILLVSTRI ET GENE-
ROSO DOMINO, DO. PHI-
lippo Sidneio Proregis Hybernix
filio, Comitum Warwici &
Leycestrix nepoti,

THEOPHILVS BANOSIVS

SALVTEM ET GRATIAM

in Christo plurimam
exoptat.

HEC *ST hoc in more positum nostro
seculo (SIDNEIE clarissime)
ut plerique nominis sui gloria
variis artibus posteritati cele-
brandam commendent. Alii enim ex diuitia-
rum, aedificiorumque Luculli sumptus exupe-
rantium monumentis, laudem aucupatur: alii
Absalonis verentes aeternam, pyramidem &
arcum triumphalem superstites sibi erigi cu-
rant: alii honores ambiunt: alii denique Sar-
danapali mores non tantum sectantur, sed vo-*

luptatum illecebris deliniti beatos se esse existimant. Enimuerò quàm inania sint hæc stultorum hominum studia, omnium gentium & ætatum exempla docent, diuinoq; oraculo admonemur, Ματαρότης ματαροτήτων, τὰ πάντα ματαρότης. πῃς ὡλεσσεύεαι τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτῷ ὅμοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον? Itaque illi demum sapienter fame suæ consulunt, qui diuinarum humanarumque rerum scientiam ab incunabulis amplectentes, ad extremum usque spiritum indefesso studio prosequuntur: hocque genus hominum utrarum est, ita de ipsorum laudibus nulla unquam ætas conticescet, & virtutis sapientiæq; egregia documenta amabit & sectabitur. Quod sicubi unquam verum fuit, in Petro Ramo verissimum esse omnes illi fateantur qui scripta ipsius quæ extant doctissima perlegerunt: sed quantum distat cælum à terra, sic ea sapientia quæ ex Philosophi Christiani & Martyris Christi de religione Christiana commentariis recens emergit, omnis doctrinæ ac sapientiæ humanæ laudem longè superat. De quibus antequam nonnihil dicam, historiam de Petri Rami vita, studiis Philosophicis, moribus, religione, morte denique ipsa paucis accipe.

PATRIA Petri Rami fuit Veromanduorū pagus, *QW T*, olim obscurus, sed in posterum celebris, qui Oratorem & Philosophū non minori laude quā Arpinum alioquin ignobile, Ciceronem genuerit. Natus est salutis nostræ M. D. XV. eo ipso anno quo Franciscus I. (bonarum literarum parens) Rex Galliarum inauguratus est. Parentes Rami agricola fuerunt pauperrimi. Auus certè, ut ipse commemorat in Præfatione Regiæ suæ professionis, in Eburonū gente, familia imprimis illustri fuit: sed patria à Carolo Burgundionū duce capta, & incēsa, in Veromanduorū agrum profugus, ob paupertatē carbonariā artē exercuit. Auo & patre Ramus fuit pauperior & calamitosior. Puer enim vix è curis duplici peste laboravit, à qua Dei beneficio liberatus, anno ætatis suæ circiter octauo sponte Lutetiam venit, & inde bis abductus violentia temporis, bis eodem tamen, quamlibet reflantibus ventis reuersus, & ardenti discendi studio incensus, ab Honorato Carpenterio auunculo victū per aliquot menses perexiguum accepit, ut artes addisceret: deinceps necessitate coactus multos annos duram seruitutem in collegio Nauarræ seruiuit. Sed quum inter diu dominis suis fide-

Auus Rami
illustri loco
natus.

Ramus ar-
tium libera-
lium laurea
donatur.

lem operam prestitisset, nocte, Cleanthis Phi-
losophi exemplo non dissimili, oleo & lucerna
disciplinarum lumen breui tempore tantū sibi
comparauit, vt artium liberaliū laurea sit do-
natus: & priuatim docendo se exercuit, donec
in Academia Parisiensi, omniū antiquissima,
prælectiones auditorum frequentia celeberrimas,
& doctissimorum hominum iudicio do-
ctissimas est professus. Ex quibus certè appa-
ret nostrum Philosophū ad res magnas & præ-
claras natum, contra communem mortalium
cursum, à desperatis initiis ad optatum finem
tandem peruenisse: vereq; de illo dici potest,

Qui cupit optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudauit & alsit.

Equidem difficillimum semper fuit eum res
magnas agere, cui magnæ opes desunt, & haud
facile emergūt quorum virtutibus obstat, Res
angusta domi: sed labor omnia vincit impro-
bus: nec solet virgula diuina illos deferere, qui
ocium & voluptates, tanquam Syrenum can-
tus euitantes, honestissimas disciplinas perpe-
tuis laboribus & vigiliis adipiscuntur. Atque
hæ fuerunt Petri Rami studiorum radices à iu-
uentute amara, fructus verò quàm dulces &
suauis postmodū extiterint, agendū videamus.

SUSCE

SVSCEPTA Magistri laurea, & præle- Studia Ra-
mi Philoso-
phica.
 ctionum publicarum exercitio factus erudi-
 tior, Logicam tanquam instrumentū reliqua-
 rum artium expolire, acueret, & à rubigine ex-
 purgare instituit: idq; Tusani Græcarum lite-
 rarum Regii professoris motus adhortationi-
 bus, & usu redditus prudentior. Nam quum
 eruditionem suam in explicandis autoribus
 experiri conaretur, multa se studuisse, & non
 multum, deprehendit, sicq; præposterè studiis
 suis consuluisse. Quemadmodum enim non hi
 qui plurimo cibo utuntur, melius valent iis
 qui quantum opus est edunt: ita non qui pluri-
 ma, sed qui utilia legunt & observant, studiosi
 & eruditi sunt habendi. Narrat Lampridius
 Heliogabalum Romanum Imperatorem assen-
 tatoribus suis conuiuium condixisse, iisque ci-
 bos ex cera, ligno, ebore, marmore, lapidibus
 fictos pictosq; apposuisse, & illos non gustu, sed
 visu satiatos domum remisisse: sic Ramus, qui
 ex multis Sophisticis argutiis tanquam cena
 philosophica philosophum se esse putabat, non
 rerum prudentia & sapientia, non dicendi ac
 differendi scientia satiatum esse, sed fictis re-
 bus deceptum vidit. Verum de his ipsis studiis
 Logicis, ipse in epilogo libri quinti scholarum

Vide epilo-
gum libri
quinti, scho-
larum diale-
cticarum.

*Dialecticarum fusius disseruit. Ex quibus con-
stat qua via ab Scholasticis tenebris ad hanc
doctrinae lucem peruenerit. Anno itaque eta-
tis vicesimo primo Dialecticae studiis magno
animi ardore incumbit: & eius artis usum,
veterum Philosophorum & Oratorum exer-
citationibus tantopere celebratum, scholis Pa-
risiensibus septimo post anno tandem restituit,
edita in hunc finem Dialectica & Aristote-
licis animaduersionibus ad Academiam Pa-
risiensem. Socij studiorum fuerunt Bartholo-
maeus Alexander, & Audomarus Talaus,
diuinae doctrinae & singularis iudicij vir: qui
nisi praematura morte sublatus fuisset, parem
equidem, sed superiorem in bonis literis hoc
nostrum seculum non vidisset: cum illo super-
stite Ramus fraternam semper coluit amici-
tiam. Aemulos vero, ne quid grauius dicā, ex-
pertus est quamplurimos, imprimis P. Gallan-
dium, Antonium Goueanum, Ioachimum Pe-
rionium, Iacobum Carpentarium: hostes vero
insensissimos Sorbonistas, quorum omniū par-
tim inuidia, partim maleuolo animo ad sub-
sellia indicum Ramus saepe accusatus, semel
damnatus, propter editas in Aristotelem ani-
maduersiones, de fama & fortunis periclita-
tus*

Ramus Dia-
lecticam &
animaduer-
siones Ari-
stotelicas
edit in pu-
blicum, &
hoc nomi-
ne periclita-
tur.

tus est, & tandem interdictum ei, ne unquam scribendo vel docendo in ullam Philosophia partem ingrederetur. Quos labores, quae pericula, quas contentiones, quas calamitates hoc nomine velut Hercules alter sustinuerit, longum esset commemorare, & ex Talai Academia repetere plura scire cupientibus erit facilitum: hoc unum dicam, nouum & inauditum crimen fuisse Ramo obiectum, Quod Aristoteli repugnando, Theologiam eneruaret. Magnus scilicet pietatis magister Aristoteles, qui mundi creationem, prouidentiam Dei, animi immortalitatem derisit: qui vita aeterna spreta, beatitudinem hominis non in alia quam in hac mortali vita statuit: qui post mortem nihil aliud homini reliquit, quam ut dici posset, Hic beatus fuit: qui humanam felicitatem ex hominis ipsius facultate, non ex diuina gratia definit: denique qui oppletus tenebris & caligine, libris quatuordecim Metaphysices, quibus veram sophiam describere conatur, Sophisticam omnium maximè stultam, maximèque impiam infinitis locis proponit. Atque hoc nomine Athenis accusatum, & in Chalcidem relegatum esse docti existimant quod de Diuinitate malè sentiret. Neque temerè Pa-

VideAc
miam TAristo
Atheis

Cur olim
Thomas A-
quinas sit
damnatus à
Sorbonistis

Aristoteles
quomodo
sit celebris
philosoph.

Rodolphus
Agricola in
dialecticis
ab Aristote-
le dissentit.

rifienses illi Theologi Sorbonistis nostris multo prudentiores habentur, qui, ut erat in indice Magistri Sententiarum, Thomam Aquinatem damnarunt, quod cum sacris literis paganismum Aristotelis permisceret. Sed, inquires, Artes liberales organo Aristotelis melius definiuntur & tractantur. Mei non est instituti Aristotelem in Philosophicis negligere, quem scientia rerum, scriptorum copia, eloquendi suauitate, inuentionum acumine, varietate operum imprimis celebrem philosophum dici posse nemo sanus unquam negauerit. Sed plerique immerito offendi mihi videntur, quod liberius iudicet Ramus de Aristotelicis præceptis, alium in iis ordinem & viam meliorem requirens, nonnulla etiam desiderans quæ deesse videntur. Quasi verò eadem libertate usus non sit Aristoteles in reprehendendis iis qui ante ipsum scripserunt Dialecticis, Rhetoricis, Philosophicis scriptoribus. Rodolphus Agricola ante Ramum istud ius sibi etiam arrogauit, & non idem quod Aristoteles sentit, & tradit de locis inueniendi. Mathematici, quorum axiomata certa sunt, tamen non iisdem insistent omnes, quibus Euclides & Ptolemaeus vestigiis. Sed liberum esto cuiusque

cuiusque hac de re iudicium, dummodo verum
omnes fateamur, Evangelii nempe doctrinam
Sophistis illis omnino fuisse exosam, qui negle-
cto verbi sacri studio Theologiam sophismatis
in finitis ab Aristotele mutuatis peruerterunt,
quæ ante Rami animadversiones pro oraculis
in Academia Parisiensi habita esse Philoso-
phi summi confitentur. Invidia ergo crimen
fuit non exiguum, Petrum Ramum Aristote-
lis Ethnici, antagonistam Christianum tot
contumeliis, & famæ bonorumq; damnis in-
dignissimis afficere.

Ceterum quum tantis tempestatibus agi-
taretur, Nicolaus Sapiens illum summis pre-
cibus obtestatur, ut Præleum gymnasium de-
sertum ab scholasticis, propter pestem Lutetia,
anno M. D. XLIIII. saevissime grassantem,
restauraret. Cuius petitioni obtemperans, sic
enixus est, ut brevi tempore loci solitudo in ma-
gnam iuventutis frequentiam sit commutata.
Nec tamen diu ibi securus quieuit: Nam Sorbo-
nista Sapientum impulerunt ut Ramum foras
expelleret: sed causa in iudicio cognita, Curia
Parlamenti decreto Ramus Prælei gymnasiar-
cha & præcipuus moderator confirmatur: neq;
propterea cū adversario summo iure usus est,

Præleum
gymnasium
instaurat.

PETRI RAMI

Ramus elo-
quentiæ &
Philosophiæ
Regius pro-
fessor desi-
gnatur.

*sed concordia certis conditionibus inita, Sa-
pientus cum Ramo in iisdem edibus fraternè
vixit & mortuus est. Hoc initium fuit illius
lucis quæ Ramum ex tenebris eduxit. Nam
paulo post, nempe anno Domini M. D. LI. æ-
tatis autem Rami anno XXXVI. Henrici Gal-
liarum Regis diplomate, ad postulationem Ca-
roli Lotharingi Cardinalis, Regius eloquentiæ
& philosophiæ professor, summo cum honore
& totius Galliæ applausu designatus est. Hic
longius progredi non possum, quin Dei clemen-
tiam & providentiam commendem, qui Ra-
mum iacentem è pulvere inopem erexit, ut in
altissimo honoris gradu postea collocaret. Nam
antequam rex Henricus Ramum commemo-
rato honore affecisset, Parisiensis Senatus uni-
versus sanctissimo iudicio constituerat, ut in
pristinum statum restitueretur, integrumq; ei
esset in coniungendis eloquentiæ & Philoso-
phiæ studiis, liberè philosophari. Equidē quan-
tas hoc nomine & quàm frequentes Deo Opt.
Maximo egerit gratias, ex multis ipsius scri-
ptis manifestum est, quas versibus sequenti-
bus sæpe decantabat.*

Committe vitam, rem, decus
Dei vnius arbitrio,

Animi tibi ex sententia
 Confecta reddet omnia:
 Illustris auroræ ut iubar
 Tua faciet ut sit æquitas,
 Ut luce virtus sit tua,
 Meridiana clarior.

Itaque Regius Eloquentiæ & bonarum artium
 professor designatus, totum se Reip. literariæ Ciceronia-
nus Rami.
 commodis deuouit, Ciceroniano, id est, eloquen-
 tiæ thesauro edito in publicum, ut barbarie ab-
 dicata, Latini idiomatis elegantia in pristinum
 decus restitueretur. Legimus Græcos Demo-
 sthenis eloquentia, Romanos Ciceronis facun-
 dia ad bene apteque dicendum fuisse excitatos:
 at verò non tantum Gallos vidimus ex Rami
 ore melle dulciori fluente oratione ornatè di-
 cere, verum omnes Europæ Academiæ hu-
 ius nostri Oratoris scriptis & doctrinæ fama
 excitatas eloquentiæ summa contentione ope-
 ram dedisse. Nulla siquidem est Christiani or-
 bis natio quæ Rami sapientiam non amauerit, Fama sapien-
tiæ Rami.
 & præmio laudando redimere studuerit. Amis-
 so enim Romulo Amaseo, qui mille ducatorum
 stipendiis in celeberrima Bononiensi Acade-
 mia docuerat, Angelus Papius totius Acade-
 miæ consensu illum in demortui locum euoca-
 uit. Ab Andrea Dudutio Imperatoris legato

Cracouiam est inuitatus. Ioannes Rex Pan-
 noniae Albæ Iuliæ administranda magna pro-
 posita mercede præficere voluit, & chirogra-
 pho Regio obsignauit. Nec frustrà tanti viri
 fama ex doctrinæ & lucubrationū monumen-
 tis omnes Europæ partes fuit peruagata. Lati-
 nas enim fecit Epistolas Platonis: scripsit in a-
 liquot Marci Tullii orationes, in Fatum, in
 somnium Scipionis, in librum primum de Le-
 gibus, in Virgilii Bucolica & Georgica, De ve-
 terum Gallorum moribus libros duos, De mi-
 litia Cæsaris, Brutinas quæstiones, multaq; a-
 lia, quibus recensendis & merito laudandis
 hic nequaquā immorabor, quum omnia ipsius
 quæ supersunt opera, & in iis quædam nondū
 excusa, Andrea Wecheli typographi typis in
 lucem breui proditura sint. In docendis autem
 & tractandis disciplinis duplicem instituit ra-
 tionem: alteram ἀποδεικτικὴν, alteram ἐλεγκτικὴν
 qua in regia cathedra per multos annos bona-
 rum literarum & philosophiæ curriculum de-
 mensus est, & ornamentis suis ornauit. Vsum
 rerum omnium magistrum imprimis sibi pro-
 posuit, docuitq; artium liberalium fines ad hu-
 manæ vitæ fructum referre, ut his artibus ho-
 mines instructi prudentius de rebus agendis
 deli-

5
 Illustranda-
 rum artium
 Methodus.

deliberarent, deliberatasq; paratius ac prom-
ptius exequerentur. Grammaticam multitu-
dine praeceptorum infinitam ad certa loquen-
di praecepta, eaq; puerorum captui accommo-
data restrinxit. Vt enim vasa oris angusti su-
perfusam humoris copiam respuunt: sic tenel-
la puerorum ingenia perspicuitatem & do-
ctrinae amant compendia, confusasq; regulas
non recipiunt. Rethoricam Audomaro Ta-
leo tradidit arte breui describendam, quam ex
Platone, Aristotele, Isocrate, Cicerone, Quin-
tiliano conflavit. Dialecticam per annos tri-
ginta exemplis insignibus Poetarum & Ora-
torum illustravit, & quemadmodum periti
Architecti non tantum lateres & reliqua ma-
teriam congregant, sed disponunt & aptant
aedificio: sic Inventionis & Dispositionis par-
tes definitionibus, partitionibus, popularibus
& perspicuis exemplis inter se certis principiis
& legibus copulavit. Ethicam & Physicam
Cygnæo stylo morte iam imminente illustra-
bat. Quid verò in Mathematicis annis 12. eni-
xus fuerit commemorare dignum est. Sub Oron-
tio Fineo qui primus Regia professione in Gal-
liam Mathematicas artes attulit, Mathemati-
cis disciplinis incumbit: & quum optimā pro-

Ethicam &
Physicā Ra-
mus immi-
nente iam
morte illu-
strabat.

Singulare
eiusdem in
Mathemati-
cis studium.

*ficiendi rationem esse intelligeret, docere alios
quæ didiceris, in gymnasio Cenomano sex pri-
mos Euclidis libros cum sphaera publicè legit.
Euclidem Latinum epistola sua commendat,
Ioannem Penam ingenio & eruditione nobi-
lissimum adolescentem Mathematicum pro-
fessorem designari curat: quo initio suæ profes-
sionis humanitus sublato, Ramus hoc onus in
se suscepit, ut Mathematicum Latinis Græcisq;
literis barbarum à regia cathedra excluderet.
Et quum gratia aulica, imò Regis diplomate
ἐπιστολῆς ille hanc dignitatem ambiret, Ramus
Academiæ decanus constitutus ad Senatum
Parisiensem causæ cognitionem defert: in quo
anno M. D. LXVI. habita elegantioratione,
Mathematicas disciplinas ab imperiti homi-
nis audacia vindicat. Forcatellum eligi curat
in Mathematicis peritissimum, sed Gallicè tan-
tùm docentem: cuius tamen & Friderici Reif-
neri, Mathematici Germani, nec non Arnol-
di Ossati usus opera, totum se Mathematicis
disciplinis publicè docendis deuouit. Illos certè
studiorum & vigiliarum suarum socios assu-
mere non erubuit, recordatus Possidonii & Ze-
nonis, multorùmque aliorum quorum ope M.
Tullius in Philosophia usus est. Nec in Ramo
hoc*

hoc factum minus laudandum est quàm in Aristotele, qui Physica pertractans, à piscatoribus, venatoribus, aucupibus, & omnium generum opificibus rerum naturam est perscrutatus. Quo verò animi ardore Mathematica sit persequutus, testantur in Germania Camerarius, Hieronymus Wolsius Augustanus: in Italia, Comandinus Ferneliæ Bibliothecæ præfectus, Angelus Papius Doctor Bononiensis in iure Ciuili clarissimus, Arnaldus Ferrius Regis apud Venetos legatus: in Britannia verò Acontius & Dius: hi, inquam, omnes ad quos de Mathematicis libris, eorumq; authoribus perscripsit, viui & mortui testabuntur: ipse denique Ramus productis in medium tabellis, quàm incredibili Mathematicũ amore flagrauerit, postea testabitur. In Euclidis certè æigmatibus soluendis non semel corpus debilitauit, & ex quindecim elementorum libris, Arithmetices libros duos, & Geometriæ septem & viginti collegit, quibus res totius vniuersitatis numerare, & omnium figurarum latera metiri compendio facili unusquisq; possit.

Atque hæc de ipsius studiis Philosophicis, nunc verò qui animi & corporis mores fuerint opera pretium erit intelligere. Corporis

Vide infra
Testamentũ
Rami.

Mores ani-
mi & corpo-
ris.

statura fuit grādis, æquabilis, & verè heroica,
 vultu semper ad cælū erecto, generosa natura
 minimè dissimili, & pulcherrimo: oris venu-
 stas nō vulgaris: vocis, motus, laterum, pecto-
 risq; magna elegantia. Victus ratio erat carniū
 plerunq; elixarū: parcius in prandio propter di-
 urna studia, largius in cæna vescebatur: à qua
 per tres horas deambulabat, & cū amicis hila-
 riter colloquebatur. Ante galliciniū semper sur-
 gebat: & totū diem scribendo, legendo & me-
 ditando consumebat. Patiens fuit laboris: &
 discēdi avidus: Etenim nō erubescbat à docto-
 ribus, & discipulis multa in dies querere &
 laudis aculeo proposito ad virtutem omnes co-
 hortabatur. Voluptatē tanquā malorū omniū
 escā, & Reipublicæ literariæ pestem fugiebat.
 Nocte decumbebat super stramine: plumas in
 lecto etiā peregrè proficiscens ferre nō poterat.
 Abstemius fuit viginti annorū spatio, & vi-
 nū nunquā bibisset nisi eo ex Medicorū senten-
 tia ad valetudinē conseruandā necessario uten-
 dum fuisset. Cælebs vixit honestissimè, ab scor-
 tationis nō tantū crimine, sed etiā suspicione
 semper immunis: colloquia obscæna, utpote
 quæ bonos mores corrūpunt, tanquā toxicum
 fugiebat. Hanc cōtinentiā in victu & tempe-
 rantiam

rantiam vitæ consequuta est integritas valetudinis, rarissimeq; graui morbo laborauit, nisi ophthalmia, quam credibile est ex vigiliis immodicis contraxisse. Inedia & exercitatione, præsertim parua pila (quam Galenus excitationem ad bonas artes vocat) non medicamentorum usu, solebat sanitatem tueri & recuperare. Constantia porro & animi magnitudo fuit in Ramo incredibilis: in rebus siquidem prosperis non insolescebat, & in aduersis nunquam animum remisisse visus est, illudq; sæpè in ore habebat,

Optima cō
seruādē bo
nē valetudī
nis ratio.

-----Dabit Deus his quoque finem.

Durate, & vosmet rebus seruate secundis.

QVID patientiam eius in ferendis & condonandis aduersariorum contumeliis recensam? quibus nihil vnquam respondisse (excepto vno Scheckio Germaniæ Philosopho, idq; grauissimis de causis) certum est. Thrasybuli denique ἀμυνστὰς imitatus acceptas iniurias ultus est nunquam, sed Socratica, & ut melius dicam, Christiana tolerantia & benignitate erga aduersarios usus est. Φιλάνθρωπος & humanus fuit, alienus ab auaritia & assentatione: nec ut Romanorum imperatori Vespasiano, suavis fuit Ramo lucri odor ex re qualibet.

Nam inter cætera referam quod cuidam respondit, qui in Poloniam legatus, Ramo, ut secum proficisceretur ad Henrici, qui nunc est, Galliarum regis laudes decantandas, magno pretio persuadere conatus est. At verò, ait, Oportet Oratorem non tantum dicendi peritum, sed virum bonum esse: nec viri boni lingua venalis esse debet. Eloquentia ad questum non est abusus, sed sudore & labore corporis animiq; proposita sibi studia sustentavit. Eloquentiam Dei donum & prophetiam sanctā vocabat: neq; Oratorem mentiendi artificem esse, libro secundo Commentariorum cap. II. Scripturæ sacræ testimoniis comprobatur. Quæ autem fuerit ipsius erga pauperes ἐλεημοσύνη, testantur hodie plerique quos in bonis literis educandos suis sumptibus curavit, memor Reginæ illius Carthaginis,

Ramus pauperum studioforum Mecænas.

Non ignara mali miseris succurrere disco. Solebat etenim in patriā proficiscens bonæ indolis iuvenes pauperes suis sumptibus fouere, eosq; in Academia Prælea bonis informabat disciplinis: ex quorum numero plerique supersunt viri doctissimi, qui Ramum Mecænatem & parentem suum agnoscunt, & defunctum amore non mediocri prosequuntur. Præleum

V I T A.

leum edificavit splendide: & supellectile munda vestibusq; ornatis utebatur, mediocritatē laudandam sequutus, de qua Horatius,

*Auream quisquis mediocritatem
Diligit, tutus caret obsoleti
Sordibus tecti, caret inuidenda*

Sobrius aula. &c.

Harum omnium virtutum custos fuit Pietas, qua patriam & parentes unice amplectebatur. Matrem enim viduam, selectissimam matronā, apud Veromanduos agentem, quā frequentissimē cum muneribus inuisebat, illamq; Lutetiam sepius euocavit, & corā amicis honestioribus omni officiorum genere coluit & observavit. Recordatus est etiam beneficij quod auunculus contulerat, & quod solent Ciconiæ iuvenes, naturæ bonitate seniores alere, id officium in auunculo sene Ramus piē prestitit. Quæ quā vera sint, quū testamentum sit testimonium mentis & morum, ex Rami testamento, quæ fuerint ipsius egregiæ virtutes aduersarij etiam doceantur.

Rami αὐ-
πιελαργία.

TESTAMENTVM P. RAMI.

IN nomine Dei Patris, Filij, Spiritus sancti. Ego Petrus Ramus, professor Re

gius in Academia Parisiensi, animo quidem corporeque valens, de vita autem cogitans cum per se debili, tum incertis susceptæ ad inuisendum nobiles externarum gentium Academias peregrinationis casibus obiecta, testamentum ita condo statuoq;: Animum Deo (à quo factus est) in cœlestem beatorum familiam adoptandum commendo, corpus terræ, vnde ortum est, in iudicii diem committo. E vectigali meo septingentarum libellarum in Parisiensi basilica annuarum lego quingentas in stipendium Mathematici professoris, qui triennio Arithmeticam, Musicam, Geometriam, Opticam, Mechanicam, Astrologiam, Geographiam, non ad hominum opinionem, sed ad logicam veritatem in regia cathedra doceat. Primum Fridericum Reisnerum in tres primos annos professorem eligo, nomino, creoq;, vt inchoata communibus vigiliis opera Optica, præsertim & Astrologica perficiat: quo tempore si ad methodum Mathematico procæmio propositam perfecta aut effecta studiosè seduloq; curauerit,

uerit, triennium alterum prorogo: exacto triennio si quid fecus, aut sexennio si ex optato votoq; faxit, nouam electionem à Professoribus Regiis sic institui volo. Professionis examen, & iam Professione ipsa perfuncto, & cæteris omnibus cuiuscunque nationis Mathematicum studiosis à Collegii decano in tertium mensem promulgator. Interea prælegendi & ingenii explicandi demonstrandiq; facultas candidatis esto. Ad examen nemo nisi Latinis Græcisq; literis & ingenuis artibus præter Mathematica reliquis instructus admittitor. Trimestri promulgationis præterito, candidati, præsentibus aut certè rogatis atque inuitatis Senatus præside primo, primoque Oratore regio, tum mercatorum præfecto, deinde Professoribus regiis, omnibûsque omnino quibus interesse libuerit, publicum examen subeunto, prælegendo septem diebus horam vnā de præcipuis singulorum mathematicum capitibus, octauo die respondendo & satisfaciendo problematis & theorematibus omnib. quæ contra à quo-

libet proposita fuerint. Ex omnibus
 examinatis qui iudicio Professorum re-
 giorum omniumq; Matheseos perito-
 rum aptissimus, ad Mathematicam pro-
 fessionem videbitur, in triennium pro-
 ximum eligitor, primaq; prelectione Ma-
 thematum laudibus iuventutem ad ca-
 pessendum laudatæ scientiæ studium
 exhortator: deinceps triennio quoque
 examen consimile esto. Vt tamen Pro-
 fessor qui antè fuerit, cæteris vel pari-
 bus candidatis anteponatur. Si quo tem-
 pore vnicus omnium Matheseos par-
 tium peritus inueniri non possit, propo-
 situm stipendium duobus diuiditor, qui
 sesquianno descriptam Professionem
 æquis partibus exequantur. Præfectum
 mercatorum & Ædiles, in quorum cu-
 stodia basilica vrbis posita est, oro vt in
 perpetuam Parisiensis Academiæ gra-
 tiam, vectigal illud perpetuum esse ve-
 lint, vt si fortè redimatur pecunia, in
 annum redditum collocetur. E reliquis
 ducentis libellis lego centum Honora-
 to Carpenterio auunculo meo, eiusq;
 vxori si superfuerit, & post vtriusque
 obitum

Ramus le-
 gat Vecti-
 gal perpe-
 tuum quin-
 gëtarum li-
 bellarum in
 Mathemati-
 ci professo-
 ris stipen-
 dium.

obitum filiae eorum iuniori & eius li-
 beris : centum libellas reliquas Ale-
 xandro sororis meae filio , si tamen
 progressum in litteris hoc munere di-
 gnum iudicio meorum procuratorum
 fecerit : secus , quotannis distribuuntor
 duobus doctissimis omnium & discen-
 di studiosissimis Prælei gymnasii alum-
 nis in quinquennium tantum , & dein-
 cept succedentibus aliis duobus confi-
 militer . Bona paterna maternaq; legiti-
 mis hæredibus relinquo . Quaecunque
 mihi à gymnasio Præleo debentur , in
 arbitrio procuratorum meorum consti-
 tuo . Bibliothecam & supellectilem re-
 liquam , nominaque omnia lego , semis-
 se altero pauperibus alumnis Prælei gym-
 nasii , altero procuratoribus executori-
 busq; mei Testamenti Nicolao Berge-
 ronio , & Antonio Loyfello , discipulis
 quondam meis , modò aduocatis in Se-
 natu : quibus quod ad quingentarum
 libellarum vectigal attinet , Decanum
 Regii collegii custodem adiungo , &
 mortuis substituo . Scriptum mea ma-
 nu , signatumq; Lutetiae Parisiorum in

gymnasio Præleo. anno salutis 1568. Ca-
lend. Augusti.

Religio.

*Hactenus de Petri Rami studiis Philosophi-
cis & moribus dictū est: caput unum & præ-
cipuum sequitur de ipsius religione & morte.
Præcipuum, inquam, quia sordescunt ceteræ
omnes virtutes, nisi legitimo Dei cultu & pie-
tate ornentur. Ramus itaque observantissimus
fuit Pontificiæ religionis, in qua primū edu-
catus fuit: sed quum ex sacris literis verū Dei
cultū deprehendit, cæpit pedetētim à tenebris
Papatus deficere, Christianæ Religionis solem
assiduis precibus & votis exoptans. Quod
ipsius ad regem Galliarum oratio disertè te-
statur. Ego tibi, Rex, (ait in oratione de Pari-
siensi Academia reformanda) non solum Ale-
xandri liberalitatem, Traiani bonitatem, Ca-
roli Magni virtutem, Ludouici undecimi no-
bilitatem, sed supra omnes humanas laudes al-
tissimè eminentem veram pietatem & reli-
gionem exopto. Huius zelo inflammatus, pu-
blica cōcione Parisiensis scholæ monachos gra-
uiter admonuit, ut puriorem theologiam ex*

Ramus idō
la gymnasij
Prælei ab-
scondi cu-
rat.

*Euangelio, relictis Sophistarum lacunis, disce-
rent. Idō la gymnasij Prælei amoueri & recon-
di iussit ne conspicerentur. Missa autem raro
intererat*

intererat. Interrogatus verò hac de re à viro
 grauiſſimo, ſtrenuè reſpondit, E toto vetere
 nouoq; Testamento nihil quidquam magis à
 nouiſſimis Chriſtianis deprauatum & corru-
 ptum eſſe quàm ſecundum mandatum Legis
 & Cœnæ ſacramentum, vt homo in vtroque
 per ſpeciem religionis in execrabilem idolola-
 triam laberetur. Neque tamen leuiter à pa-
 triæ religionis cultu rituq; diſceſſit, ſed ſacra
 diligentiffimè legit. Poſſiacenſi denique ſyno-
 do interfuit. Quum verò à Carolo Lotharin-
 go Cardinali de quindecim à Chriſto ſeculis
 primum verè eſſe aureum audiuiſſet, reliqua
 quò longius abſcederent eò eſſe nequiora atq;
 deteriora, Chriſti & Apoſtolorum ſeculum re-
 nouandum & ſibi deligendum eſſe putauit,
 poſtea q; non deſtitit ſcripta excellentium Theo-
 logorum legere, & ubicunque licuit coràm a-
 gere & communicare. Itaque quum primo bel-
 lo Ciuili Gallico Lutetiæ omnia turbarentur,
 Fontis Bellaquæi bibliothecam regiam celebra-
 rimam luſtrauit, & antiquorum Theologorū
 ſcripta imprimis euoluit: ſecundo verò, San-
 dionyſium in caſtra Principis Condæi & reli-
 quorum piorum confugit, vt ſaluti ſuæ conſu-
 leret: prælii ſpectator, non præliator fuit, Pa-

Cardinalis
 Lotharin-
 guſ de Chri-
 ſti ſeculo e-
 rè aureo, in-
 ſciens vati-
 cinatur.

Veterum
 Theologo-
 rum ſcripta
 Ramus per
 ſcrutatur.

Peregrina-
tio Rami,
in Germa-
niam.

cis enim & toga, non belli vel armorum sem-
per fuit amantissimus: quibus ne tertio subse-
quuto bello opprimeretur, tempestivè liberam
legationem, ad inuisendas exterarum natio-
num Academias, à Rege impetrat. Quum
enim Iulianus alter, edicto ad omnia Parisien-
sis Academiae compita per falsum Regis no-
men publicato Christianos scholis prohiberet,
imò verò, quod Apostata ille nunquam cogi-
tarat, armis expelleret, ne tertio naufragio fun-
ditus noster Philosophus periret, in Germaniā
profectus est. Ut verò Argentinam attigit,
Iohannes Sturmius Argentinensis Acade-
miae autor, rectorq̃, peramanter illum exce-
pit: deinde Academia tota adiunctis etiam
quibusdam ad ampliorem gratulationem Co-
mitibus & baronibus, liberalissimè tractavit:
denique (quo die nobilissima nuptia in eo loco
celebrantur) in prytaneum summus urbis
Magistratus, publicae gratulationis gratia cum
Sturmio Petrum Ramum humanissimè exce-
pit. At verò cum Sturmio ipso de liberalibus
studiis, de optima iuventutis institutione, de
præmiis ingenuarum vigiliarum, de præstan-
tibus ingeniis ad virtutem excitandis sermo-
nes multos variosq̃ habuit. Friburgi tantum
perno

pernoctavit, attamen manè antequam discederet, vidit in bibliotheca Erasmi Osualdi, excellentis Mathematici, præter alia pleraque singularis ingenij monimenta, Sphærã ad Copernici hypotheses artificio singulari constructã: æneis filis fabrica cõstabat, terræq; motu, cælo quiescente, cælestium rerũ species mirificè representabat. Basileam deinde venit, quæ pro suis meritis separato opere à Ramo celebrata est. Tigurũ verò quum peruenisset, Henricus Bullingerus, nomine virtutis ac doctrinæ apud omnes orbis Christiani nationes clarissimus, simulatque in urbem ingressus est, aduentus gratulator ei adfuit, cænãq; exhibuit non tantum letitiæ cuiusvis honore lætissimam, sed eruditissimis conuiuarum Ioannis Simleri, Rodolphi Gualteri, Lud. Lauateri sermonibus longè gratissimam & suauissimam. Postridie ab eodem Bullingero deductus est in publicam aulam ad medium urbis lacum suspensam, ad quam frequentissimi ciues cuiusq; ordinis primarij conuenerãt, ut Ramo conuiuæ congratularentur. Hinc discedens Rheni Germaniæ fluuij celeberrimi oras, iisq; vicinas vrbes, diligentissimè obseruauit: Et multorum animos qui prius de ipso audiuerãt non medio

Vide orationem quam Basileam vocat.

Bullingerus Ramo de aduentu gratulatur.

Princeps Pa-
latinus Im-
perii Ele-
ctor aurea
fui stemma-
tis imagine
P. Ramum
honorat.

mediocri amicitia vinculo sibi deuinxit. Hey-
delbergæ verò non solum Professores singulos
& Theologos moribus doctrinæ insignes, sed
ante omnes Immanuelem Tremellium hospi-
tem suum, tota Europa Hebraicæ linguae Pro-
fessorem longè celeberrimum, necnon Princi-
pis Palatini Senatores quamplurimos amicos
sibi conciliauit. Hic Imperij primus Elector
(cuius eximia pietate & sapientia Palatinatū
reformatum esse Neccarus Rhenusq; perpetui
testes erunt) aurea sui stemmatis imagine. P.
Ramus discedentem honorauit. Francofur-
tum mercatu illo amplissimo nobile non mo-
do bis lustrauit, sed Iohannem à Glauburgo, pa-
triciū, nec non Arnoldum Ingelbertum do-
ctrina & pietate illustres, multosq; alios Sena-
tores & ciues non tantum autoritate & opi-
bus, sed eruditione & grauitate præstantissi-
mos, litterarum suarum monumentis dignos
existimauit. Noribergam deinde ad excellen-
tes generum omnium opifices, Opticæ impri-
mis amore abreptus fuit. Ante omnes vidit
aurifices duos, Ioannem Linecerum & Ven-
thelum de Opticæ laude inter se concertantes,
qui suo quodam separato organo species visi-
bilium quorumlibet ex tempore representant:

ad

ad quod vel Apelli multis horis vel diebus esset opus. Cum utroque plurimus illi sermo fuit de organo illo cognoscendo, & saltem veluti per transennā conspiciendo. Eadē Noriberga proposuit Ramo Archimedeas facultatis & utilitatis infinitæ cochleas in urbis maximo & instructissimo armamētario: quarum singulæ Noribergensibus sunt instar multarum bombardarū, diruendis hostium arcibus ac mœnibus: proposuit in publicis & amplissimis horreis frumentū ducentos viginti tres annos mirabili cura conseruatū: proposuit Christianum, Mathematicum insignem, ipsiusq; manu Imperatori fabricatū Solis & Lunæ singulare perennis motus αὐτοματον: proposuit & alios multos doctrina, pietate & ingenio ciues & amicos clarissimos: Noriberga deniq; Noribergam opibus, armis, ingeniis Mathematicis, non solum præceptis, sed operibus & exemplis florentissimam toto terrarū orbe ciuitatē proposuit. Dehinc Danubius Europæorū fluuiorū maximus, & Regnis Prouinciisq; ditissimus, Noriberga Augustā venienti per magnā admirationem & voluptatē pro sua amplitudine & rapiditate ei attulit, & quandā letioris auræ suauitatē adspirauit. Augusta tandem ei perpla-

Laus Noribergæ.

Frumētum ducentos viginti tres annos Noribergæ conseruatum.

Danubius Europæorū fluuiorum maximus.

cuit Martia fossarum, mœnium, propugnaculorum munitione, Regia viarum latitudine, magnifica priuatarum ædium architectura, & optica varietate, ut in nonnullis aenea tectares magis quàm elegãtia picturæ detineat. Sed fons imprimis placuit Archimedeis illis Noribergensium machinis in altitudinem mirandam erectus, perq̃ varios canales deinde actubos in totam urbem deductus ac distributus. Bibliothecam urbis duplicem admiratus est, alteram Græcis voluminibus manuscriptis locupletissimam, alteram Latinis cuiusque generis multo locupletiolem. Quid plura?

Augusta
Germano-
rum Lute-
ria.

Augusta discedentem P. Ramum Augusta tamen animo defixum retinuit, & Augustam Germanorum Lutetiam vel potius Romanam quandam esse persuasit. Vindelicis tandem, Rhetis, Sueuisq̃ ob restituta pacis rumorem celeriter peragratis quum per Heluetios iter faceret, Bernam præteriens tantum vidit: nec tamen sine consulis Stegeri honorifica liberalitate, nec sine Zerquinatæ, Ioannis Halleri, Benedicti Aretij, P. Chiori doctissimorum hominum amica gratulatione discessit. Inde Laufannam Geneuamq̃ contendit: quas ciuitates doctrinae sacrae præstantia celebres Christiani orbis

Geneua &
Laufanna
Christiani
orbis deli-
tia.

orbis delicias esse affirmabat, in quibus pietatis, iustitiæ, & pacis osculis amoribusq; sanctissimis veluti pabulo mortales nutriuntur. Geneva paucis habitis prælectionibus Lausannam profectus est, ibique postquam de coniungendis philosophiæ & eloquentiæ studiis publicè & priuatim docuisset, Prælei sui dulcedine allectus in Galliam cogitat, & saluus Lute-tiam peruenit. Sed quum reliquum vitæ spatium in legendis publicè autoribus impendere statuisset, mali quidam genij in odium Religionis novas contra eum turbas excitarunt. Impetrat ergo à Rege stipendia perampla, ut non tantum priuato studio artes meditando scribendoq; illustraret, sed etiam ut, sublatis impedimentis, Reformatæ religionis sanctissimis exercitiis in postremum liberius frueretur. Equidem quàm utilis ad pietatem ei fuerit commemorata in Germaniâ profectio iudicare omnes facile possunt, testari verò est meum. Nam cum Heydelbergæ unà apud D. Immanuelem Tremellium anno septuagesimo viueremus, Gallicis concionibus semper interfuit, & sacre Cænæ, edita primùm fidei suæ confessione, cum magno Dei timore & cultus diuini reuerentia non semel communicauit. Ve-

Ramus Cœ
nam Domi-
ni Heydel-
bergæ pri-
mum cele-
brat.

tus & nouum testamentum indefinenter legebat, & ex singulis capitibus indicem sibi conficiebat, qui praecepta atque exempla cuiusque partis ad doctrinā vel de fide, deq; fidei actionibus in Lege, vel de Precatione Sacramentōq; artificiosa ratione & via complectebatur. Tandemq; ut solent apes ex diuersis floribus suauissimum mel conficere: ita Ramus

Quo studio
Ramus Cō-
mētaria de
Religione
Christiana
scripserit.

Gasparus
Collinius
Galliarum
Amiralius
Lutetiae pro
ditorie truci-
datur.

Commentaria de Christiana religione ex piorum doctissimorumq; hominum scriptis & ^{συζητήσας} tanquam thesaurum Theologicum sibi comparauit: maioresq; in sacris progressus fecisset, nisi praematura & violenta morte sublatus fuisset. Quum enim Magnus ille Gasparus Colinius, Galliarum Amiralius, cum piorum nobilitate Lutetiae trucidaretur, subsequuta est per uniuersam Galliam inhumana & nefaria cedes multorū innocentium ciuium: quo facto non immanius aut crudelius quidquam vel maiorum nostrorum memoria & antiquitas vidit, vel videbunt posteri. Equidem historias scripserunt patres, indignissimāq; suorum temporū gesta quamplurima testantur: at nefariae huic proditioni simile aut par nihil usquam lectum, visum, auditūve fuit: Simeon Leuiq; fratres, vin-

dictae

dictæ auiditate inflammati, ad perdendū Si-
chemitas, religione sunt abusi. Saul simu-
latione affinitatis cum Davide per filia suæ
matrimonium contrahendæ, fraudulenter ei
est insidiatus: Iosephus in historia Ierosolymi-
tana narrat, Ptolomæum Abobi filium Simo-
nem Machabæum præstantiss. illum ducem
eiusq. filios ad Cœnā inuitatos, conuiuioq. ma-
gnifico liberalissimè exceptos sub eius finem
scelestæ proditione incautos trucidasse. Im-
mensa fertur triginta tyrannorum Athenien-
sium sæuitia. Phalaris noua atque inaudita
cruciandis innocentibus tormentorum gene-
ra excogitauit. Denique Nero, Domitianus,
eiusdemq. post eos tyrannidis successores bar-
baræ cuiusdam crudelitatis exemplo seculum
suum nobilitarunt. Sed ut verbo dicam, iam
inde à creatione mundi nulla tam detestanda
hypocrisis, nullum tam execrabile periurium,
nullaq. tam homine indigna atrocitas extitit
se inuenitur, qualis anno 1572. 24. Augusti
Parisius proditoriè patrata fuit. O nuptiæ Re-
gales, vniuersæ Galliæ funestæ! Ah conuiuia
Thyestæa, sanguine piorum madefacta! O pro-
ditio Antichristi Romani scelerato consilio
digna! De qua, præ animi dolore, qui ex infe-

1. Samu. 18.

lici illa internecione & tot illustrium & præstantissimorum virorum orbitate recrudescit, plura hoc loco non addam: diuinæ porro eam & quidem proximæ vindictæ committens, quæ tanti sceleris auctores insigniter sunt puniendi. Iusiurandi enim cōtempta religio semper Deum ultorem habuit: viriꝫ sanguinum dies suos non dimidiabunt, & nisi resipiscant, nunquam æternos & beatos consequentur. Hocꝫ audeo affirmare, nullum in Galliis pacis publicæ vinculū diuturnum fore, donec Cainitarum dira iniquitas Domino ultionū grauius feriente, tandem expietur.

Itaque in illa carnificina (vt quæ Petri Rami fuerit extrema sors breuiter aperiam) plebs audacia furens Præleum oppugnat, & fores effringit, latebrasꝫ perscrutatur: tandemꝫ P. Ramum diu quæsitum sicariorum coryphæus unus offendit: eiꝫ veniam frustra deprecanti vulnus in brachio infligit: & plurimis aliis ictibus postea confoditur. Ramus interim animam Deo commendans orare in hæc verba auditus est, Tibi soli peccaui, ô IEHOVA, & malum coram te feci, iudicia tua veritas & iustitia. Miserere mei, & interfectoꝝ ignosce nescientibus

bus quid faciant. E fenestra spiritum trahens precipitatur in aream, pedibusq; fune deuinctis per urbis sordes deuoluitur, & capite à Chirurgo quodam truncato cadauer in Sequanam fluuium miserè proiicitur. Hic fuit exitus viri sapientissimi, optimi, & grauissimi, qui quum iustitiam coluerit & pietatem in vita, illa mors fuit ei via in cælum cum infinitis piis, qui in illa strage è corporum vinculis tanquam è carcere in perpetuam felicitatem euolarunt. Mortuus est itaque P. Ramus vicesima sexta Augusti, anno Domini 1572, ætatis verò circiter 57.

Post eius obitum direpta est à sicariis bonorum omnium, præsertim librorum, supellex exquisitissima: perierunt etiam multa Ramie egregia doctrinæ monumenta, ut Commentaria in libros Aristotelis de Repub. Liber de Comitibus Romanorum, & pleraque alia, Ethica, Physica, Optica, Geometrica, Musica, Astrologica, quæ certis quibusdā de causis in lucem edere noluerat, nonnulla verò quæ paulo ante mortem amico cuidam tradiderat excudenda: breui ut supra admonui excudentur. Hæc verò Comentariorum quatuor de Religione Christiana, veluti ab incendio erepta nunc promul-

Bibliothecæ Ramæ direptio.

gantur, idq̃ cuiusdam Galli opera, qui auctoritate
 por virgula diuina ad nos vsq̃ perduxit, non
 minori bonorū laticia quā fructu. His enim
 commentariis pietatis doctrinaq̃ lumen illud
 illustre quod extinctū in Ramo interfectores
 voluerāt, rursus accendi in his extremis mun-
 di tenebris summo cum Ecclesie bono p̃i vi-
 debunt & exultabunt. Enimvero, licet Theo-
 logia suis ornata praeceptis à summis Theolo-
 gis tradita sit, cum quibus hac Commentaria
 Rami nulla ratione sint conferenda: attamen
 est in illis aliquid quod piorum omnium stu-
 dium, & beneuolentiam non mediocrem me-
 reatur. Nam P. Ramus Philosophus non tan-
 tum fuit, sed etiam Orator, artibus liberalibus
 instaurandis ad senectutem dies noctesq̃ occu-
 patus: sacrarum quidem literarum semper stu-
 diosus, sed quas serio nō attenderat antequam
 in Germaniam proficisceretur. Itaque singu-
 larem ingenij, pietatis, & diligentiae laudem
 meretur, quod breui temporis spatio adeo ma-
 gnos in diuinarum rerum cognitione progres-
 sus fecerit. Quos si quis leues fortasse dixerit
 aut iudicarit, hoc à me responsum habeat, fa-
 cilius esse alienos labores negligere quā imi-
 tari: doctrinam verò his Commentariis com-
 prehen

prehensam piam & Orthodoxam, testem esse
eius fidei quam Ramus sanguine suo obsigna-
uit: denique piaculum esse, hanc confessionem
doctrinae Christianae in terris traducere quam
Angeli, Phophetae, & Christi Martyres, in cœ-
lis celebrant, & prædicant.

Habes, clarissime SIDNEIE, vitam P.
Rami fideli calamo descriptam, quã cum eius-
dem commentariis quatuor de Religione Chri-
stiana, præteritis multis tibi uni nuncupo,
idq; grauißimis motus rationibus. Quemad-
modum enim liberi post mortem parentũ nati
amicis iisdemq; probatissimis commendatur:
ita hic posthumus fidei & probitati tuæ opti-
mo iure committitur, qui parentem supersti-
tem non tantum amaueris, sed mortuum colis
& obseruas. Accessit præterea D. Huberti
Langueti viri hac nostra ætate celeberrimi
commendatio, qui primus Philippũ Sidneium,
nobilitatis veram imaginem, ad nos venien-
tem significauit. Nobilitatis veram imaginem
sine assentatione te esse dico: nam præterquam
quod ex Comitum Waruicensium familia,
tota Anglia illustri, originem ducis, & præcla-
ro isto stemmate nobilis ab omnibus merito iu-
dicaris, tua etiam virtus nobilitate omni no-

Quo sensu
Gregorius
Anglos An-
gelos esse
existimaue-
rit.

bilior imprimis celebranda mihi videtur. Me-
mini eo die quo te vidi, & corporis animiq;
egregias dotes sum admiratus, memini inquā,
veteris illius Gregorij, qui Anglos Romā pro-
ficiscentes Angelos esse putavit. Erat in illis
pietatis studium cum corporis elegantia con-
iunctum: sin secus, vultus pulchritudo illa vo-
luptatis esca & malitiæ erat velamentum. Pie-
tas verò quæ in ipsis tuis oculis quasi cernitur,
mirabiles tui excitat amores: illamq; à te in per-
petuum amari & coli convenit, quæ ut ab om-
nibus ameris efficit. Hic plura de tuis virtu-
tibus egregiis non dicā, quibus utique suspen-
sa hedera aut præcone nihil opus est. Quum
enim inter Britannos omnium populorum lon-
gè florentissimos, Elisabethæ selectiss. Reginae
gratiā, familiæ amplitudine, atque amicorum
multitudine & autoritate emineas, ad res
magnas & præclaras gerendas te natum esse
non Anglia tantum, quæ te genuit, sed orbis
uniuersus qui te nouit vno ore deprædicat.
Hoc unum precor, ut quemadmodū Alexan-
der Magnus Iliadem Homeri, Carolus V.
Philippum Cominæum ad res bellicas & poli-
ticas feliciter peragendas summo loco habue-
runt: sic tu Biblia sacra, & doctorū hominum
ad

V I T A.

ad pietatem instituta quotidie evoluit, ex
quibus non tantum prudentior, sed fortior &
melior efficietur. Accipe igitur hæc Commen-
taria in perpetuum amoris mei erga te *μνημό-
συνον*: quæ si tibi grata esse intellexero, spero do-
ctissimis viris adeoque piis omnibus iucundissi-
ma gratissimaque fore. Vale.

Frankofurti ad Mœnum, Calend.
Ianuarij 1576.

Καρπώρεν

Καρποφόρον θαλερὸν ἀπικόψατε δένδρεος ὄζον,
 Οὐδ' ἄρα κοπιόμενος δένδρεος ἥτων ἔχῃ.
 Οὐδ' μὲν οὖν (μὴ χαίρετε) ὃ παρθένος ὄλωλε
 Ζωὸς ἀπαδαλίνης Ὄζος ὑφ' ὑμετέρης·
 Σχέτλιοι, ὅποτε δὴ ξυλίνῃσιν ἐπεφράδετ' ὅσων
 Ἐν φρεσὶ θεασοίμην, τοιάδε σευομένην.
 ψαλμ. α'. Ἐρνεὶ θεοσεβῆς ἀναλίκμιος ἔσσεται, ὃ παρ
 Ἀ' ἔναον ποταμὸν καλὰ ῥέεδρα τροφίῳ
 Παρπείασι, τὸ δὲ καρπὸν φέρει ὤριον, ἡ δὲ
 Εὐχαινωλεμέως φυλλιάον θαλέει.
 Λεύσσετε Παπποσεβεῖς, ἀλεγγνὸν ἐοργάτες ἔργμα,
 Δένδρεον ὡς Χλοερὸν ῥίζοβόλησε βαθύ.
 Ἀ' δειλοὶ, κρυερὸν πῆς παρῆξις ἔγεντο σιδήρε·
 Ὄζος θρυλλεῖται νῦν κλέος ἐυρύτερον.
 Τὸ δὲ π' ἄλλοδαπὸς τηλέκλυτον ἔνομα δήμους
 Μνημοσύνη δοκίμοις κλείεται αἰδῆ.
 Ὄζον δὴ Γερμανοὶ ἀρήφιλοι ἀγώωνται,
 Τηλεθάς Κελτὸς μύρεται Ὄζος ἀνὴρ.
 Ἰταλοὶ ἀγχίνοοι τ', μελαγχροεὲς τ' Ἰβηροί
 Ὄζος ἀειφραδέας χειροτειβῶσι βίβλας.
 Ἡ δὲ δὲ ἀτρυγέπιο διλύνει νῶτα θαλάσσης
 Βελταννὸς φημὴ Ὄζος ἐποισμένη.

INDEX

I N D E X

C A P I T V M.

CAP.	Libri I.	PAG.
1	<i>Quid Theologia sit, & quòd tota salutis doctrina sacris literis contineatur</i>	6
2	<i>De partitione Theologiæ, deq; fide</i>	10
3	<i>De Deo.</i>	12
4	<i>De Deo patre, & eius omnipotentia</i>	16
5	<i>De creatione mundi</i>	18
6	<i>De lapsu angeli & hominis</i>	22
7	<i>De prouidentia Dei</i>	25
8	<i>De prædestinatione</i>	28
9	<i>De Iesu Christo filio Dei unico, Domino nostro</i>	33
10	<i>De conceptione & natiuitate Christi</i>	41
11	<i>De vita Christi à natiuitate vsque ad passionem</i>	43
12	<i>De Christi passione, cruce, morte</i>	46
13	<i>De Christi sepultura</i>	53
14	<i>De Christi descensu ad inferos</i>	54
15	<i>De resurrectione, ascensione, iudicioque extremo</i>	58
16	<i>De ascensione in cælum</i>	61
17	<i>De sessione ad dextram patris</i>	63

I N D E X.

18	<i>De iudicio extremo</i>	67
19	<i>De Spiritu sancto</i>	69
20	<i>Quid sit Ecclesia Dei, & quid sancta</i>	75
21	<i>Quid sit Ecclesia Catholica.</i>	76
22	<i>De communione sanctorum</i>	80
23	<i>De remissione peccatorum</i>	83
24	<i>De resurrectione carnis</i>	85
25	<i>De vita eterna</i>	89

LIBRI II.

1	<i>De iustificatione per fidem, deq; libero arbitrio</i>	96
2	<i>De legis proœmio</i>	100
3	<i>De lege prima, ad cultum Dei</i>	104
4	<i>De lege secūda, aduersus idololatriā.</i>	111
5	<i>De lege tertia, aduersus vanum iusiurandum</i>	124
6	<i>De lege quarta ad sanctificandum Sabbathum</i>	133
7	<i>De lege quinta, ad parentes honorandum</i>	143
8	<i>De lege sexta aduersus homicidium</i>	152
9	<i>De lege septima aduersus adulteriū</i>	161
10	<i>De lege octaua, aduersus furtum</i>	172
11	<i>De lege nona, aduersus mendacium</i>	180
		12 De

I N D E X-

- 12 De lege decima, aduersus cupiditatem
187
- 13 De peroratione Legis ex ipsius præmio &
pæna 194

LIBRI III.

- 1 Quòd precatio ad legis offensas abluen-
dum referatur, quodq; magnas vires
habeat 203
- 2 Quòd precatio sit donum Dei, quodq; per
Dei gloriã Hebræis, per Christum Chri-
stianis sit informata. 205
- 3 De formula precationis, & eius diuisione
211
- 4 Quòd initio Deus adoretur secundũ pri-
mam & secundam legem 213
- 5 De sanctificatione diuini nominis, ad le-
gem tertiam 217
- 6 De regno Dei meroq; in mundum impe-
rio, ad legem quartam 219
- 7 De panis precatione, ad leges tabule II.
225
- 8 De remissione peccatorum contra quam-
libet legis partem commissorum, ubi de
Pænitentia 236

I N D E X

- 9 Detentatione ad decimam legem. 244
- 10 De Epilogo Precationis, ad Dei laudem
248
- 11 De loco & tempore modoq; Orationis 250

LIBRI IIII.

- 1 Quid sit Sacramentum. 257
- 2 De secundo Sacramenti fine è veteri no-
uoq; Testamento 261
- 3 De secundo iterum Sacramenti fine è mi-
litari sacramento 264
- 4 Quòd Sacramenta duo tantum sint, Ba-
ptismus & Cæna 268
- 5 De Baptismo & eius primo fine 271
- 6 De secundo Baptismi fine, ex veteri Te-
stamento 278
- 7 De secundo iterum Baptismi fine è Chri-
sti & Nicodemi dialogo. 280
- 8 Quid sit Cæna. 284
- 9 De primo fine Cænæ 290
- 10 De secundo fine Cænæ per Christi ipsius
interpretationem 296
- 11 De prima carnalis præsentie refutatione,
per repugnantiam primæ Cænæ 305
- 12 De secunda tertiâq; carnalis præsentie
refu-

I N D E X.

- refutatione, ex homogenia Baptismi, &
analogia Hebraei paschatis 310
- 13 *De quarta carnalis presentia refutatione, per cōsensum primitivæ Ecclesiæ* 314
- 14 *Aduersus prolepsim de tropis in sacramento* 317
- 15 *Aduersus alteram prolepsim de omnipotentia Dei in physicis corporibus.* 323
- 16 *Aduersus tertiam prolepsim de incomprehensibili modo corporis Christi, & corporalis presentia.* 330
- 17 *De Missa pontificia* 335
- 18 *De calumnia aduersus Christianos propter ἀρτολατρείαν, deq; exoticis & ab homine excogitatis verbis in questione de Cæna* 340
- 19 *De exhortatione ad consensionem Christianæ pacis* 343

F I N I S.

1	De Confessione	310
2	De Confessione	311
3	De Confessione	312
4	De Confessione	313
5	De Confessione	314
6	De Confessione	315
7	De Confessione	316
8	De Confessione	317
9	De Confessione	318
10	De Confessione	319
11	De Confessione	320
12	De Confessione	321
13	De Confessione	322
14	De Confessione	323
15	De Confessione	324
16	De Confessione	325
17	De Confessione	326
18	De Confessione	327
19	De Confessione	328
20	De Confessione	329

PETRI RAMI

COMMENTARIORUM,

DE RELIGIONE CHRIS-
tiana, Lib. quatuor.

PRIMUS LIBER

DE FIDE.

VÆRIS mi Theophile nostrū
de instituenda Theologia judici-
um, quasi supra cæteras doctri-
nas hæc una doctrina Logicam
singularem quādam requireret.
Equidem ut sacrarum divinarūque rerum ma-
jestatem veneror ac suspicio, sic earum singula-
rem quāque institutionem minimè omnium
scrupulosam scholasticis quæstionibus aut spi-
nosam, sed popularem toto expositionis tracta-
tionisque cursu splendidam, & illustrem esse cu-
pio. Etenim Theologica materies ipsa omnis ar-
gumenti varietate, omnisque orationis genere,
divinis oraculis, propheticiis responsis, poëticiis
carminibus & psalmis, historicis exemplis va-

*Materies
theologicæ.*

riata, distincta, ornata est: ideoque elegantior in sacris studiis urbaniorque Philosophia nobilissimis Theologis apud grecos Clementi Alexandrino in Stromatis, Iustino, Martyri, Cyrillo adversus Iulianum, Theodoro de Græcis affectibus, Eusebio de præparatione Evangelica: apud Latinos Tertulliano in Apologetico, Arnobio, Lactantio, Hieronymo, Augustino de civitate Dei præcipue placuit. Quare ad unumquemque Theologiæ locum illustrandum, divina veteris primùm, novi que fœderis testimonia exemplaque proponito, sed humana ad irritandum auditionis lectionisve famem veluti condimenta ab insignibus Poëtis, Oratoribus, Historicis ne contemnito, non ut inde ulla religionis vel authoritas vel approbatio repetatur, sed ut planum sit Christianam Theologiam non adeo abstrusam esse: vel ab hominum sensibus remotam, quin naturali quadã luce populis omnibus illucescat, hominesque ideo humanitas ipsa ad divina studia capeffendum invitet, atque alliciat. Scholasticorum autem quorundam hominum, hunc ipsum orationis ornatum, cultumque ignorantium ideoque aspernantium spinæ & aculei non modò sacram scientiam suo splendore ac lumine spoliarent, sed opinionum monstra (de quibus hoc tempore laboratur) altercationibus suis pepererunt. Quapropter antiquam lucem novis ejusmodi tenebris longissimè rejectis revocandam censeo. At enim tractatio ista partium, illustratioque facilior, & expedi-

expeditior est: de methodo autem viâque totius descriptionis & ordine cûm in doctrina, tum in disciplina quæstio magis ardua magisque operosa sit, quid primum, quid secundum, quid tertium, quid deinceps anteire vel cõsequi debeat, & sanè quot Theologi Doctores, tot sunt Theologiæ methodi, quia vulgò existimatur, non ut syllogismum sic methodum, certa dispositionis & catholica lege constare, sed iudicium hoc cõjectura tantum & opinione hominum consistere, ut cuique pro arbitrato viam (quam delegerit) impunè sequi liceat, qua perversitate nulla in literis vel humanis, vel divinis explicandis perniciosior potuit accidere. Sed error hic in Logica nobis expositus & refutatus est, ut si quis sponte errare noluerit, habeat à quo reducatur in viam. Quapropter subductis Theologis omnibus de quibus mihi nosse vel audisse licuit, Theologum methodicum fore statuo, qui legitimam methodi viam sequutus doctrinam præposuerit disciplinæ, quique in doctrina ipsa disseruerit primo loco de fide, secundo de fidei actionibus in lege, precatatione, sacramentis, qui postremò disciplinam, id est doctrinæ praxin & politiam declararit: Potest enim commodè & opportunè eorum theorematum antecedens quòdque absque consequente informari & institui, non contrà. Itaque qui primus hanc methodum ad Theologiæ informationem attulerit, accendet lumen singulare ad omnes Theologiæ partes clarè & perspicuè pervidendum.

Quapropter quantum homini aliis studiis dedito & occupato licuit, & quidem non tam Theologiæ libros perlegendo, quam præstantes Theologos de rebus præcipuè controversis interrogando & percunctando, hæcenus placuit ad istam tractationis methodique speciem tibi rudia quædam doctrinæ Christianæ lineamenta ducere, quæ tu polito limatoque judicio polires & limares, vivisque coloribus exprimeres. Verum enim vero ne tuis istis quamlibet vivis coloribus colores alios luculentiores reticeam, voti de Theologico studio primi summiq[ue] reum me maxima lætitia profitebor, si duo sacris literis accessisse cognovero: Primò si conversio veteris novique fœderis ex Hebræo Græcòque fonte non solum in Latinam, sed in vernaculam cujusque populi linguam verius & fidelius expressa sit. Hoc enim opus longè majus est, quàm in speciem videatur, nec nisi publico sumptu potentium vel civitatum vel principum, nec à paucis opificibus expediri absolviq[ue] possit: optarem enim ad istam interpretationem linguarum, rerumque ipsarum scientia interpretes præstantissimos, qui in isto labore omnem sibi ingeni industriæque laudem & gloriam collocarent. Itaque regum propria hæc gloria fuerit: Sic Ptolomæo secundo apud omnes nationes vera Dei notione imbutas perpetuò gloriosum erit liberalitate ipsius regia per septuaginta Hebræos interpretes vetus testamentum græcè conversum esse. Sed

his omnibus conuersionibus perfectior á peritis & accuratior exoptatur. Secundo loco optarem, cum sacri libri essent ex voto conuersi, elenchum locupletissimum, non alphabetico, sed methodico ordine constructum, quo omnia totius scripturæ & maxima & mediocria & minima siue præcepta, siue exempla, siue alia quavis argumenta essent, ad singula illa doctrinæ Christianæ capita referrentur, sylvæque tot tantarumque rerum licet amplissima latissimæque, tamen brevibus compendiariumque numerorum notis artificiosè comprehenderetur. Verborum elenchus, quam concordantiam vocant: mirabili quidem labore ac sudore congestus est, & Theologiæ studiosis mirabiles quoque commoditates attulit: At hîc rerum elenchus comparatis undique locis ejusdem generis omnibus non solum ordine subjiceret ante oculos universam quaque de re totius scripturæ sententiam, sed ipsa comparatione verum (sicubi controversum esset) eliceret & explicaret: verâque discordantium de sacris literis opinionum concordantiam efficeret. Index denique unicus, quoniam de divinis rebus non aliter, quam per divinas scripturas agendum sit, immemorabilium & Hebræorum, & Græcorum, & Latinorum, & vernaculorum interpretum diligentiam industriamque superaret. Quamobrè Deus Opt. Max. communibus precibus obtestandus & exorandus est, ut excellentes artifices excitet ad maximæ artis maxima beneficia hominum generi conferendum,

CAP. I. *Quid Theologia sit, & quod tota salutis doctrina sacris literis contineatur.*

Definitio
Quid sit
Theologia

Theologia
meta felici-
tatis ad
collationem
debemus

da

Finis artis

Philosophi-
um bonu-
in humanis
vitiis datur
Theologia inde

THEOLOGIA est doctrina bene vi-
vendi. Sic Psal, 119. Verbum tuum
est lucerna pedi meo, & lux semitæ
meæ, id est recta vitæ institutio. Et
in eodem Psalmo: Quo puer diriget viam suam?
custodiendo verbum tuum. Sic Iohan. 14. Ego
sum via, veritas & vita, ait de se Christus, indicās
sua doctrina demonstrari viam qua sit ad opta-
tam beatitudinis metam contendendum: & ve-
ritatem cui sit in consiliis moralibus judiciis que
assentiendum: vitam denique, cujus regulæ sit
in dictis & factis obsequendum: finis enim do-
ctrinæ non est notitia rerum ipsi subjectarum,
sed usus & exercitatio. Sic humanæ vitæ artes do-
cent suis præceptis bene loqui, bene dicere, bene
ratiocinari, bene numerare, bene metiri, & ejus-
modi ex suo fine quidpiam. Theologia autē do-
tet bene vivere, id est Deo bonorum omniū fon-
ti congruenter & accommodatē. Ethica siquidē
paganorum Philosophia beatam hominis vitam
caducis & infirmis humanæ facultatis viribus fe-
rē comprehendit & terminavit, tanquam homo
seipso contentus esset ad beatē vivendum, suā-
que natura, doctrina, consuetudine beatitatem
sibi per se posset acquirere, ideoque humanę vir-
tutis vel habitus, vel actio, vel voluptas, vel ho-
nor beatos efficeret. At Theologia bonæ bea-
tæque vitæ caducum ab homine principium
nullum

nullum, mortale præmium ab homine nullum
statuit, sed Deum homini audiendum, audien-
tisque sempiternum in cœlo beatudinis fructum
pollicetur. Theologia itaque est doctrina de
Deo divinitus hominibus oblata, & eadem ca-
nonicis utriusque testamenti libris cōprehenſa.
Eadem ſiquidem in utroque fœdere religionis
& pietatis regula eſt de peccatorum remiſſione
per Chriſtum. Chriſtus veteri fœdere Hebræis
promittitur: novo gentibus omnibus exhibe-
tur, & quæ obſcurius adumbrantur veteri, cla-
rius & abundantius illuſtrantur novo: Hec dif-
ferentia duplex ſola eſt. Sic 1. Rom. Paulus ait
Deum patrem evangelium, quod de filio ſuo
ſecundum tempus deſtinatum promulgavit,
longè antè per Prophetas in ſcripturis ſanctis
promiſſiſſe: & rursus 4. Roma. ait fidei iuſti-
tiam (quæ per evangelium docetur) testi-
moniũ habere à lege & Prophetis: & ſic de ampliore
ſplendore divinæ lucis prophetæ etiam vatici-
nati ſunt. Ezechiel. 36. Dabo vobis cor novum,
& ſpiritum novum ponam in præcordia veſtra,
auſſeram cor lapideum de carne veſtra, & dabo
vobis cor carneum. Et Eſa. 12. Plena erit terra
ſcientia domini, perinde ac dum aquæ maris o-
mnia tegunt. Item: Et erunt omnes docti à Deo.
Item Ioelis 2. quod à Petro repetitur ad præ-
ſentem quæſtionẽ Acto. 2. Vſu veniet poſthac
(inquit) ut effundam ſpiritum meum ſuper om-
nem carnem, & prophetabunt filii veſtri & fi-
lia veſtra, & ſenes veſtri videbunt viſiones, ſed

effectra.

Theologia
divinitus
a deo nobis
oblata.eadem regula
pietatis de
peccatorum
remiſſione
in utroque
fœdere.Locutus eſt
dñs tempo-
re et con-
ſuetudine

*differentia
veteris et
novi testamēti*

*canonici libri
scripturae conti-
nent necessaria
ad salutē et
ut errores contra-
rios repellat*

*testimonium a
scriptura*

*testimonium a
patre*

& super servos meos & super ancillas meas ef-
fundam spiritum meum. Quapropter veteris no-
vique testamenti differentia tota est in ampli-
tudine, tum vocationis, tum perspicuitatis: libri
autem utriusque in unam eandemque doctrinā
consentientes speciatim nominatimque conti-
nent omnem cœlestem regulam canonemque
(unde & canonici dicti sunt) quo beata vita diri-
gatur, & conformetur, contrariiue errores re-
fellantur. Iohan. 15. Omnia quæ audivi a patre,
nota feci vobis ait illa ipsa via, veritas & vita. Et
sic Paulus ad Timoth. 3. Sanctas literas a puero
didicisti, quæ te intelligentem faciant salutis per
fidem in Iesum Christum. Tota scriptura divini-
tus est inspirata: & utilis ad docendum, convin-
cendum, corrigendum, instruendum ad justitiā:
ut homo Dei perfectus sit ad omnem honestam
actionem. Ecclesia nempe Dei (ut est Ephe. 2.)
Apostolorum, & Prophetarum fundamento su-
stinetur. Itaque Paulus idem 20. Act. profitetur
totum Dei consilium a se annuntiatum esse, qui
tamen eorum omnium (quæ post ea tempora in-
stituta sunt) annuntiare nihil potuit, ut totum
Dei consilium sacris in veteri novoque testa-
mento literis contineatur. Quomodo Ioannes
ait cap. ultimo. Hæc ipsa perscripta sunt, ut cre-
datis Iesum esse Christum filium Dei, ac cre-
dentes vitam propter ipsum habeatis. Sic ait
Augustinus, Tractatu 49. electa esse ad scri-
bendum, quæ salutis credentium sufficere vide-
bantur. Item Chrysostomus in 22. Matthei
Homil.

Homil. i. Quicquid (ait) quæritur ad salutem, totum jam impletum est in scripturis. Sic Athanasius contra gentes (ait) Sufficiunt sacræ & divinitus inspiratæ scripturæ ad omnem instructionem veritatis. Sic Basilius Eth. 80. definit cap. 21. Si omne quod non est ex fide peccatum est, velut Apostolus ait, fides autem ex auditu est, auditus per verbum Dei: Ergo quicquid extra divinam scripturam est, cum ex fide non sit, peccatum est. Itaque ait idem sermone de fidei confessione. Si verò fidelis est dominus in omnibus verbis suis, & fidelia sunt omnia mandata ejus confirmata in seculum seculi, facta in veritate & æquitate, manifestus est fidei lapsus, & liquidum superbiæ vitium, vel respuere aliquid eorum, quæ scriptura habet vel inducere quicquam, quod scriptum non est. Idemque Paulino humani testamenti exemplo, cui nihil addi, vel detrahi potest, amplius prosequitur. Sic Tertul. adversus Hermog. Adoro scripturæ plenitudinem. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat væ illud adjicientibus, aut detrahentibus destinatum. Sic Hieronymus in Titum. Sine auctoritate scripturarum garrulitas non habet fidem. & idem in epistola ad Galatas. Spiritus sancti doctrina est, quæ canonicis literis prodita est, contra quam si quid statuant concilia, nefas duco: nec aliter primitiva ecclesia multis seculis sensit aut dixit. Quare tota ad beatam vitam necessaria doctrina veteri novoque testamento nominatim continetur. Atque inde si quid interpretandum,

*nihil de sacra
scripti auctoritate
detrahendum
nihil adijciendum*

*conclusio toti
disputationis
precedentis.*

si quid ad honestatem disciplinæ statuendū tan-
quam ex vniuersali & generali fonte deriuandū,
& logicé concludendum est. Neque tantum
modō probandum est quod scriptura dicit, sed
non improbandū contra quod non dicit. Qua-
re theologia est doctrina bene viuendi, totam-
que beatę vitę ac perfectam doctrinam sacris u-
triusque testamenti libris amplectitur.

Cap. 2. De Partitione theologiæ deęque fide.

*duæ sūt the-
ologiæ partes
differentia
inter
philosophiā et
uerā theologiā*
THEOLOGIA continetur fide in Deū, & fi-
dei actionibus: humana autem philosophia
beatitatem contemplatione sapientiæ & actio-
ne fortitudinis, temperantiæ, iustitiæque com-
plectitur: at Theologia istas virtutum umbras vi-
vis fidei indēque profluentium actionum colo-
ribus exprimit atque absoluit. Fides est fiducia
Definitio fidei in Deum de ipsius beneficiis erga suam ecclesi-
am: ea enim propriē fides est, quæ symbolo com-
prehenditur, cum alioqui fides generaliter to-
tam theologiam cōplectatur, ut credatur quid-
quid sacra scriptura traditum est. Symbolum i-
psum sic habet.

*CREDO in Deum patrem omnipotentem cre-
atorem cœli & terra, & in Iesum Christum filium
ejus unicum, dominum nostrum. Qui conceptus est
de spiritu sancto, genitus ex Maria virgine: passus
sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, & sepultus,
descendit ad inferos: tertio die resurrexit a mortuis:
ascendit ad cœlos, sedet ad dexteram Dei patris om-
nipotentis*

nipotentis: inde venturus iudicare vivos & mortuos. Credo in spiritum sanctum, Credo Ecclesiam sanctam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam eternam.

Hoc symbolum est ab apostolis aut apostolorum discipulis collectum, proditumque. Sunt enim apud Tertullianum de præscriptionibus, & apud Ireneum aduersus hæreses libro primo quædam generis huius capita. Et Ruffinus arbitratur ab apostolis ante discessionem, symbolum hoc tanquam catholicæ & apostolicæ fidei tessera quamdam fuisse discipulis traditam. Certè omnium patrum consensu laudatum & probatū est, quia summam Christianæ fidei historiam revera complecteretur, & sacris literis totum deducere-
tur. Capita symboli duo sunt, primum de Deo, secundum de ecclesia Dei: Hæc enim duo capita summam quandam doctrinæ Christianæ continent, & tamen etiam per universam doctrinam præcipue extant atque apparent, ideoque præcipue spectanda nobis & considerata.

Credo in Deum] Phrasis hæbraica est, pro in Deo spem fiduciamque omnem colloco: & hoc verbum Christianæ fidei hinc proprium est. Itaque si quid sit tibi summè charum, gratumve, id tibi Deus erit. Sic venter est Deus ventri deditorum, Philipp. 3. Sic nummus avarorum Deus & avaritia idololatria, Coloss. 3. Credo igitur, id est confido. Sed confidentiæ etiam intelligentia & notitia conjuncta est, & singulari numero.

Agribus sit
hoc symbolum
collectum

Omnium patrum
consensu ac
symbolum approbatum

2. capita
symboli

his hinc phrasibus
magis

Impij varia
ac multa
fingunt
lacta quæ de
loco ad oram

*certus credo
et quisq[ue]
na de filo*

id effertur, ut singuli de sua fide certi sint, quia iustus sua fide victurus est, Abacuk 2. Et tamē hęc eadem confessio etiam totius ecclesię est: sed tanquam unius corporis, ē membris variis constituti, & una eademq[ue] & veluti singulari voce confitentis: *Credo in Deum*. Quis igitur & qualis sit iste (quasi diceret credentię, spei, fiduciaque Deus) mox plenius exponetur. Deus enim generali philosophorum notitia Deus esse potuit: At Deus in quem non similiter crederetur, a quo non perinde speraretur, cui non per æquē fieretur: Deusque Hebręorum & Christianorum vetere novōque testamento manifestioribus & insignioribus notis explicatur.

Cap. 3. De Deo.

*Definitur
quid sit deus*

Aferrio Aristot.

*Scripturę
testimonia
quę probat
Dei eternitatem*

DEUM.] Deus est spiritus ¹ æternus, ² infinitus, optimus. Sic enim appellatur spiritus Ioan. 4. Ideoque in spiritu & veritate adorādus. Et sic ab Aristotele & Philosophis aliis dicitur expers partis, magnitudinis, divisionis id est spiritus. Deus etiam est æternus. Sic 1. Timoth. Rex nempē seculorum & immortalis. Sic Iesa. 40. an non audivisti quod Deus æternus Iehova? Item 1. Rom. æterna ipsius tum potentia, tum divinitas perspicitur ex mundi creatione. Deus igitur est spiritus æternus: atque ex hac æternitatis notiōe proprium Dei nomen factum est Iehova, quia semper fuit, & est, & erit. Et sic 3. Exod. 14. de suo nomine interrogatur a Mose, Deus respondet,

det, Sum qui sum. Sic dices filiis Israël. Qui est, misit me ad vos: ubi verbo *Ehejeh* usus est Hebræis tria tempora significante: quæ & Ioan. Apocal. 1. 4. expressit, ab eo qui est, qui erat, & qui erit, ut *Iehovæ* nomine temporum omnium æternitas significetur. Hoc *Iehovæ* nomen Hebræis, quia quatuor hebræicis literis effertur tetragrammatum dicitur & ineffabile, propriamque divinitatis differentiam quãdam interpretatur. Sic a philosophis Deus expers ortus, & interitus æternusque appellatur, item a poetis

Divinumque æterna potestas.

Deus igitur est spiritus æternus: est etiam infinitus. Ierem. 23. ubi de se Deus ita loquitur: Nonne impleo cælum & terram? Sed ista divinitatis infinitas per omnia loca temporaq; diffusæ multo luculentius describitur Psal. 139. Quo ibo a spiritu tuo? quò a facie tua fugiam? si ascendero in cælum, ibi tu es, si straverò lectum in sepulchro, ecce tu: si assumpsero alas auroræ, si habitaverò in extrema parte maris, etiam inde manus tua deducet me, & apprehendet me dextra tua: Quòd si dixero, saltē tenebræ occultabunt me, at nox lux est circa me, etiam tenebræ non sunt obscuræ tibi, & nox sicut dies lucebit. Perinde est sive lux sit, sive tenebræ. Quapropter Deus omnibus & locis & temporib. adest, omniāque perpetua virtute implet, nec usquam vel unquā impletur: Rectēque philosophus ille dixit Deū sphaeram esse, cuius centrum esset ubique, peripheria nusquam: inde poætæ cecinerunt.

unde patet Hæbreorum scriptura

Probatum Dei infinitas Sacrarum literarum testimonijs

philosophorum et poetarum de opinionibus

Πάντι δὲ θεῷ, πάντα τε βλέπει θεός.

Vbiq₃ enim est, omniaq₃ videt De⁹, ait Menāder.

-Iovis omnia plena. ait Virgilius.

*Probatur deū
optimum esse*

Testimoniu^m Ch^m

*Nemo dei facie
intueni potest*

*Testimoniu^m
ipsius dei*

Deus igitur est spiritus æternus & infinitus, sed ante omnia est optimus. Itaque Christus 19. Matth. 17. cū ei diceretur: magister bone, quid faciam, ut habeam vitam æternam: respondet, cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi unus Deus: Ergo bonitas iudice Christo, Dei propria est: imo veró Dei majestas & splendor inde præcipuè declaratur, bonitasque ipsa seu beneficentia in Deo propriè misericordia erga homines nil nisi malum de Deo meritos appellatur: Nam cum 33. Exo. 18. Moses Deum ita rogat, Ostende mihi quæso gloriam tuam, tum respondet Deus se sua bona omnia sub oculos Moysis subiecturum: non tamen ut Moses Dei faciem ipsam intueri possit, quia lethalis mortalibus oculis talis intuitus esset, sed ut á tergo Dei posteriora videat. Tum igitur 34. Exod. 5. Transiens Deus ante Mosē clamavit. Iehova Iehova fortis, misericors & miserator, tardus ad iram & multus misericordia & veritate, seruans misericordiam in millesimum, auferens iniquitatem & prævaricationem & peccatum: & qui absolvendo non absoluit, visitans iniquitatem patrum super filios, & super filios filiorum, super tertiam & quartam generationem. Hic Deus ostendit gloriam divinitatis suæ, non solum in fortitudine & iustitia, sed in bonitate & beneficentia: id est (ut dixi) in misericordia consistere: In Deo æternitas & infi-

& infinitas laudis sunt admirandæ: in Deo autem æterna est atque infinita bonitas & misericordia. Hęc igitur Dei prima summæque gloria est, hîc omne Dei bonum: hîc singulare majestatis divinæ decus est collocatum. Itaque Plato 4. de rep. prædicat Deum esse principium, mediū, extremum bonorum omnium: & sic Romanis Iuppiter optimus, maximus præcipuè dictus est, & quidem ante optimus (ait Tullius in natura deorum) id est beneficentissimus, quàm, maximus, quia majus est, certèque gratus prodesse omnibus, quàm opes magnas habere. Quare Deus est spiritus non solum æternus & infinitus, sed optimus. Hic igitur Deus utcumque descriptus esto: ad accuratè autem definiendum Deum Dei ipsius logica fuerit opus. Dei siquidem antica illa facies & gloria, id est essentialis majestas est homini imperscrutabilis & incomprehensibilis, postica tantum ex effectis & adjunctis homini cernuntur. Itaque rectè apud Ciceronem Simonides, qui cum à tyranno Hierone interrogaretur, quid esset Deus, unum deliberandi diem sibi postulavit: cum idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit, qui cum sæpius multiplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret, quia quanto diutius considero (inquit) tanto mihi res videtur obscurior. Definitur igitur Deus ut ab hominibus potest. Sæpe à patribus definitur è suis cultoribus: ut 4. Exod. 5. Deus Abrahami, Deus Isaaci, Deus Iacobi.

Philosophos opiniones de nomine dei

Conclusio

Deus mortalibus tantum ex adjunctis & effectis cognoscitur natura n. eius est incomprehensibilis

Humana imbecillitas in Simone apparet

Cap. 4. De Deo patre & ejus omnipotentia.

Hee sunt communia omnibus personis
PATREM.] Deus est unus essentia & natura, unus providentia, unus efficientia rerum & administratione : Audi Israel, Iehova Deus noster, Iehova unus est 6. Deut. 4. unus dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & pater omnium qui est super omnia & per omnia, & in omnibus vobis, 4. Eph. 5. Itaque Deus unus est natura & essentia, personis tamen divinitatis & proprietatibus distinguitur. Deusque aut pater intelligitur, aut qui est a patre fili⁹ & spiritus sanctus. Pater ipse proprium nomen non habet: definitur autem in symbolo ex omnipotentia & creatione mundi. Itaque consideratur tanquam principium & origo, causaque prima & summa rerum omnium: & ideo a poetis appellatur

Deus in tres personas distinguitur
 Pater ipse nomen non habet

Hominum pater atque Deum rex.

notatio nominis.
 Sed appellatur pater a poetis velut epitheto, sicut hospitalis, sicut stator & usitatioe nomine Iuppiter tanquam juvens pater: quo nomine tetragrammatum illud imitari fortasse voluerunt. Et sic Hebraeorum pater appellatur 63. Esa. Itē 64. Esa. 8. At Deus pater hic appellatur relatione filii æterni, & trinitatis persona prima nomine patris intelligitur.

ut a personarum trinitatis patris nomine appellatur
loc epitheton ordinis. respectu patri attribuitur
Omnipotentem] Omnipotentia est communis tribus personis & efficientia, præcipue tamen patri ratione ordinis (quo origo filii & spiritus sancti ad patrem refertur) assignatur creatio: & hæc prima definiendi & distinguendi patris velut

2^a Joh. 7. 6. 10.

Conclusio

tus, nec potest se negare nec mentiri, ait Paulus ad Timoth. Contradictio enim hîc esset simul utraque parte vera: denique ait Theodoretus dialogo tertio, Deo id est impossibile, quod ip-
sius verbo naturæ ac voluntati repugnat. Om-
nipotentia igitur sic in Deo intelligenda est, ut
Deus possit quæcunque contradictionis impo-
tentia careant. Infinita Dei miracula magnifica
illa quidem & universi mundi potentia atque
viribus superiora sunt: at divina manu inferiora
sunt, neque ullum contradictionis elenchum af-
firmant: & é poetis Linus, veré cecinit.

ῥά διὰ πάντα θεῶν τελέσται καὶ ἀνήγυτον ἔδεν

Facilia omnia Deo facere, & factu difficile nihil.
Talem igitur omnipotentiam virtutemque infi-
nitam in Deo credimus, quæ nullam contradi-
ctionis repugnantiam contineat.

Cap. 5. De Creatione mundi.

2^a differentia
patris

CREATOREM *celi & terre.*] Altera quali-
tas est & differentia patris, quod sit creator
mundi, & tamen eadem primæ qualitatis, & ô-
nipotentia quædam demonstratio est: Opus
enim tam singulare, tamque mirabile simul ac
hominibus conspectum est, protinus omnipo-
ten tantæ machinæ architectus animo concipi-
tur: In principio igitur creavit Deus cælum &
terram (ait Moyses 1. Gen. 1.) terræ cœlique no-
minibus totum mundum significans. Et 2. Gen.
1. Perfecta sunt itaque cælum & terra, & om-
nis

est testimonia
scripturae

nis exercitus eorū: Cœlum enim est, quidquid à terræ & aque globo sursum expanditur. Itaque & Hebræis (Rackia) id est expansum corpus illud nostris oculis immensum dicitur: argumentumque mosaicæ geneseos hoc versiculo præcipuum comprehenditur de creatione mundi, lucis, astrorum, herbarum, arborum, animalium: Deus igitur creavit cœlum & terram: neque semel tantum creavit, sed gubernat perenni gubernatione, Psal. 33. Verbo Dei cœli facti sunt, & in spiritu oris ejus omnis exercitus eorum. Sic Rom. 11. Ex illo & per illum, & in illo sunt omnia. Sed Deus mundū è nihilo creavit: Quod ipsa Hebræi verbi voce (Bara) Rabinis interpretibus significatur, tametsi latina creationis significatio communis est. Præclarus igitur mundi ornatus excitare nos ad sui cognitionē debuit, sed quotidiano spectaculo assuetis nescio quomodo vilescit, qui recens intuentibus esset admirabilis. Atque ad istam saltem è confusis rebus cosmopœiam veterum philosophorum qui dam accessere: mens enim diuina apud Anaxagoram πάντα διεκόσμησε distinxit vniuersa. Et Plato in Timæo fabricatum à Deo mundum profectur: & ita fabricatum, vt dissolui non possit, nisi ab eo qui colligauit. Quod è Mosis theologia didicisse potuerunt philosophi non è conuersis in græcum libris, vt Eusebius de Platone opinatur: Ptolomæo enim secundo multisque post Platonem annis conuersio illa facta est, sed vel Athenis ex Hebræis è lingua græcæ & Philosophiæ

Definitio cœli

Argumenta
libri i. gene
seosornatus
mundi nos
excitare debe
ret ad cultū
deiPhilosophorum
sententia de
mundi creatiofallitur Eu
sebius

*Poetarū sensu
de mundi
creatione*

aut etiam mercaturæ gratia profectis. Itaq; si philosophi mūdi creationem Deo attribuūt. Quod & poëtæ, si non de tota mundi materia certē de materiæ mundanæ conformatione versibus suis inseruerunt. Sic enim mundi genesis Hesiodus, & post Hesiodum Naso describit: cū chaos omnium rerum confusionem descripsisset.

*Hanc Deus & melior litem natura diremit,
Nam cælo terras, & terris abscidit undas
Et liquidum spisso secrevit ab æthere cælum,
Quæ postquam evoluit cacòque exemit acervo
Dissociata locis concordipace locavit.*

Aristoteles

Aristoteles 9. cap. 2. metaphysiphysicas formas asleverat ē nihilo instar momentorum & punctorum creari. de materia autem quod Satyricus ille meritō derideat,

*Ægroti veteris meditatatur somnia, gigni
E nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti.*

*Deus Angelos
creavit mi-
nistros volū-
tatis suæ*

Deus igitur creavit cælum & terram, in iisque ventos, pluvias, lapides, metalla, plantas, pisces, feras, aves, angelum & hominem, denique invisibilia visibiliaque omnia, ut Niceni concilii confessio expressit: Angelos enim spiritus mentisque & rationis compotes creavit & immortales effecit, ut interpretes & ministros voluntati suæ. Psal. 104. 4. Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. Coloss. 1. Per filium creata sunt omnia quæ in cælis sunt, & quæ in terra visibilia & invisibilia, & throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates. Sed eosdem angelos fecit custodes hominum piorū
sive

sive singulorum, sive provinciam totam consti-
tuentium. Angeli Domini castrametantur cir-
ca timentes ipsum & eripiet eos, Psal. 34. 8. 90.
Psal. 12. & 4. Matth. 6. Angelis suis mandavit
de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Di-
co vobis quod angeli puerorum in cœlis semper
vident faciē patris mei, qui in cœlis est, 18. Matt.
10. Sic angel⁹ adfuit Petro é vinculis exempto,
Sic Israeliuci populi princeps & dux fuit ange-
lus per desertum. 23. Exo. 20. 21. Item 23. Exo.
1. & deinceps. Sic ejusdem populi apud Danie-
lem patronus est angelus: & adjuvatur a Michae-
le. Heb. 1. Nonne administri spiritus sunt om-
nes in ministerium missi propter eos, qui capiūt
hæreditatem salutis? Sic 28. Matth. 2. Angelus
é cœlo missus aperit sepulchrum Christi, confir-
mat per territas mulieres, & resurrectionē Chri-
sti annuntiat. Et idem repetitur 16. Marc, 4. &
20. Ioan. 11. Angeli veró alias é communibus
functionum nominibus appellantur exercitus,
virtutes, potestates, principatus, dominationes,
throni, Cherubim, Seraphim: Alias vidētur pro-
priis nominibus appellari, ut Gabriel, Michael.
Interdum etiam Deus apparet angeli specie, &
appellatur angelus 18. Gen. 1, Item 3. Exod. 2.
4. & 14, Exod. 19. Creavit igitur Deus angelos,
sed hominem Deus idem creavit é pulvere ter-
ræ. 2. Gen, 7. Et qui ideo Abrahamo dicitur pul-
vis & cinis, 18. Gen. 27. & creavit ad ipsam Dei
imaginem 1. Gen. 6. 26. id est animæ rationalis
atque immortalis compotem participemque di-

*Angelorum
appellatione*

*Ang. propri
nomina*

Homo pulvis

*Quid sit crea
ad Dei imaginem*

longissima vinæ justitiæ atque sanctitatis, ut Paulus Ephes.
liberrat papistæ 4. & Coloss. 3. 10. a quo videtur poeta ille non
*sicut hic po-*procul abesse.

esta

Atque ideo venerabile soli

Sortiti ingenium, divinorumq; capaces

Atq; exercēdis capiēdisq; artib. apti. Iuv. 15. Sat.

Sensum à cœlesti demissum traximus arce.

Conclusio

Hominem (inquam) Deus creavit Deo ipsi simi-
 lem, omniumque in terris & aquis creatorū do-
 minum constituit, 1. Gen. 26. Item 3. Gen. 51.
 Deus igitur est creator cœli & terræ, omnium-
 que rerum toto mundo comprehensarum, crea-
 tor angelorum, creator & hominum, ut in suis
 operibus agnoscat & laudet. Omnia nem-
 pe Deus operatus est propter seipsum Proverb.
 16. Dignus es domine accipere gloriā & ho-
 norem & virtutem, quia tu creasti omnia & pro-
 pter voluntatem tuam sunt, & creata sunt, in A-
 poc. passim. Hic creatarum rerū circus, hoc am-
 phitheatrum, hæc ~~motæ~~ sunt triumphalis illius
 apud Ezechielē currus rotis quatuor duplicib.
 animatis, ad singulos veluti clavos oculatis per
 omnes universi mundi partes, perque populos,
 ac nōtiones omnes vecti vehentisque sublimi
 folio infidentem Dei majestatem immensa ac sem-
 piterna gloria triumphantem.

Cap. 6. De Lapsu angeli & hominis.

Due creatura- Sed enim ē creatis entibus duæ species ratio-
um species nis compotes & immortales factæ sunt ange-
mortales factæ lus
sunt

lus & homo, homo saltem animo, quin etiã corpore si in Dei obedientia perstitisset: Nam ex inobedientia mors est consecuta Rom. 4. reliqua genera facta sunt mortalia. Sic Hesiodus poëticè dixit à diis facta esse ònia, sed immortalia, quæ nectar & ambrosiã gustassent, mortalia quæ non gustassent, similitudinẽ divinitatis ne-ctare & ambrosia significans. Verum ex angelis quidam degenerarũt a veritate per mendacium & superbiam: & diaboli ideo, id est calumniatores dicti Ioan. 8. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit, quia nõ est veritas in eo. Et 1. Timoth. 3. ne in superbiam elatus in iudiciũ incidat diaboli. Itaque diaboli id sibi tantũ proposuerunt, ut Deum honore spoliaret, & hominem machinis omnibus corrumpere, a deo que averteret. Itaque diabolus princeps aeris, potestas tenebrarum, leo rugiens appellatur: neque enim diabolus tantum unus homini insidiatur: sed sepe multi, aliquando legio tota: frenatur tamen diabolus, ne quidquam nisi nutu Dei exequatur: & quamvis pios frequẽter exerceat, nõquam tamen opprimit: impios autẽ iudicio Dei cruciat. Itaque angeli boni mali que sunt gẽtium genii, quos Plato in Timæo a summo Deo creatos & immortalitate donatos ait: neque verò Deus & diabolus æterna duo principia sunt bonorum & malorum, ut impii Manichæi commentisunt, ut que pagani suos Ioves & Vejoves existimarunt. Nec angeli boni mali que sunt tantum hominibus (ut Saduchæi & Pelagiani deli-

mortalitas dei
inobedientia
seguita est

Poeta In somniis

unde diabolus
existit.

Quid sit diabolus
propositum.

varia diaboli
appellationes

Furor diabolus
frenatus a Deo
inquitur

Errora Manichæorum

*Qui sunt boni et
mali spiritus*

*Malitia Diabo-
li*

Lapsus hominis

*Lapsus hominis
in libero arbi-
rio spoliavit*

*Philosophi huius
rei requirunt
signa huius
habuerunt*

rarunt) propensiones, impulsiones & affectio-
nes ad benè malève agendū, sed spiritus sunt, bo-
ni quidem (ut prædictum est) custodes & vindi-
ces, mali autem insidiatores & carnifices homi-
num. Verū tamen diabolo depravatio sui à seip-
so sibi non satis fuit, nisi & hominē depravaret.
Homo igitur cū ita creatus dotatusque esset,
& collocatus in paradiso omnium arborum expe-
ribilium generib, confito 2. Gen. 8. 15. utiis om-
nibus excepta scientiæ boni & mali arbore frui
liceret, diaboli per serpentis speciem fraude se-
ductus vetitæ arboris fructu vescitur tantū Dei
parētis beneficium ingrata ambitione oblitus,
diaboli que vestigia sequut^r altissimo similis fie-
ri voluit, proindeque præcipuis dotibus (quibus
ornatus erat) sic excidit, ut pro corpore immor-
tali corpus non solū morti, sed mille miseriis ob-
noxium sibi fecerit, eque libero arbitrio, id est sta-
tu mentis volūtatisque ad bona malaque discer-
nendum & sequendū particulam tantum, eam-
que peccati (ut Augustinus loquitur) servam si-
bi reliquerit, imaginēque Dei per injustitiam &
mēdacium oblita originalis peccati contagione
atque ad omne peccatū propensione posteritatē
totā polluerit. Servitutis hui⁹ humanæ umbram
quandam philosophi veluti lippis oculis aspexe-
rūt. Plato in rep. manifesti⁹, cū variis cupiditatis
& iracundiæ bestiis humanā mentē subiectā atq;
alligatā describit. Aristo. 2. cap. 1. Phil. obscuri⁹,
cū ait liberrimā sapientiæ possessionē divinam
esse, *πολλὰ χῶς γὰρ ἡ φύσις δέλη τῶν ἀνθρώπων ἔστιν*: mul-
tis

tis enim modis natura hominū serua est: & stoi-
cum paradoxum est, solum sapientem esse libe-
rum: sed Philosophi hunc nostrum sola divina
gratia liberum perobscure cognoverunt. Ad
lapsū igitur hominis restituendum victima à
Deo patre (à quo omnia in æternum futura ma-
xima, mediocria, minima provisa sunt) vel an-
tequam mundus homōve crearentur, provisa
est: Agnus quippe immaculatus Christus, 1. Pet.
1. Origenes diabolo atque Angelis eius etiam
restitutionem quādam post multa diuturni tem-
poris supplicia futuram dicitur credidisse. Sed
illum & propter hoc, & propter alia nonnulla,
& maximē propter beatitudinis ac miseriæ vi-
cissitudines, æternasque certorum temporum
intervallis conversiones Ecclesia improbavit,
ait August. 35. cap. 2. libr. de civitate. At verò
Origines ipse in epistola ad Alexandrinos hanc
calumniam sibi impositam conqueritur & à se
detestatur. Denique de restitutione diabolorū
nullum est sacræ scripturæ testimonium, in qua
tamen sola fundamentum fidei collocatum est:
imò Christus ipse planē atque aperte condem-
nat, cū ait ignem æternum paratum esse dia-
bolo & angelis eius.

*Christus fuit agnus
occisus ante
creationem mundi*

*Origines delin-
tione.*

*reclamat
hanc sententiam
alibi Origines*

Cap. 7. De providentia Dei.

FIDE igitur credimus verbo Dei concinnatū *Deus in*
esse mundum, Hebræ. 11. deumque creato- *solum mundum*
rem esse cœli & terræ, neque semel creatorem, *creator vel*
etiam rector

scriptura testis
nominum

sed perpetuo rectorem & conservatorem etiam
pullis corvorum alimenta suo tempore largien-
tem, Psal. 147. Capillos capitis cujusque nume-
rantem, 10. Matth. 29. Quinetiam sortium eve-
tus perspicientem Proverb. 16. Hominum tu-
torem providentissimumque & cōsultissimum
parentem. Hanc immensam Dei providētiam,
Philosophi veteres quidam prodidere. Mens il-
la Anaxagoræ πάντα κυβερνᾷ omnia gubernat. Et
Plato plerisque locis divinam providentiam glo-
riosè prædicavit. Quin Poëtæ hoc idem ipsum
testati sunt. Sic enim Maro de ista Dei gloria po-
etico more loquitur.

Anaxagoras

*Principio cælum & terras camposq; liquentes
Lucentemq; globum Luna, titaniaq; astra
Spiritus intus alit.*

ARISTOTELES autem videtur totam istam
mundi & fabricam & providentiam cum Phi-
losophis & Poetis illis confiteri : vt apud Cice-
ronem. Si homines (ait) sub terra semper ha-
bitassent, tandemque patefactis terræ fauci-
bus euadere supra terram potuissent, conspe-
cto cœli ornatu, profecto & esse Deos, & hæc
tanta opera Deorum esse arbitrarentur. Item
cum sæpè ait naturam nihil agere frustra : attamen
Physicam & Metaphysicam contra diui-
nam mundi creationem & administrationem
composuit : & in Logicis affirmat contingen-
tium omnino nihil esse jam verum. Hac Ari-
stotelis Philosophia imbuti Epicurus, Mani-
chaus, Celestinus totam diuinæ œconomix
provi-

error Aristot-
elis. §

Aristotelis
imitator

providentiam, præscientiamque calumniantur, & calumniarum suarum innumerabiles sectatores habent. Itaque ista de causa ab Aristoteleis Theologiam istam edoctis Moses fabulator Ægyptius, Christiani modo ignari, idiotæ, modo τελῆνες tanquam scelesti furiosi que nominantur. Sed Aristotelis Theologiam nostræ scholæ Physicæ & Metaphysicæ retexuerunt, ne Christianus quisquam imposterum, nisi sponte fatuus atque amens Christianæ pietatis fundamentum ab Aristotelis impietate repeteret. Veruntamen heus tu homo, quid names, qui de providentia Dei contra Deum ipsum disputas? Iudicia Dei abyssus multa. Qui scrutator est majestatis, opprimetur à gloria, Proverb. 25. Descende potius in te ipsum, & in iis quæ te scire arbitraris, inscientiam atque ignorantiam tuam perspicias. Vna est de grammatici virtutibus (ait Quintilianus) aliquid ignorare. Rhetoricæ & forenses artes (ut Rhetores ipsi profitentur) nihil habent catholicum & universale. Logica Aristotelis sophismatis penitus obruta est. Quis Arithmeticus numerorum affectiones omnes perspexit? quis Geometra circuli tetragonismum aut cubi πλασιασµόν demonstravit? Quis Astrologus constantes cœlestiū corporū motus accuratè deprehendit & observavit? Nōne in Metheoris ab Aristotele nominatim statuitur satis esse tradere nō impossibilia? Hoc enim Metheorologiae suæ principium sibi constituit. Quanta in reliquis

*Ethnici divini
professores ca-
lumniantur*

*Ramus Aristoteli
ἀντιπρὸς ὁρίσας*

*Apostrophe
πρὸς ὁρίσας
quæ ostendit
recondita
esse omnium
scientiarum
cognitionem*

*enumeratio
artium*

Paranomasia

*Arg. Totelis
testimonium*

vituperatio

*Metaph. Anf
otelis*

*comparatio
seq. ans*

*A minore ad
maius.*

*Testimonia
scripturae*

conclusio

(quę putatur) sciētiis ignorātia est? Quid vis amplius? Ille ipse Aristoteles 1. cap. 2. Metaph. Philosophatur sapientię tantam difficultatē esse, ut ejus particulam nemo pro dignitate sit adhuc assequutus: imō verō σοφία seu Theologia (quę libris illis quatuordecim ab eo describitur) sophistica est omnium (quę literis unquam mandatę sunt) maximē stulta maximeque impia. Quid plura? si tota hominum scientia cum inscientia comparetur: stillam aquulę dixeris cum Oceano comparatam. Ecquid igitur si in his pusillis (in quibus tamen scientissimus tibi videris) inscientia & stultitia tua tanta est, quomodo arcānā illam tam longē ab humana cognitionis imbecillitate sejunctam sapientiam tibi polliceris? Tu (ait angelus Eſdrę lib. 4. cap. 1.) Quę tua sunt in te ipso ingenita & ingenerata non potes agnoscere, & quomodo poterit vas tuum capere altissimi viam? Ut enim (ait Dominus apud Esa. 55. cap.) celsiores sunt cœli quā terra, ita celsiores sunt cogitationes, & vię meę cogitationibus viisquę vestris. Quare in tam sublimi altaquę sapientia ignorantia pij animi doctam judicato: noli altum illud sapere, sed time.

Cap. 8. De predestinatione.

PROVIDENTIA predestinatio germana atq; affinis est, qua Deus alios ad æternam salutem pro gratuita sua misericordia delegerit, alios ad æternam perditionem pro sua justitia repudiarit.

Provi-

Providentia siquidem Logici judicii, prædestinatio Ethicæ electionis verbum est: & pagani Philosophi sic *προνοία καὶ ἐμδρμένην* providentiam & fatum conjungunt. Prædestinationis autem & providentiæ Theologia in sacris literis amplissimè tractata est. Populus sanctus es Iehovæ Deo tuo: te elegit Iehova Deus tuus, ut sis illi populus peculiaris ex omnibus populis, qui sunt in superficie terræ: Non quia plures essetis præ omnibus populis, amavit vos Iehova & elegit vos: Vos enim eratis pauciores præ omnibus populis, sed quia diligebat vos Iehova: & custodire volebat juramentum, quod juraverat patribus vestris, eduxit vos Iehova in manu forti, 7. Deut. 6. Hic nempe Dei liber est, de quo sic 32. Exod. 31. 32. Si non remittis peccatum Hebræis (ait Moses Deo) dele me precor de libro tuo, quem scripsisti: & dixit Iehova Mosi: Qui peccavit mihi, delebo illum é libro meo: Hic igitur liber electionis istam nimirum ordinationem continet, cui resisti non potest: cùm Balamus á Balaco rege ad Hebræis maledicendum conducere, etiam si mihi daturus sit Balacus plenam domū suam argento atque auro non possum transgredi sermonem Iehovæ Dei mei, ut faciam aliquid sive parvum sive magnum, 22. Num 18. Item 24. Num. 13. Sic Poëtis, fatum velut effatum á Deo decretumque dicitur inexorabile & ineluctabile, immotum. Sed electionis argumentum in novo testamento multó est illustrius: talis enim est ex mera Dei beneficentia electio

sive Petri, Andreae, Iacobi, Ioan. 4. Mat. 18. Itē
Matth. 9. Idem toto capite Matth. 20. parabola
de vineis amplissimè declaratur. Qualis
gentium electio est & rejectio Iudæorum, 8.
Matth. 11. 12. Item. 21. Matth. 28. Item 22.
Matth. 1. Vnde consequitur benedictio electo-
rum & maledictio repudiatorum, 13. Matth. 12.
Evangeliumque ideo dignis annunciandum, 10.
Matth. 11. Item 11. Matth. 25. Huc parabola
feminantis referri potest 13. Matth. 1. Paulus
Ephes. 1. etiam manifestiùs. Deus elegit nos in
ipso antequam jacerentur fundamenta mundi.
Et 2. Timoth. 1. Et salvos fecit nos, & vocavit
vocatione sancta, non secundum actiones no-
stras, sed secundum suum propositum & gratiā,
quæ data quidem est nobis per apparitionem
servatoris nostri Iesu Christi. Item 9. Roma. Ia-
cobus dilectus & Esaus odio habitus etiam an-
tequam nascerentur: Deusque miseratur & in-
durat quem velit, vitæque præmium consequi
neque volentis neque currentis est, sed mise-
ratis Dei: ut tamen propterea de opifice Deo ni-
hilo iustius opera sua conquerantur quam fi-
glina de figulo, quod alia in honorem, alia in cō-
tumeliam finxerit. Itaque vasa alia sunt iræ ad
perditionem comparata, quæ Deus induravit,
ut iram potentiamque suam demonstraret: alia
sunt misericordiæ ad gloriam præparata, ut di-
uitias suæ gloriæ manifestaret. Hæc Apostolus
ē Genesios vicesimo quinto capite: ubi de ge-
minis illis adhuc utero comprehensis dicitur
alterum

alterum altero fortiolem, & maiorem minori
tamen servitutum esse. Item 4. Exod. 21. de Pha-
raone ait Iehova: Ego indurabo cor ejus, ut non
dimittat populum. Item 7. Exod. 3. Ego veró
indurabo cor Pharaonis. Sic Ioan. 9. 2. discipu-
lis interrogantibus quo peccato cæcus natus es-
set, respondet Christus, neque iste peccavit, ne-
que parentes ipsius, sed ut manifestarentur ope-
ra Dei in eo. Ergo (inquires) peccati author erit
Deus? Non magis sané quam si Iudas aut Pila-
tus Christi crucifixi culpam in Deum confer-
rent, quia fecissent, quæ (ut est Act. 4.) consilium
& manus Dei decreverant. Alius enim in Deo,
alius in Iuda & Pilato ejusdem effectus finis fuit,
ut August. Epist. ad Vincentium 48. Prima caus-
sa fuit in Deo ad misericordiam erga genus ho-
minum declarandum: secunda fuit in Iuda ad
avaritiam explendum: in Pilato ad statum suæ
dignitatis retinendum. Sic Iosephi fratres pec-
caverunt vendendo ipsum, & fratres ipsi 42. Ge-
nes. 21. confitentur. Veré peccavimus adver-
sus fratrem nostrum, cum vidimus angustiam
animæ ejus dum deprecaretur nos, & non au-
divimus eum, idcirco venit super nos angustia
hæc: Sic (inquam) fratres confitentur, & tamen
45. Genes. 5. Iosephus ipsos consolatur: Nolite
pavere, neque vobis durum esse videatur, quod
vendidistis me in his regionibus: pro salute enim
vestra misit me Deus ante vos. Item vers. 8. Non
vestro consilio, sed Dei voluntate huc missus
sum, qui fecit me quasi patrem Pharaonis, & de-

minum universæ domus ejus, ac principem in omni terra Ægypti. Item 50. Geneseos 19. Vos cogitastis de me malum, sed Deus vertit illud in bonum. Quare ut idem August. ait lib. de prædest. quod peccant Satan & impii, eorum est, quod peccando hoc vel illud agunt, ex virtute Dei est: vera denique sententia est: Pernicies tua ex te est Israel, salus ex me. Quod si quis admiratus objiciat: Nonne vult Deus omnes salvos fieri? sanè. Sic enim spiritus sanctus loquitur. Ideoque etiam mandato Christi Evangelium prædicatur universæ creaturæ: Attamen (inquam) vera est etiam illa Pauli sententia de vasis comparatis in interitum, & vasis misericordiae, quæ præparavit Deus in gloriam & voce Dei temporumque exitu vera apparebit, cum dicetur illud: Ite maledicti in ignem æternum. Hæ sententiæ, si quid humanæ naturæ infirmitati repugnantes esse appareant, credamus tamen & respondeamus quod Paulus credidit ac respondit, divino judicio præclarè congruere. Itaque Christus Lucæ 13. interrogantibus discipulis de numero servandorum tantum hortatur, ut quisque attendat ingredi per arctam portam. Quare ἄρρον λόγον qui dicebatur Philosophis, Si fatum est me salvum fore, salvus ero, etiā si nihil agam, damnato. Doctam Christiani Philosophi ignorantiam existimato istum divinæ ante sæcula ordinationis περὶ τῶν πραγμάτων ignorare, menteque ante divinæ misericordiæ pedes humiliata cum Apostolo Dei exclamato. O alti-

titudo divitiarum sapientiæ Dei? Quapropter damnatis Aristotelis & Aristotelis Philosophiã secutorum Epicuri, Manichæi, Cælestini, & similibus impiorum Dei providentiam ideóque prædestinationem calumniantium impietatibus, iustissima de causa quisque nostrum, totaque simul ecclesia constanti fide, magnaque animi fiducia dicat: Credo in Deum patrem omnipotentem, creatorem cœli & terræ.

*Cap. 9. De Iesu Christo filio Dei
unico, Domino nostro.*

E*T in Iesum*] Persona Dei patris utcunque nõ ex antica facie, sed ex postico tergo, nec ex ipsa essentia, sed ex effectis & adjunctis definita & distincta est. Deum aliquem mortales ferè omnes confitentur, nec ulla gens unquã tam barbara fuit, quæ non aliqua Dei opinione esset imbuta. Et Deum patrem appellant, sed suum non Dei filii. Deinceps est à patre persona Dei & filii & spiritus sancti.

Iesum] Prima differentia Dei filii est é nomine. Iesus, id est servator, nominatus est ab Angelo antequam in utero Mariæ conciperetur: & in circuncisione ex more Hebræorum (sicut in Baptismo Christianis mos est primum infantes nominari) nominatus est Iesus, 2. Luc. 21. Atque in nomine isto, ut in cognomine proximo humana simul & divina filii natura comprehenditur. Iesus enim nominatus est 1. Matth. 21.

Luc. 1. quia servaturus esset populum & liberaturus a peccatis. Quemadmodum jam à condito mundo patribus erat promissum, ut Adamo cum Deus serpenti, 3. Geneseos. 15. malediceret. Inimicitias statuam inter te & mulierem, & inter semen tuum & semen ejus, & ipsum conteret tibi caput. Item Abrahamo 12. Geneseos 3. 18. Genes. 18. 22. Genes. 18. Benedicentur in semine tuo omnes gentes. Item Isaaco similiter 26: Gen. 4. 28. Gen. 14. Item Iacobo 49. Gen. 18. cum moriturus sic exclamat. Salutem tuam expectavi o Iehova. Notatur item hic & Christi adventus, 49. Gen. 89. Non recedet tribus de Iuda, donec veniat Messias, tanquam Christi adventus tum futurus esset, cum tribus Iuda dissipata esset. Sic enim quidam Hebræi historiam temporum secuti interpretantur. Deum patrem vetus testamētum apertissime proposuit, filium Deum obscurius indicavit. Loca tamen de Deo filio non desunt. Redemptorem enim ostendit Esaias verum Deum esse, cum Iehovam appellat. 25. Esa. 8. Perdet mortem in sempiternum, & absterget dominus Iehova lachrymas ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet ab universa terra, quia Iehova loquutus est. Item 40. Esa. 3. Vox clamantis in deserto repurgate viam Iehovæ, rectam facite in solitudine viam Dei nostri. Hic redemptor & servator apertè appellatur Iehova & Deus. Sed in novo testamento Deitas filii clarissima est. Tu es qui venturus es, an alium expectamus? ait Baptista, 10. Matt. 2. Sic

2. Sic Thomas ad Christum, 20. Ioan. 28. Dominus meus, & Deus meus es. Et modó quod dicimus, Credo in Iesum, hoc ipso credendi testimonio Iesum esse Deum confitemur. Tametsi Arrius qui inter Apostolorum & Niceni concilii tempora intercessit, nihil videtur Apostolica ista confessione motus cum ad ejus impietatem coercendam Nicena synodus Apostolico Symbolo addiderit Iesum esse verum Deum, de vero Deo genitum nō factum, ὁμοούσιον coessentialē patri. Servator igitur humani generis Christus verus Deus ita promissus erat, & quidem servator solus Matth. 1. Non est in quoquam alio nisi in Christo salus. Item non aliud nomen est sub cœlo in quo oporteat nos salvos fieri, Act. 4. Hæc igitur nota est divinitatis: est enim Dei proprium servare. Sic Stephanus moriens servatorem Christum confitetur: Domine Iesu Christe suscipe spiritum meum. Et Apostoli in Epistolis eadem a Christo beneficia, quæ a patre comprecantur. Itaque Deus filius Iesus vel servator appellatur. Duplici siquidem velut ære alieno nascentes obligamur: debemus obedientiam tota vita perfectam: Christus vivens pro nobis exhibuit: debemus pro peccato originis satisfactionem, Christus pro nobis moriens satisfecit. Quapropter in istam primam nominis differentiam antica divinitatis facies cum humanitate inclusa est, Iesus *θεὸς ἄνθρωπος*, Deus homo est.

Christum.

SECUNDA differentia est de filio Dei ex

ipsius cognomine . Christus cognomen ipsius Iesu, 1 . Matth. 16 . Iesus qui dicitur Christus. Christus tamen commune nomē est, ut propheta, sacerdos, & Christus Græcis, unctus Latinis, Messias Hebræis dicitur. Sic apud Ioan. Andreas: Invenimus Messiam, quod est (si interpreteris) Christus: quomodo & Christi pleriq; etiam alii dicuntur, omnes quippe spiritus gratia aspersi, Sic facti nō ordinaria successione uncti sunt, tum sacerdotes ut Aharon cum filiis duobus & Sado co, tum reges Saulus, David, Salomon: E propheta autem unus Elisæus etiam unctus est: uncti (inquam) ita & sacerdotes & reges, & ē prophetis Elisæus. Iesus igitur per synecdochem generalis pro speciali propter excellentiā Christus appellatur. Christum enim suū Deus unxit oleo lætitiæ præ confortibus suis, Psal. 45 . Dedit illi Dominus spiritū non ad mensurā, ut cæteris, sed fontem gratiarū omnium in eum effudit, ut inde omnes hauriamus . Et Paulus 1 . Cor. In quo sunt omnes thesauri sapientiæ ac scientiæ reconditi. Item 2. Coloss. In ipso inhabitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter: id est re ipsa ac veritate essentia & natura . Sic enim *σωμα πῆχός* Græcis est *ὑπερωδῶς* . Summus igitur & insignis propheta, Messiasque ille promissus hīc intelligitur . Et Esaias ita prædixerat, & prædictum de se ita Christus ipse, Luc. 4. interpretatur . cū Esaiæ oblātū librū aperuisset, nactus est locū, ubi ita scriptū est . Spiritus Domini super me, quia unxit me, misit me ad Evangelium pauperibus prædicandū,

ad sanandum contritos corde, ad publicandum captivis libertatem, & cæcis visus restitutionem, ad afflictos sublevandum, & annum Iubileum annuntiandum. Sed prophetam multo ante Moyses prædixerat Deut. 18. 15. Suscitabit tibi prophetam mihi similem est medio fratrum tuorum, vosecum audietis. Itaque ut nomen Iesus, sic cognomen Christus anticam illam divinitatis speciem includit. Atque ex isto cognomine sequuti doctrinam Christi, Christiani propriè sunt appellati, quod Antiochiæ primum Paulo Barnabæque plerosque convertentibus accidit, Act. 11. 26. cum prius communi tantum nomine fratres & discipuli dicerentur.

Filium ejus.

CHRISTI divinitas & humanitas iterum hic conjunctè cõprehenduntur. Christus enim appellatur secundum naturam divinam Dei filius a patre ab æterno genitus, Psal. 2. Narrabo decretum quod Iehova dixit mihi, filius meus es tu, ego hodie genui te. Quod & Apostolus 1. Hebræ. sic usurpavit. Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen: Nam cui dixit unquam Angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te? Idem repetitur 13. Acto. Sic 22. Matth. 41. Christus ipse est 110. Psal. 1. demonstrat Christum filium Dei secundum divinitatem fuisse, cum Phariseos sic interrogat: Quid vobis videtur de Christo, cujus filius est? Dicunt ei Davidis: Dixit eis:

Quomodo ergo David per spiritum vocat eum dominum? dicens: Dixit Iehova domino meo, sede ad dextram meam, usque dum ponā inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Si ergo David vocat eum dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere quicquam, neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare. In his igitur Psalmis planum est e novotestamento Christum Dei filium secundū divinitatem appellari. Itaque 8. Proverb. 23. æterna Dei sapientia talis describitur. Iehova possedit me principio viæ suæ, ante opera sua ex eo tempore a seculo principatum habui, a principio ante terram. Sic idcirco Paulus 1. Corint. 1. Christum prædicamus Dei virtutem & Dei sapientiam. Christus æterna Dei sapientia his locis appellatur sicut Ioan. 1. In principio erat λόγος, id est sermo, ut filius Dei, sapientia Dei, λόγος Dei sit idem. Neque veró Christus tantum Deus est, sed divina patris nulla est, nisi per filium notitia, 1. Ioan. 18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus ille filius, qui est in sinu patris, ille nobis exposuit. Item 11. Matth. 27. Omnia mihi tradita sunt a patre meo, nemo novit filium nisi pater, neque quisquam patrem novit, nisi filius, & cuicumque voluerit filius indicare. Dicitur etiam Christus Dei filius secundum humanitatem ratione conceptionis, de qua mox dicetur. Aliquando etiam communi ratione filius dicitur, ut Luc. 1. 3. 2. Hic erit magnus & filius altissimi vocabitur. Item Luc. 1. 35. Quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei. ut 3. Matth.

Matth. 17. Hic est filius meus dilectus, & eodem modo 17. Matth. 5. Sic Matth. 13. cum Christus aliis Propheta, aliis Elias, aliis Ieremias, aliis ex Prophetis unus videretur, tum Petrus ait, Tu es Christus filius Dei vivi. Denique cum adjureretur Christus a Pontifice per Deum viventem, utrum esset Christus filius Dei: Iesus respondit, Tu dixisti, 16. Matth. 63. De illa veró genita per patrem sapientia etiá quippiam gentes inaudierant, quæ Palladem sapientiæ Deam cerebro lovis genitam fabulantur. At nos Christum Dei filium Apostolica fide confitemur, qui definito a Prophetis tempore, humana specie & natura hominibus apparuit, ut genus humanum a peccato liberaret, cœlestisque vitæ fructu sempiterno bearet. Itaque Deus pater supra nominatus est, a quo nempe filius ab æterno genitus, quatenus Deus, & in tempore quatenus homo esset. Homines veró filii Dei adoptione & dignatione appellantur: quibus Deus dedit dum filium ejus agnoscerent etiam filios Dei fieri, Ioan. 1.

Unicum Dominum nostrum.

FILIVS Dei unicus & solus est eadem cum patre essentia, naturaque genitus, non adoptione aut nuncupatione aut communicatione aut alia dignatione, ut homo, ut etiam Angelus est. Adfuerunt Dei filii, unaque Satan. Job. 1. 2, 3. ubi Angeli appellantur filii Dei. Arrius essentiam divinitatis Christo detrahebat, adoptionem filii concedebat. Itaque ad Arrianam impietatem coercendum Christus patri non ὁμο-

σιος similis essentiaē (ut Arrianis videbatur) sed
 ὁμοῦς σιος veluti coessentialis in Calchedonenſi cō
 cilio appellatus est. Et sic 1. Colof. 15. de Chri
 ſto. Qui est imago Dei inviſibilis, primogenitus
 omnis creaturæ. Itē 1. Heb. 2. filiū constituit he
 rædem omnium, per quē & ſæcula fecit. Idem est
 ſplendor gloriæ, & character ſubſtantie ejus, por
 tans omni i verbo potentiæ ſue. Quidam (unicū)
 faciunt epitheton, nō filii, ſed domini. At Græcē
 est μονογενῆς, id est unigenitū, quod ad dominum
 referri non poteſt, & ſic unigenitus est, 1. Ioā. 4.
 Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, q̄ fi
 lium ſuū unigenitū miſit Deus in mundū, ut viva
 mus per eū. Quomodo unigenitus filius, item fi
 liū ſuū unigenitū? Primogenitus dicitur, quia pri
 mogenitus ſit electotū. Hoc itē cōmune divini
 tatis & humanitatis est, quod domin⁹ dicitur: &
 regni qualitatē quandā præcipuē declarat, quip
 pe qui a patre conſtitutus est rector Angelorū &
 hominū, & patris imperiū pari cū eo potentia in
 cœlo & terris exerceat. Sic Pſal. 110. Dixit Do
 minus domino meo, ſede ad dextram meā, 1. Lu
 cæ 32. Et dabit illi dominus Deus thronū Davi
 dis patris ipſius, regnabitque ſuper domū Iaco
 bi in æternum, & regni ejus non erit finis. Et 14.
 Rom. In hoc enim mortuus est, & reſurrexit
 Chriſtus ut omnium ſit Dominus: Et pauló an
 té, portans omnia verbo potentiæ ſue. Itaque in
 primitivæ eccleſiæ precib. clauſula perpetua est:
 per dominum noſtrū Ieſum Chriſtū. Credimus
 igitur in filium Dei unicum Dominū noſtrum.

*Cap. 10. De Conceptione & nativitate
Christi.*

QUI conceptus est de spiritu sancto, natus ex
Maria virgine.

Descripta est adhuc secunda divinitatis persona,
deinceps illustratur ex causis, adjunctis, effectis:
prima illustratio est de procreantibus causis &
parentibus, quod est humanitatis proprium, ut
caput deinde proximum de morte.

[*Conceptus.*] Ex spiritu sancto conceptum Ma-
riae virgini virumque ignoranti spōdet angelus.
1. Luc. Spiritus sanctus superveniet in te, & vir-
tus altissimi te obumbrabit. Cūque sponsus Io-
sephus Mariam antequam cum ea convenisset,
gravidam offendisset, proptereaque dimittere
cogitaret, monitus est ab angelo, ut desisteret,
conceptumque illum ex spiritu sancto esse, 1.
Matth. 18. Illa nimirum 7. Esa. 14. prophetia
fuerat. Ecce virgo in utero habebit: & pariet fi-
lium, 1. Matth. 23. Christus igitur conceptus
est ex spiritu sancto, sed secundum carnem natus
est ex Maria virgine. Natus (inquam) seu geni-
tus, ut est in græco, ex Maria virgine, ex semine
Abrahami, & Davidis Matth. 1. Imó etiam semi-
ne Adami. 3. Luc. Vterque tamen evangelista
Iosephi genus tantum attingit. Attribulium con-
nubia tantum inter se erant. Itaq; etiam in idem
genus Mariae una concluditur, quæ virgo & an-
te partum, & in partu, & (ut pié credi par est) post
partum fuerit. Christus igitur, ita promissus ho-

mo uerus est non tamen virili semine (quod He-
 bion dixit) sed mirabili divini spiritus operatio-
 ne. Homo (inquam) uerus est, nobis secundum
 humanitatem *ὁμοούσιος* coessentialis, ut Calchedo-
 nienfis synodus confitetur. Placuit enim Deo
 Christum fratribus per omnia similem fieri ex-
 cepto peccato. Heb. 2. & 4. Quapropter impie-
 tas Marchionis & Manichei meritó damnata est,
 cum ille Christo phatasticum, hic aerium & cœ-
 leste corpus affingeret. Neque verò Christi ani-
 ma fuit absque sensu & ratione, ut Apollinaris
 iudicabat: neque caro absque anima, ut Enno-
 nius asseribat. Itaque quód natus ex virgine, q̄
 crevisse, quód edisse, quód bibisse dicitur, quód
 plorasse, quód videri, palpari, vulnerari dicitur,
 est humanitatis. Verbum caro factum est. 1. Io-
 an. 5. & quidem factum non confusione essen-
 tiæ, sed unitate personæ: Ita nempe humanitati
 divinitas ineffabili conjunctione coniungitur,
 ut utrique sua natura proprietásque remaneat,
 & tamen é duabus naturis unus Christus consti-
 tuatur, non duo, nec alter Deus, alter homo, ut
 Nestorius sentiebat: nec tamen humana interea
 natura extinguatur, ut Eutychetes affirmabat.
 Antequá fieret Abraham ego sum ait de se Chri-
 stus, Ioan. 8. indicans divinitatem suam: tamen-
 si ut Abrahamus vidit diem domini fide: sic &
 ante Abrahamum credentibus Christus fide vi-
 sus esse potuit: sicut & agn⁹ dicitur occisus á crea-
 tione mundi. Sed tamen ad Christi divinitatem
 sine dubio omnes de eius omnipotentia & om-
 nipre-

nipræsentia in scriptura loci pertinent. Quem-
admodum igitur naturalis initio per omnes
mundi partes diffusa (ait Iustinus Martyr) distin-
ctis elementis & stellis creatis in solare corpus
collecta est, unde per omnia diffunderetur: ita
divinitas filii Dei, quæ omnibus rebus præsens
erat, ut pro sapientia sua cuncta gubernaret, in
Christi personam velut aggregata est, ex qua il-
luminaret omnem hominem venientem in hunc
mundum: Mirabilis (inquires) conceptio mirabi-
lisque nativitas: certè, & tamen (inquam) mirabi-
les etiam sunt Adami é limo terræ, Evæ ex Ada-
mi costa sine ullo hominis semine natales. Chri-
sti igitur Dei & hominis talem conceptionem,
natalemque mirabiliorem esse decuit. Itaque ju-
stissima de causa Paulus exclamat 1. Timoth.
2. magnum illud esse pietatis arcanum. Gabriel
angelus denuntiat virgini conceptum, eumque
matris utero conclusum Ioannes item matris u-
tero conclusus subsiliens tanquam veneratur:
Hinc matrum exultatio, hinc Zachariæ de filii
Ioannis ante Christum præcursore vaticinatio: hinc
angelorum & pastorum incredibilis gratulatio.

*Cap. 11: De Vita Christi à nativitate usque
ad passionem.*

ENIM VERO in compendiaria ista & symbo-
lica brevitate requiretur fortasse, quæ tot an-
nos Christi vita fuerit, nec summas veluti succin-
ctis punctis notasse videatur alienum. Agedum

Christus *θεοῦ υἱός* est vita divina potius quam humana suspiciatur, ad annum siquidem tricesimū paucis in evāgelio perstringitur. Etenim ut puer octavo die circumcissus est in templo, protinus a Simeōe atque Anna prophetissa pro Messia exceptus & cultus. Infans deinceps alterum ingressus annū per magos numero (ut Epiphanius ait) quindecim ex oriente atque ē Babylonicæ captivitatis (sicuti videri possit) reliquiis excitos stellamque ducem sequutos, adoratus est. Deinde in Ægyptum abductus metu Herodis, a quo propterea bimatu non maiores infantes universi sunt necati: indeque mortuo Herode reductus est Nazaretham. Tum verō anno duodecimo tri-duum in templo cum doctoribus magna admiratione differuit. Atque hæc paucula ante tricesimum annum de Christo perscripta valde suspensum lectorem attonitūque retinent, hominēque divinum, vel Deum potius humanū indicant. Quid sequentia? cuiusmodi sunt? Historia deinceps lōgē mirabilior est: Anno igitur jubilæi quidem ultimi & tricesimi tricesimo, mūdi aurem quater millesimo Christus annum ferē tricesimum natus ab Ioāne baptizatur in Iordane, aperto cœlo Dei patris attestante voce & spiritu sancto per columbæ speciem astipulante filius Dei declaratur. Hoc uno nihil augustius audiri potuit. Quid deinde Christus? jejunat, tentatur a diabolo, agnoscitur ab Ioanne pro Messia, tūmque divinitatem suam miraculis aperit: in nuptiis convertit aquam in vinum: & hoc pri-mū

num á baptismo Christi pascha fuit, & propo-
sit triennii primus annus, tuncque deinceps abi-
git mercatores é templo, instruit Nicodemum de
regeneratione, baptizat per discipulos, Samarita-
nam & Samaritanos convertit, concionatur de
regno Dei. Ac jam plané dixeris: Deus ecce Deus,
qui dæmones ejicit, qui sanat morbos, qui impe-
tat mari & ventis, qui mortuos excitat, qui cæ-
cis visum, qui mutis sermonem restituit. Atque
hic secundum pascha secundi anni terminus fuit.
Tandem igitur majora opera molitur, disputat
contra pontifices & doctores, duodecim Apo-
stolos instituit, de baptista magnifice loquitur,
ignoscit mulieri peccatrici, divinitatis suæ virtu-
tes expromit, dum per apostolos ejicit dæmo-
nia, morbos sanat, dum per seipsum pascit quin-
que millia hominum quinque panibus, dum ma-
ris æquora tanquam pavimenti cujusdam mar-
mora solidis pedibus ambulat, dum esum carnis
suæ, potumque sanguinis sui interpretatur, agno-
sciturque á discipulis pro filio Dei, & transfigura-
tur. Itaque (cúm tam insolitum fulgorem, men-
tes amentium hominum ferre diutius non pos-
sent) appetitur rursus insidiis Phariseorum, at-
que interim discipulos ecclesiasticam disciplinam
docet, divertit ad Zachæum, tertioque tandem
& ultimo paschate adventu regali Hierosolymam
excipitur, mercatores rursus abigit é templo, ide-
oque cum Scribis triumphum talem talémque
authoritatē agré ferentibus tertio conflictatur,
vaticinatur de ruina templi, attentatur factione

sacerdotum & Iudæ. Quare jam extrema medi-
tatur, lavat pedes apostolorum, eosque ad mutuâ
charitatem cohortatus post cœnam ordinariâ,
póstq3 paschatis cæremoniâ ad extremû sacrâ
cœnam instituit. Hæc triennalis historiæ in evân-
gelio capita fere sunt, unde planû efficitur vita
Christi tam sancté, innocenter justéque transa-
cta perfectam illam (quam debuimus) obedi-
entiam pro nobis exolutam esse, nósq3 alieno æ-
re illo altero exolutos: at nequaquã mortis gehé-
na adhuc exolutos esse: Credit itaque sic eccle-
sia Dei in Iesum conceptum de spiritu sancto, na-
tum ex Maria virgine..

Cap. 12. De Christi passione, cruce, morte.

PASSVS.] Christi generatio ex suis causis ex-
posita est: addita etiam vitæ consequentis hi-
storia: sequitur illustratio altera ex adjūctis passi-
one, cruce, morte, sepultura, descēsu ad inferos,
sed primo de trib. primis. Christi igitur humani-
tas dicta est, ex qua deinde Iesu Christi, Messieq3
sacerdotium præcipuè declaratur. Passus autem
generale est, tanquã diceretur supplicio affectus.
Species passionis & supplicii mox explicabitur.

Pontio Pilato] Pontius Pilatus præses Iudææ
successit Valerio præsidi feré quadriennio ante
passionem Christi ut ex Iosepho lib. 8. antiquita-
tum percipitur. Et sub Pontio Pilato non idē est
quod iudice Pontio Pilato, tametsi id etiam est,
sed cūm Pontius Pilatus Iudææ præesset, ut Luc.

§. I. dicitur Pontio Pilato præside, Christi veró passio incipit á Iudæ proditione, nec minus amaré prælagitur, quàm acerbé toleratur. Itaque Christ⁹ absente Iuda tam sollicité reliquos undecim cohortatur & cōsolatur impendētes angores subinde iteratis ad patrem precibus, sudore denique sanguineis grumis profluente exprimit. Tum veró militibus Iudam sequutis, quanquam ipsos solo vocis spiritu prostraverat, deque resistendi potentia satis admonuerat, ultró tamen offertur, comprehenditur, vinctus ducitur ad Annam, & ab Anna ad Caipham. Hic crimina á falsis testibus obijciuntur, de ruina templi, & intra triduum restitutione, de divinitatis, deque regni affectatione. Et pontifici (quod erat religionis) confiteatur se filium esse Dei, eoque præcipué nomine inter reos capitis delatus totam noctem indignissimé vexatur, in faciem conspuitur, cæditur colaphis, opprobriis illuditur: mané rursus ob illam de filio Dei confessionem mortis reus agitur. Atque hæc á furiosis delatoribus informatio crucis fuit. Quid tum veró? Iudæi (quanquam ipsis in causa religionis omnia libera ut Iosephus ait Romani reliquerant) attamen (ut Augustin⁹ ait) propter festum paschatis (si per ipsos animadversio tam tetra fieret) metuunt. Ideoque per eos Pilato Romanis præsidiis armato Christus vinct⁹, criminibusque illis damnandus traditur, interrogat⁹que Christus respondet de regno (quód ad præsidem Cæsaris attineret) ut de religione pontifici responderat, de cæteris illis calumniis, & á

tali iudice alienis tacet. Pilatus Christū innocentem palam prædicat: ideo iudicium rejicit modo in sacerdotes, ut sua lege statuerent, sed iudicium mortis propter illum popularis seditionis metum à se abdicant: modò ad Herodem regem Galileæ, quia Christus Galilæus esset, & quidem de regno infimulatus: at Herodes cum nullum à Christo verbum exprimere potuisset, irrisum purpuræque indutū velut appetiti regni ridicula nota & contumelia traductum remisit. Pilatus igitur cū animi conscientia tactus, tum ab uxore nocturno in somnio perterrita monitus iterū liberare Christum voluit, idq; per occasionem paschatis, quo Iudæis reum aliquē liberabat, sed populus Barrabam latronē præposuit, Christūque crucifigendum efflagitavit. Hac importuna rabie Pilatus de gradu atq; ordine Romanæ politię deturbatur: nec armis Romanis ad vim sceleratæ cupiditatis arcendum utitur: sed tamen lotis propalā manibus testificatus suam à sanguine iusti innocentiam, iudiciūque invidiam in calumniatorem populum à se averfatus Christum per milites (qui lictores iidem & carnifices erāt) virgis cæsum (virgæ siquidem supplicia, crucem præcedebant) purpura illa Herodis indutum, spinis coronatum, arūdine dextra insignitum, proque rege cōtumeliosè adoratū, exputum, verberatum, modis deniq; omnib. miserabilem ac miserandū inflammata concioni proposuit, ut per eas tanq̃ leviores pœnas crucis acerbiorē pœna liberaret: concionis verò furentis amentia crucē perstre-

perstrepebat, cōfessionēque illam de filio Dei conclamabat, nihilominus etiā hic absolutionis alia cogitatio Pilatū subiit, cum ad Christum conversus de hominis potētia cœlitus data moneretur. Sed affectati cōtra Cæsarem regni calumnia territus est, ut innocētem cruce damnet. Quapropter in hac judiciali disceptatione palam est, vel pagani iudicis testificatione tam multiplici Christum vadem nostri delicti in fontē pro fontibus multatum esse, & quæ non rapuerat, exolvisse, Psal. 69. Deus igitur proprio filio non percipit, sed pro nob. omnib. tradidit illum Rom. 7. Interea veró Petrus Christū ter abnegavit, Iudæq; proditoris, ut Petrū abnegationis pœnituit, sed illū diffidentia perdidit, fides hūc servavit.

Crucifixus.

IVDICIVM Pilati de cruce declaratū est, cruciatus id est passionis species breviter comprehendatur. Christus militibus permissus Herodis purpura exuitur, vestimentis suis induitur, crucēque quæ mox tamen Simoni Cyreneo imponitur, bajulans cum duobus latronib. ad suppliciū ducitur, lamentāti turbæ prædicit miserabile exitium: tandem in Calvariæ mōte inter latrones in crucē sublatus cum titulo Latiné, Græcé, Hebraicé per Pilatum perscripto: Iesus Nazarenus rex Iudeorum, orat p carnificibus, a quib. cū vestis ejus sorte distracta esset, incessitur cōvitiis, incessitur item á prætereuntib. & á scribis, & á latrone altero, ab altero autē pro Deo colitur, matrē Iohannēque consolatur, aceti poculū oblatum re-

spuit. Denique patrem iterum, iterumque inclamans, eique spiritum commendans consummatis expletisque tanti sacrificii solennibus expiravit. Quamobrem crucis supplicium Christus fuit atrox atque acerbum cumulatūque gravissimis & acerbissimis non solum corporis, sed animi doloribus, quos ideo mortis dolores Petrus videtur appellare Act. 2. tanquam in ista acerbitate Christi divinitas tantisper facefferet, dum humanitas legitimam sacrificii hostiam expendere: crucis (inquā) supplicium fuit non tantum atrox atque acerbum, sed detestabile & execrandum, non humana modo opinione, sed divina lege. Maledictus a Deo qui pendet in ligno 21. Deut. 23. & Gal. 3. 13. Sedenim a quibusdam proditum est crucifigendi modum alium Iudæis, alium Romanis fuisse: Iudæis lapidibus obrui solitos, deinde obrutos, mortuosque cruci alligari & eos quidem blasphemos & idololatrias: quibus criminibus videtur etiam Christus accusatus esse, & sic nominatim pontifex blasphemiam objicit, & crimen contra templum videbatur a delatoribus ad idololatriam referri: Romanis autem crucis supplicium ordinarium fuisse, quo vivi suffigebantur cruci clavis per manus pedesque trajectis, crucique affixorum etiam crura suffrigebantur: ut Christus non Iudaico sed Romano supplicio affectus sit. Quicquid sit, evangelica historia vera est. Et quidem Romanæ crucis illius supplicium perduravit usque ad Constantinum, a quo deinde toto Romano imperio sublatum est. Tempus verò crucifigendi Christi præcipua occasione

ratione ad festum diē paschatis videtur à Phari-
sæis esse captatū, q̃a 17. Deu. scribitur tale suppli-
ciū fuisse constitutū, ut universus popul⁹ (qui un-
diq; ad pascha in sanctā civitatē conveniret) ta-
lis animadversionis exemplū cognosceret. Sed
enim Christus crucifixus est cruce detestabili &
ignominiosa, sed nobis salutari & ppitia: æneus
quippe serpens ille fuit à Mose supra vexillū ere-
ctus, quem iēti à serpentibus intuentes cōtinuō
sanarentur. Verum enimverō Mosaicis ceræmo-
niis erant pro peccatis oblatae victimæ expiatri-
ces, quæ propositā populi maleficiis execratio-
nem expiarent, quæque unā Christi victimam
prælagirent. Talis hircus ille fuit, de quo sic 16.
Levit. 20. Aharon tunc offeret hircum vivum,
imponētque ambas manus super caput hirci vi-
vi, & confitebitur super illud oēs iniquitates fi-
liorum Israelis, & oēs prævaricationes eorū cum
omnib. peccatis eorū, & ponet illa super caput
hirci ac emittet illū per viri præparati manum in
desertum: & portabit hircus ille super se oēs ini-
quitates eorū in terrā inhabitabilem: & abire si-
net hircum illū in deserto. Hæc Moses de Hirco,
cujus quædā nota in sacrificiis Ethnicorum licet
impiis, attamen apparuit. Quid enim aliud Ma-
filiēsis hostia specie ipsa referebat? Quorsum ho-
stia in Iphigenia regia virgine pro Græcis immo-
lata à poētis fingitur? Tales in Carthaginiēsi, Ro-
mano, Gallico, Moabitico populo etiā innocen-
tium, præstantiūque civium victimæ fuerunt:
quas qui placando cacodæmoni ad certi populi

facinus expiādū devotas esse recordabitur, mirari minus debeat ad universum gen⁹ hominū tedi-
mendū, deoq³ omnipotenti reconciliandū, ho-
stiā nō humanā modo & summis inter homines
sacerdotii, pphetiæ, regni honorib. decoratam,
sed divinā opus fuisse. Sic expediebat unū homi-
nem mori p populo, dixit vates ille sui vaticinii
ignarus. Ioan. 18. tanquam poetæ illud ageretur.

Unum pro multis dabitur caput.

Hic igit^r Iesus præcipuē sacerdos ille fuit, de quo
Psal. 110. Iuravit dominus & non pœnitebit eū,
tu es sacerdos in æternū secundū ordinē Melchi
sedechi. Quem locū repetit Apostolus 5. Heb. 5.
Christus non sibi hunc honorē tribuit, ut fieret
pontifex, sed is qui dixerat. Tu es sacerdos se-
cundū ordinem Melchisedechi: Nec veró Chri-
stus sacerdos tantum fuit, sed hostia, q^d & Esaias
prædixerat 53. Ductus est instar ovis ad immola-
tionē. Quapropter in Christū hac horribili passi-
one cruceq³ affectum & crucifixum credimus.

Mortuus.

MORTIS perpeffio dicta est, & ppeffio ma-
ximis maximeq^e mirandis naturæ tanq^l lachry-
mis illachrimata & deplorata. Etenim vt ingens
planctus à cœlo terræque variē plangeretur, sol
per universam terram ab hora sexta ad nonā lu-
mine suo caruit, velū templi scissum est, terra tre-
muit, petræ scissæ sunt, monumentis apertis cor-
pora sanctorum in sanctam civitatem profilie-
runt, carnifices denique tam insolitis prodigiis
attoniti, ipsi carnificinam suam execrati filium
Dei

Dei confessi sunt, turbę spectantes percussis pectoribus ejularunt, sanctę mulieres cum plerisque popularib. obstupuerunt. Quid ergo? Hęc nempe filium Dei funebris pompa decuerat. Tum veró cum latronum crura suffringerentur, mortui Christi integra membra manserunt, lancea tamen latus apertum est, unde sanguis & aqua profluxerunt. Mortuus igitur est Christus, ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium Hebr. 2. Quapropter hac terribili morte mortuum Christum confitemur.

Cap. 13. De Christi sepultura.

SEPULTVS.] Illustratio ex adjunctis instituta continuatur sepultura & descensu ad inferos. Sepultura Christi separatam etiam historiã habet in evangelio. Nam cum mortuus esset Christus sub vesperam Iosephus Arimatheensis senator nobilis & Christi discipulis unus intrepidę postulavit, quod tamen legitimum erat de sepeliendis nempe supplicio affectis: sed tamen (uterat tempus) intrepidę postulavit & impetravit a Pilato sua etiam sponte satis propenso corpus Christi, Iosephoque Nicodemus misturam myrrhæ & aloes libras quasi centum attulit. Ambo Christi corp⁹ inunxerunt aromatis & lintheis syndonęque involverunt id est sepelierunt, sicut mos est Iudæis sepelire 27. Matth. 57. 15. Marc. 42. 23. Luc. 50. 19. Ioan. 38. Hac igitur honorifica sepultura Christus est sepultus. Itaque & mulieres cum spectassent monumentum,

& quomodo Christi corpus positum esset, paraverant aromata & unguenta ut cōsimiliter inungerent, 16. Marc. 1. 24. Luc. 1. Hunc autem sepeliendi Iudaicum morem docet historia de Lazaro & Christo à morte excitatis, ubi fascia, linthea, sudaria nominantur. Item historia Iacobi, cuius cadaver per Ægyptios medicos aromatis conditum est 50. Gen. 1. 2. 3. 4. Item Iosephi cadaver cōsimiliter aromatis conditum, & in sarcophago positum, 50. Gen. 22. 26. Immanuel Tremellius in syriacum testamentum Mar. cap. 14. docet singula moris hujus per partes, ut os oculique claudantur, fasciæque revinciantur, ut cadaver lavetur, unguentoque ex variis aromatis inungatur & involvatur albis vestibus modici pretii, pauperique ideo ac diviti æque parabilibus, tum facies obtegatur sudariolo, pretii item non majoris quadrante sicli. Sic igitur Christus sepultus est, sicque sepultum evangelica historia profitetur, & hanc Iudaicam sepeliendi consuetudinem Ioannes 19. 38. nominatim ita testificatur. Quapropter in Christum ita sepulcrum credimus,

Cap. 14. De Christi descensu ad inferos.

DESCENDIT *ad inferos.*] Caput hoc symbolicae fidei non est in symbolo Cyprianilibris interposito, quin negat in Romanæ ecclesiæ symbolo, & in aliquibus orientis ecclesiis articulum istum fuisse, nec in symbolo Nicenæ synodi

odifuit, ut aliquot postea sæculis symbolo apostolorum additum videatur. At quædam alia in symbolo Niceno, ut nihil repugnent, certè non omnino respōdent apostolico symbolo: & hoc caput consecutarum ecclesiarum consensu receptum est: historiam item habet in evangelio propriam. Descendit autem ad inferos, pro sepulchro impositus est. Sic enim inferi Hebræis Seol sepulchrum sæpe significat, ut 38. Gen. 35. Item 42. Gen. 38. Item 43. Gen. 29. 31. Item Psal. 6. 16. & 1 Reg. Et sic Christi descensus talis ad inferos, id est ad sepulchrum, evangelistarum eodem loco intelligitur. Nicodemus in vicinis hortis monumentum novum exciderat in petra, in quo nondum quisquam positus fuerat, ubi Christi corpus propter parasceven paschatis locique viciniam deposuit, & saxo magno ad ostium advoluto abiit. Deinde Pharisei tanquam resurrectionem sic impedire possent, munierunt sepulchrum præsidio, lapidèque obsignarunt. Atque ita Christi descensus ad inferos intelligitur in monumentum illatio, ut tam insignis in evangelio & luculenta historia testificatur. Christus igitur sic descendit ad inferos, sic in monumentum impositus est, nec est inhumatus humove seu terra tectus, sed sepultus & in monumentum impositus lapidèque involutus. Iudæorum autem communi consuetudine cum mortui corpus (ut ibidem Tremellius ait) sic lotum, unctum, fasciis, lintheis, sudariis involutum, id est sepultum esset,

efferebatur & inhumabatur: tuncque à majoribus prodita quædam recitabantur, non solum ad lugentes consolandum, sed ad divinam justitiam celebrandum, & hominum peccata detestandum. Itaque quamvis in isto sepulturæ ritu verbum Græcum Latinumve involutionem atque inhumationem confuse forsan comprehendat, attamen res duæ in evangelio diversæ sunt: Sic Francica linguae res duæ distinctè duobus distinctis verbis, Ensevelir, Enterrer. Quapropter ex evangelica historia (cujus summa in symbolo imprimis colligitur) symboli caput hoc à superiore ita perspicue distinguetur. Sepultusque inunctionem & involutionem: Descendit ad inferos, impositionem in monumentum comprehendet: & quinque diversis, quinque rerum diversarum gradibus, passus, crucifixus, mortuus, sepultus, descendit ad inferos, absolutus & consummatus mortis obitus & status exprimeretur. Status enim morte oppressorum & veluti penitus absorptorum significatur etiā inferorum vocabulo, ut Ies. 14. describitur miserabilis interitus Nabuchodonosoris: Detracta est ad inferos superbia tua, sonitus nablorum tuorum, subter te sternitur vermis, & operit vermis. Et ibidem, Veruntamen detraheris ad infernum ad imum usque foveæ sepulchralis. An verò Christus à mortuis excitatus ad inferos tanquam cælo beatorumque sedibus oppositos locos descendisse dicitur, ut afflictos patres liberaret? At Lucas capite decimosexto, testatur

restatur antequam Christus obiisset Lazarum in sinu Abrahami ab Angelis collocatum non affligi, sed in gaudio & solatio esse. Quantum verò sepeliendi & tumulandi studium Hebræis fuerit, declarat & in spelunca Abrahamus & Iosephus qui Iacobi patris cadaver ex Ægypto in Palæstinam tanto comitatu planctūque retulerit: declarat & Moses, qui tandem etiam ossa Iosephi ex ipsius testamento indidem in idem sepulchrum reportarit, & si etiam aliud spectaret illa ossium translatio. Quamobrem redemptionis humanæ λύτρον, quod 20. Matth. 28, appellatur, pretiūque illud alterum morte ita persolutum est. Prima satisfactio præcessit é perpetua vitæ obedientia, quam debuimus. Altera demum est secuta de expiatione mortis, qua propter peccatum damnati tenebamur. Hic igitur summa satisfactio, hic λύτρον captivitatis fuit morsque Christi extrema expiatio peccati nostri fuit. Mortuus est pro peccatis nostris, 1. Corinth. 15. Placatio iræ Dei fuit reconciliatio per mortem filii ejus, Roma. 5. λύτρον (inquam) redemptionis humanæ pretiūque Christi morte ita persolutum est, quod ab Adamo patres summis votis exoptabant, in quo spes omnes & solatia omnia sibi reponebant, in cujus fructu salutis æternæ beatitudinem sibi collocabant. Nam propter hujus mortis fructum credebant in Deum, sanctis Dei mandatis ac legibus audientes erant, nomen Domini invocabant, sacramentis pretium mortis hujus & λύτρον redem

ptionis futurum publica fide profitebantur. Ista enim spes erat divinæ promissionis ad instaurandum genus humanum de mulieris semine serpentis caput conculcaturo, 3. Geneseos. 15. ut tandem aliquando fructus istius remedio à primo parente amissam animi corporisque sanitatem reciperent. Atque in hoc eodem mortis fructu omnia bona Christianis omnibus jam reponuntur, & in æternum reponentur. Hic Christianæ fidei cum patribus antiquis scopus nobis unus est, quem qui attigerit, nihil præterea requireret: fides tota huc omnino perpetuóque intuetur, fidei actiones omnes ad huius metæ scopum beneficiúmque omnino ac perpetuó aspirant: fructum, fructum (inquam) mortis Christi consequere, omnia ad æternam salutem & sanitatem auxilia remediáque consequutus es. Hoc altare est, 29, Exod. 1. hæc sanctitas sanctitatum, sanctificans quidquid attigerit. Itaque Niceno symbolo nominatim testatum est, propter nostram salutem Christum descendisse de cœlo, incarnatum, crucifixum, sepultum. Quapropter qui credimus Iesum Christum pro nostra salute ita passum, crucifixum, mortuum, sepultum, monumento impositum, Iacobitas & Mahumetistas qui hæc omnia negant, ut scelestos & impios execramur.

Cap. 15, De resurrectione, ascensione, iudicioq³ extremo.

TERTIO *die resurrexit á mortuis*] Tertia illustratio ad descriptam divinitatis alteram personam reliqua est ex effectis, quód Christus resurrexerit, quód ascenderit in cœlum, quód sedeat ad dexteram patris, quód venturus ad extremum iudicium. Christus itaque tertio die resurrexit á mortuis. Quod 12. Matth. 39. Christus prædixerat. Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tres dies & tres noctes, sic erit filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes. Resurrectio veró Christi, suis etiam miraculis ornata & celebrata est. Terræ siquidem velut exultantis & gratulantis motus est consequutus. Angelus Domini descendens de cœlo, devolvit lapidem ab hostio monumenti, supraque consedit, facie quidem fulguri, veste autem nivi per simili. Custodes igitur ita perterriti, ut exanimis atque intermortui jacuerint: tūmq̃ nuntiavit sanctis mulieribus Christum resurrexisse, & hæc protinus Apostolis, visisque sepulturæ lintheis & sudario Petrus & alius discipulus de resurrectione Christi persuasi sunt, custodes denique idem ipsum prædicarunt & publicarunt. Hæc prima resurrectionis testimonia fuere. Sed milites á sacerdotibus corrupti mentiuntur corpus á discipulis furto sublatum, ut altera quasi morte Christum perimerent. At mors immortalitate ornatum nihil afficere jam potest. Christus ipse corpore immortalis gloriosoque palam apparet primū Magdalenæ, deinde absente Thoma, discipulis, eosque scripturas edoceat.

Tertiò etiam præfente Thoma, quem idcirco nominatim confirmat, quartò omnibus undecim, eorumque incredulitatem coarguit ac jubet evangelium prædicare & baptizare: Postremò ad Tiberiadis mare piscantibus Petro, Thomæ, Nathanaeli, filiis Zebedæi, aliisque discipulis, inter quos Petrum præcipuè affatur & adhortatur. Resurrectio itaque Christi adversus sceleratas impiorum sacerdotum calumnias tot evidentibus argumentis demonstrata, testificata, confirmata est. Atque Acto. 2. 24. de Iesu sic loquitur Petrus: Quem Deus suscitavit solutis doloribus mortis, eo quod impossibile erat illum ab ea retineri. Paulus 1. Corinth. 14. Tradidi vobis imprimis quod & acceperam, quòd Christus mortuus esset pro peccatis nostris secundum scripturas. Christi autem morte maledictio sublata est, & peccati pœna persoluta, attamen non mortis, sed resurrectionis argumento in spem vivam regeneramur ait Petrus, & Paulus, Roma. 14. Christum mortuum dicit propter peccata nostra, suscitatum autem propter nostram justificationem. Resurrectio itaque divinitatis efficacia fuit, teste Paulo ad Rom. 1. Qui declaratus est filius Dei in virtute, eo quòd resurrexit à mortuis. Christus igitur semel ad inferos descendit, sed in æternam vitam resurrexit. Narrant Græci Leonidam audito oraculo Spartiatis victores fore, si rex ipsorum occumberet, ad Termopylas cum trecentis civibus fortiter occubuisse. Affirmant Romani, tres

Decios

Decios tres victimas pro salute populi Romani fuisse: At istorum nemo resurrexit a mortuis. Fabulantur Poëtæ quosdam heroas ad inferos descendisse, indeque ad superos ægre rediisse, unde sunt illa.

Facilis descensus averni:

*At revocare gradū, superasq; evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est, pauci quos æquus amavit
Juppiter & ardens evexit ad æthera virtus.*

Verum alter illis heroibus descensus fuit, quem ascensus nullus est consequutus. Christi autem est æterna resurrectio primitiæque resurgentium, 1. Corinthiorum. Credo igitur Christum sic a mortuis excitatum esse.

Cap. 16. De ascensione in cælum.

ASCENDIT *ad cælos*] Cum Christus terrestrem a patre legationem obiisset, diēsque quadraginta in terris post resurrectionem conversatus, resurrectionis suæ fidem amplissimam fecisset, in Oliveti montem discipulos suos eduxit, indeque benedicens ipsis, spiritumque sanctum promittens, ab illis vicissim cultus & adoratus nube excipitur, supraque cælos ascendit in sancta non manu facta, Hebr. 9. ubi perpetuó sit, & sine interruptione ulla, Heb. 10. Hic regius iste triumphus est triumphatæ mortis. Ascendens enim in cælum captivam duxit captivitatem, Ephes. 4. In cælum siquidem ascendit Christus, ut impleret omnia, Ephes. 4. Pon-

tifex sine sanguine in sancta sanctorum non ingrediebatur: Itaque neque Christus in cœleste sanctuarium, nisi expiatis sanguine suo nostris peccatis ingressus est, Heb. 1. & 7. Imò verò ut Romanus Imperator hoste devicto equis albis & inaurato curru vectus triumphans in Capitolium ascendebat: Sic Christus superato hoste humani generis ex Apostolorum oculis nubis velut aurigatione, totis beatarum mentium exultantibus, gratulantibus, applaudentibus choris in cœlum ascendit. Hunc Christi ascensum in suorum imperatorum apotheosi Romani videntur imitari voluisse, aquila ad extremum rogi verticem posita, quæ succenso igne pro imperatoris anima suspiciente populo Romano sublime evolaret: At funus & fucus Romanis imposturis tantum fuit: Christi ascensum cum Apostoli intentis oculis admirarentur, Angeli candida veste apparuerunt, qui monerent Christum cœlesti regno acceptum, rediturum eadem illa maiestate qua ascenderat. Christus igitur ascendit in cœlum, & quidem sic ascendit, ut in terris tamen nobis adsit usque ad finem sæculi, 28. Matt. 20. sed adsit maiestatis suæ numine per universum mundum disperso ac diffuso: corporis autem magnitudine, situ, præsentia in cœlo interea tantum habitet. Itaque ait Augustinus secundum præsentiam maiestatis semper habemus Christum, secundum præsentiam carnis rectè dictum est discipulis: me autem non semper habebitis vobiscum. Qualia & illa sunt,

Ioan.

Ioan. 17. Non sum amplius in mundo Ioan. 26. Relinquo mundum & proficiscor ad patrem: quibus locis ascensus in cœlum & ascensus corporis manifestus est, unde Apellis delyramentum percipitur, qui finxit Christi corpus post resurrectionem in elementa (ex quibus constabat) fuisse resolutum. Christus igitur etiam corpore in cœlū ascendit, ut eō quoque nobis ascensum pararet. In domo patris mei mansiones multæ sunt, quòd si secus esset, dixissem vobis: vado vobis parare locum, Ioan. 14. Neque cœlum modò est fœlicitas, beatitas vel omnipotentia, vel omnimajestas, quæ ubique sit, ut quibusdam videtur. Hoc enim dogma hominum cœlum ubique statuentium tanquam & diaboli inferorum pœnis cruciati etiam in cœlo sint, valde detestabile & execrabile est. Quare cœlum nobis erit, ut vulgo & passim à Philosophis, ab idiotis, ab hominibus univèrsis intelligitur, suprema mundi pars, supra quam erectum Christum confitemur, atque ita in cœlos ascendisse credimus.

Cap. 17. De sessione ad dexteram patris.

SED ET *ad dexteram Dei patris omnipotentis*] Id est, ejusdem potentia, virtutis, honoris, gloria, majestatis est cum Deo patre: ut P. Martyr interpretatur. Phrasi enim Hebraica regium Christi solium hîc indicatur, cū Christus tan-

quam ad cernendam & adeundam paterni regni & cœlestis imperii possessionem ad regis atque imperatoris dextram sedeat. Regum enim & imperatorum vice, qui populis præfident, sedere ad principum dextram, & ipsis assidere Hebræo sermone dicuntur. Sic 11. Exod. 5. Primogenitus Pharaonis sedere dicitur super solium ejus. Sic 48. Gen. 14. cū Iosephus Manassem & Ephraimum benedicendos Iacobo patri, illum ut primogenitum ad dextram, hunc ut natu minorem ad sinistram collocasset, paterque transversis brachiis dextra benediceret Ephraimo, sinistra Manassi: Iosephus commotus conatur dextram patris in Manassem transferre: non sic ait pater mi, nam iste est primogenitus, pone dextram tuam super caput ejus. Renuit autem pater ejus, Novi fili mi, novi etiam, etiam ipse erit in populum, atque etiam ipse crescet, veruntamen frater ejus natu minor crescet magis quā ipse & semen ejus erit plenitudo gentium. Quo etiam exemplo manifestum est sessionem ad dexteram etiam primogenituræ & primariæ ad paternam hæreditatem successionis jus indicari. Sic Psalm. 110. antea citato regius Psaltes loquitur: Dixit Iehova Domino meo, sede ad dextram meam. Et Matth. 10. Mater filiorum Zebedæi de liberis curiosè sollicita simile quippiam rogat, ut de filiis alter Christo ad dextram, alter ad sinistram assideat. Christum itaque Ephes. 1. Deus excitavit ex mortuis, & collocavit ad dextram suam in cœlis longe supra omne

Omne imperium ac potestatem & dominium,
& omne nomen, quod nominatur, non solum
in hoc sæculo, verum etiam in futuro, & omnia
subjecit ejus pedibus, eumque constituit caput
supra omnia ipsi ecclesiæ, quæ est corpus ipsius
& complementum ejus, quia omnia implet in
omnibus. Data est mihi omnis potestas in cælo
& in terra, ait undecim discipulis, 28. Matth. 18.
Item 8. Hebr. Talem habemus pontificem qui
confedit ad dextram throni majestatis in cœ-
lis sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi,
quod fixit Dominus, & non homo. Item 1. Pet.
3. Qui est ad dextram Dei profectus in cælum
subjectis ipsi angelis & potestatibus & virtuti-
bus. Item Philipp. 2. Quapropter etiam Deus
ipsum in summam extulit sublimitatem, ac do-
navit ei nomen quod est super omne nomen, ut
ad nomen Iesu omne genu se flectat, cœlestium
terrestrium ac subterraneorum, omnisque lin-
gua confiteatur dominum esse Iesum Christum
ad gloriam Dei patris. Sic igitur Apostolus no-
men seu potentiam Christi exaggerat atque
amplificat. Sic Acto. Stephanus intentis oculis
in cælum vidit gloriam Dei & Iesum adstantem
ad Dexteram Dei, & ait, Ecce conspicio cælos
apertos, & filium hominis adstantem ad dextrā
Dei, Quapropter exaltatione Christi intelli-
mus exaltatum sequestrem gratiæ & deprecā-
torem pro nobis perpetuum: Nunc vero no-
ster ille pontifex eo excellentius ministerium
sortitus est, quo præstantioris fœderis & præ-

stantioribus promissis sanciti est propitiator & intercessor. Heb. 8. Itaque ut pontifex nomina Israeliticarum tribuum (ut est Exod. 39.) in humeris gerebat totidemque gemmas tanquam tesseras tribuum: sic Christus populorum omnium sanguine suo redemptorum nomina, non in humero, sed in fronte vel potius in pectore gestat inscripta ad clientium suorum causam coram cœlesti patre perorandum, ut perorat, Ioan. 16. Pater quos dedisti mihi velim ut ubi sum ego, & illi sint mecum, ut conspiciant gloriam illam quam dedisti mihi. Ac quamvis ita Christus sit ad dexteram Dei patris, tamen certum in illis beatæ habitationis sedibus locum confitemur cum Augustino, in quo Christus corpore præsens assideat in maiestate & gloria Dei patris. De quo Ioan. 14. Christus ipse ait se abiturum & suis paraturum locum, Item Actor. 3. Oportet ut cœlo Christus contineatur usque ad tempus restitutionis omnium. Et sic Christus quoties precatus est, oculos in cœlum sustulit: nos quoque Christi exemplo, quoties oramus, sursum corda erigimus. Augustinus ad Dardanum, Epist. 57. Ubique (inquit) Christus est per id quod Deus est, in cœlo autem per id quod homo. Neque propterea corpus Christi licet gloriosum tamen Deificatum arbitremur: aut divinitati exæquatum, ut rebus omnibus adsit, sicut divinitas adfuerit: impia enim hæc opinio est, piisque animis detestanda. Quare credo in Christum ad dextram supra cœlos assidentem.

Cap. 18. De iudicio extremo.

IN D E *venturus iudicare vivos & mortuos*] In
 cœlum obtentu nubis ascendit Christus, & é
 cœlo venturus est in nubibus ad iudicandum.
 Thessal. Veruntamen victori regi victoriæ suæ
 fructus iste est, regere imperio populos, & jus
 suum cuique iudicio suo tribuere: At vivos mor-
 tuosque iudicare, at justos æterno præmio, inju-
 stos æterna pœna afficere, illud non terrestris &
 humani, sed cœlestis ac divini regis, id est, Chri-
 sti regnum est. Hoc igitur lustrum census erit
 non populi Romani, ubi quadringenta, non He-
 bræorum, ubi sexcenta civium millia censcan-
 tur, ubi ignavi & industrii laudentur, ubi ignavi
 & inertes cœsoria nota infamentur, sed lustrum,
 sed census erit omnium populorum, omnium
 ætatum, imò verò sæculorum omnium, ubi per-
 mundabitur area Domini, cogetur triticum in
 horreum, palea exuretur igni inextinguibili, 3.
 Matthæi 12. quod iteratur 13. Matthæi 39. 48.
 Atque ibi Christus erit 16. Matthæi 27. tūm-
 que impiis dicetur, maledicti discedite a me in i-
 gnem æternum, qui præparatus est diabolo &
 Angelis ejus, Matthæi 25. Contra ibidem. Ve-
 nite benedicti patris mei, possidete hereditatem
 quæ vobis a creatione mundi præparata est. Hęc
 igitur extremi iudicii consolatio piis est, quod
 pater omne iudicium tradidit filio, ut conscien-
 tias nostras tranquillas redderet, & omnem con-
 demnationis terrorem eximeret, Ioan. 5. Trium-

phalis scilicet Ezechielis currus hîc imprimis apparebit, hîc illa divina majestas præcipuè triumphabit, præcipuèque miseris horribilis ac per-
timescenda, beatis admirabilis totoque pietatis affectu suspicienda. Hanc divinâ Dei justitiâ in malis plectendis, in bonis remunerandis res-
pub. omnes ac civitates, omnia regna atque imperia pro fundamento quodam humanæ societatis habuerunt: quamvis Aristoteles, Aristotelemque sequuti Epicurei & olim pluri-
mi, & hodie non pauciores, non tantum in latebris scholarum, sed in aulis principum & in clarissima luce hominum animis tanquã morte damnatis de hac æterna justitia valde securi sint. Veruntamen Christus verus homo Deusque illa regis specie descendens ex illo cœlo ad judicandũ apparebit oculis hominũ eadem forma, qua, ut est Act. 1. cũ in ipsum ascenderet, apparuit. Iudicaturus autẽ non solum mortuos, qui tum vixerint, morteque prius defuncti fuerint, sed vivos, qui tum fuerint, morienturque. Nam statutum est omnibus semel mori, & postea judicium. Mortui itaque & vivi ad judicium ab extremis mundi partibus clangore tubæ citabuntur, sed mortui in Christo primi resurgent, superstites obviam Domino cum illis in aëra rapientur, 1. Thessa. 4. De die autem ultimi judicii interrogatur Christus à discipulis, variaque ejus signa describuntur 24. Matth. 3. & deinceps 25. Matt. 31. Dies autem ille propter electos breviabitur, 24. Matt. 22. Et tamen de
tali

tali die atque hora homo nemo scit, neque cœlestes angeli, neque filius hominis, sed solus cœlestis pater, 13. Mar. 14. ubi Christus ignorare diem judicii dicitur, tanquam à patre mandatum non haberet judicii hominibus revelandi, aut q̃ Christus secundum humanitatem (qua filius hominis appellatur) id ignoraret. Crevit enim Iesus sapientia ut ætate Luc. 2. 52, ut minimè mirū sit, quòd dicatur ab hominis filio diem judicii ignoratum esse. Itaque domus Helix dictum de sex annorum millibus (quibus sit duraturus mūdus) cabalisticū deprehenditur. Helias enim iste scire se profitetur quod à solo patre sciatur, ab hominibus autem, ab Angelis, à filio etiam hominis ignoretur. Credimus igitur in Christum, talē mundi judicem futurum.

Cap. 19. De spiritu sancto.

CR E D O *in spiritum sanctum*] Adhuc filii persona ē personis trinitatis (quæ sunt à patre) ē suis qualitatibus & attributis proposita est: superest persona spiritus sancti. Veteri testamento Deitas patris clarissime proposita est: novo testamento filii Deitas (quæ fuerat in veteri obscurior) clarissimè demonstrata est: At neque veteri neque novo Testamento Deitas sancti spiritus peræquè est vel proposita vel demonstrata, & modò quatuor tantum verbis, *Credo in spiritum sanctum*, comprehensa est in Symbolo Apostolico: definitio amplior vel de-

scriptio nulla hîc facta est, ut tamen à persona patris filiique, persona spiritus sancti distingatur, certissimis è vetere novoque testamento argumentis spiritum sanctum & esse Deum & a patre filioque procedere colligitur: Nam quod Iehovæ attribuitur, attribuitur idē spiritui sancto, 9. Deut. Israelitæ dicuntur irritasse Iehovam. At idem tribuitur spiritui sancto, 63. Esa. Ipsi autem rebelles fuerunt, & irasci fecerunt spiritum sanctum ejus. Item 6. Esa. 9. quod attribuitur domino, vade & dic populo huic: Audite audiendo & ne intelligatis, idem nomine spiritus sancti à Paulo repetitur. 28. Actor. 25. Recte sanē spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris, dicens: vade ad populum istum, & dic, Auditum audietis, & non intelligetis. Itaque hi loci in utroque testamento, cum Deum & spiritum sanctum pro eodem usurpant, demonstrat spiritum sanctum Deum esse. Sic 5. Act. 1. Petrus cum Ananiā reprehendit, q̄ mētītus esset spiritui sancto: Non es mētītus hominib. (ait) sed Deo: Hic spiritus sanctus a patre à Petro Deus appellatur. Itaque etiā attributa Dei spiritui sancto attribuntur, ut sit æternus, infinitus, optimus. Sanguis Christi per spiritum æternum se obtulit immaculatum Deo. 9. Heb. 14. Hic æternitas attribuitur spiritui sancto, 1. Corinth. 3. 16. An nescitis quod templum Dei estis, & quod spiritus Dei habitat in vobis? Spiritus habitat in variis piorum cordibus eodem tēpore, est igitur infinitus & immensus, nec habet essentiā Phisico loco circumscriptam,

Scripta, cōcludit hinc Didymus. Bonitas veró & beneficentia variis generibus attribuitur, 1. Corinth. 12. 14. Nam huic quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alii veró sermo cognitionis per eundem spiritum: Alii veró fides per spiritum: alii veró dona sanationum, per eundem spiritum: Alii veró facultates edendarum virtutum, alii veró prophetia, alii veró discretionēs spirituum: alii veró genera linguarum, alii veró interpretatio linguarum. Sed omnia hæc efficit unus ille & idem spiritus, distribuens privatim illa singulis sicut vult. Hic bonitas & beneficentia spiritus sancti tā variis donis summa declaratur. Sed virtutes spiritus sancti per totam scripturā multo etiam copiosius declarantur, cū appellatur digitus Dei, 1. 1. Luc. 20. qui 12. Matth. 28. vocatur spiritus Dei: cū appellatur veritas, ut Ioan. 1, Epist. 5. 6. Spiritus gratiæ, 10. Hebr. Spiritus libertatis, 2. Corinth. 3. Remittit peccata, 20. Ioan. Abluit, sanctificat, justificat, 1. Corinth. Abluti estis, sanctificati estis in nomine Domini Iesu, & per spiritum Dei nostri. Lavat & regenerat, 3. Tit. Salvos factos per lavacrum regenerationis & renovationis spiritus sancti. Consolatur, unde sæpe paracletus, id est, consolator dicitur, dicitur arrabo: Qui etiam ob signavit nos, deditque arrabonem spiritus in cordibus nostris, 2. Cor. 1. 22. Denique spiritus sanctus appellatur author prophetiæ & Apostolicæ doctrinæ, 2. Pet. 1. Non libidine hominis data est olim prophetia, sed actiā spiritu

sancto loquuti sunt sancti Dei homines. Item
16. Ioan. Cum venerit ille spiritus veritatis, de-
ducet vos in omnem veritatem. Cum igitur
Deus & spiritus sanctus pro eodem sumantur,
cumque Dei propria attributa spiritui sancto at-
tribuantur, intelligitur spiritum sanctum Deum
esse. Denique Apostolico symbolo cum eccle-
sia Dei dicat: *Credo in spiritum sanctum*, Deitatem
spiritus sancti confitetur. Verum spiritus Sanctus
non solum est Deus, sed Deus a patre filioque
procedens. Hoc enim modo Paulus attribuit
spiritum sanctum nunc patri, nunc filio. Patri
quidem 8. Rom. 11. Sed si spiritus ejus qui ex-
citavit Iesum ex mortuis, habitat in vobis, is qui
excitavit Christum ex mortuis vivificabit & mor-
talia corpora vestra per inhabitantem suum spi-
ritum in vobis: Filio autem, 8. Rom. Vos vero
non estis in carne, sed in spiritu: si quidem spiritus
Dei habitat in vobis: quod si quis spiritum Chri-
sti non habet, hic non est ejus. Consolator autem
ille spiritus sanctus, quem mittet pater in nomi-
ne meo, ille vos docebit omnia, 14. Ioan. 26.
Hic a patre mittitur. Item, Cum autem venerit
consolator ille, quem ego mittam vobis a patre,
spiritus ille veritatis, qui a patre procedit, testi-
ficabitur de me, 15. Ioan. 26. Hic a filio mitti-
tur & a patre, id est, ab utroque procedit. Quare
spiritus sanctus Deus est a patre filioque proce-
dens. Itaque Constantinopolitana synodus prima
addidit adversus Arrium symbolo Apostolico &
Nicano quod ecclesia crederet in spiritum sanctum
dominum

dominum vivificantem, qui ex patre & filio procedit, qui cum patre & filio simul adoratur & cōglorificatur. Neque tamen spiritus sanctus appellatur ingenuus, ut pater, neque genitus, ut filius, ne videatur esse vel pater vel filius. Processio igitur est communicatio divinæ essentię, quā spiritus accipit a patre filiōque. Differentiam autem geniti & procedentis, & si Deo ipsi nota sit, theologi tamen summi ignotam sibi esse confidentur: Audis spiritum procedere a patre & filio, sed quomodo id fiat, noli nimis indagare ait, Nazianzenus de generatione filii & processione sancti spiritus: cui velut assentientes, Ambrosius, Augustinus, Damascenus similia testati sunt. Spiritus itaque sanctus non est divinæ gratiæ donum, ut Macedoniani interpretantur: neque charites Iovis filiæ poetarum figmentis celebratæ. *Trinitas*. Deum igitur colimus in trinitate unum. Sic enim in novo testamento trinitas etsi ipso trinitatis nomine non appelletur, attamen re ipsa ac veritate evidēter exprimitur, ut in illa angelica annuntiatione ad Mariam virginem. Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obūbrabit te, & quod nascetur sanctum vocabitur filius Dei. Hic altissimus pro patre nominatur, filius & spiritus sanctus nominatim exprimuntur. Sic in baptismo de Christo pater cœlesti voce ita loquitur. Hic est filius meus dilectus: & ibidem spiritus sanctus, specie colūbæ apparuit Matth. 3. 16. Et sic Christus præcipit Matth. 28. Baptizate in nomine patris, filii,

& spiritus sancti. Sic 1. Ioannis 8. Tres sunt qui
testificantur in cœlo, pater, verbum & spiritus;
& hi tres unum sunt. Sic adversus Arrium Atha-
nasii symbolo trinitatis personæ coeternæ sibi
& coæquales definiuntur, ita ut per omnia & u-
nitas in trinitate, & trinitas in unitate veneranda
sit. Hinc solennis & antiqua ecclesiæ celebra-
tio. Gloria patri & filio & spiritui sancto. Item
Deo patri & filio domino nostro Iesu Christo,
cum sancto spiritu gloria & imperium in sæcu-
la sæculorū. Quare pater, filius, spiritus sanctus
Dei epitheta non sunt, ut justus, fortis, miseri-
cors, sicuti Sabellius commentus est: Sed divi-
næ trinitatis & si cogitatio reconditior & subli-
mior est: attamen species & imago quædam in
Platone epistola 2. & 6. ad Dionysium de sum-
mo rege rerum omnium apud quem & cuius
gratia, & à quo bona sunt omnia: de secundo a-
pud quem secunda: de tertio apud quem tertia.
Hunc trinum regem alibi Plato nominat Deū,
mentem, animam mundi, ut Deus sit rex ipse
summus infinita potentia: mens autem sapien-
tiæ & consilii principatus à summo rege proxi-
mus: anima verò mundi, quæ rerum ortus, inte-
ritusque per regem mentis sapientia definitos
exæquatur. Quamobrem constanti fide à Chri-
stiano dicatur: Credo in Deum patrem, in fi-
lium Iesum Christum, in spiritum sanctum,
in Deum denique essentia unum, personis tri-
num.

Cap. 20. *Quid sit ecclesia Dei, & quid sancta.*

CREDO *ecclesiam*.] Hactenus primum & præcipuum caput apostolici symboli fuit de fide in Deum patrem & filium & spiritum sanctum. Caput symboli reliquum sequitur de ecclesia Dei, deque ipsius definitione. Quid igitur est (inquies) ecclesia Dei? Est ecclesia sancta, catholica, sanctorum communione sociata, peccatorum remissionem & resurrectionem corporis beatiorémque vitam ævo sempiterno adeptura. His enim differentiis & notis notatur & definitur populus Dei, qui fide symbolo descripta vivit. Talis igitur ecclesia nova est in terris & quodammodo cœlestis Hierosolyma: & tamē tres primæ differentiæ ad politiam ac disciplinam ecclesiasticam potius attinēt quā ad doctrinam, & ideo summam quandam doctrinæ ac disciplinæ prædiximus in symbolo contineri. *[Credo]* Credo, huc repetatur, sed alio sensu, nec ideo præpositio (in) repetitur, ut neque repetitur ab Augustino, nec ab eo qui Cypriani nomine symbolum exposuit, quamvis symbolum Nicenum repetat. Sed quidam sic legunt. Credo in spiritū sanctum loquutum per prophetas in unam sanctam, catholicam & apostolicam ecclesiam: tanquam (in) sine interpunctione referatur ad loquutum in unam, id est ad, vel in usum unius ecclesiæ. Credimus igitur Dei ecclesiam semper & fuisse & futuram esse, ne Deus filium ad cru-

cem temeré obtulisse videatur pro ecclesia quæ nulla esset. Septem enim millia Deus sibi perpetuó reservavit, quæ genua ante Baalem nunquá curvaverint, etiam si tum Elias se solum relictum arbitraretur, 1. Reg. 19. 18. & Rom. 1. 4. Credimus (inquam) ecclesiam esse, ut credimus omnia utroque testamento vera esse, non autem in ecclesiam ut in Deum credimus: Ac si (in) adderetur etiam, referretur ad carnis resurrectionem perinde atque ad ecclesiam, sensûque valde dissimilis efficeretur: nec enim similiter in Deum atque in ecclesiam & in carnis resurrectionem crederetur. Itaque symbolum apostolicum merito præpositionem (in) non repetit: & hîc iterum Nicænum symbolum à symbolo apostolico non nihil variat.

Ecclesiam.

ECCLESIA est concio seu populus vel civitas, vel resp. & hoc in proposita notatione generale est, & politica philosophorum, & legillatorum omnium ecclesiam sibi proponit ethicis decretis informandam.

Sanctam.

DIFFERENTIA prima est specialis & propria quód non quælibet, nec quorumlibet hominum civitas definiatur, sed sancta, id est sanctorum & innocentium civium. Sic Hebræus populus dicitur Deo sanctus 7. Deut. 6. Item 26. Deut. 19. Item 28. Deut. 9. Item 29. Deut. 13. Sed præcipué 19. Exo. 5. appellatur gens sancta, quam dominus elegerit sibi. Itaque differen

tia

tia illa á veteri Testamento ad novum pervenit,
 & ecclesia vel civitas sancta dicitur pro civium
 sanctorum, pérque Christianam fidem sanctifi-
 catorum cœtu. Quos enim Deus elegit, hos vo-
 cavit, quos vocavit, hos justificavit, quos justifi-
 cavit hos etiã sanctificavit & glorificavit, Rom.
 8. Hi nempe sunt diviñæ gratiæ gradus. Tradi-
 dit itaque seipsum Christus pro ecclesia, ut illam
 sanctificaret: Sic Apostolus idem Eph. 2. Conci-
 ves sanctorum & domesticos Dei appellat. Ec-
 clesia itaque Dei sancta sponsa Christi, 2. Corin.
 11. Ovile unum sub uno pastore. Ioan. 10. Sæ-
 pe corpus appellatur, cuius Christus sit caput, fi-
 deles ipsa membra, Coloss. 1. Eph. 1. 4. 5. Eccle-
 sia igitur Dei sancta est: neque tamen in hac mor-
 tali vita sanctitas hominis cujusquam omnino
 perfecta est, ut ei nihil amplius addi possit, qua-
 tenus hominis est. Quomodo Paulus fatetur se
 nondum comprehendisse, tametsi enitatur. Ne-
 que veró tota simul ecclesia sancta est, sed cum
 sanctis civibus multi permiscentur cives impro-
 bi, ut perrarum sit, pérque magnum in electis
 Dei (dum hac mortali vita occupantur) sanctita-
 tem inchoatam esse. Catones duos habuit Ro-
 manaresp. ut de bono cive proverbiale sit:

Tertius é cœlo cecidit Cato.

At quot millia Glauciarum & Catilinarum ex-
 tulit? Civitas autem Dei singulis ætatibus pro-
 phetam, apostolum, martyrem verãque pieta-
 tis exemplum aliquod habuit: at interea quot
 myriadas Cainorum & Iudarum perpessa est?

neque tamen probos & electos ab improbis & repudiatis secernere possumus, id enim solius Dei est, nobis tamen contendendum modis omnibus, ut hæc zizania é vero frumento secernantur. Sanctitas igitur in terris inchoatur, in cœlo absolvitur: si tamen ut Paulus 2. Corinth. 5. indu ti non nudi reperiamur. Et tamen isto sanctitatis nomine videntur etiam comprehendi, qui morte defuncti in cœlum recepti sunt, cum Apocalypsis 6. appellentur viventium conservi & fratres. Sed de vivorum ecclesia modó agitur, cui symbolum apostolicum perscriptum est, non de illa cœlesti quæ nostrum symbolum nihil requirit. Credo igitur Ecclesiam Dei sanctam esse, & quidem ita sanctam, ut sanctis consiliis á seipsa regatur & gubernetur.

Cap. 21. Quid sit Ecclesia Catholica.

CATHOLICAM.] Secunda est differentia Christianæ reipublicæ quód non unius aliqujus loci temporisve civitas Dei sit, sed quód omnium locorum temporumve quædam sit universitas: ubicunque namque & quandocunque fuerint homines apostolica illa fide informati: Christianam electorum rempublicam cōstituunt, etiam si dispersi in omnes orbis partes Europam, Africam, Asiam, Americam inter se neque visi unquam, neque nati. Sic Antoninus philosophus civem Romanum dixit esse, quicun-

quicumque Romanis legibus viveret : ut civitatis & imperii fines iidem essent. Symbolum Nicæum addit hic apostolicum, quod convenit. Apostolorum enim prædicatio in omnem nationem terramque propagata est. Atque hæc magna ecclesiæ Hebraicæ a Christiana differentia est. Illa enim fuit peculiaris & loci, & temporis & populi: ista est omnium & regionum & sæculorum & gentium, benedictionemque Abrahamo de omnibus gentibus factam cumulatè præstitit. Itaque quicumque Christianis legibus moribusque vivit, ubicunque sit, nihil interest, civis est Christianus, & ad publicum de regenda civitate Dei consilium adhibendus, ut catholicæ ecclesiæ disciplina catholica sit, unòque omnium cum sacris literis consentiente iudicio accepta probatæque: secus discordibus institutis ac moribus divisa quomodo catholica & universalis crederetur? Catholica igitur seu generalis & universalis ecclesia sic appellatur, sic intelligitur: imò sic fide creditur, etiamsi nulla oculis appareat. De igitur ecclesia licet locis distincta sit, congregata tamen & una est in spiritu per evangelii verbum. Differentia igitur hæc piorum & impiorum communis fortasse videri possit, cum civitas improborum & impiorum civitate proborum & piorum celebrior ac frequentior esse possit, sed sancta eadem & catholica conjunctè intelligitur.

SANCTORVM *communione.*] Tertia specialis est differentia in Niceo symbolo licet prætermissa, sensu tamen imprimis opportuna, Ecclesia Dei primo sancta, deinde catholica, tum communionem sanctorum sociata veræ scilicet pietatis & charitatis communique divini verbi & Christianorum sacramentorum usu, totoque doctrinæ Christianæ fructu. Hæc enim communio sanctorum præcipuè disciplina & conformatione atque exercitatione pietatis continetur, quia pii inter se & electi aliis alii bona omnia vel præsentibus & notis impertiunt, vel absentibus & ignotis comprecantur & exoptant: Sancti verò sunt non quos Romanus pontifex consecravit aut (ut ipse loquitur) canonisaverit, sed qui a Deo sunt electi, vocati, justificati, sanctificati, ut paulo ante dictum est: Quomodo Psal. 16. Erga sanctos tuos est voluntas mea ô Iehova. Et sic 1. Petri 2. Vos estis gens sancta. Sic Paulus sanctos appellat ad quos scribit. Horum igitur sanctorum inter se tanquam corporis unius membrorum sub uno Christo capite communicatio est doloris & lætitiæ. Hebræis verò præter religionis communionem fuit hæreditatum nonnulla communio, sed tamen conservatio quædam ejusmodi, ut hæreditates non ultra jubilæum alienari possent. Primis quibusdam Christianis fuit etiam major communio bonorum & facultatum ut est in Act. 4. quæ po-
stea

stea in monachorum communionem, canonico-
rum æquationem degeneravit. Sedenim cōmu-
nionis speciem quandam ad beatæ civitatis insti-
tutionem politici quidam præcipuè affectarunt.
Phaleas primus apud Græcos æquationē bono-
rum Calchedone statuit: Deinde duæ respub. lau-
dibus istis celebratæ sunt, Cretū & Laconū. Cre-
tes rerum omnium communionem, Lacones æ-
qualem possessionem habuerunt. Huc Platonis
in prima repub. unitas, in secunda æqualitas spe-
ctavit. Aristoteles communionem repudiavit, æ-
quationem maluit, ut tamen é liberalitatis usu cō-
munio retineretur. Romani æquationem liber-
tatis in communibus legibus, & dignitatis in cō-
munibus honoribus & magistratibus, & sangui-
nis in promiscuis nobilium inter se, & ignobiliū
connubiis ferre æquo animo potuerūt, fortuna-
rum in publicis agris æquationem ferre non po-
tuerūt. Sed hæc in paganis vel æquatio, vel cōmu-
nio non sanctorū quorūvis & cujuscūq; ge-
neris & nationis hominum catholica, sed libero-
rum civium ejusdem alicujus civitatis peculiaris
fuit, exterum, peregrinū, servum quamlibet san-
ctum neminem admittebant: nostra autē cōmu-
nio non est Laconum vel Cretum, vel Romano-
rum communio vel æquatio genere nobilium,
aut nativitatis jure liberorum, sed vel terræ filio-
rum modó animi virtute nobilium. Etenim ut
Satyricus ille Juv. Saty. 8.

*Tota licet veteres exornent undique ceræ
Atria, nobilitas sola est, atque unica, virtus.*

modó (inquam) animi virtute nobilium, modó vera humanitatis pietate liberorum, modó Dei civitate donatorum, modó sanctorum & veré Christianorum: communio ista sanctorum Christianæ civitatis civibus communicat religionis non solum possessionem fundumque & hereditatem totam, sed fructum atque usum, imó vero utendi, fruendique jura, libertates, privilegia communicat, omnium honorum, dignitatum, magistratuum sine ulla generis locique differentia gradus communes idoneis & aptis efficit. Communio sanctorum unitatē denique efficit, quam Cyprianus de unitate ecclesiæ egregiè depingit. Ecclesia (ait) una est quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur: quomodo solis multi radii, sed lumen unum, & rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur, exundantis copię largitate, unitas tamen servatur in origine: sic & ecclesia domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur, ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluētes largiter rivos latius expandit, unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa: sic una anima & cor unum. Communio igitur sanctorum in ecclesiæ Christianæ definitionem sic includitur: ut ecclesia sit illa sublimis Hierosolyma omnium nostrum mater. Gal. 4. colum-

columna & firmamentum veritatis, ait Paulus, extra quam communionem & unitatem nulla neque fides conformari, neque salus expectari possit. Ita dominus (quibus exitium minitatur) eos negat in cœtu populi sui, in catalogo domus Israël futuros Eze. 13. Ergo pagani, Sarraceni, hæretici, unoque nomine omnes athei atque impii communibus privilegiis & libertatibus Christianæ societatis & communibus sanctorum fructibus, beneficiis & bonis privantur & interdicuntur. Vtrum verò in sanctorum communionem nos inclusi & comprehensi simus, testabitur spiritus adoptionis una cum spiritu nostro, quòd simus filii Dei, Rom. 8. Credo igitur communionem sanctorum.

Cap. 23. De Remissione peccatorum.

REMISSIONEM peccatorum,] Quarta specialis differentia est, quòd ecclesia Dei sancta illa sit, sed sanctitate (ut hinc apparet) quæ non natura, non artibus & documentis, non moribus, non officiis studiisve nostris acquiratur, sed quæ gratuita malefactorum venia & peccatorum indulgentia à Deo per Christum nobis conferatur: & remissio peccatorum justificatio est: *ἀπολογία* nempe istud est Christum morte propositum Psal. 31. Beati quorum remissæ sunt iniquitates & quorum tecta sunt peccata Psal. 103. Benedic anima mea Iehovæ, & ne obliviscaris omnium beneficiorum ejus, qui remittit omnes iniquita-

tes tuas, qui sanat omnes infirmitates tuas. Ierem. 31. Propitiabor iniquitati eorum, & peccati non recordabor amplius. Itaque Christus jubet ut ita patrem precemur. Remitte nobis debita nostra. Neque verò peccata post primum tantum lapsum remittuntur, sed quoties ingemuerit peccator 18. Matthæi. Ergo fides illa antè descripta peccatorum remissionem cōsequitur, cū mentes & cōscientiæ in evangelicis promissionibus, in obedientia mandatorum, in cœlestis patris invocatione, in sacramentorum professione acquiescunt. His enim organis apprehensa Christi justitia justificamur. Ideoque isto capite gentiliciorum sacrificiorum expiationes damnantur, quibus placari numina sua arbitrantur: damnantur item & Novatiani, qui post primum lapsum nullam deinceps peccatorum remissionē esse arbitrabantur: damnantur denique Aristoteles & Zeno & Epicurus & plerique politici, qui beatam vitam non remissione peccatorum, sed humanæ virtutis vel actione vel habitu, vel voluptate, vel honore definierunt. Itaque differentia remissionis peccatorum propria est credentibus in Christum & pœnitentibus, ut superior proxima: nec enim incredulis & impœnitentibus peccata remittuntur. Nicenum symbolum hic confitetur non simpliciter remissionem peccatorum, sed unum baptisma in remissionē peccatorum: Sed de baptismo dicetur aptius in sacramentis, & absque baptismo peccata remitti possunt, & peccatores justificari, ut tum dicitur.

tur. Talem igitur peccatorum remissionem credimus.

(cap. 24. De resurrectione carnis.)

CARNIS *resurrectionem.*] Quinta differētia est, quod ad diem iudicii corpora (hic enim caro pro corpore) antea vel tum recens mortua ē suis sepulchris excitabuntur: Cyprianus scribit in aliquot orientis ecclesiis lectum esse, *fn hujus carnis*, sicut Paulus loquitur. Oportet corruptibile hoc induere incorruptibilitatem: sed hoc discrimen exiguum est: Nicenum symbolum hic resurrectionem mortuorum dicit, pro carnis resurrectione: quod est idem. Sedenim resurrectio multis in scriptura locis explicatur Esa. 26. Vivent mortui & resurgent: Item in evangelio 22, Matth. 16. Christus Saducæos resurrectionem negantes refellit, quod Deus sit Deus Abrahami Isaac, Iacobi, qui tamen Deus non est mortuorum, neque tamen in cælo ullum viri ac fœminæ connubium futurum est, sed angelorum vite similis hominum vita est futura. Quin resurrectio quædam temporaria fuit illa mortuo Christo 27. Matth. 52. cū monimenta quædam aperta sunt, multaque corpora sanctorū qui dormierant, surrexerunt. Resurrectionis verō philosophia Epicureis & Stoicis prædicante Atheni Paulo Act. 17. insolens visa est. Itaque alii deriserunt, alii audire amplius eum voluerunt, ē quibus crediderunt Dionysius Arcopagita, & Damaris mulier cum quibusdam aliis: At Plato-

nis tamen illa ἀναβίωσις, veluti reviviscentia multo antequam tractata fuerat. Ex vivis mortui fiunt, fiunt igitur & ex mortuis vivi. Platonis disputatio est in Phædone. Christiana tamen corporum ἀνάστασις & resurrectio nonnihil dissimilis est illius ἀναβιώσεως Pythagoream μετεμψύχωσιν redolentis. Sed tamen si Platonis ἀναβίωσις Atheniensibus credibilis videbatur, Christiana ἀνάστασις incredibilis videri non debebat. At ἀναβίωσις Platonica, si non Stoicis, certe Epicureis & omnino Aristoteleis mortales animos efficientibus ridicula videbatur, ut minus mirum sit eorum æmulis ἀνάστασιν ridiculam videri. At apostolicum symbolum modo loquitur de Christi ecclesia, quæ non sophistica captione seducitur, sed apostolica fide nititur. Quamvis igitur impiis corporum resurrectio incredibilis videatur, tamen cum piorum fides Christi resurrectionem intuetur, primitias (ut dixi) resurgentium, hypostasim humanæ resurrectionis concipit. Corpora itaque hominum resurgent immortalia & incorruptibilia quidem illa, sed impiorum & piorum permagna differentia: impiorum enim corpora manebunt infirma ignominiosaque, atque in ipsa infirmitate & ignominia instar chalybis candentis ardebunt in æternum. Daniel. 12. At piorum & beatorum corpora non solum immortalia & incorruptibilia erunt, sed robusta, impatibilia, gloriosa, spiritualia, 1. Cor. Non quod spiritus est corporibus fiens, sed quod spiritualis & omni carnis labe liberam & solutam vitam degent, qualem nempe spiritus
ipsi

ipsi degunt. August. ad Crescentium. Sicut animale corpus non est anima sed corpus, ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Hoc tropo & divinam in hominibus vitam, divinósque, imó etiam Deos homines ipsos dicere solemus: Id enim spirituale modó est, corpora (inquam) beatorum immortalia, incorruptibilia, robusta, impatibilia, spiritualia, gloriosa resurgent. Christus enim (ut est Philip. 3.) transfigurabit corpus nostrum humile, ut conforme reddat corpori suo glorioso, secundum efficaciam, qua potest sibi subicere omnia, tumque beati teste Paulo ac Daniele fulgebunt instar solis ac Lunæ. Item 13. Matth. 43. Cujus fulgoris specimen quoddam illud Moysis & Christi fuit. Moyses enim, ut est 34. Exod. 29. in Sinaio monte cum Iehova veluti conversatus, facie fuit ita splendida, ut velum obduceret quidē quoties alloqueretur Hebræos tanquam splendorem tam insolitum non laturos, tolleret autē cum reverteretur ad Iehovam. Sic Matth. 17. Cum transformatus est Christus coram discipulis, resplenduit facies ejus, ut sol, & vestimenta ejus candida facta sunt instar lucis. Itaque tum demum beatitudo hominis corpore pariter atque animo perfecta cōplebitur: beatorum enim animæ jam in cælo ipso sunt. Idque ex illo Christi verbo credimus. Hodie mecum eris in paradiso. Assumpto autē corpore non animæ tantum, sed totius & integri hominis ex anima & corpore constitui illa tum demum erit gloria. Sic Paul. 1. Cor. 15. Cum autem hoc

corruptibile induerit incorruptibilitatē, & hoc mortale induerit immortalitatem, tunc erit scriptus ille sermo: Absorpta est mors ad victoriam: ubi tuus ô mors stimulus? ubi tua ô inferne victoria? Quapropter tum beati toto Christo nō solum spiritualiter, sed corporaliter perfruētur: spiritualia siquidem Christi bona iustitiam, sanctitatem, innocentiam, veritatem, virtutēque perfectam animo, corporales autem dotes, robur impatibile, immortale ævum, vitam spiritua-lem, splendorem sydereum corpore consequen-tur, denique amissam in primo parēte animi cor-porisque sanitatem per Christum recuperabūt. Itaq; quamvis talis resurrectio futura sit, corpo-ra tamen, licet robusta, impatibilia, immortalia, spiritualia, splendida, gloriosa, corpora physica esse non desinent, nec longa, lata, alta, & physico loco cōprehensa esse desinēt, ut infinita simul es-se possint, & tanquā luces per corpora perspicua in nictu oculi penetrare, ideōque loci nihil oc-cupent. Hunc errorem Hieronymus & Augusti-nus refellunt. Credebat Origenes glorificatum excitati Christi corpus ita spirituale & æthereū factum esse, ut neque tangi, neque cerni posset, quia Christus clausis foribus ingressus esset. Hi-eronymus ad Pammachium Origenem refellit, corpūsque Christi, & visibile & tactile fuisse de-monstrat, & fores angelorum eo ministerio aper-tas esse, quo Apostolis Petro & Paulo fores car-ceris apertæ sunt, quo devolut⁹ lapis ab ostio mo-nimēti. Et tñ cū scriptura dicit clausis foribus Christum

Christum ingressum, non dicit per ipsas fores penetrasse, sed cum clausæ essent fores, tum advenisse, ut etiam tum aperiri à janitore sive angelorum ministerio potuerint. Neque scriptura testatur discipulos ullum in isto ingressu miraculum demiratos esse. Generalius etiam hoc idem Augustinus de beatis omnibus. Tolle (ait) locorum spatia corporibus, & corpora non erunt. Item sanctos in futuro sæculo, eo quod corpora sunt habituri, oportet in aliquo corporaliloco esse. Et Cyrill. lib. 2. de Trinitate. Si corpus, ergo in loco & in magnitudine & quantitate, quia ne divina quidem natura si quanta esset, circumscriptionem effugeret. Quin Angeli ipsi licet incorporei, tamen loco circumscribuntur. Basilus de spiritu sancto, cap. 22. Virtutes omnes in loco circumscriptæ esse creduntur. Nam Angelus qui adstabat Cornelio, non erat in eodem loco, cum adstaret Philippo: neque qui locutus est Zachariæ ab altari per idem tempus etiam in cælo suam implebat stationem. Quare commentum est doctis Christianis indignum, affirmare Christi veri non solum Dei, sed hominis extraque peccatum naturalis corpus mille Phisicis eodem tempore locis simul esse. Hanc itaque carnis resurrectionem credimus.

Cap. 25. De vita aterna.

VITAM aeternam] Bene vivere, finis Theologiae fuit initio, sed bonæ hujus & caducæ

vita finis est illa altera beatior & æterna vita. Itaque bene viventibus in hoc sæculo proponitur laborum suorum præmium æterna vita in altero sæculo: Amen, amen dico vobis (ait Christus) qui sermonem meum audit, & credit ei, qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed transibit a morte in vitam, 2. Timoth. 2. Quod si certet aliquis, non coronatur, nisi legitime certaverit. Ista nimirum copiosa est in cælis merces, quam Christus suis pollicetur: & hoc regnum est cælorum, 13. Matth. 44. simile thesauro, margaritæ & sagenæ. Hoc regnū est cælorum, quod pueris addicitur, 19. Matth. 14. Hanc vitæ innocenter peractæ mercedem in cœlesti illa vita Plato extremo de repub. proposuit, ut via ad cœlestem vitam, colendo justitiam, prudentiamque teneatur & insistatur. Atque hac vita justè perfuncti tanquam victoria & triumphis potiti æterna virtutis præmia in cœlo consequimur. Hanc eandem mercedem Scipio sexto de repub. civibus Rom. proponit. Quamquam (ait) sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est præmium, tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes, nec triumphos are scentibus laureis, sed stabiliora quædam & viridiora præmiorum genera desiderat. Deinde cum docuisset eos, qui e corporum vinculis, tanquam e carcere evolverint, vivere, vitam autem hanc, quæ dicitur, mortem esse: Iustitiam (ait) cole, & pietatem: ea vita, via est in cœlum. Ethnicis igitur quibusdam
cœlestis

cœlestis ista remuneratio nota fuit : eaque de
caussa in extremo fidei symbolo æterna vita pro
ponitur, quia caduca hujus vitæ præmium est :
vel omnino vita æterna proponitur communi
differentia, ut humanæ animæ immortalitas in
confesso Christianis animis habeatur. Immor-
talitas autem animorum totius scripturæ funda-
mentum est, quo sublato tota religio tolleretur.
Sed ea minus accuratè demonstratur veteri te-
stamento, omnesque & benedictiones benè &
maledictiones malè viventibus lex (ut dicitur in
ipsa lege) in hac mortali vita proponit, ut Sadu-
cæi propterea videantur mortales animos existi-
masse, attamen & perspicuè, & disertè dicit Ec-
clesiastes, duodec. capite, septim. antequam re-
vertatur pulvis in terram, quemadmodum erat,
& spiritus revertatur ad Deum, à quo datus est.
Toto autem novo Testamento amplissimè, &
clarissimè animorum immortalitas asseritur, ne-
que philosophis omnibus improbata est. Plato
nempe thesim de animi immortalitate tam mul-
tis locis disputavit, ut cæteris persuadere velle,
sibi sanè persuasisse videatur. Aristoteles ut
mundi creationem, providentiam Dei : sic ani-
mi immortalitatem derisit, mentémque quam
non é materiæ potentia existere, sed extrinse-
cus advenire ait, in suum universum reverti cen-
set, ut occlusis in domo fenestris lux solis ad ip-
sum lucis fontem revertitur : quæ impietas cùm
superioribus illis adversus creationem mundi,
providentiam, justitiámque Dei, remissionem

peccatorum, resurrectionem carnis, sic ab impijs fatuis defenditur, tanquam Aristoteles naturaliter, Christus divinitus sit loquutus, animique secundum Aristotelem mortales, secundum Christum immortales simul esse possint, & pro nihilo etiam Theologis quibusdam est tam sceleratæ fraudis elencho innumerabilem fatuorum multitudinem illaqueari, & irretiri. Itaque cum Plato beatitatem hominis in cælo collocasset, Aristoteles altera illa cælesti vita sprete & contempta beatitudinem hominis, non in alia, quam in hac mortali vita statuit, post mortem non aliud homini reliquit, quam ut dici posset: Hic beatus fuit, juxta Solonis illam sententiam

--- *Dicique beatus*

Ante obitum nemo, supremæque funera debet.
Sed impiis quamvis mori cupientibus (quod Imperatori Adriano malum apud Dionem, ut summum verè imprecatus est Servianus) mori tamē non licebit. Persianæque illa in tyrannos imprecatio ipsis accidet.

*Magne pater divūm se vos punire tyrannos
Haud alia ratione velis cum dira libido. Sat. 3.*

*Moverit ingenium, ferventi tincta veneno,
Virtutem ut videant, intabescantque relictæ.*

Quomodo & Plato i. de rep. ait atheos morientes angere cum de Diis (quos nullos esse crediderant) addubitare incipiunt, ne immortalis anima pro malefactis æterno supplicio apud inferos torqueatur. Itaque æterna vita beatis quidē cælestis & divina vita erit: in hoc enim vocati sunt

sunt fideles, 2. Pet. 1. cap. ut divinæ naturæ confortes fierent. Impiis autem & atheis apud inferos æternus cruciatus erit. Nec enim ait Iesa. 66. cap. Vermis eorum morietur, neque ignis eorum extinguetur, omni que carni opprobrio erunt. Atque ut locus in summo mundi beatis, sic videtur in infimo miseris esse: miseri enim post iudicium corporibus physicis & crassis constabunt: ideoque Physicum (ut de omnibus corporibus jam dictum est) locum occupabunt. Separatum verò inferis locum historia apud Lucam divitis epulonis ostendit, ubi cruciatuum locus à sinu Abrahæ ingenti hiato separatur: Et sic August. lib. retract. 2. cap. 24. De inferis mihi videor magis docere debuisse, quòd sub terris sint, quàm rationem reddere cur sub terris esse credantur. Atque ex hoc æternæ vitæ capite constat Chiliastarum impietas, qui electorum beatitudinem & repudiatorum miseriam mille annis definiunt: quod è Pythagoreametempsychosi è Phædro Platonis vel Æneide Maronis manaverat. Hoc etiam eodem symboli capite cælum electis, inferos repudiatis attribui intelligimus: purgatorium autem Augustinus aperte refellit. Nam cùm Hypognosticon quinto proposuisset duo constare loca ex autoritate divina, regni cœlestis alterum, alterum inferni: tertium (inquit) penitus ignoramus, imò nec in scripturis sanctis invenimus. Hæc vir ille sanctus. Ac si qui patres in hoc loco lubricè versati sint, scripturæ sacre autoritate conformandi

erunt. Quamobrem ad extremum symboli caput, constanti fide confiteatur Christianus, *Credo vitam eternam.*

Amen] Hebræa vox nomen interdum est, pro veritate, 65. Ies. 17. Qui benedicetur, benedicetur in Deo amen, id est veritatis: & qui iurat in terra, iurabit per Deum amen, id est veritatis. Interdum adverbium est, pro veré, ut 17. Deuteronom. 16. Et dicet omnis populus amen, id est, veré, sicut hic accipitur. Nam ut in illo Deut. loco populus Hebræus, sic populus Christianus modó velut acclamans ecclesiæ ministro respondet, amen: vel si quis solus symbolum confiteatur, addit hanc vocem asseverationis tanquam reuera confiteatur & credat. Fides igitur his paucis Apostolici Symboli capitibus comprehensa est, quæ sit ad æternam vitam satis. Nam ubi fides erit, ibi fructus erit fidei in obedientia legis, in prece, in sacramentis. Fides (ut de spe, quam viva fides cum charitate complectitur, Paulus ait Hebræorum 6. 10.) quæ sit anchora animæ tuta ac firma, ingrediens in interiora veli, quo præcursor pro nobis ingressus est Iesus: Fides quæ non demonstratur Pharisaicis signis, ut est 12. Matth. 38. Item 16. Matth. 1. sed quæ gratis accipitur. Fides qua reficitur in nobis & renovatur imago & similitudo Dei, qua animo innocentes, sancti, iusti, veraces, corpore invicti, immortales, splendidi, gloriosi, dii quidam efficimur. Fides quæ vel grano sinapis ex æqua-
ta montes loco transferat, 17. Matth. 20. Item

27, Matth. 21. Fides quæ solida, mare ambulanti, ut Petro solidare possit, 21. Matth. 29. 30. Fides cui consentiunt symbola præstantissimarum synodorum Niceæ, Cōstantinopolitanæ, Ephesæ Chalchedoniensis, beatique Athanasii. Fides quæ firma persuasio sit de Dei patris omnipotentia, filii sapientia, spiritus sancti gratia erga ecclesiam sanctam, catholicam, sanctorum communione sociatam, quæque à peccatis remissionem, à mortuis resurrectionem, vitam denique æternam adeptura sit.

PRIMI LIBRI DE
FIDE FINIS.

96
PETRI RAMI
COMMENTARIORUM,
DE CHRISTIANA RELI-
gione, Lib. secundus.

DE LEGE.

*CAP. I. De justificatione per fidem,
deq³ libero arbitrio.*

H A C T E N U S igitur de fide pri-
ma summâque beatæ vitæ con-
templatione & sapientia actum
est, sequitur altera pars Theolo-
giæ, de actionibus fidei, totâque
hominis erga Deum observan-
tia. Hic enim fidei effectus est: utque ignis abs-
que calore, sol absque luce, sic vera illa fides abs-
que honesta Deoque grata actione cōsistere ne-
quaquâ potest. Fides enim est res viva, actuosa,
efficax, & tam potens, ut non possit non perpe-
tuó bonum operari. Itaque fides sine justis actio-
nibus mortua est, Iacob. 2. Imó absque fide ho-
minis ante Deum actio justa nulla est, fidésque
sola nos justos, id est, Deo gratos acceptósque
efficit, fides (inquam) sola justificat, id est á pec-
catis absolvit, & pro justis præstat: sic justificare
& condemnare contraria sunt, 25. Deuter. Iudi-

res justificent justum, condemnent impium. Matth. 12. Sermonibus tuis justificaberis, & sermonibus tuis condemnaberis. Credidit Abrahamus Iehovæ, & imputatum est illud ei ad justitiam. Sic igitur Paulus 1. Rom. prædicat nullam esse ex fide justitiam nisi gratuitam: Iustificamur enim, quia fide apprehendimus Christum, qui datus est nobis in justitiam, 1. Corinth. Itaque justificatio hominis est ex fide: Et sic Paulus 3. Rom. concludit hominem justificari fide, etiam sine legis actionibus. Itaque justificationis nostræ non partem aliam actiones nostræ, partem aliam Deus, sed totum solidumque ex assè beneficium fides in Christum obtinet. Neque hoc loco de mortua & inani fide loquimur, de qua Iaco. 2. loquitur, sed vera vivaque. *λύτρον* nempe illud est humanæ redemptionis pretiumque è Christi morte perpetuò spectandum. Huc enim vota, desideria, solatia (ut dixi, & dicendum sæpius est) piorum omnium referenda ac dirigenda sunt: neque enim per nos ipsos, perque naturam nostram (quæ peccato primæ originis depravata aut infirmæ diffidentiae aut arrogantis confidentiae plena est) justè agere coram Deo quicquam possumus, nec ullum fructum instar malæ arboris nisi malum edere. Arbitrium enim illud (quo primus homo dotatus à Deo fuerat) sic imminutum est, ut ad legis offensionem liberum quidem supersit, ad obedientiam servum: ut Augustinus nos antea jam docuit. Itaque ad actiones Deo gratas rege-

neratione & renovatione hominis per spiritum sanctum opus est. 1. Corinth. 2. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Et 2. Corinth. 3. Apostolus idem negat nos idoneos esse ex nobis ipsis cogitare quicquam boni. Illud enim Apostoli, 1 Corinth. 4. tam sæpe ab Augustino repetitum : Tu homo quid habes, quod non accepisti? Quin Iesa. 64. Iustitiæ nostræ comparantur panno & contritis centonibus confarcinato. Et Lucæ 17. dominus ait, Cùm feceritis omnia, quæ præcepta sunt vobis, dicite, nos servi inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus. Mādatum itaque legis omnibus superest, potestas observandæ legis electis gratuita gratia datur, rejectis & repudiatis propter peccatū i pforū nō datur. Quod ne Christianis mirabilius videretur, gentium doctores & Poetæ perceperunt. Iliad. v.

Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἀνδρεσσιν ὀφέμειτε μινύθειτε
ὅπως κεν ἐδέλῃσιν : ὁ γὰρ κάρπτος ἀπάντων.

Iuppiter autem virtutem viris augetque minuitque, ut velit. Ille enim est potentissimus omnium. Sed idem Plato in Menone multo clarius exposuit: ubi disputat, virtutem humana neque natura, neque doctrina, neque exercitatione parari posse, sed donum Dei merum esse: Utque Sibyllæ divinitus afflatæ res mirabiles respondent, Deo autem destitutæ similes rursus fiunt reliquarum mulierum: sic homines iustos & fortes esse tantisper, dum divino afflatu excitantur, quo cessante cessat & virtus. Aristoteles

teles autem longé alia sententia, 1 lib. ad Nico.
divinum illud beatæ vitæ fundamentū contem-
psit, totūque humanæ beatitudinis & princi-
pium & extremum ab hominis facultate & for-
tuna repetivit. Sed Aristotelis impietatem, quod
homo seipso contentus esset ad beaté vivēdum,
ut de mundi æternitate, de divina humanarū re-
rum despiciētia & inscientia futurarū, de animo-
rum mortalitate derestare: Platoniam Philoso-
phiam, imò Christianā ausculta, vel potius dies
noctēsque modis omnibus contende & enite-
re, ut coram Deo sanctus & immaculatus, car-
nis securitatem comprimas, vitam & mores ad
præscriptam pietatis regulam componas, tum
firma in Christum fide velut armatus: Domi-
nus (inquies) defensor meus est, quid trepida-
bo? Psal. 27. Qui stat, tamen videat ne cadat, 1.
Corinth. 10. perpetuoque illud meditetur, sola
fide per puram Dei gratiam hominem servari,
& pro justo apud Deum haberi, & Matthæi 11.
Venite ad me omnes qui laboratis & onerati
estis, ego vos reficiam. Quapropter improban-
di sunt Manichæi, qui hominem omni actione
spoliabant, ac veluti stipitem ac truncum facie-
bant. Neque enim honestæ actiones hominis
contemnendæ aut inanes judicandæ sunt, cum
fructus fidei sint. A fructibus eorum cognosce-
tis eos, 7. Matth. 15. Item ex fructu arbor agno-
scitur, 12. Matthæi 33. Deus itaque actiones fi-
dei largissimè remuneratur, Matthæi 5. 10.
Gaudete & exultate, quia merces vestra copio-

sa est in cœlis: sed velut ex pacto legis, ut cursori primò metam contingenti præmium ex pacto certaminis persolvitur: nec enim cursus quamlibet magna velocitas per se & extra liberalitatem muneratoris tale quicquam mereatur: imò non ex pacto, sed ex paciscentis amore patrio. Et Augustinus ad Xystum, cùm Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quàm munera sua. Divina igitur actionum nostrarum remuneratio gratuiti tantum amoris est.

Cap. 2. De legis præmio.

SED jam tempus est dicendi de fidei actionibus, quales nempe Deus à nobis requirit: neque enim Deus ab homine pro hominis arbitrio, sed pro suæ divinitatis judicio venerandus & colendus est, ut antè patuit. Actio fidei est in obedientia legis, aut in precatione & Sacramento. Lex propriè appellatur decalogus decem mandatorum: aliàs autem intelligitur totus in Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio, Pentateuchus, legis nempe interpretis fuor & latior. Legis, igitur divinæ seu decalogi præmium singulare, 19. Exod. tali suasionem continetur quali Plato censet leges in civitate civibus suadendas esse. Confer huc itaque de mundi rebus publ. splendidissimam, tum percipies quid Deus præstet homini. Romana nomothesia trinundinum popularis per cornicinem ex agro evocationis habuit: deinde sententiæ rogationem: Velitis, jubeatis, Quirites: Postre-

Postremo á tribuum singularum suffragiis legislationem: at cœlestis divinæque legis institutio longé aliá promulgationem habuit, proœmium siquidem ad comparandam populi Hebræi observantiam erga Deum & reverentiam fit primo é commemoratione perceptorum beneficiorum & promissione futurorum. Vos vidistis (ait Iehova) quæ fecerim Ægyptiis, & quomodo tulerim vos super alas aquilarum, & adduxerim vos ad me: tum ergo si obediendo obedieritis voci meæ, & custodieritis pactum meū, eritis mihi thesaurus dilectus præ omnibus populis, quia mea est universa terra, vos autem eritis mihi regnum sacerdotale, & gens sancta. Hæc proœmii prima suasio est maximis in Deuteronomio & benedictionibus servanti legem & maledictionibus violanti plenius exposita, ut ad extremum sigillatim á nobis recolligetur. Hæc (inquam) proœmii prima suasio est ad populi benevolentiam é beneficio legis & fructu, populúsque Mosis Iehovæ verba referenti respondet. Quicquid dixit Iehova, faciemus. Illa nimirum fuit ad velitis, jubeatis Quirites, rogatori magistratui popularis acclamatio. Secunda proœmii suasionem Dei jussu populus sanctificatur á Mose, lavat vestem, triduóque ab uxorum consuetudine consortiódque abstinet, jubetúrque ad Sinaium montem adesse, sed mortis interdicto non propius positus terminis. Sic docilitas expurgata & sanctificata mente comparatur: cui parti potest adjungi & legis intelli-

gentia & à natura, & à patria avitæque disciplina. Leges enim decalogi omnes excepta fortassis quarta (ut ait Aben Esra) suapte natura sunt homini illustres & perspicuæ, multisque antè sæculis ac temporibus in hominum mentibus ingeneratæ sunt, quàm lapideis tabulis inscriptæ. Abel enim sacrificium Deo placuit, fratricidium item Caini displicuit: Immanes gigantum libidines inundatione terrarum sepultæ sunt: Deniq; Moses 18. Exod. 16. ait consulenti populo de legibus Dei sese respondere, cum tamen leges postea scriptæ sint. Itaque etiam 30. Deut. 11. scriptæ legis facilitas ad quamlibet ignorantie excusationem tollendum clarè prædicatur. Nam præceptum, quod præcipio tibi hodie non est occultum tibi, neque longius remotum est, non in cœlo est, ut dicas: Quis ascendet pro nobis in cœlū, ut tollat illud nobis, & recitet nobis illud, ut impleamus illud? Neque trans mare est, ut dicas, quis transfretabit pro nobis mare, ut offerat illud nobis, & recitet nobis ut impleamus illud? Sed propinquum est tibi verbū valde in ore tuo, & in corde tuo, ut facias illud. Et sic Ieremiæ 32. loquitur Deus: Ponam leges meas in mentibus eorum, & in cordibus eorum scribam eas. Itaq; & pagani Poetæ hanc naturalem in animis nostris legem testificantur. Juven. Sat. 13.

*Exemplo quodcunq; malo commititur, ipsi
Displicet auctori, prima est hac ultio, quod se
Iudice nemo nocens absolvitur, improba quavis
Gratia fallacis prætoris vicerit urnam-*

Tertia

Tertia & postrema suasionem cum præterito tri-
duo dies illuxisset, tonant fulgurantque toni-
trua & fulgura, lampades ardent, densissima
nubes opacat montem, monsque ipse (quia De-
us in igne super eum descendisset) fumat, vehe-
mentique terræ motu ac fremitu cōcutitur: tum
clangor buccinarum intentissimo subindēque
invalescente & increbrescente sono personat, a-
deō ut universus populus non modō attentus
sed attonitus perhorresceret. Atque hujus tertie
suasionis velut artificium Moses ipse exposuit
Hebræis 20. Exod. 20. Ne timeatis (ait) quia ut
tentaret vos, venit Deus, & ut sit timor ejus an-
te conspectum vestrum, ut non pereatis. Hoc
igitur est præmium legis, hæc ad audiendum
domini legem populi audientia fuit, hac rhe-
torica benevolus, docilis, attentus auditor sic
effectus est. Plato igitur rectē censet miseris &
afflictis civitatibus salutares leges commodius
institui. Hebræus nempe populus quamvis du-
ræ cervicis, attamen gravissima Ægypti servi-
tute oppressus in deserto sine pane, sine vino
sustentatus, tot ac tantis antecedentibus mira-
culis excitatus, etiam isto divinæ legis tam mi-
rabili præmio ad obsequendum comparatur.
Hoc (inquam) divinum sanctæ legis est
præmium, præter quod in Exodo nullum est:
Mosaicum postea 5. Deuter. 1. cū lex repeti-
tur, additum est: Audi Israel statuta & judicia
quæ ego loquor in auribus vestris, & discite ea,
& custodite faciendo ea. Sed Moses est præ-

mium non Dei, neque procœmium ferendæ legi propositum, sed cū lex jam pridem lata recitaretur, ut septimo quoque anno recitādam præcepit, à Mose appositum.

Cap. 3. De lege prima ad cultum Dei.

SED Deum ipsum divinas leges ferentem audiamus, ut est 20. Exodi. Et loquutus est Deus omnia verba ista, dicens:

Ego Jéhova Deus tuus, qui eduxi te ex Ægypto, & domo servorum.] Jéhovæ nomothesia non est externarum tantum actionum, ut ferè sunt hominum leges, sed consiliorum & voluntatum & ex contrariis imperatis, quales tres sunt leges, contraria prohibent, antè prohibitis contrariis (quales sunt leges reliquæ) imperant contraria. Summa verò legis universæ est ἀγάπη pietas vel Christiano potius quàm Latino verbo charitas. Latinis enim pius & pietas activè, charus, & charitas passivè dicuntur. Finis itaque legis est charitas ad illum é Christi morte fructum consequendum, & ad illam animi corporisque sanitatem fructus illius remedio recuperandum. Lex igitur summa dividitur in duas tabulas. Prima tabula ad Dei gloriam refertur, & gloriosus ille Ezechielis triumphansque Deus huc imprimis recurrit. Et sic Christus Matth. 22. huc retulit. Diliges (ait) Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua. Hoc est primū & magnum mādātum.

Primæ

Primæ veró tabulæ duo mandata sunt magis ani-
mi: duo etiam corporis communia. Hæc enim
quaternaria primæ tabulæ distinctio est hebræa,
ut docet Aben Esra: Est græca ut Athanasius in
Synopsis scripturarum, ut Origenes in Exodum,
ut Chrysostomus in Matth. Homil. 49, ut Nazi-
anzenus idem versibus complexus est: Est etiam
latina ut Hieronymus & Ambrosius in epistola
ad Ephesios capite 6.

Ego Iehova.] Primum primæ tabulæ præce-
ptum affirmatur, ait Aben Esra: affirmatione igi-
tur primi versiculi, prima lex affirmatur de Deo
qui propriè Iehova (ut antè patuit) appellatur: Ab
ipso quippe sunt omnia & in ipso cōsistūt. II. Rō.
Atq; hīc verbū intelligitur mandātis & imperā-
tis ac legē ferentis ut Sum, tanquā diceretur: Ego
Iehova sum Deus tuus. Potest etiam futurū ver-
bum intelligi, ut: Ego Iehova ero Deus tuus, si-
cut intelligitur mox in quarto mandato ad eū.
locum. Dies autem septimus erit sabbathum Ie-
hovæ: Illic enim (erit) in hebræo expressum non
est, quale tamen postea, ut secundo versu *non e-
runt*, verbum exprimitur. Item in secunda lege:
Non facies. Verbum (inquam) Sum, vel Ero hīc
intelligatur, sed præsens a plerisque omnibus in-
telligitur. Quapropter ego Iehova sum Deus tu-
us & tu ideo me veneraberis & coles.

Qui te eduxi.] Periphrasis est quædam Ieho-
væ é recentis beneficii nota, Iehova (inquam) il-
le qui te feci exire é terra Ægypti, id enim est ad
verbum, é domo servorum, é servili scilicet pistri

no ubi miserandum in modum vexabare conficiens luto lateribus, ad eamque rem stramine conquirendo, ædificando thesaurorum & horreorum urbes Pharaoni, Pithonē & Ramassem & quidem fame penē enectus, liberisque masculis barbarē atque immaniter extinctis ad interitum trahebare, 1. Exod. 11. 15. Sic 13. Exod. 3. domus servorum pro Ægypto usurpatur, quia ibi durissimam servitutem Hebræi servierunt. Hebræis denique Ægyptus crudele pistrinum miseraque servorum domus fuit. Iehova itaque tanti beneficii tibi author, sum deus tuus, & tu vicissim populus meus: Populus enim hebræus pars est Iehovæ & Iacobus pars hæreditatis ejus: invenit eum in terra deserti & in vastitate horroris deserti circumduxit eum, instruxit eum, custodivit eum ut pupillam oculi sui, ut aquila, quæ excitat nidum suum, super pullos cubat, expandit alas suas, assumit eum, portat eum super alas suas, 32. Deut. 9. Sic idem popul⁹ Dei peculiaris dicitur ibidem capitibus 4. 26. 27. Populus primogenitus Dei appellatur. 4. Exod. 22. Portatur à Deo tanquam filius 1. Deu. ; 1. Estque Deo tanquam dilectus thesaurus, 19. Exod. 4. Quare pro beneficii tanti tamque recentis recordatione ac memoria cultus à beneficiario populo exigitur: & tamen pro recordatione beneficii deinde etiam ad omnes populos attinentis. Neque enim Dei vox ista præsentibus & vivos tantum, sed successores & posteros complectitur. Et sic Moyses paulo ante mortem ad Hebræos il-

lius

lius Israelis (qui Iehovam leges promulgantem audierat) posteros jam tum transferebat 5. Deuter. 3. Non cum patribus nostris tantum pepigit Iehova pactum istud, sed etiam nobiscum, qui sumus hinc & hodie nos universi vivimus. Neque verò illum Israelitici populi Israeliticum successorem tantum populum, sed quemvis à Christo adoptatum complectitur. Sic Paulus II. ad Rom. Tu verò cum esses oleaster, insitus es illis & confors radicis & pinguedinis oleæ factus. Iehova igitur Deus noster erit, & nos ejus populus cum ex eo consilia, cogitationes, facta, dictaque nostra omnia repetemus, ad eumque referemus, cum eum tota mente, toto corde, tota anima colemus: cum denique nosmetipsos abnegabim⁹, & ei penitus addicti devotique, immaculatam, innocentem, sanctam servitutē serviemus. Quicumque confitebitur me coram hominibus confitebor & ego eum coram patre meo qui in cœlis est: Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & eum coram patre meo, qui est in cœlis. Itaque qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus, & qui amat filium aut filiam plus quam me, non est me dignus: & qui non accipit crucem suam & sequitur me, non est me dignus: qui invenerit animam suam, perdet eam, & qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam 10. Matth. 32. & 16. Matth. 24. Mandatū itaque primum colendi Dei ut omnium ordine & dignitate primum est & fundamentum (ait Aben Ezra) cæterorum mandato-

rum, sic cultu & observantia gravissimum & difficillimum. Ideoque cum Christus 19. Matth. 21. adolescenti æternam vitam querenti, respondisset: Si vis perfectus esse, abi, vende, quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, ad eum sequere me: adolescens tristitia affectus abiit tanquam abnegatio sui longè difficillima res esset. Itaque 10, Matth. 28. Christus verat ab hominibus timendum qui corpus occidere possunt, animam non possunt, sed Deum timendum esse qui potest & corpus & animam gehenna perdere. Colendi autem Dei sacrificia olim varia fuerunt, hostiæ imprimis immaculatæ boum, juvencorum, arietum, agnorum, hircorum, hœdorum, turturum, columborum, passerum, thuris, olei & aliorum fructuum, similæ, placentarum, libaminum, eaque publica & ordinaria ut quotidianum matutinum & vespertinum ut sabbathinum ut solennium festorum tum privatum ut pacificum laudis votivæ pro cuiusque generis peccato, in quibus Leviticus totus consumitur: at divinum cultum Christus ad unam mentis puritatem pietatēque revocavit, sacrificia illa omnia uno sui corporis sacrificio sustulit. Verum enim verò similitudo divinitatis in homine offensione legis hujus præcipue violata est, ideoque lex sancitur ad eam instaurandum & renovandum. Peccatur igitur in primam legem imprimis atheismo cum belluinæ quædam hominum naturæ Iovem é cælo (ut in fabulis est) gigantum more detrahere conantur, deūque

deumque ullum negant esse. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus Psal. 14. Peccatur vanis divinationibus astrologorum, augurum, haruspicum, præstigiatorum, maleficorum, incantatorum per ignem traductis liberis divinantiū, somniatorum, quæ omnia damnantur 20. Lev. 6. 27. Item 10, & 18. Deut. Somnia tamen divina pleraque sunt in sacris literis. Peccatur superstitionibus plerisque ut incisiōe carnis & stigmatum inustione, decalvatione, damnatis 19. Lev. 18. 28. item 14. Deut. 1. item 1. Reg. 18, 28. item Jerem. 16. 6. Peccatur à falsis prophetis etiam miracula facientibus, quos Deus jubet interfici, ne vel miraculis Dei verbo contrariis ulla fides adhibeatur, 13. Deut. Peccatur immani illa barbaraque liberorum immolatione, quæ Molocho fiebat 20. Levit. 2. Peccatur denique incredulitate & de divinis promissionibus diffidentia quā Deus acerrimè ultus est, protinus in Adamo serpentis astutia seducto, cum Deo similis creatus tam dissimilis effectus est. Sed adversus Hebræos ultio illa mirabilis est 14. Num. cum Chaleb & Iosua verum de Chanaanæ renuntiantes à populo promissis Dei diffidente, & nihil credente pene lapidati sunt, tum Deus ira accensus, jurat è toto Israël solos Chalebū & Iosua in Palestina possessionem ingressuros, cæteris autem sic ait: In deserto isto cadent cadavera vestra. Itaque omnes ab anno vicesimo cēsi exceptis duobus illis supra sexcenta viginti quatuor millia, ut constat 26. Num. 5. & deinceps in deserto con-

sumpti sunt. Atque ad hanc ipsam vel incredulitatem vel diffidentiam referri potest invocatio quam mortuis sanctis nomine *δουλείας* & servitutis attribuendam Romani pontifices persuaserunt. cultus enim vel servitium soli Deo debitum in invocatione consistit, estque hoc sacrificium non communicandum creaturis, August. lib. 10. cap. 4. & 6. de civit. nec ullum de sanctis invocandis est præceptum in Christiana fide, sine qua tamen (ut ex Paulo jam patuit) peccatum est quidquid in religionem inducetur: præceptum (inquam) propheticae vel apostolicae fidei hic nullum est, imò manifesta est in sacris literis prohibitio. Ioan. Apoc. 19. 10. ab angelo reprehenditur quod ad ipsius genua procidisset. Et cecidi (ait) ante pedes angeli, ut adorarem eum, sed dixit mihi, vide ne feceris, conservus tuus sum unus ex fratribus tuis, qui habent testimonium Iesu: Deum adora, testimonium enim Iesu est spiritus prophetiae. Et Cornelius Actor. 10. 26. a Petro simili de causa reprehenditur: nam cum Petrum adoraret, Surge (ait Petrus) & ego ipse homo sum. Neque igitur angelis, neque hominibus quamlibet sanctis cultus ullus attribuendus est. Adorari verò homines dicuntur, sed humano & civili honore, qui divini cultus longè dissimilis est. Deus enim, ut æternus, infinitus, optimus spiritus adoratur, homini autem nemini talis adoratio tribuitur. Sic 23. Gen. 7. Abrahamus incurvat se populo terræ, id est, inclinat vel adorat: Adoratio enim pro simplici reverentia etiam sumitur,

mitur, quæ geniculatione vel incurvatione aut alio corporis motu efficitur. Sic Esa⁹ ab Iacobo, & Iosephus à fratribus in Genesi flexis genibus adorantur; sed honor ille nequaquam fuit animi ullam aliam quàm humanam potentiam cogitantis. Quare qui mortuos invocant, fidem in Deum inficiantur, diffidentiamque profitentur, quia Deo melius aliquid & clementius arbitrantur.

Cap. 4. De Lege 2. adversus idololatriam.

NON erunt tibi dii externi ante faciem meam: non facies tibi imaginem lapideam aut ligneam, neque ullam similitudinem eorum quæ sunt in cælo supernè, aut quæ in terra infernè, aut quæ in aquis infra terram, non incurvabis te illis, neque servies illis.

Secundam deinde legem distinguit hic Aben Esra, refertque ad idololatriam, eosque refellit qui hîc primam legem instituebant. Iehova igitur non solum Deus esse, sed solus Deus haberi vult, ut deletam hominis cū Deo similitudinem renovet. Immolans enim alij Deo præterquam Iehovæ soli, occidetur, 22. Exod. 20. Et in symbolo Dei vnitas in trinitate demonstrata est: Et sic lex utraque conjungitur 10. Deut. 20. Iehovam Deum tuum timebis, illum coles, illique adhærebis. Atque ita Christus Matth. 4. 10. conjunctè repetit & interpretatur. Scriptum est enim dominum Deum tuum adorabis, & ei so-

li servies. Hæc veró deorum externorum idololatria qua homo diabolo similis efficitur, in Exodo & Deuteronomio valde iteratur. Non adorabis Deos Chananaeorum. Item non incurvabis te Deo alteri. Itē non ambulabitis post Deos alios é diis populorum finitimorum. Item Non coles Deos populorum, quos Iehova Deus tuus dat tibi. Item Cave ne inquires de diis externarū gentium. Item nunquam recesseritis ab omnib. verbis quæ ego præcipio vobis ad dexteram aut sinistram eundo post Deos externos, ut colatis eos. Item, Quod si averterit se cor tuum & non audieris ac impellaris ac incurvaveris te diis peregrinis, coluerisque eos, denuntio te funditus perituum: & consimilibus præterea locis quibus intelligitur idololatriam mirandum in modum Deo invisam esse. Cū igitur Iehova populi sui Deus esse velit, prohibet peregrinos adorari Deos ante faciem suam, id est non tantum exteriori corporis adoratione sed animi, cuius intima sensa ut est 29. Deut. 29. Deo aperta sunt, in teriore confessione ut non specie & simulatiōe, sed toto corde, tota mente, tota anima solus observetur & colatur.

Non facies tibi imaginem.] Pars est secundi mandati ex hebraica illa distinctione. Quidam tamen é duobus primis mandatis fecerunt unū, & primæ tabulæ tria tantum mandata constituerunt, secundæ septem, dividendo ultimum bifariam, é quo rursus ad decimam legem. Hos aucthores habuit Augustinus lib. 2. quæstionum in

Exodum

Exodum cap. 7 1. ut trinitatis gratia tria primæ tabulæ mandata fierent. Atqui ista partitione idololatriæ prohibitio postea sensim populo subducta est: quamvis Augustinus in libro questionum veteris & novi Testamenti cap. 7. veterem partitionem posteriore repudiata tandem sequutus sit. Quare Non facies, erit pars secundæ legis ad species externorum deorum declarandum totamque externi cultus idololatriam detestandum. Species igitur idolorum ut in ipsa lege similiter repetuntur 20. Exod. 23. Nefaciatis mecum deos argenteos, neque deos aureos. Item 27. Deuter. 15. Maledictus vir ille qui fecerit imaginem lapideam aut ligneam aut e quovis metallo fusam, abominationis Iehovæ opus manuum artificis & posuerit in abscondito, Item 29. Deuter. 17. Vidistis abominationes earum & idola earum lignum & lapidem, argentum & aurum, quæ sunt apud illas, ne forte sit inter vos vir aut mulier, aut familia, aut tribus cuius cor avertat sese hodie à Iehova Deo nostro, ut vadat ad colendum deos harum gentium, ne forte sit in vobis radix fructificans venenum & absinthium. Sic Esaias docet infamiam & probrosa fictiōe fœdari maiestatem Dei, dum spiritus incorporeus, invisibilis, incomprehensibilis materiæ corporatæ, visibili, pusillæ assimilatur. Et Ezechiel hanc abominationem indignatus stercoreos deos appellat. Hanc eandem idololatriam in Atheniensibus Paulus detestatur: Genus cum simus Dei (ait) non existiman-

dum est auro aut argento aut lapidi arte sculpto
& invento hominis, divinum esse simile. Quare
non tantum hic ex auro, argento, lapide, ligno,
signa quælibet, sed pictæ tabulæ, pictæ qualẽs-
cunque effigies reprehenduntur: Lex enim di-
fertẽ prohibet cujuscunque rei similitudinem,
quo Græcorum idololatria palam convincitur,
qui totos templorum suorum parietes depictos
habent. At non Lysippos tantum & statuarios
sed Apelles & pictores qualescunque imaginũ
artifices Deus ẽ templo suo ejicit: ne quis hĩc su-
perstitiosus opponat superstitiosam idoli & ima-
ginis differentiam. Hebraica enim vox genera-
lis & communis est ad omnem similitudinẽ: cul-
tus (inquam) & adoratio prohibetur quarumli-
bet vel imaginum vel omnino similitudinũ, si-
ve subjecta res sit in cœlo sive terra. In cœlo, ut
Deus & angeli: spiritus enim sunt, & quidem in-
visibiles, quorũ naturam nulli visibiles colores,
nulla oculis subjecta lineamẽta imitari possunt.
In cœlo sunt sol & luna stellæque reliquæ: unde
præter planetas, imagines octo & quadraginta
paganis pro diis cultæ sunt: In terra sunt homi-
nes, pecudes, plantæ: terræ alveis ripis que ac lit-
toribus coercẽtur maria, flumina, fontes, in que
iis pisces, quorũ omnia simulachra pro diis gen-
tes habuerunt, cujuscmodi falsa numina modò
improbantur. Et fere per easdem species iteran-
tur 4. Deut. 15. Cavete ergo diligenter animis
vestris, non enim vidistis ullam imaginẽ die quo
loquutus est Iehova ad vos in Horebo ẽ medio
ignis,

ignis, ne forté corrumpatis vias vestras, & faciat vobis imaginem ligneam aut lapideam, aut similitudinem ullius simulachri, id est effigiē masculi aut fœminæ: effigiem cuiuscunque animalis, quod in terra degat, effigiem cuiuscunque volucris alatæ, quæ volet per cœlum: effigiem cuiuscunque repentis in terra: effigiem cuiuscunque piscis qui in aqua degat sub terra. Néve attollas oculos tuos in cœlum, & videas solem & lunam & stellas, omnem militiam cœli, & impellaris, & incurves te illis, colásque ea, quæ distribuit Iehova Deus tuus omnibus populis sub toto cœlo. Quamobrem secundo mandato prohibetur cuiuscunque imaginis & similitudinis non fictio sed adoratio. Neque inepté ab illo poeta dictum

Qui fingit sacros auro vel marmore vultus

Non facit ille Deos, qui colit ille facit.

Iudæis veró quamvis frequenter antea lapsis, at tamen tandem legis hujus reverentia tanta fuit, ut cum Pilatus Tiberii statuem Hierosolymis in templo collocare vellet, pœnámque capitis obfistentibus interminaretur, ultro capita sua obtulerint, seseque anté morituros affirmarint, quam tam indignum contra legem dominifacinus admitterent, ut Iosephus author est. Itaque etiam templa Christianorum quingétos fere annos simulachris omnino caruerunt: ac ne quis superstitiosus idololatriam ullam positarum in templis imaginum prævaricaretur objiciatque cum Gregorio, quod doctis & legentib⁹.

scriptura sit, id videntibus idiotis picturam esse,
& imagines idiotarum libros esse, nec eas adora-
ri: Etenim adoratio disertis verbis á Deo ipso
híc definitur incurvatione genuum summissi-
que animi veneratione: quæ omnia templorum
imaginibus exhibentur a simplici & imperito
populo genibus inflexo & incurvato: imó ge-
nua ipsa simulachrorum osculante cæreósque
ipsisthuraque incendente: & Abachus ac Iere-
mias (unde Gregorius debuit contrarium assum-
psisse) perspicué profitentur ab imaginibus nil
nisi commentum & mendacium doceri: docen-
di veró sunt idiotæ verbum domini & in sacris
mysteriis exercendi. Hæc doctrina illis est ad di-
scendum & exercendum á Deo proposita. Et
sic Deus olim per Mosem & prophetas hebræū
populum idiotam docuit, sic Christus Christia-
num populum idiotam erudivit, sic exercuit, nō
præcepit ut idolis & imaginibus idiotæ erudi-
rentur. Quod igitur Deus præcepit, hoc facite,
non autem quod vobis rectum videatur, ut præ-
dictum est: & sit aliquando pudor divinæ sapien-
tiæ humanam stultitiam antepondere. Enimve-
ró Epiphanius cū in quodam templo velum
Christi imagine pictū vidisset, scidit illud, quia
contra auctoritatem scripturarum id fieret: &
ad episcopum loci scripsit, ne tales imagines in
templis esse pateretur. Huic igitur sancto viro
laudabile fuit imaginum ruptorem esse. Sic La-
ctantius, Non est dubium (ait) quin religio nul-
la sit, ubicunque simulachrum est. Et sic Augu-
stinus

stinus pronuntiat nefas esse non modò adorare simulachra, sed Deo collocare. Quin Varro licet paganus, attamen apud Augustinum ait deos à Romanis plusquam centum & septuaginta annos sine simulachro cultos esse: quod si mansisset (ait) dii castius observarentur. Et Aristoteles quamvis plerisque locis manifeste impius, attamen deos αἰθεραιοὶ δαίμονες humana species ferre non potuit. Sarracenis verò non alia res Christianos magis odiosos & invisos efficit quam nostra hæc in templis atque in omnibus ferè locis idololatria: ipsi verò contra nullam apud se usquam rei viventis imaginem esse patiuntur. Impii igitur illi tanto Christianis plerisque in eo sanctiores cultum divinum simulachris prophanari arbitrantur: Neque Nicena synodus imaginum in templis adorandarū inventrix contra Dei mandatum valebit, præsertim cū ipsa authorum suorum sententiis ut impiis & in Dei gloriam blasphemis abundè refutetur: Et tamen jam Caroli magni tempore refutata est. Quapropter adoratio mandato secundæ legis definita, positarum in templis imaginum idololatriam manifestè coarguit & convincit.

Quia ego Jehova Deus tuus sum potens, zelotes, vindicans quidem perversitatem patrum in liberis, in nepotibus, in pronepotibus odio habentibus me: exercens autem beneficentiam in millesima posteritate quæ me diligat & mandata mea custodiat.

Primæ legis neque pœna neque præmium legi ipsi additur, sed deinceps quòd esset primæ & se

cundæ legis commune consequitur, pœna idololatriis, præmium veris cultoribus.

Potens.] Ad idololatrias terrendum refertur, ne quis se a domini deiq̃ue potentia ac minis liberum esse cogitet. Ille enim ipse Iehova deusq̃ue est omnipotens, qui fidei symbolo defir-
tur, Ego sum fortissimus Deus, Gen. 43, qu. no-
do & Deus exercituum dicitur, 2. Reg. 1. cap.
sæpeq̃ue alias. Quónam igitur cogitas idolola-
tra ut manum Dei effugas?

Quó (inquã) fugis Encelado? quascũq̃, accesseris

Sub fove semper eris. Claudianus. (oras,

Sic antea fuit, Quocunque abiero, inde manus
tua deducet me, & apprehendet me dextera tua.
Psal. 139.

An nescis longas regibus esse manus? ait ille.

Quantas igitur regis regum manus esse arbi-
traris?

Zelotes.] Metaphora rudibus hominum sen-
sibus est aptissima, qua præcipuè singularem il-
lum venerationis & adorationis amorē in Deo
percipimus, ut æmulum nullū, rivalem nullum
ferre possit, solus amari velit. Sic idem repetitur
4. Deut. 24. cū istam idololatriam Deus pro-
hibet: Nam Iehova Deus tuus ignis consumens
est, Deus Zelotes. Item 34. Exod. 14. Non incur-
vabiste Deo alteri, nam *Iehova Zelotes* nomen
ejus, Deus Zelotes est. Itaque, Gloriam meam
alteri non dabo, ait Iesa. 48. 11. Ergo gloriæ hu-
jus studio atque amore Zelotes appellatur. Sed
metaphora plenius excutatur. Conjugum in-

per se proprius amor est: vir alienæ uxori nisi adulter, uxor alieno viro, nisi adultera non commiscetur: Vir uxoris est unius totus: vxor viri unius est tota, duoque omnino in carne una: secus adulterium est, capite vel humanis legibus puniendum. Adorationis cultus animorū Deo deditorum conjugium quoddam est: Si animus igitur alieno Deo vel divo vel cuiuscunque nominis numini supplex flexisque genibus accidit, adulterium est animi perdita libidine atque impia deoque odiosissima prostituti. Iulianus apostata nomine huius metaphoræ Deo calumniam imponebat, tanquam more hominum Zelotypo: at scriptura sacra nostris sensibus hoc modo plerumque balbutit: ac si plerisque talis idolomania adulteros videamus, non idcirco Dei vel impotentia vel non curantia attribuendum est: figulus enim ille novit cur ea dedecoris & infamiae vasa finxerit, ut jam patuit: nec Dei manum ultionemve fontes tandem effugient, nec apostata calumniator effugit. Quare gravitatem offensionis, vindictæ magnitudine perpendito.

Vindicans perversitatem patrum.] E mandatis negativis hoc primum pœnam maleficis constituit. Si quid humanitus pater offenderit paternæ offensæ patris ipsius supplicio luetur, posteritas ut extra culpam sic extra pœnam erit. Deuteronomii 24. 16. Parentes pro liberis morte non plectentur, nec liberi pro parentibus. Sed quisque morte peccatum suum

luet. Item 2. Regum 14. 6. & Ezechielis 18. 20.
At si honorem Deo debitū alteri quam ipsi Deo
pater detulerit, impietatis reus erit non solum
pater, sed filius, sed nepos. Divinæ igitur ul-
tionis adversus idololatriam comminationes
hīc appositæ sunt. Itaque ad tantum scelus evi-
tandum omnes idololatriæ causas & occasio-
nes Deus effugiendas & evitandas frequenter
admonet, 7. Deuter. 5. de diis gentium: Altaria
eorum destruetis, & statuas eorum cōfringetis,
lucosque eorum succindetis, imaginēque la-
pideas & ligneas eorum comburetis. Item. 12.
Deuteron. 2. 3. Omnino perdetis omnia loca
in quibus servierunt diis suis super montes ex-
cellos & super colles, & sub omni arbore viri-
di, diruetisque aras earum ac statuas confringe-
tis: lucositem earum comburetis igni, & lapi-
deos & ligneos deos earum concidetis perde-
tisque nomen earum e loco ipso. Quare ita ju-
bet Deus altaria, statuas, arbores, lucos, imagi-
nes, denique omnia idololatriæ loca funditus
everti, ut ne nomen quidem supersit: adean-
dēque causam 34. Exod. 12. vetat ne cum i-
dololatriis fœdus facias, ne te sua consuetudine
ad idololatriam abducant: eaque de causa vi-
detur Mosis sepulchrum occultatum esse 34.
Deutero. 6. ne qua hic idololatria contingeret.
Tandem igitur Deus idololatriam lapidari ju-
bet 17. Deuteron. 2. Præterea si frater, si filius,
si uxor, si quamlibet amicus te ad idololatri-
am adhortetur, lapidari jubet: Quinetiam
horri-

horribile illud vel univerſæ civitatis anathema præſcribit. Si cives à Deo in idololatriam averſi ſint, percutiendo ait Iehova percuties habitatores urbis illius, acie gladii perdēdo eam, & quidquid in ea fuerit & inventa in acie gladii: atque omnia ſpolia ejus congregabis in medio plateæ ejus, & combures igne urbem ipſam & prorſus omnia ſpolia ejus Iehovæ Deo tuo, eritque tumulus perpetuus, nec ædificabitur amplius: neque adhærebit manui tuæ quicquam de anathemate, ut avertatur Iehova ab ira furoris ſui, ut te beneficiis cumulet, miſereaturque tui, ac multiplicet te, quemadmodum juravit patribus tuis. Sed exempla ipſa ſunt etiam graviora: Quale eſt illud vix lata lege commiſſum cū Hebræos, quia aureum vitulum adoraffent, Iehova perdere ſtatueret, niſi Moſis precibus eſſet placatus: tum igitur Levitæ Moſis juſſu é ſuis & filiis & fratribus & propinquis, & amicis quibuſlibet tria millia in hanc ultionem necaverunt: & Iehova tamen plenior animadverſionem in ſuum tempus rejecit, 22. Exod. 34. Cūque vetus idololatria nova Belphegoris idololatria cumulata eſſet, tum cæde (ut eſt 35. Num. 1.) viginti quatuor millium utrūque ſcelus expiatum eſt. Talia deinde exempla ſunt duplicis captivitatis propter idololatriam & Aſſyriæ, de qua eſt 2. Reg. 17. & Babylonicæ, de qua 2. Regum 23. & 24. cap. Quapropter poſteri in quartam uſque generationem paternę impietatis pœnas luent, ſed præcipuè in paterna pœna perſe-

verantes. Differt enim Deus plerumque meritas pœnas, & emendatiorem vitam melioresque mores expectat, ut vel patris improbitas filii probitati condonetur aut differatur. Sic Iosia regi Deus propter ipsius pietatem dedit, ut in pace moreretur, nec videret sequentium temporum mala, quæ propter avi Manassis impietatem Iudæis eventura erant: ut est 2. Reg. 22. Iosia autem mortuo ultio ad ipsius filios Manassis impietatem sequutos rediit: At si patris scelus scelere filii cumuletur, tarditas vindictæ acerbitate supplicii compensatur, tota que tandem familia stirpitus evertitur. Illi nimirum pedes lanei sunt quos diis suis pagani affinxerunt. Quapropter idololatria tam acerbè severeque à Deo vindicatur, nec interea tamen injustus Deus, si gratia sua posteros impiorum dedignatur. Nec locus Ezechielis, quod filius non portet iniquitatem patris, contra est, Iudæos admonentis plecti ipsos suis non patrum suorum maleficiis, cum peccata patrum peccatis suis cumulassent.

Exercens autem beneficentiam in millesima.]

Pœna idololatriæ est proposita, quod secundæ legis est proprium, præmium veris adoratoribus modo proponitur, quod ad primam legem est referendum. Ingrata est Deo impietas & idololatria invisa, sed pietas longe gratissima charissimaque. Itaque Deus pios amplissima remuneratione remuneratur ut paternæ pietatis fructum percipiant in millesimam progeniē

Et

Et nati natorum & quinascentur ab illis.

Cujus insigne exemplum est in Abrahami posteritate . Credidit sanctus patriarcha, & ei imputatum est ad justitiam . Hinc Dei benedictiones mirabiles non solum in Abrahamum ipsum, sed in Isaacum filium, in Iacobum nepotem, in pronepotem Iosephum & deinceps in totam Abrahami posteritatem continuate: nam pro septuaginta capitibus (quæ duce Iacobo in Ægyptum ingressa sunt) sexcenta posterorum millia duce Mose sunt egressa ex Ægypto. Deus igitur erga pios sic affectus est, ut non tanquam fideles servos locupletare, sed velut amicos sibi familiares efficere videatur . Colloquitur cum Mose facie ad faciem: luctatur cum Iacobo, ut velut antagonistam exerceat, convivatur cum Abrahamo velut hospes cum hospite antiquo: facit denique quod omnium maximum est: pios veluti Deos & cœlestis regni participes . Quare beneficentia Dei mirabilis est erga pios priorumque posteros, modò tamen posteri permaneant in parentum vera pietate, puraque religiōe, & pro veri cultus continuatione præmia ipsa non continuantur solum, sed novis accessionibus amplificantur . Non idcirco tamen statues universos ab origine prima vel impia miseros in progeniem quartam: vel pia felices & fortunatos in millesimam: interea siquidem potestas Deo reliqua est pro moribus factisque hominum, proque suæ divinitatis arbitrio & severitatis leniendæ & largitatis contrahendæ. Sed

perspicua signatum vindictæ tum beneficentiæ definitis illis temporibus ac sæculis in plerisque gentis ejusdem perspicies. Quamobrem hæc in idololatrias & superstitiosos imaginum cultores pœna gravissima est constituta. Hoc præmiũ piis & veris Dei cultoribus longé amplissimum est constitutum, vindictæque in sobolem quantam, remuneratio in millesimam idcirco proponitur: ut constet Dei misericordiã justitia (quavis utraque per se infinita sit) tamen erga homines tanto majorem declarari. Affirmatio igitur opposita secundæ legis inficiationi erit lex prima, in iisque duabus solis legibus & pietas & pietati contraria impietas explicantur. Deus itaque pura mente, puro spiritu (hic enim Dei imago præcipuè imprimitur) ut pura mens purusque spiritus est, colitur atque adoratur, quod in puerili ludo melius ille docuit quàm à plerisque Theologis in Dei templo doceatur.

*Si Deus est animus nobis ut carmina dicunt,
Hic tibi præcipuè sit pura mente colendus.*

Cap. 5. De lege tertia, adversus vanum jusjurandum.

NON assumes nomen Iehovæ Dei tui temerè, quia Iehova non relinquet eum in ultum, qui assumpserit nomen ejus temerè.] Mandata duo superiora ad animam magis spectant, duo reliqua etiam corporis obsequium complectuntur, neque animo solo solave mente continentur, Tercio

tio igitur mandato species divini cultus non solum in mente, sed in lingua & oratione ostenditur é vero & necessario per Deum juramento. Impietatem & blasphemiam divini nominis lex prohibet, unde contrarius honor cultúsque precipitur. Iurare veró per nomen Iehovę, est ipsum Iehovam nostri testimonii assertorem vindicem que tanquam occultorum cordium scrutatorem appellare, ut si fallamus, fallaciam vindicet & ulciscatur. Itaque religionem & adorationem in juramento versari intelligimus. Iusjurandum veró nequaquam prohibetur hac lege, sed vanum iusjurandum. Deus enim ipsemet jurat. Nam (ut Hebræorum 6. 13. Paulus ait) Abrahamo cüm non posset per quenquam maiorem jurare, iuravit per seipsum, dicens: Certé benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te. Sed Deus 14. Num. 21. jurat apertius per seipsum. Veruntamen vivo ego, & repleo gloria mea universam terram: quód omnes illi qui viderunt gloriam meam, & signa mea quę feci in Ægypto & in deserto, & tentaverunt me jam decē vicibus, nec paruerunt voci meę, non videbunt terrā, de qua iuravi patribus eorum: neque quicumque eorum qui me irritaverunt, videbūt eam. Sic igitur Deus jurat. Homines autem, ut est Hebræorum sexto, decimosext. per eum jurant qui sit major, atque iisdem omnis controversiæ finis est iusjurandum in confirmationem. Sic Abrahamus 14. Genescos vigesimo secundo iurat Regi Sodomorū: Levavi manum meam ad

Iehovam Deum altissimum possessorem cœli & terræ si a filo usque ad corrigiam calceamenti accepero ex omnibus quæ sunt tibi, ne dicas ego ditavi Abrahamum. Hic ellipsis est imprecationis, quæ exprimitur 1. Samuel. 14, 44. Sic faciat mihi Dominus, & hoc addat, vivit Dominus, jurat David 2. Samuel. 12. Item vivit Iehova, jurat Ethaius, 2. Samuel. 15. 21. Paulus etiam paulo secus jurat, 2. Corinth. 1. 23. Ego verò testem Deum invoco in animam meam, quod parens vobis nōdum venerim Corinthum. Sed præcipua quædam jurisjurandi religio fuit in fœdere faciendo, quomodo Labanus & Iacobus 31. Genesios 44. jurant. Speculetur (ait Labanus) Iehova inter me & te, quando abscondemur alter alteri. Item ibidem: Nemo est nobiscum: sed vide quod Deus est testis inter me & te. Postremo addidit, Deus Abrahami & Dii Nachoris judicent inter nos. Iurat quoque ibidem Iacobus per pavorem patris sui. Sic apud Poetam Æneas & Latinus pagano suo more jurant.

Esto nunc sol testis & hac mihi terra precāti. &c.

*Sic prior Æneas: sequitur sic deinde Latinus
Suspiciens cœlum, tenditq; ad sydera dextram,*

Hæc eadem Ænea terrā, mare, sydera iuro. &c.

Sed ceremonia etiam hic fuit antiquis, cujus obscurior quædam nota est, 15. Genes. 9. 17. 18. cum inter divisas eque regione positas dissectionum animalium partes lampas ignea decurrit ad divinum fœdus cum Abrahamo ferendum.

Quod

Quod (ut apud Livi.) Romani ad confirmandum fœdus Albanum percussio porco quodammodo iimitati sunt, ubi pater patratus ita loquitur. Si populus Romanus (ait) prior deflexit publico cōsilio, dolo malo, ita illo die Iupiter popul. Rom. sic ferito, ut ego hūc porcum hodie feriā, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit porcum saxo silice percussit. Quo spectat & illud Poetæ:

Et cesa jungebant fœdera porca.

Iusjurandum etiam quoddam est illa detestatio 27. Matth. cū Pilatus hortando Iudæos nihil proficeret, accepta aqua abluit manus coram populo, dixitque: Innocens ego sum à sanguine iusti hujus, vos videritis: Et respondit universus populus, Sanguis ejus super nos & super filios nostros. Sedenim adjurandi formula propria fuit Hebræis per manum femori applicatam. Sic Abrahamus ait servo suo, 24. Genes. 2. Pone manum tuam sub femore meo, ut adjurem te per Iehovam cœli & terræ. Sic Iacobus adjurat Iosephum, 40. Genes. 29. Si nunc inveni gratiam in oculis tuis, pone quæso manum tuam sub femore meo, & facies mecum misericordiā & veritatem: Ne quæso sepelias me in Ægypto. Alia formula deinceps fuit, ut 7. Iosua 19. Iosua Achamum sic adjurat: Fili mi, da quæso gloriam Domino Deo Israelis, & da illi confessionem, indicaque mihi quid feceris: ac ne celes me. Quod Pharisei Ioan. 9. usurpant in cæco nato. Da (inquiunt) gloriam Deo. Dissimilis autem

formula est adjurandi, 26. Matth. 63. Adjuro te per Deum vivum, dicas nobis si tu es Christus filius Dei. Itaque licet & privatis & publicis in rebus (ubi fidei necessitas exigit) sobrie, sancte pie per nomen Domini jurare: mandatoque tertio vanitas jurisjurandi per nomen Domini non autem necessaria veritas prohibetur. Non jurabis in nomine meo mendaciter, neque pollues nomen Dei tui. Ego Iehova 19. Levit. 12. Sed Christi voce impietatis hujus prohibitio multo plenius exponitur Matth. 5. At ego dico vobis, Omnino ne jurate, neque per cœlum, quia thronus Dei est, neque per terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per Ierusalem, quia magni regis civitas est: Non item per caput jurabis, quia ne pilum quidem dealbare potes aut denigrare, sed vester sermo sit ita, ita, non, non: quod præterea est, à malo est. Repetitur item consimilis vanitas juramenti, 23. Matth. 16. per templum, per aurum templi, per altare, per donum altaris, ubi Christus ait, tum quoque per Deum jurari habitantem in templo, in altari, ut ejusmodi juramenta licet per Deum nominatim non fierent re ipsa tamen in Deum blasphema essent. Hæc Christi à Christo ipso minimè dubia interpretatio est, ubi necessitas nulla sit, simpliciter affirmandum esse vel negandum, ita, ita, non, non: quod præterea fit, ut per cœlum, terram, Ierusalem, caput, id omne esse malum atque improbandum. Itaque qui illud à malo, sic accipiunt tanquam si homines
justi

justi essent, jurejurando nihil opus foret ut neq; legibus: Neque ut legum sic jurisjurandi initium esse a malo: Quomodo & bonæ leges a malis moribus oriri dicuntur: qui (inquam) illud a malo sic accipiunt, subtiliter quidem & acutè moventur, sed neque Christo neque loco convenienter, neque enim in Deo jurante quicquam est a malo. Quare per falsa numina jurare prohibemur, ut falsa ipsa numina venerari antea prohibitis sumus: quæ etiam tum a nobis adorantur, cum per ea juramus: quo sensu pene licet Ethnicus, Menander jusjurandum prohibet.

Ὅρκον ὃ φεύγει καὶ δίκαιως ὁμνῶντες.

Iusjurandum autem fuge, etiamsi justè jures.

Per caput autem jurandi perveria consuetudo non fuit Iudæorum tantum, sed & gentiū. Hinc illud apud Poetam:

Per caput hoc juro, per quod pater antè solebat.

Iurasse etiam veteres per genium vel salutem principis & corporaliter tactis Evangeliiis ut olim tactis aris ex constitutionibus imper. patet. Infinita verò Christianis plerisque in ore est petulantis vel potius furiosi juramenti blasphemia, quæ vel pagano iudice detestabilis & execrabilis fuerit.

Quia Jehova] Sicut antea cultoribus falsorū Deorum graves minæ propositæ sunt, ita & hic proponuntur tanquam desertoribus sui Dei. Iurare enim per alium Deum aut per aliud quidlibet, est id ipsum in vindictam blasphemix appellare, si temerè juretur: tumque Dei honor

attribuitur ei, per quod juratur. Itaque Deus illis blasphemis & convitiatoribus vehementer irascitur. Ieremiæ 5. Filii tui dereliquerunt me, & jurāt in iis, qui non sunt Dii. Item, Disperdam eos qui jurant per nomen Domini, & jurant per Melchon. Itaque 24. Levit. 10. Blasphemia ista capitalis fuit spurio Ægyptio qui nomen Iehovæ in maledicto assumpsisset: conjectus enim est in vincula, de quæ eo jehova ipse sic Mosi præcepit. Educ blasphemum extra castra, & ponant omnes qui audierunt manus suas super caput eius, & lapidet eum universus cœtus: Ad filios autem Israelis loquaris dicendo. Quicumque maledixerit Deo suo, portabit iniquitatem suam, & qui expresserit nomen Iehovæ moriendo morietur, lapidando lapidabit eum universus cœtus tam peregrinus quàm indigena, cum expresserit nomen moriatur. Tale narrat Aben Ezra de Ægyptiis, apud quos si quis per regis nomen temere jurasset, capite plecteretur, quia regem contempsisset. Iuramentum autem illud Herodis 14. Matth. 7. se daturum quidquid peteretur, imprimis vanum est, sed tum quoque sceleratum cum scelus petitur: ut illic caput Ioan. Ideoque vanum sit ita jurare, sed sceleratum præstare quod illo indefinito iuramento iuraveris. Quæri autem hic solet, utrum iusjurandū dolo vel vi expressum servandum sit. Gabaonitæ (ut est 9. Iosue 3.) ementiti é longinquis regionibus legationem Hebræos fefellerunt, & ab iis fœdus interposito iurejurando impetrarunt, cognitaque

cognitaque fraude Hebraei quamvis decepti,
quamvis etiam generali mandato occidere ius-
si, attamen propter interpositum jusjurandum
non occiderunt, tantum in lignatione & aqua-
tione Gabaonitis usi sunt: Quin postea cum
Saul Rex contra majorum fœdus Gabaonitas
afflixisset, violationem fœderis Deus ultus est
triennii fame per Israellem, & septem Saulis filiis
à Davide deditis, per Gabaonitas cruci suffixis.
Tantam jurisjurandi religionem sacra historia
testificatur. At Tullius in officiis etiam conten-
dit perjurium quandoque licitum esse. Quod
ita juratum est (ait) ut mens conciperet fieri
oportere, id servandum est, quod aliter, id si non
feceris, nullum perjurium est. Non enim falsum
jurare, pejerare est, sed quod ex animi tui sen-
tentia juraris, id non facere perjurium est. Ita-
que illud apud Accium: Fregistine fidem? ne-
que dedi, neque do infideli cuiquam, luculen-
ter dictum putat. Item scité Euripidis illud: Iu-
ravi lingua, mentem injuratam gero: Sic pira-
tas & prædones non injustis vel perjuriis vel
mendaciis falli arbitratur, quia communes sunt
hostes cum quibus nec fides debeat nec jusju-
randum esse commune. At Tullius idem laudat
non dico Regulum, qui ut hostibus fidem ser-
varet, ad supplicium rediit, sed Pomponium tri-
bunum Manlii accusatorem, qui cum terrore
mortis coactus jusjurandum dedisset Tito Man-
lii filio se patris accusationem dimissurum, ju-
risjurandi religione motus à causa destiterit.

Tantum (ait) temporibus illis jusjurandum valebat. At inquam, Titi tanquam latronis vis illa fuit, & Pomponius injuratam mentem prætere-
xere ad Euripidis legem potuit, nec fidei tuæ conscientia tibi metienda est ex hominum fidelium vel infidelium circumstantia, sed est religionis tuæ constantia, sed est Dei in testimonii veritatem appellati præsentia ac reverentia: Non promittere, non jurare potestatis tuæ fuit. Quæ vis enim forti viro (ut Tullius ipse ait) afferri potest? At Christianis quanto minus etiam captivum cula ista convenerit? Divina lex non lingua tantum, sed mente pejerare prohibet. Et Christus ait: Qui me coram hominibus negaverit, negabo illum coram cœlesti patre. Poterant igitur Apostoli sanctique martyres paganis communibus nempe Christiani nominis hostibus & infidelibus lingua quidlibet jurare, iniuratam Deo mentem servare. At Deus non mentis tantum, sed linguæ non animæ tantum, sed corporis, sed totius hominis Deus est. Quare videndum Tullio fuerit, ne secus (quam existimet) his Poeticis & sophisticis argutiis, latebra perjurio quaratur: videndum item & Romanis pontificibus Romanum Oratorem sequutis: nam cum infidelibus non servandam fidem persuaserunt, perfidiosum atque impium paganismum, ac nescio an satis paganis ipsis probatum persuaserunt. Vladislaus Pannoniæ rex pacem cum Amuratho Turcarum imperatore solenni jurejurando interposito fecerat. Eugenius Papa per
lia-

Ianum Cardinalem cum bene gerendæ rei occasione oblata jactaret, fidem infidelibus servandam non esse Christiano regi persuadet, præliumque acerrimum accendit, in quo Amurath⁹ cum de fuga cogitaret, conspecta in hostilibus signis Christi imagine, impius Sarracenus ita fertur exclamasse: Crucifixe, crucifixe, vide gētem tuam perfidam, quæ a me non laceffita cōtra iurandum jus omne ac fidem violavit: si Deus es aliquis, fac ut perjurii pœnam luat. Itaque instaurata pugna miserabilis illa clades ad Varnam obtruncato Vladislao, item Iuliano perfidiæ ministro morte non solum misera, sed a Christianis ipsius probrosè execrata consumpto, cæsis denique triginta Christianorum millibus sceleratæ perfidiæ funestissimum exemplum Romani pontificis impietati consecravit. Gabaonitis igitur in expiationem perjurii liberos Sauli hic iterum in crucem deditos recordemur: neque ultorem illum perjurii Deum aut mortuum, aut sanctas leges suas oblitum arbitremur. Quamobrem tertiæ legis summa hæc est: In jurejurando dabis gloriam Deo tuo, & tanquam præsentem conscientiæ atque affirmationis tuæ judicem vindicæque religiosè appellabis.

Cap. 6. De lege 4. ad sanctificandum Sabbathum.

RE C O R D A R E diem Sabbathi, ut sanctifices eum: Sex quidem diebus operaberis, & facies omne opus tuum: dies autem septimus erit Sabbathum Jehovæ Deo tuo: nec facies opus ullum, tu

aut filius tuus, aut filia tua, servus tuus, aut ancilla tua, aut jumentum, aut peregrinus tuus qui est in tuis portis. Nam sex diebus fecit Jehova cœlum & terrā, mare & universa que sunt in eis, requievitq; die septimo, propterea benedixit Jehova diei Sabbathi & sanctificavit eum.] Quarta lex affirmatur ut prima, & ad divinum cultum sacris meditationibus & festis excolendum Sabbathum sanctificat. Dies autem festi Hebræis quinque fuerunt quotannis, paschatis, Pentecostes, Tabernaculorum, tubarum, expiationum, 23. Levitic. per totum: sed fuerunt tres præcipui: paschatis, pentecostes, tabernaculorum, quibus Hebræi mares omnes intererant, ut patet 23. Exod. 14. Sed ordinarium fuit Sabbathum septimo quoque die in quo cæremonia non simplex fuit: Primo in sacrificiis Sabbathinis certo mensis die, quæ utraque cæremonia sublata est sacrificiis sublati vel potius uno Christi sacrificio expletis mutatoque Sabbatho in diem solis, ut a quibusdam appellatur, vel in diem dominicum, ut nominatur, 1. Apoc. 10. quo nempe die dominus Iesus a mortuis excitatus veterum cæremoniarum umbras præsentī luce sustulit. Secundo cæremonia videtur quædam fuisse in numero septenario, qui philosophis nonnullis perfectus visus est, ut septimo quoque anno Hebræis servis libertas restitueretur, 21. Exod. Si emeris servum Hebræum sex annis serviet, at septimo egredietur liber gratis. Quod repetitur Deuter. 15. & 2. Hoc sabbathum libertatis fuit: eodem quoque

que annorum septenario terræ sabbathū quoddam fuit, de quo 25. Levit. 3. Sex annis seminabis agrum tuum, & sex annis putabis vineam tuam, colligesque fructus ejus, anno autem septimo sabbathum requietis erit terræ, sabbathum Iehovæ. Agrum tuum non seres & vineam tuam non putabis, quæ sua sponte nascuntur in messe tua non metes, & uvas separationis tuæ non vindemiabis: annus requietis erit terræ. Erit autem Sabbathum terræ vobis in cibum tibi & servo tuo & ancillæ tuæ & mercenario tuo, & advenæ tuo, qui habitant apud te, & animali tuo, & bestię quæ fuerit in terra tua, erit (inquam) omnis fructus ejus in cibum. Tertium deinde Sabbathum fuit jubilæum, de quo sic 25. Levit. 8. Numerabis autem tibi septem sabbatha annorum, id est annos septies septenos, qui quidem dies septem sabbathorum annorum, efficient tibi quadraginta novem annos: tunc transire facies tubam jubilationis mense septimo, decimo mensis, id est die expiationum: transire (inquam) facietis tubam per universam terram vestram. Sanctificabitisque annum quinquagesimum, & proclamabitis libertatem in terra cunctis habitatoribus ejus. Iobel ipse erit vobis, & revertemini quisque ad possessionem suam, & quisque ad familiam suam revertemini: Iobel ipse annus quinquaginta annorum erit vobis: Non seretis neque metetis quæ sponte produxerit terra, neque vindemiabitis separationes ejus, quia Iobel est, sanctus erit vobis: agrico-

medetis fructum : Anno Iobeli isto revertemini singuli ad possessionem suam . Hæc igitur Sabbathina septenarii cæremonia ad libertatem servorum , ad agrorum vacationem , ad restitutionem possessionum tota sublata est : alia libertas messis , alia denique hæreditas nobis in cœlo proposita est : Hoc nempe Sabbathum erit perpetuum , quod Christianis Esaias vaticinatur 66 cap . Nam sicut cœli novi & terra nova quæ ego facio , sunt coram me dixit Iehova , sic stabit semen vestrum & nomen vestrum , & erit ut de mense in mensem & de sabbatho in sabbathum veniat omnis caro , ut incurvet se coram me dixit Iehova . Quapropter ad illud æternum sabbathum spectantibus hebdomadarii sabbathi sanctitas & ad eum quotidiani operis cessatio retenta est , Sabbathum siquidem scholasticus quidam dies est , quo nobis est ad domini scholam accedendum ad legem ejus & voluntatem cognoscendum : His enim diebus lex tota cum prophetarum interpretationibus populo quotannis declarabatur , ut plenius in ecclesiastica disciplina dicemus . Itaque cum sabbathum tanto peré in veteri testamento commendatur , schola domini præcipué commendatur . Academia non Platonis vel Aristotelis , sed omnipotentis Dei commendatur . Cognitio legis & intelligentia divini cum homine fœderis commendatur : de quo sic 3 1 . Exod . 13 . Veruntamen sabbatha mea custodietis : quia signum est inter me & vos in generationibus vestris , ut sciatis quod sum Iehova ,

hova sanctificans vos. Custodietis igitur sabbathum quia sanctitas est vobis: quisquis profaverit illud, moriendo morietur: quia omnis faciens in eo opus, excindetur anima ipsa é medio populorum suorum. Sex diebus fiet opus, at die septimo sabbathum cessationis est, sanctitas Iehovæ: quicumque fecerit opus diei sabbathi moriendo morietur. Observabunt itaque filii Israel sabbathum, observando ipsum in generationibus suis: pactum est perpetuum inter me & filios Israelis, signum est in perpetuum, quia sex diebus fecit Iehova cœlum & terram, die autem septimo cessavit & requievit. Hæc igitur sabbathi commendatio est ab ipso domino, qualis est Esaia 58. Si averteris a sabbatho pedem tuum, non facias voluntatem in die sancto meo: vocaberis sabbathum delicatum & sanctum domini gloriosum & glorificabis eum, dum non facis vias tuas & non invenitur voluntas tua. Itaque Christianus animus isto mandato á quæstuosis & fructuosis corporis operationibus & sudoribus ad scholam divinæ legis, ad academiam philosophiæ sublimioris, ad sanctiores animi cogitationes & meditationes exercendum revocatur: ideoque cûm statum religionis funditus eversum Deus apud prophetas indignatur, violata & polluta sabbatha conqueritur.

Sabbathum Iehovæ.] Sabbathum autem Iehovæ nominatim appellatur: nec enim sabbathum vel Adamo, vel Noeo, vel Abrahamo, vel Isaac, vel Iosepho, vel Mosi, vel Helix, vel Davidi,

consecratum est, ut superstitiosi quidam Christi animo mortuis hominibus sabbatha & festorum dierum otia tribuerunt: Nam si Christianis sabbatha consecranda essent, Hebræis etiam pari iure consecranda fuerant: nec rerum gestarum memorabiles illis memoria defuerunt, quæ sabbathis propriis celebrarentur.

Operaberis.] Operosa homini atque actiuosa vita præscribitur, sicuti jam ab initio præscripta est: In sudore vultus tui vesceris pane tuo. Et sic Paulus ne gravis esset ecclesiæ, sancta gloriatio- ne gloriatur opere faciendo victum sibi cultumque comparatum. Itaque otiosorum atque inertium hominum ut canonicorum, monachorum & monacharum vita vehementer improbanda est, cum Deus nominatim præcipiat, Sex diebus operaberis, nemini autem præcipiat, Totam vitam otiaberis: neque ideo otiosa ejusmodi vita ex fide est, proptereaque peccatum, ut tam frequenter è Paulo repetitur.

Nec facies.] Hic etiam cæremonia quædam fuit, ut ab omni prorsus opere cessaretur, & in sabbatho septem annorum, ut est 23. Exod. 10. & in sabbatho iubilæo, ut prædictum est: Quia ne coquere quidquam liceret 16. Exod. 23. Cessatiuncula cessatio (inquam) sancta Ichovæ erit cras, quod cocturi eratis, coquite, & quod elixaturi eratis, elixate hodie: quidquid verò superfu-erit, reservate in custodiam usque mane. Sed gravissimum illud de quo 35. Exod. 2. 3. Sex diebus facies opus, at die septimo sit vobis sancti-

sanctitas, sabbathum cessationis Iehovæ, quicumque fecerit in eo opus, morietur, non accendetis ignem in omnibus habitaculis vestris die sabbathi. Itaque 15. Numerorum 32. Lapidatur Dei iussu, qui sabbatho ligna tantum collegerat in deserto. Sic igitur mancipiis vel jumentis, vel servis requies eo die summa tribuitur, & in portis, id est, in oppidis cessatio est absque ullo corpore operationis cujusquam labore. Ideoque hæc caeremonia Hebræis tam religiosa fuit, ut a Pompejo sabbathi die Hierosolymam expugnari maluerint, quam propugnatione sabbathum violare. Hinc illud.

Quidā sortiti metuentē sabbatha patrē, Juven.

Nil præter nubes & cœli numen adorāt. (Sa. 14.

Et tamen superstitio potius fuit ex ignorantia: in Phariseis autem etiam hypocrisis. Itaque Christus hanc vel superstitionem vel hypocrisim plerisque locis coarguit: ut 12. Matthæi 1.2. Cum Phariseis discipulos qui esurientes in sabbatho spicas vellerent & ederent, accusantibus respondit a Davide per consimilem necessitatem panes propositionis, quamvis solis sacerdotibus concessos, attamen comestos esse. Item Marci 2, 27. Sabbathum propter hominem factum esse ait, non hominem propter sabbathum. Sed idem rursus Luc. 3. 4. respondet consimili Phariseorum offensionem: quod aridam manum sabbathi die sanavisset. Quis erit ex vobis ait, qui habeat ovem unam, & si ea inciderit sabbatho in foveam, non apprehendat eam & erigat? Tan

tus igitur rigor hujus cæremoniæ sic á Christo sublatus est. Politicus tamen usus est retentus, ut religioni ac pietati plenius & liberius vacaretur.

Nam sex diebus,] Argumentum instituti sabbathi hîc præcipuum est ad gloriam nempe Dei memoriamque ab eo conditi mundi celebrandum. Sabbathina igitur schola meditationes istas habebit. Homo factus est ad imaginem Dei. Itaque Deus ad exemplum suum hominem revocat: Perfecit autem Deus (ut est 2. Genesis 2.) die septimo opus suum quod fecerat, & requievit die septimo ab omni opere suo, quod fecerat, & benedixit Deus diei septimo, & sanctificavit illum, quia in illo facere cessavisset ab omni opere suo quod creaverat. Sic igitur nunc homo ad summi opificis imitationem, cùm sex dies rem familiarem domi tractaverit atque exercuerit, septimo veniet in domum domini, & in scholam summi doctoris, in Academiam nõ philosophi sed omnium philosophorum sapientissimi parentis, ut rem sacram & divinam tractet atque exerceat, & ab humanis corporeisque laboribus ad cœleste animi otium studiũque convertatur, in publicum ecclesiæ conventum conveniendo, verbi divini interpretationem è prophetis & apostolis audiendo, Dei patris omnipotentiam, mûdi creationem & reliqua fidei capita meditando, totam Deo debitam obedientiam cogitando, & Deum communibus privatisque precibus propitiando, palamque fidei
dei

deipignoribus & sacramentis profitendo: conferendo item collectas in subventionem & allevationem pauperum, ægrotantium, viactorum & quovismodo egentium, non autem Deo aurea vel argentea vel alia quævis pretiosa munera offerendo. Hæc enim superstitio vel paganis ridicula fuit.

*O curvæ in terras animæ & cœlestium inanes,
Quid juvat hos templis nostros immittere mores?
Dicite pōtīfices in sacro qđ facit aurū? (Per. 2. sa.
Quindam⁹ hoc superis de magna quod dare læce
Non possit magni. Messale. lippa propago,
Compositum jus fāsque animi, sanctōsq; recessus
Mentis & incoctū generoso pectus honesto?*

Hoc cedó ut admoneam templis & farre litabo.

Hoc igitur fas animi, hos sanctos mētis recessus, hoc sacris meditationibus incoctum pectus, sabbathi sanctificatio, divinæque Academiæ exercitatio requirit: secus qui sabbathum luxu, gula, cōmessatione, helluatione, libidine, inertia trāfiget, non in scholam divinæ legis sed in popinam profani abdominis veniet, deumque deridebit, ab eoque conditum sex diebus mundum negabit: tantique opificii gloriam opifici sacrilega impietate detrahet: politiam etiam ecclesiasticę disciplinæ totam (quæ in istum diem præcipuè comparata & collata est) confundet. Quamobrem hæ quatuor leges sunt primæ tabulæ purum syncerumque Dei cultum puramque hominis erga Deum pietatem complexæ. Iehova est Deus tuus, Iehova (inquam) qui populum Is-

raeliticum ab Ægyptia servitute liberavit, ei^{us}que soli (sublatis omnibus simulachris) inservies: solum divini numinis nomen, & quidem sancta & mente & lingua, appellabis: denique septimo quoque die scholam domini frequentabis, & apud eam tota mente, tota cogitatione, tota anima, totis denique viribus sapiētiam Dei & beneficentiam recognosces & admirabere, ab eaque bona omnia sperabis, fidemque illam apostolicam animo penitus insitam atque impressam sua cultura domino exercebis, & maturos ex cultæ fructus consecrabis. His muneribus placari, his sacrificiis propitiari, hoc cultu coli, hac adoratione adorari Deus cupit, atque hîc primarii sunt colores ad illam primi hominis Deo similis imaginem renovandum. Et quidem hûc divinitatis cultum homines naturali quadam luce cognoverunt, & parte quadam attigerunt. Sic Ammon in Alcibiade Platonis respondit Laconum *ἐν φημίαν* diis gratiorem esse sacrificiis Atheniensium. Et Romanis duodecim tabulæ primam omnium legem sancivere: Ad divos adeunto casté, pietatem adhibento, opes amovento: qui secus faxit, Deus ipse vindex esto. Huc igitur artes hominum liberales & disciplinæ, totaque literarum & divinarum & humanarum scientia prudentiaque referatur, quó etiam á paganis refertur qui liberalium artium inventores deos crediderunt. Et Plato philosophiam donum deorum ait esse: scientia (inquam) omnis huc referatur, ut per eam Deus authorque bonorum

horum omnium agnoscatur colaturque: Illa est platonica 7. de repub. μεταστροφή couersio hominis ad contemplandum ac venerandum Deum. Impiis etiam atque atheis ut Aristoteli, & Epicuro sua pariter contemplatio est, sed humanæ vitæ finibus conclusa: At impiis (sicut antea dictum est) licet mori cupientibus, mori tamen non licebit. Immortalis igitur & æterni boni contemplatio proposita esse debuit, & quidem contemplatio quæ humanarum actionum omnium actio prima esset & excellentissima. Sic. n. (quod Aristoteles, licet de religione tam securus, in politicis ait) mundi administratio actio Dei est longè divinissima.

Cap. 7. De Lege 5. ad parentes honorandum.

HONORA patrem tuum & matrem tuam, ut prolongent dies tuos super terram, quam Iehova Deus tuus dat tibi.] Sequitur altera tabula, quæ aliam vitam atque alios mores instituit. Prima enim tabula divinæ contemplationis divinæque gloriæ magis est, deo quæ ab homine debitam pietatem nobis ante oculos proposuit. Secunda tabula ad humanæ vitæ societatem tuendum refertur: ideo quæ morales actiones de temperantia de quæ fortitudine ac iustitia præscribit. Peccatum avertit hominem primum à Deo, deinde ab homine. Ergo prima tabula hominem Deo, secunda homini reconciliat. Tabula prima est divinæ cujusdam vitæ, secunda hu-

mana, ideoque ab omnibus populis magis exculta & legibus promulgata: proptereaque etiam a nobis crebrioribus hominum exemplis & testimoniis frequentata: Sic tamen humanitati secunda tabula dicata est, ut humanis officiis etiam pietas erga Deum coleretur. Mandata secundae tabulae sunt sex, ut Aben Esra, Origenes, Athanasius, Nazianzenus, Chrysostomus, Hieronymus & Ambrosius antea appellati, authores sunt. Quinetiam negat Origenes neque numerum mandatorum, neque veritatem decalogi constare posse, si ex duobus primis mandatis fiat unum & decimum in duo dividatur. Primae itaque tabulae quatuor mandatis cultus pietatis in coelestem patrem praescriptus est. Secundae tabulae sex mandatis hominum inter se charitas exponitur: Sex autem mandatorum primum duntaxat affirmatur, cum primae tabulae primum & quartum affirmata sint. Primo igitur secundae tabulae mandato praescribitur pietas erga terrenos parentes, qui sunt ortus nostri nostraeque vitae tanquam dii: imo ut recte Menander

Θεοὶ μέγιστοι τοῖς φρονέουσιν οἱ γονεῖς.

Dii maximi sapientibus sunt parentes. Itaque ut ait idem poeta

Βέλτε γονεῖς πατρὸς ἐν πρῶτῃ ἔχειν

Velis parentes pra quo vis in honore habere.

Honoris autem nomine etiam reverentia, obedientia, beneficentia comprehenditur. Levitic. 19. 3. Quisque matrem suam & patrem suum timeatis. Coloss. 3. 20. filii obedite parentibus per

per omnia: hoc enim est gratū domino. Et Christus 15. Matth. 1. Item 7. Mar. 11. 12. ostendit equinto mandato esse ut liberi parentibus benefaciant. Beneficiæ veró erga parētes & propinquos Iosephus exemplum singulare est, qui non solum patrem sed fratres (a quibus acerbé & immaniter tractatus venditusque esset) totasque eorum familias gravissima fame laborantes in Ægyptum transtulit, & liberaliter aluit. Nec exemplis beneficiæ hujus cōmunis hominum vita unquam caruit, quæ cū plurima à Valerio collecta sint, tum illud est imprimis notabile, matrem capitali supplicio damnatam morique in vinculis jussam, filiæ quāvis severius excussæ, ne quid alimenti inferret, uberibus lactatam & sustentatā esse, eāque pietatem cū animadversa tandem esset, iudicib. tam admirabilem accidisse, ut etiā matri veniā impetraret. Putaret aliquis (ait hic Valerius) hoc contra rerū naturam factum, nisi diligere parentes prima naturæ lex esset. Norunt igitur & ethnici primum secundæ tubulæ mandatum, meritoque tanquam Mosaicam legislatiōem sequuti primā naturæ legem appellant. Sedenim lex ad senectutē hominis honorādum generaliter à Deo ipso refertur tanquam & senes juvenum parentes sint. 19. Levit. 32. Ante canitiem assurge, & honora faciem senis, metuāsque Deum tuum, ego Ichova. Itaque & ætatis aureæ homines ut poeta ille ait

*Credebant hoc grande nefas & morte piandum
Si juvenis vetulo non assurrexerit.*

Atqui lex ista observanda & honoranda senectutis à Spartanis, si usquam gentium, moribus magis quam decretis exulta, apud quos ut adolescentes senibus filiorum amore habiti, sic senes adolescentibus patrum honore culti sunt. Itaque Lylandrum Lacedæmonium dicere solitum ajuunt, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis, ut Tullius ait in Catone. Parentum verò nomine etiam magistri tum politici, tum scholastici, tum ecclesiastici in lege intelliguntur. Iudicibus non maledices, neque principi in populo tuo maledices, 22. Exodi 28. Omnis anima potestatibus superioribus subiecta esto, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam 13. Romanor. 1. 5. Qui bene præsunt seniores iidemque doctores honore duplici digni sunt, 1. Timoth. 5. 17. Itaque jubet etiam Paulus ecclesiasticis rectoribus, doctoribus nempe, pastoribus, diaconis obtemperandum, quia vigilant pro animis nostris, proque iis rationem sunt reddituri Hebræor. 13. 7. Magistratus igitur tanquam publici parentes honorandi, recteque Menander

Εἰκὼν δὲ βασιλεὺς ὅτιν ἐμψυχὸς θεὸς

Imago autem rex est, animata Dei.

Liberalium quoque doctrinarum magistros ethnici animorum parentes appellant: sic studiosi grammaticæ, rhetoricæ, philosophiæ, mathematicæ, præstantes grammaticos, rhetoras, philosophos, mathematicos tanquam parentes venerantur: quin etiam amor iste atque honor ad operum

operum egregiorum opifices pervenit, qui etiā aliquando divinitus excitantur, ut 31. Exodi. Beſeleel & Oliabus quorum etiam memoriam æternitati ſacræ literæ conſecrarunt. Quapropter in lege comprehendens patrem, matrem propinquosque uno nomine omnes, nutritios, nutritices, tutores, magistratus, & magiſtros cujuſque honeſtæ diſciplinæ, omnesque omnino qui parentum loco nobis ſunt ad animum vel corpus honeſtis & utilibus ſtudiis informandum. Sed lege Chriſti ut 12. Matth. 47. præpones domeſticos fidei cuius propinquitati: Nam cum Chriſto dixiſſet quidam, ecce mater tua & fratres tui foris ſtant, quærentes te alloqui, ipſe reſpondit quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei: & extendens manum in diſcipulos ſuos ait, Ecce mater mea & fratres mei: Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cœlis eſt, ipſe meus frater & ſoror & mater eſt.

Prolongent.] Veri Dei cultoribus à Deo ipſo præmium lex primæ tabulæ ſecunda propoſuit in milleſimam ætatem, quinta lex erga parentes morigeris liberis longiorem vitam ſtatuit. tanquam iſtam remunerationis facultatem Deus parentibus attribuat: quod mox é vitæ contrariæ imminutione apertius intelligetur. Hominiſ veró vita initio mundi multorum ſæculorum fuit. Adamus enim vixit 930. annos: tandem corrupto genere humano dedit Deus reſiſcendi tempus homini ante diluviū annos 120.

ut est 6. Gen. 3. At Psal. 90. vita hominis definitur anno septuagenario, ut si quibus vegetior aut vivacior natura sit, octogenario : deincepsque tantum labor & molestia reliqua sit.

Super terram.] De prolongatione vitæ in hac terra sic loquitur Iehova 11. Deuter. 9. Sed tanquam in remunerationem legis universæ. Atque ut prolongetis dies super terram quam iuravit Iehova patribus vestris se daturum illis & semini eorum, terram fluentem lacte & melle. Terra enim quam tu ingrederis ut possideas eam non est sicut terra Ægypti ex qua egressi estis, in qua seminabas semen tuum, & irrigabas pede tuo, ut hortum oleris. At terra, ad quam vos transitis ut possideatis eam, terra montium & vallium est, de pluvia cœli bibes aquam. Est terra quam Iehova Deus tuus curat, semper sunt oculi Iehovæ Dei tui in ea à principio anni usque ad extremum anni. Erit itaque si obediendo obediveritis præceptis meis quæ ego præcipio vobis hodie, ita ut diligatis Iehovam Deum vestrum & colatis eum toto corde vestro & tota anima vestra, dabo pluviam terræ vestræ in tempore suo, temporaneam & serotinam, & ita colliges frumentum tuum, & vinum tuum, ac oleum tuum. Et dabo herbam in agro tuo pro jumentis tuis, comedēsque ac saturaberis. Hæc Moses de Iudææ fertilitate, cui etiam uni terræ præstantissimum omnium odorum balsamum conceditur, ait Plinius libr. 12. capite 25. Hoc igitur legis observatæ præmium est é vita longio-

longiore in terra fertilissima: at nobis per Christum vita longé diuturnior & in hæreditate longé uberiore promittitur, ut jam dictum est in sabbatho. Sic igitur pietas erga parentes commendatur, eaque pietate modestia & ingenua animi liberalitas arrogantia & fastui contraria comprehenditur: Charitas enim (quod est mandati hujus) non insolescit, non inflatur, non indecoré fastidit, 1. Corinth. 13. 4. 5. Contra veró parentum contemptoribus aut majorum fastidiosis, pœna contraria est, vitaque aut humano supplicio aut divino quodam & occultiore iudicio imminuitur. Sic enim est Deuteronom. 27. 16. Maledictus qui vilipendit patrem suum aut matrem suam, & dicet universus populus, Amen. Sed 21. Deuteronom. 18. flagitii hujus animadversio multo est evidentius exposita: Cum quis habuerit filium declinantem & rebellem, non obedientem voci patris sui & voci matris suæ, & correxerint eum, nec paruetit illis, tunc apprehendent eum pater ejus & mater ejus, educentque illum ad seniores urbis suæ & ad portam loci sui, dicentque senioribus urbis illius, filius noster iste declinans & rebellis est, nō est obediens voci nostræ, epulo & potator est. Tunc lapidabunt eum omnes homines urbis suæ lapidibus, ac morietur: atque ita auferes malum e medio tui, universusque Israel audient & timebunt. Primæ veró pœnæ de contemptu parentis exemplum Chamus præbuit 9. Gen. 21. Nam cum pater Nocus inebriatus proindeque

nudatus esset, Chamus filius pudenda patris irrisit, fratribusque renuntiavit qui oculis averſi operuerunt. Itaque expergefactus Noeus certiorque ea de re factus, Maledictus (dixit) erit Chamus & erit servus servorum fratribus suis: contra benedixit Semo & Iapheto.

SECUNDÆ tertiæque pœnæ mirabile exemplum fuit in Absalone Davidis filio, qui cum patrem impia rebellione persequutus esset, ejusque concubinas incesta libidine ante oculos universi Israelis constuprasset, victus eque prælio fugiens incidit in densam quercum, capilloque tanquam fune religatus ac suspensus muloque (quo vehabatur) destitutus pependit ex ea quercu, tumque Ioabus Legatus Davidici exercitus tribus telis pendentem confixit, perque satellites adhuc spirantem trucidavit: Denique in foveam abjectum immuni lapidum cumulo obruit. Hæc nempe legitima ganeonis perduellionisque filii mors & lapidatio fuit.

SED in hoc toto parentum contemptu crimen nullum detestabilius est quam in magistratus, id est, communes patriæ parentes sive politici sive ecclesiastici sint. Cora, Dathanus, Abiramus in Mosem & Aharonem populari ducentorum & quinquaginta factione dejicere loco tentaverant: hanc seditionem ultus est Deus horrenda clade. Coram, Dathanum

chanum , Abiramum dehiscens terra absor-
buit , ignisque de cœlo ducentos illos quin-
quaginta consumpsit , prætereaque quatuor-
decim millia Hebræorum qui propterea mur-
murassent.

V T igitur præmium modestis erga pa-
rentes & officiosis, sic protervis & arrogan-
tibus supplicium a Deo propositum intelli-
mus : Tametsi hoc utrumque vitæ vel præ-
mium longioris vel supplicium brevioris, per-
petuis exemplis nequaquam definiendum est,
cum plerique ætate tenera & florente mo-
desti é vita decedant , & superbi erga paren-
tes, longævi permaneant . Sed frequentia di-
vinæ legis & insignia exempla pro perpetuis
accipies, vel simpliciter præmium legis intel-
liges de diuturnitate & propagatione sobolis
& familiæ in eadem natione & regione, ut nec
orbitas nec exilium multis sæculis accidat: con-
trâ autem pœna contemptoribus parentum sit
interitus sui generis & extrema sui nominis ex-
tinctio. Quo pacto & Aristoteles in politicis
ait tyrannidem in eadem familia nunquam ad
progeniem quartam pervenisse : tanquam ty-
rannis ipsa parentis patriæ quædam sit op-
pressio . Quapropter ut lege modestia &
obsequium , pudor , humanitas imperatur,
sic impudentia, fastus , contumacia, ἀχαρ-
σία prohibetur . Atque ut parentes, mia-
gistri , domini, liberis , discipulis , servs,
sic liberi, discipuli, servi vicissim parentibus,

magistris, dominis commendantur. Solon lege
sanxit, ne liberi patrem alerent, á quo nullam ar-
tem essent edocti. Sic pater Helius sacerdos quia
nimium liberis indulisset, nec eos legitima di-
sciplina informasset uná cum filiis divina vindi-
cta miseré periit. Denique ut ex Menandro le-
gem concludamus

Ἐλπίζε πρῶν γονεῖς ἀρετὴν καλῶς

Spera te, si parentes honores, acturum præclaré.

*Cap. 8. De Lege 6. adversus homi-
cidium.*

NON facies homicidium.] Verbum Hebræis
hic unicum negatam legem facit, tanquam
diceret: Non homicidabis, sed unico verbo ma-
gnam scelerum multitudinem condemnat. Prin-
cipio igitur lex ista multis anté sæculis non tan-
túm nata, ut cæteræ, sed lata est, quám in secun-
dam tabulam incideretur. Nam cú Deus ho-
mini in cibum herbas, arborum fructus, carnes
mundorum animalium excepto suffocato de-
disset, prohibuit nono Geneseos quarto, ne vel
bestia nedum homo hominem necaret, quia i-
mago Dei esset. Et quidem vigesimiprimi Exodi
vigesimo octavo. Si bos cornu occiderit homi-
nem quemcunque, lapidatur & abjicitur, uná-
que dominus lapidatur, si cornu petam fuisse an-
tea denuntiatum sit, aut certé dominus pecunia
redimitur: Si occiderit servum, bovis lapidati do-
minus occisi domino argenti sexlos triginta ex-
pendit.

pendit. Atque hæc de quadrupede homicida, de homine hominis homicida lex varia & multiplex est, homicidiique nomine etiam violenta pleraque sine morte comprehenduntur, quæ talione vindicantur, de quibus 21. Exodi 24. & 24. Levit. 17. Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, adustionem pro adustione, livorem pro livore: cum verò qui oculum vel dentem servo corruperit, liberum dimittito, 21. Exodi 26. 27. Item qui vulnus non lethale fecerit, legitimam multam dependito, 21. Exodi 18. Sed de pleno homicidio non una item ratio est, 21. Exodi 20. Qui servum ita percusserit, ut eodem die moriatur, omnino vindicator. Item vigesimi primi Exodi vigesimo secundo. Qui prægnanti abortum fecerit deinde suæstitem, multam pro mariti arbitrio, si mortuum, animam pro anima dependito. 21. Exod. 12. Qui hominem sponte occiderit, occisi propinquis vel in asylo sacer esto: si non sponte, in urbem refugii ad interitum sacerdotis permaneto, nec ante nisi pari periculo excedito, mortuo sacerdote reditus domum liber esto, 21. Exodi 12. Item 35. Numerorum 16. Item 19 Deuteronomii 4. 11. 12. 13. Item 27. Deuteronomii 24. Sed homicidii voluntario genere imprimis continentur ii, qui sibi mortem consciscunt, ut in sacris literis Achitophel, Iudas qui se suspenderunt: in prophanis Lucretia, Cato, Traseas, qui sese ferro necaverunt, quod ab animi fortitudine proficisci vulgo vi-

deatur, at revera mollities est atque imbecillitas, ut Poeta ille melius quam sapienter plerique senserint.

Quod magni Traſea consummatiꝫ Catonis

Dogmata ſic ſequeris ſalvus ut eſſe velis.

Corpore nec nudo ſtriſtos incurris in enſes

Quod feciſſe velim te Deciane facis.

Nolo virum ſacili redimit qui ſanguine ſamam,

Hunc volo laudari qui ſine morte poteſt.

Atqui huiusmodi ſcelus occiſi circumſtantia gravius efficitur, ut propinqui quàm alieni. Itaque Caini fratricidium acerbè vindicatur, 4. Genetiſ 10. Quid feciſti (ait Iehova Caino) audio vocem ſanguinis fratris tui me inclamantis é terra, Nunc maledictus eſto á terra, quæ aperuit os ſuum, ut ſuſciperet ſanguinem fratris tui e manu tua. Quando coles terram, non dabit amplius fructum ſuum tibi, vagaberis & errabis in terra, tumque perterritus & deſperans Cainus ait Iehovæ: Major eſt improbitas mea quàm ut ſuſtineam: Ecce ejeciſti me hodie á facie terræ, & á facie tua abſcondar, vagaborque & errabo in terta, ut quicumque invenerit, occidat me. Tum Deus Cainum miſeratus ſeptupli pœna occidi vetuit. Atqui homicidiorum omnium parricidium longè eſt longeque graviffimum. Itaque 21. Deuteronom. 17. Qui percuſſerit patrem ſuum aut matrem ſuam, moriendo morietur, & tamen hîc nullum homicidium, ſed puſſatio tantum videtur ſignificari, ut parricidium in lege præteritum videatur. Idemque Athenienſium

theniensium legislatori quod Mosi in mentem venerit: Solon siquidem nullum parricidis supplicium constituit, tanquam legem de colendis parentibus tam naturalem judicaret, ut parricidium per naturam futurum non esset. At Romani sapientius facturi sibi visi sunt, si singulare supplicium adversus parricidas excogitarent, ut quos natura ipsa in officio retinere non posset, ii pœnæ magnitudine à maleficio summo vererentur. Itaque cum gallo gallinaceo, vipera simiaque vivos insui voluerunt in culeum, & in flumen dejecti: Vnde & Poeta ille de parricidio Neronis. In 8. Saty.

Cujus supplicio non debuit una parari

Simia, nec serpens unus, nec culeus unus.

Denique cui non horrorem attulerit apud Poëtastille:

Furiis agitated Orestes?

Quare parricidium ex omnibus homicidiis est immanissimum. Sed tamen homicidia ipsa homicidiis cumulata, sceleris magnitudinem exaggerant. Sichennes rapuerat Dinam, eamque sibi uxorem fecerat etiam ex circumcisionis cum Israelitis pacto: Tertio die Simeon & Levus contra pactum Sichemitas omnes ferro flammaque funditus everterunt, 34. Genes. At moriens eorum pater Israel tale facinus execratur, 49. Genes. Simeon & Levus fratres arma iniquitatis in habitationibus suis, in secretum eorum non eas ô anima mea, in cœtu eorum non unia-
tur gloria mea: quia in furore suo occiderunt

virū, & voluntate sua eradicaverunt murū. Male dictus furor eorū, quia pertinax, & ira eorū quia indurata est: Dividam eos in Iacobo, & dispergā eos in Israële. Tales humani generis homicidas profanę Historiæ prodiderunt Syllam, qui ultra belli ciuilis clades in pace feré 80. millia necavit. Vt Florus lib. 3. cap. 21. Item Cæsarem, qui licet clemens videri voluerit, attamen gloriatus est a se cæsa hominum millia centum nonaginta duo præter civium aliorum feré tantundem bellis civilibus occisorum, quod recenseri vetuit, ut Plin. lib. 7. cap. 2. Neque veró rectum est (ut alicubi Augustinus conqueritur) hominis vnus homicidium supplicio dignum videri, innumerabilium autem hominum homicidium velut heroica laude prædicari ac celebrari. Verum enim vero sacrę literę imprimis tyrannica parricidia Pharaonis & Herodis detestantur. Pharaō omnes Hebræorum mares cū nascerentur, jubet ab obstetricibus necari: quod cū non fieret, iussit in Nilum abjici. Herodes etiam 2. Matth. 6. biennium nondum ingressos omnes ferro jubet trucidari. Sed hos tyrannos divina vindicta graviter ulciscitur. Sellum & Herodem pedicularis morbus fœdē & turpiter extinxit. Pharaonem mare absorbuit, vereque omnino dixit ille:

*Ad generū Cereris sine cade & sanguine pauci
Descendunt reges & sicca morte tyranni.*

Itaque sexto mandato prohibetur homicidium hominis cuiuscunque. Et sic Christus ad Petrū,
cū

cum pontificis seruo auriculam amputasset. Convertite gladium tuum in locum suum: omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. Neque verò prohibetur homicidium tantum gladii, sed mentis, ut non modo ferro violenta nex nemini adferatur, sed ne cogitetur quidem: secus divinitatis imago (de qua dictum est) humanitatisque conjunctio violatur. Itaque odiū, vindicta, malevolentia, iracundia, contumelia, ceterique cordis æstus & furores eodem mandato coercentur. Nam 1. Ioannis 3. homicida pronuntiatur, qui fratrem in corde suo oderit. Et Christus Matthæi 5. cum Pharisaicum illud proposuisset, majus etiam comparavit. Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit consilio: ajebant Pharisei: imo verò, ait Christus: Qui ei dixerit fatue, reus erit gehennæ ignis. Contra itaque eodem mandato Christus cum proximo reconciliationem cuiusvis sacrificio præponit. Est autem in nonnullis natura quædam ferox & contentiosa, ut quod de Ismaele dictum est: Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum, 16. Genes. 11. Totum igitur hoc rixosum genus lege homicidii cujusdam tenetur: quia pietati erga fratrem & charitati contraria est. Sed tamen injuria imprimis Deo illa odiosa est, quæ fit impotentibus & imbecillis, ut peregrinis, viduis, pupillis, 22. Exod. 21. Et peregrino non inferes vim, nec opprimes eum, quia peregrini fuistis in Ægypto: nullam viduam aut pupillum affligetis: Si affligendo afflixeritis eum: quia

quia si clamando clamaverit ad me, audiendo audiam clamorem ejus, irasceturque furor meus, & occidam vos gladio, eruntque uxores vestrae viduae, & filii vestri pupilli. Huc etiam pertinet agrestis inhumanitas illa, quæ prohibetur. 19. Levit. 14. Coram cæco non pones offendiculum, quæ etiam maledicitur, 27. Deut. 18. Maledictus qui aberrare facit cæcum in via, & dicet universus populus, amen. Comitas autem contraria etiam Ethnicis probata & laudata est. Sic enim Tullius ex Ennio 1. off.

Ut homo qui erranti comiter monstrat viam.

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit

Ut nihilominus ipsi luceat cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Hac lege discordia damnatur, quæ ut est 12. Matth. Omne regnum, omnemque familiam affligit ac dissipat. Quapropter planum fit homicidii nomine, quamlibet violentiam damnari. Non inferes vim proximo tuo, 19. Levit. 13. Quin etiam mādato isto vel aves & arbores a vi & injuria defenduntur, ediciturque ne mater in nido ovis aut pullis incubans capiatur, sed libera dimittatur. 22. Deut. 6. Et in obsidione urbis jubet Deus parci fructiferis arboribus, quia fructus earum sit hominum cibus: Est enim vita hominis arbor agri, 20. Deut. 19. Huic generi affine illud est. Si in cisternam tuam bos vel asinus fratris tui inciderit, damnum præstato, 21. Exod. 33. Quæ quamvis ita sint, le

gis tamen hujus capite neque legitima bella, neque civiles magistratuum animadversiones tolluntur. Iusta enim bella vel Dei jussu à Iosua & Hebræorum rectoribus gesta sacris libris continentur. Quin militares & bellicæ leges quædam describuntur, ut oppugnanda urbe pax proclametur, deditisque parcatur tributo tantum imposito: At vi capta mares internecione servatis ceteris deleantur, In Chananeâ verò propter execrabilem idololatriam nulli neque sexui, neque ætati, neque ulli viventium generi parcatur, 20. Deuteronom. 10. Romana videlicet militia Hebræam sequuta præcepit

Parcere subjectis & debellare superbos.

Itaque (ait Paulus 13. ad Romanos) non sine causa magistratus gladium portat. Quare peccatur in hanc legem non solum injuste occidendo, sed etiam cum jus exigit, non occidendo. Saul peccavit non occidendo Amalechum, quæ occidendum dominus mandaverat, ut contra peccaverat Domini sacerdotes occidendo, 1. Samuel. 15. & 22. Sic Achabus peccavit vitam concedens Benadado regi Syriæ, 3. Reg. 20. & 21. ut peccavit occidendo Nabotho. Iudæi peccaverunt injuste Christum occidendo, sed peccaverunt etiam Barrabam latronem conservando. Fortitudo igitur animi corporisque in periculis legitima de causa vel subeundis vel repellendis divina lege sancitur. Sed ubi injusta injuriæ illatio improbatur, ibi quoque justa injuriæ defensio & propulsatio confirmatur. Attamen

charitas hic etiam iure quovis erit potior. Et sic
23. Exod. 5 & 23. Deut. 1. Si videris asinum amici
tui oppressum onere, num defines eum suble-
vare? Omnino auxiliaberis una cum eo. Item 19.
Levitic. 16. Non ulcisceris te, neque memine-
ris injuriæ a popularibus acceptæ, sed diliges pro-
ximum tuum sicut teipsum. Ego Iehova. Sic
Christus charitatem amplissimè concionatur,
Matth. 5, 38. Audivistis esse dictum (ait) oculum
pro oculo, dentem pro dente: ego verò dico vo-
bis ne malo vel injuriæ resistite: ac si quis te dex-
tera gena percusserit, præbe ipsi & alteram, &
contra te litigare tunicamque eripere cupienti,
chlamydem quoque concedito: quicumque te
duo millia passuum abducere voluerit, quatuor
cum deducito. Da petenti: neque periculum de-
vitato. Audivistis dictum fuisse: Diliges proxi-
mum tuum, & odio habebis inimicum tuum: Ego
verò dico vobis, diligite inimicos vestros, bene-
dicite iis, qui de vovent vos. benefacite iis qui o-
derunt vos, & precamini pro eis, qui vos infe-
stant, & persequuntur vos, ut sitis filii patris ve-
stri, qui est in cœlis: facit enim ut sol ipsius ex-
oriatur super bonos ac malos, & pluat super ju-
stos & injustos: Nam si dilexeritis eos qui dili-
gunt vos, quam mercedem habebitis? nonne &
publicani idem faciunt? Et si complexi fueritis
fratres vestros solùm, quid amplius facitis? non-
ne & publicani ita faciunt? Estote igitur vos per-
fecti, ut pater vester, qui est in cœlis, perfectus
est. Hæc igitur Christi oratio est & exhortatio

ad charitatem homicidio contrariam, ut nempe ad patientiam quam ad vindictam, ad beneficentiam quam ad parsimoniam promptiores simus: Charitas enim (quod ejus mandati proprium est) patiens est, comis est, non irritatur, omnia suffert, omnia sustinet, 1. Corinthior. 13. 5. 7. Periculum tamen ut fortiter ferendum cum necesse est, sic fugiendum ubi caveri potest. Christus capto Baptista secessit, 4. Matthæi 12. & suis præcepit tali tempore pulverem è pedibus excutiendum esse, 10. Matth. 4. Quinetiam Christus virga percutientem se redarguit, Ioann. 28. 22. Itaque affirmatio legis & jussio negationi & prohibitioni contraria fortitudinem, beneficentiam, comitatem unoque nomine charitatem præcipue complectitur.

Cap. 9. De lege 7. adversus adulterium.

NON *adulteraberis.* Jut sexto mandato cordis Nindomitæ commotiones frenantur, ita septimo flagitiosæ hepatis libidines temperantur, ut procul absit à corpore quævis intemperantia. Aben Esra hîc commune verbum facit, tâquam præciperetur: Non scortaberis. Adulterium tamen hîc propriè notatur & damnatur, cujus damnatio ex opposita legitimi conjugii sanctitate plenius intelligetur. Etenim cum Deus Adamum creasset: Non est bonum (ait) hominem solum esse, faciamus ei subsidium, quod sit corâ eo. Itaque prima Dei vox simulatque Adamum

Evamque creasset, connubialis benedictio fuit. Crescite (ait) multiplicamini & replete terram, 1. Gen. 28. & 9. Genes. 1. Item cum Adamus ex costa sua Evam creatam animadvertisset, tunc (ait) os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, proptereaque vocabitur virago, quia ex viro sumpta est ista. Idcirco (ait Ichova) derelinquet unusquisque patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, eruntque caro una, 2. Genes. 23. 44. Atque illa cōnubii benedictio Noeo & ejus filiis iteratur, 9. Genesis 1. Sic mulier viri subsidium est, viroque subjecta, 3. Genes. 16. Sic Abrahamus Saræ dominus appellatur, 18. Genes. 12. Ad connubialis verò societatis sanctimoniam Deo imprimis placuit piorum cum piis matrimonia fieri. Itaque (ut est 6. Gen. 1.) cum cœpissent homines multiplicari, viderunt filii Dei filias hominum, quod pulchræ essent, & acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerat. Hac re offensus Deus cum filii Dei, id est, pii ducerent filias hominum, id est, impias, cum aquarum diluvio genus hominum perdere statuit. 9. Esdræ talis abominatio vindicatur qua semen Israelis sanctum cum profano alienigenarum sanguine permistum esset, uxoresque ejusmodi cum liberis ejectæ. Itaque antiqui patres evolutate Dei non incerti prospiciunt. Abrahamus ne Isaacus Chananæam ducat, 24. Genesis 3. Iterumque Isaacus ne Iacobus Chananæam ducat, 43. Genes. 1. Et postea tandem lex facta etiam arctior, ut tribulium inter se cōnubia tantum

tum essent, nec transferretur hæreditas filiorum
Israelis de tribu in tribum, 36. Num. 6. 7. Itaque
connubium cum peregrina Sephora Mosi pe-
ne capitale fuit, cum ea filiolum circumcidi egré-
feret, 4. Exod. 25. 26. cum captiva tamen con-
nubium permittitur, sed si capillum raserit, un-
gues aluerit, vestem posuerit, parentes integrum
mensem luxerit, id est, ea fecerit quæ insano amo-
re captum averterent, 21. Deuter. 10. Permitti-
tur etiam cum serva, sed ut eam vendere non li-
ceat: At si utraque displiceat, libera dimittitur,
21. Exod. 7. Verum in eadem tribu non cujus-
vis sanguinis permistio lege Mosi concedeba-
tur, sed propinquitatis gradus tres erant vetiti,
ut 18. Levit. 6. & deinceps. Primo in directa li-
nea ut patri cum filia vel nepte, matri cum filio
vel nepote, & in reliquis gradibus similiter. Se-
cundo patruo cum fratris filia aut nepte: amitæ
cum fratris filio vel nepote, & sic deinceps. Ter-
tio fratri cum sorore, etiam si altero tantum pa-
rente propinqui sint. Prohibetur etiam sed mo-
re non lege vel divina vel Romana connubium
cum patruele vel amitina. Si frater absque filio
viduam reliquerit, proximus frater deducito,
susceptumque filium fratris nomine appellato.
Si viduam ducere noluerit coram senioribus, a
vidua discalceator, conspuitorque in faciem his-
diris. Sic fiet viro qui non ædificaverit domum
fratris sui, & vocabitur nomen ejus in Israele do-
mus discalceati 25. Deut. 5. Hæc lex Christo a
Saducæis, Matth. 21. 24. proponitur: a Chri-

stianis autem abrogata. A quibus præterea gradus affinitatis prohibentur primò cum vidua filii, vel nepotis, cumque viduo filia vel neptis, & sic deinceps: Secundò cum vxoris filia vel nepte cum mariti filio aut nepote, & sic deinceps. Tertiò cum vidua fraterni filii & nepotis, cum viduo sororina filia vel neptis. Quartò cum vidua fratris & cum viduo sororis. Cæremonia autem possessionum in eadem tribu perpetuarum sublata est, communio pietatis & sanguinis distinctio est retenta. Eunuchi etiam & spurii connubii jure excluduntur, illi propter impotentiam proli, hi propter natalium impuritatem, 23. Deuter. 1. 2. Sed spuriorum etiam conditio relicta. Sedenim Polygamia hinc agitur & videtur Moisaica lege permitti 21. Deuter. 15. de duarum uxorum filiis dilectæ alterius, alterius exosæ: sed præcipue in exemplis Abrahami & Iacobi, Davidis & Salomonis. Attamen dictum vult initio vir & uxor caro una erit, & vir adhærebit uxori suæ: exempla que illa permissa potius quam legitima videantur. Itaque Christus Matth. 19. 5. Et erunt duo in carnem unam. Et Paulus Timot. 3. 2. cum ait. Oportet Episcopum unius uxoris esse virum: perinde loquitur, ac si unius pro suæ ac propriæ dixisset, ut nempe polygamiam damnet. Sic enim ipsemet loquitur, 1. Corinth. 7. 1. 3. sed propter scortationem quisque uxorem suam habeat, & proprium quæque virum. Matrimonium igitur viri & uxoris unius honorabile in omnibus, thorussque immaculatus appellatur.

latur, Heb. 13. 4. Christus itaque quamvis nullo viri semine, sed spiritus sancti operatione conceptus, attamen per connubii speciem ex virgine nasci voluit, 1. Matth. 1. nuptiasque sua præsentia sanctificavit, primoque miraculo cohonestavit, conjugium sacram cum sua ecclesia conjunctionis tesseram effecit. Ephes. 5. Et Apostoli suas uxores habuerunt Act. 1. 14. Item 1. Corinth. 9. 5. An non habemus potestatem sororem, uxorem circumducendi, ut & reliqui Apostoli & fratres & Cephas? Quapropter cum jam tum Satanas scortationum latebras per cœlibatus speciem machinaretur, Nicenum concilium in Paphnutii sententiam statuit thorum conjugalem esse castitatem. Et canon 13. sextæ universalis synodi adversus Romanum Episcopum ita sanxit. Si quis præsumpserit contra Apostolicos canones aliquos presbyterorum & diaconorum privare contractu & communione legalis uxoris suæ, deponatur. Itaque superstitione non minus veræ pietatis quam humanitatis experte constat perpetuæ virginitatis vota in Christianam Ecclesiam inducta esse. Etenim 14. Rom. 23. quod sæpè jam citatum est. Omnino quod non est ex fide peccatum est: At de talibus perpetuæ virginitatis votis fides nulla, nulla in sacris literis est litera. Itaque Paulus 1. Timoth. 4. 1. Novissimis temporibus impios impostores futuros doctrina dæmoniorum imbutos vaticinatur, qui conjugium prohibeant: ut impia Paulo sit impostura, imò dæmoniorum

doctrina sacerdotibus & ministris ecclesiæ conjugium prohibere. Et quod Paulus cælibatum commendat 1. Corinth. 7. consilium suum ait esse, non præceptum Domini: & quidem consilium non accomodatum omnibus neque locis neque temporibus, sed laboriosis illis, imò ærumnosis & afflictis peregrinationibus, quando mulier viro gravis sarcina fuerit. Constat igitur connubium primum rerum omnium humanarum esse institutum & honoratum. Sed enim conjugali castitati scortatio quævis, sed imprimis adulterium opponitur. Scortatio cum serva desponsata alteri fustuario non morte plectitur, 19. Levit. 20. Lenocinium item prohibetur, ne prostituas filiam tuam ne contaminetur terra & impleatur scelere, 19. Levit. 29. Adulterium verò est cum thorus conjugalis violatur à marito vel uxore. Sic enim Paulus 1. Corinth. 7. 3. Vxori vir debitam benevolentiam reddat, similiter autem & uxor viro, uxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir, similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed uxor. Itaque marito tam est adulterium cum soluta, quam esset vxori cum soluto. Adulterii verò deprehensi pœna est, 20. Levit. 10. 22. Deuter. 22. ut adulter adulteraque moriantur, malumque ex Israele tollatur, & Davidis adulterium cum Bersabea gravissimis pœnis vindicatum est. Cui affine etiam illud est, 22. Deutero. 13. Si maritus vxorem quam pro virgine duxisset, non virginem fuisse

severè, accusasset, damnata lapidaretur: si esset per calumniam accusata, calumniator flagellaretur, centumque argenteos uxoris parentibus propter calumniam appenderet. In his etiam pœnis divortium Mosaica lege permittitur, 24. Deuteronom. 1. sed ita, ut si repudiata nupserit alteri viro, à quo deinde vel morte vel altero divortio soluta sit, iterum à prioris viro duci nequeat. At Christus divortium Hebræis propter cervicis duritiam permissum ait esse, nec alia quam adulterii causa permittit, 5. Matth. 31. 32. Item 19. Matth. 3. 7. 8. 9. Ac si qua repudiata ab alio ducatur, adulterium est 19. Matth. 9. Vxori autem tam licet adulterum virum, quam viro adulteram uxorem repudiare. Atque hac lege Iosephus Mariam cum eam gravidam ante quam convenissent, offendisset, dimittere cogitavit: sed de divino conceptu deinde admonitus destitit. Divortio zelotypia adulterii nempe suspicio finitima inquisitionem scrupulosæ cæremoniæ continebat in portione aquæ sanctæ, amaræ maledictæ, qua femur decideret, uterusque intumesceret adulteratæ: contra fœcunditas castitati accederet. Atqui cæremonia illa sublata est. Sedenim Romanis adulteratæ conjugis pœna videtur in potestate mariti fuisse: ideoque gravior interdum, quam lex ipsa permetteret. Sic enim Satyricus:

--- Exigit autem

Interdū ille dolor plusquā lex ulla dolori Iuven.

Concessit, necat hic ferro, secat ille cruentis

Verberibus, quosdam mæchos & mugilis intrat.

Verum enim vero ut homicidii specie totum cuiusvis injuriæ genus damnatum est: sic adulterii nomine universa cuiusvis scortationis & libidinis intemperantia damnatur. Etenim scortatio quævis etiam primis parentibus videtur gravi supplicio mulctata. Sic enim 38. Genes. 24. Thamara vidua cum gravidam esse sine conjugio constaret, exercetur. Educite eam (ait Iudas) & comburatur. Sic filia sacerdotis stupro polluta comburitur, 21. Levit. 9. Damnatur etiam cum uxore menses patiente coitus, 18. Levit. 19. Et mulieris quæ vel in iurgio pudenda viri arripuerit, manus amputatur, 25. Deut. 11. Item: Si virgo desponsata stupretur in urbe, neque clamet, cum stupratore moriatur: si stupretur in agro, stuprator solus moriatur: Si virgo non desponsata stupretur a soluto, stuprator ducet, neque repudiabit, patrique puellæ dabit quinquaginta argenteos, 22. Deuter. 23. Quinetiam ad vitandas scortationis occasiones cavetur, 22. Deut. 5. ne mulier ferat arma viri, neque induat vir vestem mulieris. Eademque de causa versicolores vestes, ut ex lana & lino prohibentur, 19. Levit. 19. & 22. Deut. 11. Item ne viro coma rotundetur, neve radatur barba. 19. Levit. 27. Sed hæc leviora, gravior est lascivia otiosorum sermonum, & magis hîc animadvertenda, & quorum ratio reddenda sit, 12. Matth. 36. Item

cum

cum pravis consuetudo. Nam ut illo Menandri versiculo per Apostolum 1. Corinth. 15. 33. sanctificatio (ut Tertullianus ait) expressum est.

Φθείρουσιν ἡθὴν καὶ τὸν ὁμιλίαν κακὰν

Corrumpunt mores bonos congressus mali.

Postremo, scortatio cujuscunque modi damnatur in lege, 23. Deut. 17. Non erit meretrix é filiabus Israelis, neque erit scortum masculum é filiis Israelis. Quinetiam pollutio nocturna damnatur 23. Deut. 10. Sed Paulus sequutus Mosis legem, easdem abominationes plenius persequitur. 1. Corinth. 6. 15. An ignoratis (ait) quód corpora vestra membra sint Christi? sublatis igitur Christi membris membra scorti efficiam? absit. An ignoratis quód qui copulatur scorto unū corpus est. Erunt enim (ait) duo in carnem unā. Qui veró copulatur domino unus spiritus est: fugite igitur scortationem: quodlibet aliud facinus, quod homo conceperit, extra corpus est, at qui scortatur in proprium corpus peccat. An ignoratis quod corpus vestrum templum (habitantis in vobis) sancti spiritus, quem habetis á Deo? & quód non estis vestri juris? Empti enim estis pretio: Glorificate veró Deum in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ Dei sunt. Item. 1. Thess. 4. 3. Nam hæc est voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis á scortatione, & sciat quisque vestrum suum vas possidere in sanctificatione & honore, non in communionem cupiditatis, quemadmodum & populi ignorantes Deum. Quamobrem scortatio cujusque modi sit

divina lege prohibetur. Sed tamen scortationis
 lutum ratione personarum etiam foedius atque
 impurius efficitur. Incestus nefarius est cum iis
 cum quibus legitimum matrimonium contra-
 hi non potest. Absalonis flagitium jam dictum
 est: Rubeni propter stupratam Bitham nover-
 cam paterna maledictio est, 49. Gen. 3. qua filiū
 sic execratur pater, Rubenus primogenitus me-
 us, tu fortitudo mea & principium roboris mei,
 excellentia dignitatis & excellentia roboris, le-
 vitas fuit tibi instar aquæ. Nō excelles, quia ascē-
 disti cubile patristui, ex quo polluisti stratum
 meum. Hic pater Israel supplicium huius ince-
 stus permagnum declarat, quod Rubenus pro-
 pterea jure & sacerdotii & regni, & primogeni-
 turæ exciderit. Nam sacerdotium ad Levum, re-
 gnum ad Iudam, primogenitura ad Iosephum
 translata est. Sed libidines cum masculis & be-
 stiis (de quibus 18. Levit. 22. 23. Item 27, Deut.
 25.) maxime contra naturam sunt: Itaque & se-
 veris pœnis vindicata. Magis etiam nefaria fuit
 amentia Sodomorum, quos (cū angelos Dei
 ab hospite Lotho ad stuprum flagitarent, Lo-
 thūque filias virgines ad tantam rabiem compe-
 scendam frustra ipsis offerret) Iehova primum
 cecitate repressit, deinde Sodomam ipsam & Go-
 morrham pluvia sulphuris & ignis cum suis civi-
 bus funditus evertit. Quid plura? abominabiles
 earum libidinum flammæ in gigantibus & ho-
 minum monstris aquarum inundatione Deus
 semel extinxit. Verum enim vero scortatio lege
 prohi-

prohibetur, prohibentur igitur gula & ebrietas
scortationis parentes: scitéque à Comico dictū

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Hebræi memores ollarum Ægyptiarum non cō
tenti cœlesti manna carnes importuné efflagita
runt, cūque se coturnicum ingluvie intempe
ranti⁹ ingurgitassent, carnésque essent inter den
tes eorum nondum concisæ, & confectæ, tum
furor Iehovæ exarsit in populum, percussitque
Iehova populum plaga gravissima, & vocat⁹ est
locus, sepulchra cupiditatis, quia ibi sepelierunt
populum, qui concupierat, 11. Num. 4. 31. &
deinceps. Hæc intemperantis gulæ vindicta fu
it: Ebrietatis veró pœna non minus testata est.
Noëus primus vineam plantavit, inebriatus fru
ctu plantationis suæ, pudendisque nudatus, lu
dibrio liberis fuit: indeque indignatio & diræ in
Chanum primogenitum, & totam ejus Chana
neam posteritatem, 9. Genesis 21. Lothi filiæ pa
trem inebriarunt, & inebriatum veluti constu
prarunt, ut patris incesto concubitu filiæ gravi
darentur. Atque ebrietatis fere comes est salta
tio, qualis illa fuit 14. Matth. 6. quæ iudicio He
rodis caput Baptistæ meruit. Saltationis igitur
intemperantia quælibet é medio tollenda, ta
met si laboriosa corporis & honesta exercitatio
reprehendenda nequaquam est, quin otium in
ers & ignavum tanquam libidinis fomētum po
tius accusandum, recteque dictum

Otia si tollas periere cupidinis arcus,

Contemptæq; jacent & sine luce faces.

Maria Moſis ſoror, unaque hebreæ virgines ſaltarunt, Saltavit & David ante arcam, talique exēplo modestis & ſanctis carminibus adhibitis, ſaltatio inter virgines ſemotis maribus recreationi juventutis permitti poſſit. Quare ſeptimo mandato cū infamis intemperantia culpatur, honeſta conjugii temperantia commendatur, & é negatione profuſæ libidinis moderata ſocialis thori conjunctio affirmatur. Ne ſcortator ſed unius conjugis, (ſi conjugio aptus es) conjux eſto.

*Cap. 10. De Lege 8. adverſus
furtum.*

NON *furaberis.*] Sexta & ſeptima lege fortitudinis & temperantiæ officia comprehenſa ſunt, leges duæ ſequentes proximæ ad juſtitiā præcipuè referuntur, ut ſuum cuique tribuas, nec alteri quicquam detrahas. Octavo igitur mandato furtum prohibetur. Non furabimini 19. Levit. 11. Sed furti non una ſpecies eſt. Fur bovis, aſini, ovis deprehenſus in furto duo viva reddito: ſi jugulaverit aut vendiderit quintuplū bovis, quadruplum ovis pendito, 22. Exodi 1. 4. Effoſſor nocturnus necator impunè, diurnus ſolvito furtum, aut venditor ſi ſolvendo non fuerit 22. Exod. 2. 3. Quod Romanæ duodecim tabulæ ferè ſunt imitate, quæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum ſi ſe telo defenderet, impune necari voluerunt. Hæc proprie furta dicuntur.

cuntur. Si quadrupes pauperiem fecerit, dominus infecti damni reus esto. 22. Exod. 5. Commodatum si absente domino confractum aut mortuum fuerit, restituito, 22. Exod. 14. Depositum non negabitis 19. Levit. 11. Si quis depositum apud alterum furatus sit, restituito. Si fur deprehendi non potuerit, depositi custos, qui fuerit in culpa duplum restituito 22. Exod. 7. Si depositum confractum aut mortuum nulla custodis culpa fuerit, custos indemnis esto. 22. Exod. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. Sacrilegium detestabile Deo furtum est. Achamus Iosue 7. cap. ex anathemate Iericuntis pallium Babylonicum, & ducentos seculos argenteos, virgamque auream quinquaginta seclorum contra mandatum Iehovæ furatus est: unde & Israelitæ ab hostibus profligati consulto Iehova & quæstione habita sacrilegus deprehensus lapidatur. Atque hac lege teneri sibi videbantur Pharisei, si nummos a Iuda redditos, in corbonam misissent, quia pretium sanguinis esset. Ideoque de consilii sententia sepulchretum peregrinis ea pecunia emerunt. 17. Matth. 7. Fœnus rapinæ species est, ideoque prohibitum. Si pignori vestimentum proximi acceperis, ante solis occasum restituito. 22. Exo. 26. non fœneraberis fratri fœnus pecuniæ, fœnus cibi, fœnus cuiuscunque rei, quæ fœnori datur solet. Extraneo fœneraberis 23. Deutero. 19. At inter Christianos non est extraneus sed popularis, civis, frater tibi quivis est. Furtum est invisum cum mercenario sua merces detrahi-

tur. Non morabitur opus mercenarii apud te usque mane 19. Levitic. 13. Item 24. Deuteronom. 14. Non vim afferes mercenario pauperi & egeno, tam de fratribus tuis quam de peregrinis tuis, qui sunt in terra tua intra portas tuas, in die suo dabis mercedem ejus, neque occumbet super eam sol, quoniam pauper est, & cum ea sustentat animam suam, ne clamet contra te ad Iehovam, & sit in te peccatum. Item 25. Deuteronomii 4. Non obturabis os bovis trituran-
tis. Sic Iacobus expostulat cum Labano. 31. Genes. 41. Iam mihi sunt viginti anni in domo tua, servivi tibi quatuordecim annos pro duabus filiabus tuis, & sex annos pro pecudibus tuis: Mutasti autem mercedem meam decies: nisi Deus patris mei, Deus Abrahami & pavor Isaaci affuisset mihi, certè nunc vacuum dimisisses me, sed afflictionem meam & laborem manuum mearum vidit Deus, & increpavit te nocte præterita. Hec igitur de mercedis furto querimonia est Iacobi: furtum verò manifestius est injustæ dimensionis, injusti ponderis, injustæque mensuræ, ideoque damnatum. Non facies iniquitatem in decem-peda, in pondere, in mensura, sed singula hæc justa sunt 19. Levitic. 35. 36. Item non erit tibi in loculo tuo pondus & pondus majus & minus. Non erit tibi in domo tua modius & modius major & minor. Pondus perfectum & justum erit tibi: modius perfectus & justus erit tibi, ut prolongent dies tuos super terram, quam Iehova Deus tuus dat tibi: quia abominatio Iehovæ
hová

hoyæ Dei tui est, quicunque facit hæc, 25. Deuteronomii 13. 14. Ad decempedæ iniquitatem refertur translatio terminorum, 19. Deuteronomii. 14. Non transferes terminum proximi tui, quem terminaverunt priores in hæreditate tua. Item 27. Deuteronom. 17. Maledictus qui transfert terminum proximi sui, & dicet universus populus, Amen. Sed hæc furtorum genera vulgaria illa quidem, at non sola sunt: furtum enim est, quidquid dolis & fraudibus & perversis callidorum hominum artibus, atque ingeniis alteri detrahitur. Eripuisti captiosa suasionem? furtum est. Pluris vendidisti, quam justum pretium pateretur? furtum est. Quando vendes quippiam civi tuo, vel emes ab eo, ne opprimas singuli fratrem suum. 25. Lev. 14. Testamentum falsis tabulis subjecisti, ideoque legitimos hæredes defraudasti? furtum est: Commodato vel pignore abuteris? furtum est: Alea collusoristi nummos avertisti? furtum est, vel humanis legibus damnatum. Si famam alienam tibi vindicas? furtum est: si furtum fure mulctato tibi reservas, ut improbi iudices ac principes, ut seductores conscientiarum plerique sacerdotes pro suis laboribus retinent furibus antea remissionem peccatorum polliciti: si bona pauperum subventioni legata in privatos usus transfers, nō jam fur es furca dignus, sed prædo rotam meritis. Peculatus etiā atrocior est, eū magistratus civitatem aut provinciam iniquis exactionibus vexarit, ideoque pœnis gravioribus coercetur.

Sedenim furta, peculatus, latrocinia vocantur, cum leges humanæ coercere possunt, quidquid supra est, heroica virtus vulgo judicatur: Id nimirum deprehensus in Myoparone respondit prædo ille Macedoni Alexandro: **Pyrata** nominor ait, qui unico navigio piraticam facio, tu qui ingenti classe maria infestas, **rex** appellaris. At cumulus scelerum scelera nequaquam apud Deum nobilitat, nec quæ jura gentium sanciuntur in tabulis populi Romani, jura etiam sunt in tabulis æterni Dei. Sed atrocitas furti tyrannica erga oppressos & subjectos est indignior: qualis est Pharaonis barbaries **Hebræos** iniquissimis quotidianorum operum exactiõibus opprimentis. Furtum verò Spartiatis suis Lacedæmon alioqui severissima græcarum civitatum, tamen occultum permittebat: & **Hebræi** per speciem commodati **Ægyptios** auro, argento, veste spoliarunt. At Deus ne boni quidem cujusquam causa malum ullum permittit, & Deus cum donabat **Hebræis** **Ægyptiorum** bona, sua bona donabat, quæ commodaverat **Ægyptiis**, vel reposcebat, quæ **Hebræis** **Ægyptii** deberent. Quamobrem lege octava quodlibet furtum condemnatur: nec ideo tamen œconomia & honesta vel mercatura, vel etiam alia quævis rei familiaris vel conservandæ vel amplificandæ ratio condemnatur. Sedenim charitas & pietas hominum inter se multo magis hac lege commendatur, quam furtum ullum prohibetur. In vindemia proximi tui, comes-

des

des uvas pro desiderio tuo ad saturitatem tuam,
at in vase tuo non efferes. In messe proximi tui
decerpes spicas manu tua, at segerem non seca-
bis, ut efferas, 23. Deuteron. 24. 29. Hac licen-
tia discipuli Christi 12. Matth. 1. vellunt spicas
& edunt. Major etiam charitas illa est 19. Levit.
9. 10. item 23. Levit. 22. Cum messueritis mes-
sem regionis vestrae, non finies metere angulum
agri tui, nec remanentes spicas colliges, & vine-
am tuam non racemabis, neque grana vineae
tuae colliges pauperi & peregrino relinques ea.
Item 24. Deuteronom. 19. 20. 21. 22. Cum
messueris messem in agro tuo, & oblitus fueris
manipulum aliquem in agro, non reverteris ad
recipiendum illum: peregrino, pupillo & viduae
erit: ut benedicat tibi Iehova Deus tuus in om-
ni opere manuum tuarum. Cum excusseris oli-
vas tuas, non scrutaberis ramos, quos relinqui-
ris post te, peregrino & pupillo & viduae erit.
Cum vindemiaveris vineam tuam, non colli-
ges racemos post te, peregrino, pupillo & vi-
duae erit. Et memento quod servus fueris in ter-
ra Aegypti: idcirco praecipio tibi, ut facias hanc
rem. Si videris cuiusquam vel bovem, vel a-
gnum, vel asinum, vel vestem, vel quamcunque
rem aliam amissam, non abscondes, neque re-
tinebis tibi, sed conservabis, donec requirantur,
& restitues. 22. Deuteronom. 1. & deinceps:
Cum autem attenuatus fuerit frater tuus, & nu-
taverit manus ejus apud te, apprehendes illum,
sicut peregrinus & advena vivet tecum: nec ac-

cipies usuram ab eo, nec amplius quàm dederis, sed timebis tibi á Deo tuo, vivetque frater apud te. Septimo quoque anno omne æs alienum populari tuo remittes perficiésque, ne quisquam sit in tua civitate mendicus: Septimo autem anno servos servásque libertati restitues, & quidem largitatis tuæ fructibus oneratos restitues, decimo quinto Deuteronomii primo, & deinceps. Iubet igitur Deus, benefacere non solum nostris civibus & ejusdem religionis municipibus sed peregrinis & advenis omninoque omnibus hominibus. Sed in novo testamento charitas ista vehementius etiam commendatur, & imprimis omnis ostentatio ab ea removetur, sexto capite Matthæi versu primo. Ac ne qua charitatis exercendæ officia decessent, pauperes perpetuo sumus habituri, vigesimo sexto Matthæi decimo. Atque hîc Christus Matthæi vigesimo quinto trigesimo quarto, & deinceps, præcipuas constituit causas vitæ & beatæ in cælo, & miseræ apud inferos. Cum autem venerit (ait) filius hominis in gloria sua, & omnes sancti angelicum eo, tum sedebit super thronum gloriæ suæ, & cogentur coram ipso omnes populi, & separabit ipsos, inter se, quemadmodum pastor separat oves ab hœdis, & statuet quidem oves ad dexteram suam: hœdos autem ad sinistram. Tunc dicit rex ad dexteram positis: venite benedicti patris mei, possidete præparatum vobis regnum á creatione mundi: Esurivi enim, & dedistis mihi
hici-

hi cibum, sitivi & dedistis mihi potum, hospes fui & collegistis me, nudus fui, & vestivistis me, ægrotavi, & invisistis me, in carcere fui, & venistis ad me: Tunc ipsi respondebunt justi: Domine quando te vidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem & potum dedimus? quando autem te vidimus hospitem, & collegimus? aut nudum & vestivimus? quando autem te vidimus ægrotum aut in carcere & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quod fecistis uni horum fratrum meorum minimorum, mihi fecistis. Tunc dicet etiam ad sinistram positus: Abite á me maledicti in ignem æternum præparatum diabolo & angelis ipsius: Esurivi enim & non dedistis mihi cibum, sitivi & non dedistis mihi potum, hospes fui, & non collegistis me, nudus fui, & non vestivistis me, ægrotus & in carcere fui, & non invisistis me: Tum & respondebunt illi: Domine quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non adfuimus tibi? Tunc respondebunt eis: Amen dico vobis, quod non fecistis uni istorum minimorum, nec mihi fecistis: Et abibunt hi in supplicium æternum, justi veró in vitam æternam. Quapropter charitas furto opposita sic ab optimo præcone prædicatur: Affirmatioque legis é negatione fuerit, Bonis tuis tibi que legitima vel successione relictis vel acquisitione partis non solúm contentus esto,

sed multo magis his ipsis fratri tuo liberaliter ac benigné facito.

Cap. 11. *De Lege 9. adversus mendacium.*

NON testificaberis, adversus proximum tuum, testimonium mendacii.] Superiore proxima lege furandi iniquitas damnata est: hîc damnatur iniquitas falsi adversus civem tuum testimonii. Antea verò impia & irreligiosa vanitas juramenti per Dei nomen accusata est, etiamsi nemo offenderetur: hîc autem contra civem tuum perjurio etiamsi nomen Dei nullum sit interpositum, interdicitur. Itaque illic pietati erga Deum, hîc charitati erga proximum prospicitur & cavetur. Proximi vero nomen in sacris literis ex Hebræo (Reuge) pro socio vel amico vel fratre dicitur: quibus tamen verbis Latine vis Hebræa nequaquam redditur, qua non aliud significatur, quam Latinis Alter, tanquam sic sanciretur: Adversus alterum non testificaberis testimonium mendacii: Verbum tamen proximi Christianis Græcis (ut apparet é novo testamento) sic usurpatum est: Itaque teneatur, sed suo sensu. Mendacium igitur falsi testis lege prohibetur. Non assumes rumorem falsum mendacii, nec pones manum tuam cum impio, ut sis testis mendax. 23. Exodi 1. 2. Non mentiemini quisque in proximum suum. 19. Levitic. 11. Qui sciens & prudens tolerat

tolerat alterius perjurium, pœnam ipsius luito.
5. Levitic. 1. Atqui testi magna in reos peccandi licentia est. In ore duorum vel trium interficietur qui moriturus est, non autem interficietur in ore unius, 35. Numerorum 30. 17. Deuteronomii 6. Item 19. Deuteronomii 15. Item manus testium erit primum in illum ad eum interficiendum, & manus universi populi postea, & ita auferes malum é medio tui 17. Deuteronomii 7. Quare cùm testis sit idem & primus iudex & primus carnifex, falsum testimonium imprimis cavendum est. Itaque pœna talionis falso testi sic instituitur 19. Deuteronomii 16. 17. 18. 19. 20. Cùm steterit testis mendax contra aliquem, ut testificetur contra eum verbum perversum, tunc stabunt duo illi homines, quibus est lis, coram Iehova, id est, coram sacerdotibus & iudicibus, qui fuerint in diebus illis: Et inquirent iudices diligenter: & si testis ille est testis mendax, mendacium testificatus est contra fratrem suum: Facietis ei quemadmodum cogitavit facere fratri suo: & ita auferes malum é medio tui. Et qui remanserint audient & timebunt, nec perseverabunt facere ultra malum simile huic in medio tui. Neque parcat oculus tuus: animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede. Talis pœna talionis fuit Susannæ falsis testibus. Ut enim Susannæ lapidationem suo perjurio quæsierant, sic etiam à Daniele (quisquis Daniel ille fuerit) convicti, perpeffi sunt.

Quapropter testimonii & veri potestas, & falsi pœna est ejusmodi. Sed inter generis hujus fraudes maximé capitalis est injustitia non falsi testis, sed judicis & magistratus reipub. ac legibus perjuri, cûm per speciem justitiæ injustitia exercetur. Item 23. Exod. 6. Non pervertes iudicium pauperis tui in lite ejus: à sermone falso recedes, neque innocentem & justum occides, quia non justificabo impium. Item 16. Deuteronomii 18. Iudices & præsides pones tibi intra omnes portas tuas, quas Iehova Deus tuus dat tibi in tribubus tuis, qui judicabunt populum iudicio justitiæ. Item, Iudiciû unum erit vobis, sicut peregrinus, sic & indigena erit: quia ego Iehova Deus vester 24. Levitic. 22. Denique omnino de iudice non audiatur illud.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas.

Maximé veró in hoc injustitiæ genere damnatur imprimis facta peregrinis, pupillis, viduis injuria 24. Deut. 17. 18, Non pervertes iudicium peregrini, pupilli, sed recordabere quód fueris servus in Ægypto, & redemerit te Iehova Deus tuus inde. Item 27. Deuter. 19. Maledictus, qui pervertit iudicium peregrini, pupilli, viduæ. Legalem veró civilemque sapientiam duobus Hebræis insignem lex attribuit Iosepho & Mosi. Iosephus apud Ægyptios sapientissimus hominum habitus est, ideoque regiis honoribus affectus, regni gubernationi præpositus est, 41. Genes. 38. Moses erat vir imprimis magnus & illustris in oculis aulicorum Pharaonis & in oculis po-
puli

puli non solum Ægyptii, sed Hebræi. Itaque cum per desertum sexcenta Hebræorum milia præter imbellem mulierum impuberemque turbam ductaret, tanta reverentia cultus est ab Hebræis, ut ad tabernaculum accedenti assurgeret universus populus, in eumque totis oculis conversus ac defixus esset 11. Exod. 3. Item 33. Exod. 8. Sed maximè omnium corruptela munerum tanquam pestis maxima fugiatur. Non inclinabis iudicium, non agnosces personam, neque capies munus, quia munus excæcat oculos sapientum, & destruit verba justorum. Hinc paganorum figmentis justitia fingitur oculis velata, & tanquam libripens: unde Satyricus ille.

Scis etenim justum gemina suspendere lance

Ancipitis libra, rectè discernis ubi inter (Per. sa. 4

Curva subit, vel cum fallit pede regula varo

Et potis es vitio nigrum præfigere theta.

Vox igitur illa Samuelis sit in conscientia & ore iudicis ante populum de se ipso inquirentis, 1. Sam. 12. 3. 4. Ego, testificamini contra me coram Iehova & coram uncto ejus, an bovem cujusquam tulerim, & asinum cuiusquam acceperim, & cui vim intulerim, & quem contriverim, & de manu cuius tulerim pretium, & occul taverim oculos meos ab eo: & restituam vobis: Responderunt, non vim intulisti nobis, nec attrivisti nos, neque tulisti de manu cuiusquam quidpiam. Quamobrem nona lege requiritur in teste accurata veritas, & in Iudice incorrupta

justitia, quod utrumque naturali quadam & veritatis & æquitatis luce sic hominum mentibus expositum est, ut poëtæ gentium nempe doctores illud ipsum veluti concionentur.

Esto bonus miles, tutor bonus, arbiter idem

Integer, ambigua si quādo citabere testis (Ju. sa. 8.

Incerta q̄ rei, Phalaris licet imperet, ut sis

Falsus, & admoto dictet perjuriam tauro:

Summum credo nefas animam præferre pudori,

Et propter vitam vivendi perdere causas.

Atqui pœna quædam judicialis fuit Hebræis Romani fustuarii similis, qua reus coram judice quadragenis plagis cædebatur, nec amplius, ne frater coram judice veluti contempta bestia moretetur. 25. Deuter. 1. 2. 3. Quomodo & Paulus 2. Corinth. 11. 24. plagis quinquies unde quadragenis se cæsum commemorat. Suspensi autem cadaver lex sepeliri jubet, 21. Deut. 22. 23. quod tamen a plerisque Christianis hoc tempore non observatur, atque imprimis a nostris Francis. Atque ut antea homicidii & adulterii nominibus intellecta est quævis violentia, quævis scortatio, ita modò falsi testimonii nomine intelligitur mendacium quodlibet. Sara negavit se risisse de promisso Isaaco, mendacii coarguitur à Deo 18. Geneseos 12. Michol Davidis uxor mentiendo liberavit maritum suum: falsum testimoniū fuit. Atque hæc peccati species ad mentem potius cuiuspiam fortasse, quam ad mores spectare videatur: ut peccatum sit logicum, & tanquam scholasticus elenchus: At revera ad partē justitiæ

de di-

de dictis attinet, cum mendacio nostro cuiuspiam detrahitur: Et hic elenchus in moribus adeoque in hominum naturam penitus insitus, atque ingeneratus est. Scriptura non dicit, Omnis homo atheus vel idololatra, vel in Dei nomen blasphemus, vel Sabbathi violator, vel contemptor parentum, vel homicida, vel adulter, vel fur, vel appetens alieni, sed aperte dicit Psal. 116. 11. Omnis homo mendax, & mendacium homini prima à serpente ad omnem nequitiam fenestra fuit. Atque hæc nimirum naturalis est hominum servitus, quam philosophis modo quodam perceptam diximus. Itaque cum primus homo verax logicus à Deo factus esset, peccato suo in mendacem sophistam degeneravit, & pro logica sophisticam posteritati hæreditariam reliquit. Quare ut tam pestifer elenchus coerceretur, lege hac valde opus fuit, præsertim cum sophistica ad seminis perniciem tenderet. Atqui interdum circumstantiis mendacium videtur relaxari, ut non improbetur. Plato putat licere principibus civitatis mentiri ad civium salutem: item medicis ad ægrotantium valetudinem: & sic ajunt Oratori mendacium esse concessum. Saphoræ & Phuæ obstetricibus Hebræorum imperaverat Pharaon, ut nascentem marem quemlibet Hebræum necarent: at timuerunt Deum, nec tyranno paruerunt: Itaque interrogatæ, cur non paruissent, responderunt Hebræas mulieres Ægyptiis esse robustiores & antequam parere quam obstetrix adveniret. Benefecit ergo Deus obstetri-

cibus, & fecit eis domos, easque locupletavit, 1. Exod. 15. & deinceps. Atque hinc obstetricum mendacium tam officiosum videatur a Deo probari: at fides & pietas probata est, non mendacium. Nec Deus mendacio latebram ullam relinquit, mendacium omnino prohibet. Et quidem orationis genus consideratis principibus vel medicis deesse non potest, ut vel civibus vel ægrotis spes eadem sine mendacio proponatur. Neque verum est oratorem mentiendi artificem esse, cum eloquentia tanquam prophetia in sacris literis honoretur, & Mosi (quia natura indifertus & balbus esset) dicitur, Aharon frater tuus erit propheta tuus, 7. Exod. 1. id est interpretes & orator qui Pharaoni exponat, quæcunque Deus imperaverit. Et periculosa questio prudenter evitari potest, ut ei nihil nominatim respondeas, sed aliud opponas ad idem dissolvendum, ut 21. Matth. 23. cum Christus interrogatur qua autoritate faciat ea, quæ facit, obiicit baptismum Ioannis: & adversariis os occludit. Denique mendacium etiam gentibus tam odiosum fuit, ut orator disputet mendacem nihil a perjuro differre. Qui mentiri solet (ait pro Comædo) pejerare consuevit, quem ego ut mentiatur inducere possum, ut pejeret exorare facile potero: Nam qui semel a veritate deflexit, hic non maiore religione ad perjurium quam ad mendacium perducitur consuevit. Hæc orator: cui Menandri sententia illa imprimis congruit.

αὐτὸ κράτιστον ὅτι πάλιν ἡ λέγειν.

Semper optimum est vera dicere.

Vnde constat humanis divinisque sententiis cuiusvis mendacii injustitiam condemnari. Et certe charitas non invidet, non quærit quæ sua sunt, non delectatur injustitia, sed benevolentia, liberalitate, iustitia, 1. Corinth. 13. 4. 6. Quæ virtutes omnes uni mendacio propriè opponuntur. Quamobrem summa legis est. In omnibus dictis ne mendax, sed verax esto.

Cap. 12. De lege 10. adversus cupiditatem.

NON concupisces domum proximi tui: non concupisces uxorem proximi tui, aut servum ejus, aut ancillam ejus, aut bovem ejus, aut asinum ejus, aut ullam rem, quæ sit proximi tui.] Septimo octavoque mandato, flagitiosa avaraque facta accusata sunt: decimo tandem flagitiosæ & avaræ cupiditates accusantur. Et causâ videtur Augustino fuisse, ut duo mandata ex uno decimo faceret. Atque ejusdem opinionis error etiam inter Hebræos versatus est, qui præceptum hoc bifariam diviserant: ut nonum esset: Non concupisces domum, &c. Decimum autem, Non concupisces uxorem, &c. Aben Esra hunc popularium suorum errorem refellit. Augustinus autem seipsum (ut prædictum est) etiam retractavit. Neque omnino mandata hæc duo distingui possunt. Nec enim hæc cupiditas furti à scortationis libidine distinguitur, ut in illa duo mandata di-

stinctio requireret. Nam scortationis libido de aliena uxore, inter avaritiæ subjectas partes includitur, ut manifesté appareat non genera vitiorum divisa esse, sed subjecta cupiditatum exempla fuisse confusa. Sed cupiditatis peccatum de principio describatur. Objecta scorti aut furti specie primó movetur animus & titillatur, cogitatio quædam & apprehensio est: tum assentitur & concupiscit, illud cupiditatis peccatum modó prohibetur, hæque primæ voluptatum & rapinarum illecebræ damnantur, quod quidem peccatum humano sensui nullum peccatum videatur: ut etiam Paulus Rom. 7.7. dicat. Cupiditatem ignorarem, nisi lex dixisset, Non concupisces. Quod igitur cupiditas ista peccatum sit, hinc patet. Homo enim (quod tam sæpe repeto) creatus est ad imaginem Dei, à qua per peccatum prolapsus jubetur eam recuperare. 3. Coloss. Induistis novum hominem qui revocatur ad agnitionem juxta imaginem ejus, qui condidit illum. Aberrare igitur ab hac imagine peccare est, si recté accipimus ἀμαρτίαν ἀπὸ τοῦ ἀμαρτάνειν: & Tertullianus ait ad imaginem Dei esse illos, qui habent eosdē sensus & motus, quos habet dominus: & philosophis quibusdam peccare, est perfectæ naturæ non congruenter & cōvenienter vivere. Itaque quoties ab illa perfectæ natura disceditur, disceditur ab imagine Dei: ideoque peccatur. Quare sic habeatur quid sit cupiditas, & quamobrem cupiditas sit peccatum. Iam partes legis singulas expendamus.

Non concupisces domum proximi tui.] Domus nomine quævis hæreditas significatur. Rex Achabus concupivit Naboti vineam regali palatio propinquam aut melioris vineæ permutatione, aut pretio ampliore redempturus. Nabotus negavit se majorum suorum hæreditatem alienaturum: unde Rex iratus intemperantis cupiditatis flammam Naboti scelerata oppressione exprompsit. Hic nō solum cupiditas, sed facinus fuit. Atque hæc flamma mortalium animos vehementer exurit, imprimisque excellentium. Hic enim ardor Alexandrum, Cæsarem, & maximum quemque inter homines belli ducem exussit, ut finitima regna concupisceret, & vix tandem terrarum imperio contentus esset,

--- *Unus Pelæo juveni non sufficit orbis*, ait ille,

Non concupisces uxorem proximi tui.] Sara Abrahami fuit eleganti ac venusta forma: itaque concupiscitur a Pharaone & rapitur: At regis cupiditatem gravibus plagis Deus ultus est, 12. Genesios 11. & deinceps. Sara iterum concupiscitur ab Abimelecho, sed iterum regis cupiditas a Deo vindicatur, 20. Genesios 2. & deinceps. Iosephus adolescens formosus fuit, ideoque concupiscitur ab hera, muliebrique libidini cum resisteret, impotentis fœminæ calumniis in vincula conjectus est: At Deus idem qui castitatem Saræ vindicaverat, Iosephi continentiam vindicavit: Sedenim hanc decimæ legis partem de cupiditate adulterii Christus Matthæi 5. 27. cum lege octava de adulterio ipso comparat, ut dua-

rum legum affinitas animadvertatur, latiùsque interpretatur, omnesque mali hujus occasiones effugiendas precipit. Audistis (ait) quòd antiquis dictum sit, Non adulteraberis: at ego dico vobis, quicumque mulierem aspexerit, ut eam concupiscat, jam animo ipsam adulteratus est. Quod si oculus dexter offensionis tibi causa sit, erue atque abjice ab te: expedit enim tibi ut unum ex tuis membris pereat, neque totum corpus tuum in gehennam conjiciatur. Et si manus dextera offensionis tibi causa est, amputa illam, & ab te abjice. Expedit enim tibi, ut unum é tuis membris pereat, ne totum corpus tuum in gehennam conjiciatur. Bersabeam in balneis nudam David aspexit, protinusque exarsit adulterium. Candaules ostentavit suam reginam nudo corpore Gygi pastori, utrumque ad stuprum invitavit. Hos igitur oculos, has dexteras Christus avellit, casteque aliquando Alexander Persicas puellas in conspectum venire vetuit, quòd eas oculorum dolores esse diceret. Notum nempe carmen illud est.

Ut vidi ut perii ut me malus abstulit error.

Quare si forma quædam speciosior sua venustate ardorem libidinis in animo tuo accenderit, cupiditas flagitiosa est, etiam si libido nulla effusa sit. Recteque Pericles cum haberet collegam in prætura Sophoclem Poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles: O puerum pulchrum Pericle: at enim prætorem
Sopho-

Sophocle decet nō solū manus, sed etiā oculos abstinentes habere. Itaque videmus libidinis nō actiones solū sed cogitationes Ethnicis improbari. Et rectē, Etenim si videris (ut hīc ait Aben Elra) matrē aut sororem quāvis excellenti specie atque venustate, non concupisces tamen animo: quia nefas id esse tibi persuasum est. Ita cum divina lege cupiditatem alienæ uxoris prohibitā tibi persuaseris, paribus frenis affectum cohibebis.

Aut servum ejus, &c.] Reliquis partibus legis avaris cupiditatibus subjecta genera enumerantur. Servorum apud Hebræos conditio non una fuit. Ethnici perpetuam servitutem serviebant. Hebræi autem sex annos tantum: ut interea etiam humaniter tractarentur, & potestas esset per se vel propinquos redimendi sui, septimo anno liberabantur, ut jam patuit: sed munerati pecore, frumento, vino. Si servus à domino discedere nollet, perforabatur auris, perpetuoque serviebat, 21. Exodi 1. 25. Levit. 44. 15. Deuteronomii 12. Quod si servus fugisset à domino, fugitivus tamen humanitatis atque occasionis justa causa non reddebatur, sed liber erat ubicunque libuisset esse, 23. Deuteronomii 15. Quapropter hīc Hebræis cupiditati locus permagnus fuit ad servos & ancillas dominis subducendum.

Aut bovem aut asinum.] Hæc animantium genera lex nominavit, quæ Hæbræis essent usitatiora atque utiliora: Bos enim homini colonus est, & socius agriculturæ, & quæstus ex asino opi-

ma præda exuperat ait Plin. libro 8. ad ejusmodi igitur cupiditatem servorum, ancillarum, boum, asinorum, oculi manusque & occasiones reliquæ perinde periculosa sint. Ezechias rex, Babyloniorum legatis regiam gazam ostentavit, eaque ostentatione avaros hostes sollicitavit ad prædam. Atqui hæc furandi prædandi que cupiditas ab Apolline vindicata dicitur, ut cacodæmones divinæ legis, vel authores, vel certé ad stipulatores idololatræ suis videri voluerint. Sic enim Juvenalis Satyra 13.

*Spartano cuidam respondit Pythia vates
Haud impunitum quondā fore, quod dubitaret
Depositum retinere, & fraudem jure tueri
Jurando, quarebat enim quæ numinis esset
Mens, & an hoc illi facinus suaderet Apollo.
Reddidit ergo metu, nō moribus: & tamē omnem
Vocem adyti dignam templo verāq; probavit.
Extinctus tota pariter cum prole domoq;
Et quamvis longa deductis gente propinquis,
Has patitur pœnas peccandi sola voluntas.
Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,
Facti crimen habet, cedó, si conata peregit?
Perpetua anxietas, &c.*

Hæc (inquam) ab Apolline perversæ cupiditatis est vindicta per internecionem universæ familiæ, eaque tristior in speciem divina ipsa lege, quæ nullam capitalem pœnam huic peccato proposuit, cum statum conscientiae & recessus mentis tantum spectet. Et quidem lex optimo jure meritissimoque antecedentibus legibus ad
dita,

data, quæque præ cæteris legibus contrariam in hominum mentibus ac membris repugnantem que legem habeat. Verum nempe illud:

*Nitimur in vetitum semper, cupimusq; negata,
Sic interdictis imminet ager aquis.*

Vel potius illud est verius:

*Qui peccare licet, peccat minus, ipsa potestas
Semina nequitie languidiora facit.*

Quapropter decimum mandatum interiorem avaritiæ & scortationis cupiditatem é piorum animis evelli & radicitus extirpari jubet, ut hæ sordes ne cogitationem quidem coinquent, nedum voluntatem aut actionem commaculent, ut si nactus sis infinitam libidinis quibuscunque rebus explendæ facultatem, Gygis denique annulum, quem, qui gestaret, invisibilis fieret, & ideo quæ libido ferret, impuné posset exequi, si annulum inquam Gygis nactus sis, attamen non utare. Postremo charitas cupiditati contraria non cogitat malum, 1. Corinthiorum 13. 5. Charitati autem præcipué hypocrisis est opposita, non unius alicujus peccati labes, sed velut Oceanus, quo undique maleficia omnia confluunt. Itaque 13. Matth. 14. tam vehementer accusatur. Tantum igitur appetito, quantum honesta naturæ desideria ferent, affirmatio legis erit ultimæ. Quæ cûm ita sint, ut primæ tabulæ summa fuit, dilige dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua: illud enim est primum & magnum mandatum: sic secundæ tabulæ summa

erit, dilige proximum tuum sicut teipsum. Hoc enim secundum mandatum primo simile, & ab his duobus mandatis tota lex & propheta deducuntur, Matth. 22. 37.

*Cap. 13. De peroratione legis ex ipsius
præmio & pœna.*

PROÆMIUM legis initio præpositum est, epilogus proæmio consentiens ad extremum peroretur: proæmium legis humanæ nullū unquam tale fuit, epilogus legis humanæ neque præmio neque pœnatalis unquam fuit. Decem itaque Iehovæ verba sic nobis exposita comprehensaque sunt quorum observatio variis benedictionibus consecrata est, contemptus & violatio non paucioribus diris & maledictionibus est execrata. Recteque ideo Solon Remp. censuit duabus rebus contineri præmio & pœna, quorum utrumque variis per totam legem locis sed præcipue, 25. Levit. 28. Deut. in Garizimo & Heballo montibus oppositis personat. Agedum é Garizimi vertice exaudiatur benedictio prima summaque ex observatis cultisque legibus animi a sordibus vitiorum & maculis omnibus expiatio, mentisque sanctificatio, eque tam præclaris virtutibus exornatio: Sed expiationis, sanctificationis, atque exornationis extrinsecus adjuncta veluti munera ingentia exaudiantur, si ab hac obedientia neque ad dexteram neque ad sinistram deflexeris. Etenim
thesau-

thesaurus omnium divitiarum amplissimus bonique aperitur ad oportunas pluviarum ventorumque tempestates ac serenitates temporibus suis dispartendum, id est, ad prata, sylvas, segetes, vineas, oleas, greges, armenta alendum, vegetandum, opimandum, fœcundandū, ut messis vindemiam, vindemia sementem occupet, in abundantia affluentiaque rerum fœnilia, lignilia, horrea, cellæ cujusque modi, canistra, calathi, arcæ, mactræ bonis omnibus compleantur proptereaque mutuó vel dono largiri possis omnibus, accipere á quoquam nihil habeas necesse. Secundo loco accedit corporis robur, prosperaque valetudo, chari & amabiles liberi, vita diuturna & pacata, fausta, felicia, prospera omnia in vrbe, in agro, domi forisque, propulsio hostiū & profligatio, ut qui hostis una via adversus te venerit, septem viis ante te fugiat: de omnibus inimicis victoria: ut caput sis non cauda, sisque perpetuo sursum, deorsum nunquam, populorumque omnium dominus sis ad Dei laudem & gloriam. Itaque Garizimus tanta tamque magna observatæ legis munera veris cultoribus pollicetur, & velut ex edito suggestu ad ea consequendum cohortatur. Verum enimvero mons Hebalus horribiles minas dirasque é regione comparat, & impiis comminatur. Execratio omnium prima maximaque est ipsa vitiorum turpitudine atque labes immanis, atheismus, barbara idololatria, sacrilega divini nominis blasphemia, sacræ nefarius requie

tis contemptus, dira in parentes impietas, crudele homicidium, prostituta impudicitia, avara rapacitas, fraudulentum mendacium, effrenata cupiditas. Hæc enim divinarum maledictionum maledictio longè gravissima est, 28. Deuteronomii 27. Percutiet te lehova amentia, cæcitate, stupore cordis. Atque inter has animi pœnas hæc amentia præcipuè inculcatur: palpabis in meridie ut cæcus, errabisque & vagaberis, colesque barbaricos deos lapidem & lignum. Itaque etiam à Levita ad Israelem concluditur. Maledictus qui non statuerit sibi verba legis istius observanda, & dicet universus populus, Amen. Hæc prima adversus improbos detestatio est: deinde ad animam perditum tamque miserabilem statum contraria prosperitatibus illis calamitatum genera proponuntur. Thesaurus ille divinarum opum occludetur: cœlum aheneum erit terraque ferrea, pro pluvia pulvis erit & cinis: ariditas, rubigo, vermis, locusta. Itaque dicitur impio, maledictus erit fructus agri tui, ex femente magna messis erit exigua, eaque vorabitur ab ignotis & exteris: arbores tuæ consummentur à locustis: infestabuntur calathi tui, mactræ tuæ, canistra tua: oleas habebis, nec oleo inunges caput tuum: vineam plantabis, nec eam septimo anno possidebis, nec vinum omnino ex ea gustabis: domum ædificabis, nec habitabis in ea, Bos tua mactabitur, neque comedes ex ea, greges & armenta tua rapiuntur: venies ad hostem una via, septem viis ab eo fugies: maledictus

ledictus eris in egressu, maledictus in regressu, maledictus in urbe, maledictus in agro, maledicta familia sobolesque tua: uxor erit adultera: liberos suscipies, sed eis orbaberis: pestilentia, pthisi, febre, imperigine, scabie, prurigine pessimoque & insanabili genuum, coxarumque ulcere morbisque cæteris vexaberis: confusio erit & perturbatio horribilis in omnibus tuis & factis & consiliis: sacrum caput eris omnibus: urbes tuæ capientur & diripientur, fameque obsidionis interea oppressus liberos mactabis vorabisque: eorum carnes propinquis invidabis, abriperis cum rege ab hostibus, voce, lingua, facie barbaris & immanibus: reduceris in Ægyptum, omnesque plagas Ægyptias feres. Ac si evaseris, ecce tamen erro eris & vagus, corde pavidus, oculis confusus, animi mœrore confectus: sceleta tua tibi ante oculos dies noctesque versabuntur, neque te usquam respirare sinent: vitæ tuæ diffides, in aurora vesperam, in vespera auroram exoptabis: eris infra mortales omnes abjectissimus: nihil dare cuiquam poteris, sed ab omnibus cogeris emendicare, servies inimicis, enectus fame, siti, nuditate, inopia rerum omnium, ferreumque jugum tolerabis, vel potius si te venalem ultró proscripseris, emptorem non reperiēs: populis omnibus tu cum posteritate tua eris horror, parabola, fabula, incredibilis miseriæ prodigium ac portentum. Postremo cum funesta vita defunctus fueris, cadaver tuum volucribus ac bestiis esca erit. Hæ

sunt adversus impios diræ & pœnæ, tam horrenda est indignatio, tamque formidabilis furor Iehovæ adversus cōtēptores volūtatis suæ, qualis est é contempti evangelii veritate, id est legis luce, quam si qua civitas repudiaverit, tolerabilius erit Sodomis & Gomorris in die iudicii, quàm illi civitati, 10. Matth. 14. Item tolerabilius Tyro & Sydoni, 11. Mar. 20. Sic 12. Matt. 41. Ninivitæ & regina Austri iudices talium infidelium futuri denuntiantur. Quamobrem summa legis à Mose hunc in modum concluditur, 30. Deut. 15. Proposui tibi hodie vitam & bonum, mortem & malum. Item 30. Deuter. 19. Testor adversum vos hodie cœlum & terram, quod vitam & mortem proposui, benedictionem & maledictionem: eligas ergo vitam & vivas tu & semen tuum. Sic legis factor, non autem sermonis orator servatur, 7. Matt. 21. Item 21. Matth. 28. Et perseverans in finem servatur, 24. Matth. 13. 25. Matth. 42. 25. Matth. 5. Veruntamen é tanto benedictionum maledictionumque pelago, quæ ad animum solum ex ipsa legum obedientia vel despicientia referuntur, perpetuæ sunt & uniusmodi: cæteræ verò plerumque beatis miserisque communes & mediæ sunt, tantumque ad caducā corporis vitam attinent, ut propterea Saducæi cū in his remunerationibus nihil cœleste atque æternum, sed terrestria & caduca omnia perspicerent, videantur in impiam de mortalibus animis sententiam adducti esse. Omnia enim eveniunt con-

similiter

similiter omnibus: eventus unus & idem est iusto & impio, bono & malo, mundo & immundo, sacrificanti quoque & non sacrificanti, 9. Ecclesiastæ 2. Omnisque via viri recta ipsi videtur: ponderat autem corda Iehova, 21. Proverb. 20. Quinetiam é plerisque illis miseriis beatitas á Christo construitur. Beati qui lugent, beati eritis cum probris convitiisque omnibus vexati eritis á mentientibus propter me, Matth. 5. 4. & 11. Item 10. Matthæi 21. 34. Sed tum calamitates illas virtutis & pietatis exercendæ boni & pii perferent, magnorumque inde præmiorum solatia consequentur. Itaque sic afflictos consolatur Christus Matthæi 5. 12. Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa est in cœlo. Ita enim persecuti sunt prophetas, qui ante vos fuerunt: cumque Petrus cum reliquis Apostolis dixisset: Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te, quid ergo erit nobis? Iesus respondet: Amen dico vobis, quod vos, qui sequuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super duodecim, iudicantes duodecim tribus Israelis. Quid vis amplius? Totum novi fœderis evangelium talibus consolatiõibus refertum est, de æterna beatorum in cœlo cum Angelis vita, ut si nudas legis species & umbras cum evangelii luce & veritate compares, existimes illic magnos cœlestis thesauri fructus in terra & terrenam vitam agitantibus promitti, hîc exhiberi ipsum cœlestem, imo supra cœlum é mirificis

opibus thesaurum, qualem nec oculus vidit, nec auris audivit, nec mens hominis comprehendit, Iesa. 64. 4. 1. Corinth. 2. 9. Ista sunt é Christi morte beneficia meritaque ad amissam á primo parente innocentiam, veritatem, justitiam, sanctitatem, vires corporis inviolabiles, æternam & angelicam vitam, sydeream gloriam, perfectam denique animi corporisque sanitatem recuperandum. Hæ sunt igitur domini leges á domino ipso non latæ solúm, sed in duabus lapideis tabulis utraque parte divino cœlestique digito scriptæ & rescriptæ, 31. Exodi 15. & 32. Exod. 15. Priores enim tabulæ á Mose (cúm descendens é monte quadagesimo póst die offendisset á populo aureum vitulum adorari) confractæ sunt, 32. Exo. 19. 9. Deuteronomii 17. Secundæ deinde delatæ á Mose & eadem Iehovæ scriptura, eodém modo digitoque rescriptæ, 34. Exodi 28. & 10. Deuteronomii 14. Moses autem Dei jussu conscripsit exemplum, populoque recitavit, 24. Exod. 4. 7. & 34. Exod. 27. Deinde tabulas Dei manu scriptas in fetinam arcam conclusit, 10. Deuteronomii 3. 5. Descripsit etiam Moses separatim Deuteronomium, ubi lex ipsa esset iterata, & legis interpretatio, sacerdotibusque ac Levitis tradidit, ut in festo tabernaculorum septimo quoque anno in publico conventu recitarent, totámque legem in arcam fœderis inclusit, 25. Exodi 16. 21. 31. Deuteronomii 26. 2. Regum 8. 9. Imó veró Deus ipse mandavit, ut singuli patres familiæ legis doctores essent liberis, nepotibus, 4. Deut.

Deut. 9. siue domi residerent, siue foris peregrinarentur, siue dormitum concederent, siue expergiscerentur é somno: legemque universi impressam haberent in corde & animo, in fronte & manu, in angularibus vestimenti fimbriis cæruleo filo distinctis (quæ phylacteria dicuntur, Matth. 23. 5.) denique in ædium postibus & foribus 15. Num. 38. Item 4. Deuterón. 9. Item 6. Deuter. 7. Item 11. Deut. 18. 19. 20. Item 27. Deuter. 2. 3. Itaque insana est prorsusque intoleranda doctrina contra tam manifestum Dei præceptum sacrarum literarum lectione populo interdicare, legemque domini non á viarum lapidibus non á postibus domus & foribus, non á manu & fronte, sed á corde hominum & mente avellere. pareatur igitur non Satiæ per speciem sanctitatis ruinam omnis religionis machinanti, sed vero & omnipotenti Deo tam claré tamque perspicué imperanti pareatur: concludaturque quod initio propositum est, pietatem & charitatem legis summam finemque esse, charitatemque re ipsa legis esse obedientiam & cōsummationem: Et disertissimi illius præconis de charitate præconium 1. Corinth. 13. attenté audiat, quamlibet vel angelorum linguam & eloquétiam, quamlibet vel in altissimis arcanis prophetiam & scientiam, quamlibet quæ vel montes loco moveat, transferatque fidem, quamlibet vel pecuniæ in pauperes largitionem vel sanguinis & vitæ profusionem absque charitate pro nihilo haberi. Pietas erga Deum proximúmque

& charitas est plena quidem fidei, spei, comitatis, patientiæ, inanis autem malitiæ, ambitionis, invidiæ, injustitiæ: charitas una virtus & tota & sola est. Lingua conticescent, prophetiæ extinguentur, scientiæ peribunt, charitas una solaque non conticescet, non extinguetur, non peribit, sed possessores suos ad cœlum usque in beatorum sedem ac domicilium comitabitur, unaque in æternum permanebit.

SECUNDI LIBRI DE LE-
GE FINIS.

PETRI

PETRI RAMI

COMMENTARIORUM,

DE CHRISTIANA RELI-
gione, Liber tertius.

DE PRECATIONE.

*CAP. I. Quod precatio ad legis offensas ab-
luendum referatur, quódque magnas
vires habeat.*

TQUE hæc est privatæ fidei ac-
tio in obedientia legis, cujus of-
fensæ ac violatæ medicina quæ-
dam in precatione sequitur. Lex
enim severum & supra corruptas
hominum vires obsequium ab hominibus re-
quirit, cùm qui peccaverit in uno (ait Iacobus
cap. 2.) factus sit omnium reus: At non est ho-
mo justus super terram, qui non peccet, ait Salo-
mo. Item non justificabitur in conspectu tuo
quisquam viventium, Psal. 143. 21. Quod ne
Ethnicis quidem ignotum fuit: Virg. epigr.

Vir bonus & sapiens: qualem vix repperit unum

Millibus é cunctis hominum consultus Apollo.

Itaque ut est 3. & 4. Rom. Lex iram operatur,
& per legem agnitio est peccati. Tametsi igitur
legum æquitas (ut prædictum est) homini co-

cognata sit & naturalis, attamen feré

Nemo in se tentat descendere? nemo: Perf. Sat. 4.

Sed precedenti spectatur mantica tergo.

Itaque lex utiliter & salutariter proposita est, ut vir pius & salutis suæ studiosus cum sordium suarum maculas agnoverit, cumque ex legis præscripto tanquam domesticarum rationum calculo aliquo inopiam & egestatem suam perviderit, facile judicet se nulla omnino parte solvendo esse, sed sibi opus esse precationis adjumento, atque auxilio ad creditorem propitiandum. Precatio igitur est actio fidei, qua ad cultum legis præstandum, & sanctæ vitæ necessaria adjumenta consequendum misericordiam Dei imploramus. Precationis veró fructus effectusque si requiratur, innumerabilia vel potius admirabilia exempla testabuntur, quantum precibus hominum non fucatis neque simulatis, sed illa interiore animi conversione & pœnitentia leptis & comitatis delectetur Deus: quamque istius adorationis cultu moveatur ad immensa hominibus beneficia conferendum. Etenim quam vim Mo-
sis oratio illa adversus Amalecitas habuit? Mo-
ses prælii tempore Aharone & Hure comitatus
in vertice mōtis tantisper dum supplices manus
pro Hebræis orans attolleret, Hebræi vincebāt,
simulatque demitteret, vincebātur: At cum Mo-
ses & manibus & reliquo corpore debilitatus
ægré itaret, Aharon & Hur lapidem in quo assi-
deret, supposuerunt, assidentisque manus, alter
dextram, alter sinistram ad solis occasum susti-
nuerunt,

nuerunt, dum Iosua duce Hebræi Amalecitas internecone delerēt: tūmq̃ue Iehova Mosi hoc monumentum posteritati prodendum mandavit, Mosēsque altare ædificavit, inscripsitque (Iehova vexillum meum) ac dixit manum esse super thronum Dei. Sic 2. Reg. ad Ezechiaæ preces angelus domini adversus blasphemias Senacheribis una nocte necavit centum octoginta milia hostium, & Senacherib ipse à liberis necatus est. Sic Iosua 10. 13. ad Iosua preces sol & luna loco immobiles restiterunt, diemque produxerunt, dum hostes debellarentur. Neque talis vel antea, vel postea dies illuxit. Lunaticorum daemonia oratione & jejunio ejiciuntur 17. Matth. 21. ut optimo jure precatio in humanæ vitæ contentionibus & periculis quasi signum quoddam & vexillum piis omnibus sublatum, ex illoque throno Dei manus potentiaque ideo expetenda & imploranda, modus denique divinorum beneficiorum una verè precationis mensura metiendus esse videatur.

Cap. 2. Quòd precatio sit donum Dei, quòdque per Dei gloriam Hebræis, per Christum Christianis sit informata.

FIDES est donum Dei. Fidei prima actio in obedientia legis, est donum Dei. Precatio item secunda fidei actio donum quoque Dei est. Tu Deus revelasti in aurem servi tui, propterea

invenit servus tuus cor suum, ut oraret, 2. Sam. 7. 17. Sed idem disertius Rom. 8. 26. Itidem autem etiam spiritus vna sublevat infirmitates nostras: Quid enim precemur ut oportet, nescimus, sed ipse spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Quare prima precationis causa Deus est, qui nos per spiritum suum tanquam manu ducit ad precandum, imò verò adhortatur ad impetrationis confidentiam, Psalm. 145. 18. Prope est dominus invocantibus se, invocantibus in veritate. Marc. 11. 24. Propterea dico vobis omnia quaecunque precantes petitis, credite quòd accipietis. Matth. 21. 22. Quaecunque precando petieritis, si credideritis, accipietis. Itaque precationis impetrandæ fundamentum est fides, ut in leproso, centurione, Regulo, cæcis, 8. & 9, cap. Matth. & in reliquis, Hebr. 4. 16. Accedimus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, ut assequamur misericordiam & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium. Verum enim vero orandi atque adeo certa spe fiduciaque exorandi sui author homini Deus est, nec precationis sollicitudinem tantum excitat in nobis, & confirmat, sed tanquã persuadendæ atque impetrandæ postulationis medium atque argumentum supplet. Qualis olim fuit Hebræis Dei ipsi⁹ gloria, pactique cū patrib. fœderis misericordia: Christianis autem est Christus verus & Deus & homo, per quem divinæ & gloriæ & misericordiæ mundo splendor apparuit. Etenim sic Hebræis iratum Deum propter aurei vituli idololatriam
per

per Deigloriā & misericordiam Moses precatur
 & placat 3. Exod. 11. Vt quid ô Iehova exardescet
 furor tuus in populū tuum quē eduxisti ē ter-
 ra Ægypti in fortitudine magna & manu forti:
 ut quid omnino dicēt Ægyptii? Malitiosē eduxit
 eos, ut occideret eos in mōtibus, utq; cōsumeret
 eos in supficie terræ: cōvertere ab ira furoris tui,
 & pœniteat te sup malo populi tui. Recordare
 Abrahami, Isaaci & Israelis servorū tuorū, quib.
 iurasti per teipsum, & dixisti eis: Multiplicabo se-
 men vestrū sicut stellas cœli: & totā terram istā,
 quam dixi, dabo femini vestro, & hæreditatē ac-
 cipient illā in seculū. Et pœnituit Iehovam super
 malo, qđ dixerat se facturū populo suo. Hæc pre-
 catio repetitur 9. Deut. 25. & deinceps: qualis &
 altera est illa Mosis deprecatio p̄ Hebræis, q̄ Cha-
 lebum & Iosua veros Palestinæ exploratores ve-
 raq; renūciantes lapidare cogitaverāt, ut eos De-
 us p̄pterea pditurus esset. Tū (ut est 14. Nū. 13. &
 deinc.) Moses ad Iehovā, & audiēt Ægyptii (nā e-
 duxisti fortitudine tua populū istū ē medio ejus)
 ac dicēt sup habitatorē terrę huj⁹, q̄ audierint q̄
 tu ô Iehova eras in medio populi isti⁹: quódq; o-
 culo ad oculum apparebas tu ô Iehova, & nubes
 tua staret sup eos, & in colūna nubis ambulabas
 ante eos interdiu, & in columna ignis noctu. Et
 tamen mori feceris populū istū tanq̄ virum unū:
 At dicent gentes quę audierint famā in hunc mo-
 dum: Quia nō potuit Iehova introducere popu-
 lum istū in terrā, de qua iuraverat eis, occidit eos
 in deserto: Nunc igitur magnificetur (obsecro)

fortitudo domini, quemadmodum loquutus es dicendo: Iehova tardus ad iram & multus misericordia, remittens iniquitatem & prævaricationem, & tamen mundando non mundat, visitans iniquitatem patrum super filios in tertiâ & quartam generatiõem. Parce (obsecro) iniquitati populi hujus secundum magnitudinem misericordiæ tuæ: & quemadmodum pepercisti populo isti ab Ægypto hæctenus. Et dixit Iehova: Peperci secundum verbum tuum. Hæc igitur exempla sunt Hebræis orandi Dei per ipsius gloriam & misericordiam: Christianis autem est per Christum, paternæ & gloriæ & misericordiæ lumen clarissimum, primogenitum patri charissimum, & adoptionis filiis seu fratribus propterea indulgentiorem & placatiorem patronum. Sic igitur Christus ipse 14. Ioan. 13. Quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciã, ut glorificetur pater meus. Item 16. Ioan. 24. Adhuc non petiistis quidquã in nomine meo, petite & accipietis, ut gaudium vestrum compleatur. Item 2. Cor. 1.20. Omnes Dei promissiones in Christo sunt, etiam ipsum, Amen. Item 3. Eph. 12. In Christo habemus libertatem & accessum cum fiducia per fidẽ ipsi⁹. Sic 1. Tim. 2.5, Unus enim Deus, unus etiam mediator Dei & hominũ homo Christus Iesus. Sic 1. Ioan. 2.1. Quod si quis peccaverit, deprecator & sequester justus apud patrem nobis est Iesus Christus. Sicut est 4. Act. Ecclesia precatur Deũ per nomen sancti filii Iesu. Denique ut Ambrosius libro de Isaaco & anima: Christus os nostrũ est

est, per quod patri loquimur, oculus noster est, per quem videmus, dextra nostra est, per quam nos patri offerim⁹, quo nisi intercedēte, nec sanctis ullis quidquā cum Deo est. Hæc sanctus doctor. Hic igitur est familias primogenit⁹ herilis filius pro adoptivis fratribus apud patrē orator & deprecator assiduus, & quidem tam assiduus, tamque perpetuus ut comitem sibi vel sociū ad-
 jungi neminē patiatur, & quo nisi intercedente (ut paulo antē Ambrosius) nec sanctis ullis quicquam cum Deo est. Etenim Christū deprecatorem unicum apud patrem nobis pro nobis futurum Hebræorū sacerdos summus venturi Christi typus ostenderat, cū in sanctuarium sol⁹ ingrederetur. Christus igitur solus conciliator & lequester est Dei atque hominū, nec ullus præterea vel angelus vel homo seu mortuus, seu vivus pro deprecatore apud Deum hominibus est invocādus. Quomodo enim invocabunt in quē non crediderunt? quomodo autem credent ei, quem non audierunt? quomodo audierint absque prædicante? Rom. 10. 14. Atqui fides in sacris literis nulla est, qua vel angelus vel homo p deprecatore invocetur. Homines tamen alii vivip⁹ pro vivis hominibus aliis precātur. Sic Moyses pro Maria sorore, pro Aharone, pro fratre, pro Hebræis oravit. Sic Samuel pro Saule, sic apostoli (ut totis epistolis apparet) oraverūt. Istaq³ sunt humane charitatis erga homines cōgruaque divinis legibus officia. Quamobrē precationis inchoandæ & tanq̃ justificandę medium atque ar

gumentum est Deus, totaque logica problematis hujus & movendi & disputandi & perorandi atq; concludendi logica Dei est. Quinetiā grammatica Dei est qui velut infantibus voce ac verbis præt (ut mox dicetur) ad balbutiem linguæ nostræ & hæsitantiam informandum, ut pro nostra parte talem precandi magistrum atque doctorem omni studio, sollicitudine, mente comitemur. Hæ siquidem nostræ sunt partes. Sic (ut est 1. Reg. 18. 41.) cū Achabo regi Elias pluviam pollicitus esset, quamvis de cōsilio Dei minime dubius, attamen prostratus in terram, faciēque genibus obvolutus supplicat & obtestatur, puerūque octies ad explorandum ē mari nubem pluviae nuntiam dimittit, conspectaque nubecula veluti manus vola venturā pluviae abundantiam prædicat. Hac sollicitudine mulier Chanaanæ veluti negligentem Christum importunē urget 15. Matthæi 23. atque ita discipuli sui dormientem precibus suis exsuscitant, 8. Matth. 25. Hæ (inquam) partes nostræ sunt ut convertamur ad Deum, ipseque ad nos convertatur: cū enim conversus fueris ad Iehovam (ut est 30. Deu. 1.) tum reducet captivitatem tuam & miserebitur tui, & conversus congregabit te de cunctis populis ad quos disperferit te Iehova Deus tuus: imò verò dicamus potius cum Ieremia 31. 18. Convertite me & convertar, quia tu es Iehova Deus meus. Postquam enim convertisti me, egi pœnitentiam, & postquam cognovi me ipsum, percussi femur meum. Itaque ad precandū
mens

mens imprimis conversa atque attenta sit, ne Christi illud audiamus 15. Matth. 7. 5. Hypocritæ bene de vobis prophetavit Iesaias dicens: Appropinquat ad me hic populus ore suo & labiis me honorat, cor autem eorum procul abest à me. Ad Christum itaque mediatorem recurrendum, ad Christi mortem refugium illud unicum intuendum, illuc aspirandum atque anhelandum, & quidem (quia qualibet vel inficiationis conjectura, vel jure facti apologia destituimur) peccati cōfessione & simplici deprecatione, quæ plenæ & justæ satisfactionis per crucifixum Christum velut instar & pondus habeat apud patrem. Quāobrem Christus noster apud Deum mediator, sequester, deprecator est, paterq; ideo est qui nos impellit ad deprecandum, pater est, qui nobis pignus in filio munusque largitur ad impetrandum: Attamen ista impulsione, ista pignoris & muneris largitione nos impellimur cum ipsum oppigneratorem & muneratorem suis pignoribus & muneribus oppigneramur & muneramur, pro volutariis & liberalibus accipimur, proque justis legis observatoribus & cultoribus habemur.

*Cap. 3. De Formula precationis & ejus
divisione.*

PRECANDI verò formula singularis ea est, quam discipulis rogantibus magister ipse Christus instituit. Christus (inquā) æterna Dei sapientia, angelusque magni cōsilio, Iesa. 9. Quæ nobis

doctorem pater attribuit, ipsum (ait Luc. II. 25.) audite. Formula precationis sic est Matt. 6. 9. & deinceps. & Luc. I I. 2.

PATER noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum: Fiat voluntas tua sicut in cœlo, etiam in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: & remitte nobis debita nostra, sicut etiam nos remittimus debitoribus nostris: & ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo: Quia tuum est regnum, tua potentia & gloria in secula. Amen.

HÆC Christiana precatio est, in qua precandi causas omnes animadvertere notaréque possumus efficientes, protinus in principio: materiam autem & finem in singulis partibus, formam in tota ipsius precationis conformatione & specie. Itaque precationis omnis affectio cum ad legi satisfaciendum referatur, ipsius quoque partes partibus legis quodammodo accomodantur: licet enim plenioris cujusdam ubertatis partes singulæ sint, attamen aliæ in alia legis mandata propensius incurrunt. Prima pars est de pietate erga Deum, secunda de benevolentia erga proximum. Ad gloriam itaque Dei quatuor primæ tabulæ mandatis sua primum observantia pietasque redditur. Agite dum, quia sic à patre excitamur ad precandum, precemur, atque ut apud poëtam heros ille

*Ingemit & duplices tendens ad sydera palmas
Talia voce refert.*

Sic ad orandum Deum quisque compositus gementem

mente animo, genibus flexis, manibus sursum duplicatis, talia voce Christi præeunte vocibus nostris referamus.

Cap. 4. Quòd initio Deus adoretur secundum 1. & 2. legem.

PATER *noster qui es in cælis.*] Initio dominicæ precatiōis cultus prima, secundaque lege mandatus exhibetur, cū patrem nostrum & patrē cœlestem profitemur & prædicamus.

Pater] Deus pater piorum, & pii filii Dei ab origine mundi per adoptionem, ut prædictum est. 63. Esa. 16. Tu pater noster es, etiam si Abrahamus nesciat nos, & Israel non agnoscat nos: tu tamen Iehova pater noster, redemptor noster: a seculo est nomen tuum. Et 64. Esa. 8. Nūc igitur Iehova pater noster es, nos lutum, & tu fictor noster, opūsque manus tuæ omnes nos. Sic 23. Matth. 9. Patrem vestrum neminem vocetis in terra: unus est enim pater vester, qui in cælis est. Sedenim patrem in symbolo, Dei filii patrem ad primam trinitatis personam intelleximus: Hic verò etiam nostrum patrem ex mandato Christi appellamus, cū per Christum filii adoptionis (ut illic dictum est) facti simus. Et sic Ioan. 1. 12. dicitur datam esse potestatem illis, qui credunt in nomen unigeniti filii Dei, ut filii Dei ipsi quoque fiant. Patrem igitur cū nominamus, omnes charitates uno nomine complectimur, & quidem charitates humanis charitatib.

infinité pleniores: & Matt. ait 7. Si vos cum mali sitis, nostis bona dare filiis vestris, quanto magis pater vester, qui in cœlis est? Quod idem & Ies. 49. Potest ne mater oblivisci filiorum? & si obliviscatur, ego tamen non obliviscar. Ergo pater noster hîc appellatur, pater ille (ut est 2. Cor. 1.) misericordiarum & totius consolationis Deus: pater qui vel prodigum filium redeuntem eminens agnoscit, ultro occurrit, cōsolatur, in gratiam recipit, ut est Luc. 15. 12.

Noster] Hîc precationis communio significatur, ut non pro me solo precer, sed omnes fratres pro fratribus omnibus, totâque Christi familia mutuo charitatis affectu precemur. Sic *panem nostrum, Nobis, Nostra, Remittimus, Nostris, Nos* plurali numero tota precatione proferuntur. Atque hîc sanctorum communio nimirum illa (de qua est in symbolo) præcipue comprehenditur. Pro nobis tamē etiam privatim, & pro certis amicis precari liceat. Quare pater noster, qui nos é limo terræ procreasti, qui nos animæ tuæ divinitatis particeps animasti, qui mundum universaque toto mundo procreasti, qui solus regis & gubernas, Deus es unus & solus per omnia in æternum.

Qui es in cœlis.] Patris nostri nomine misericordia Dei erga homines benedicitur & laudatur, at patris cœlestis appellatione omnipotētia Dei summa & admirabilis commemoratur & celebratur. Etenim Deus in omnibus mundi partibus habitat: Nam cœlum Dei sedes est, & terra scabel-

scabellū pedum ejus. Ies. 66. & creator rectór-
 que cœli & terræ definitus est in symbolo: non
 quód Deus cœlo tanquam loco aliquo circun-
 scribatur. Deus Mosi apparuit interdiu in colū-
 na nubis, noctu in columna ignis, 13. Exod. 21.
 22. Aliás sese angeli specie patrib⁹, aliis etiá mo-
 dis sese prophetis exhibuit. Attamen cœlum est
 velut ordinarium Dei palatium vel templū. Do-
 mini in cœlis solium est, oculi ejus vident, palpe-
 bræ ejus probant filios hominum, Psal. 115. 16.
 Huc igitur respicit psalter Psal. 25. 1. Ad te leva-
 vi animam meam. Sic Tertull. ad Praxeam. Sci-
 mus Deum etiá intra abyssos esse, & ubique con-
 sistere, sed vi & potestate: filium quoque & indi-
 viduum cum ipso ubique tamen in ipsa *ὁ ἰκονομία*
 pater voluit in terris haberi: se veró in cœlo, quo
 ipse filius suspiciens & orabat & postulabat á pa-
 tre, quó & nos erectos docebat orare, ut antea
 jam citatum est, *Pater noster qui es in cœlis*, cum
 sit etiam ubique. Hanc veró cœlestem Dei sedē
 etiam gentium philosophi crediderunt. Aristot-
 eles etsi in natura divina errans & vagus, attamen
 10. cap. 8. phy. ait primum movens esse in
 mundi centro aut in peripheria, quia duo illa ro-
 tundi principia sunt, in summa autē mūdi superfi-
 cie potius esse, quia illic sit motus velocissim⁹. Et
 3. cap. 1. de cœlo repetit cōsensu gentiū supremū
 mūdi locū attributū esse Deo. Ergo in cœlo De⁹
 habitare dicit^r, ubi p̄cipua Dei gloria nobis appa-
 reat. Atq; in cœlesti folio habitat: unde (sicut ho-
 mines solēt ex altiorib. speculis eminus intueri)

universæ terræ homines velut aspiciat: vel potius in cœlesti folio habitat Deus, ut sursum intuentes homines in quacunque parte mundi habitent, patris sui maiestatem suspiciant. Nam (ut inquit poëta)

Cœlum undique sursum.

Itaque Stoici cum mundum unam civitatem esse deorum atque hominum, hominésque deorum agnatione & gente teneri opinarentur, diserebant divina providentia (cùm cæteræ animantes abjectæ essent ad pastum) solùm hominem erigi, & ad cœli quasi cognationis domiciliique pristini aspectum excitari. Contemplationis igitur illius gratia Deus erexit hominem. Ovid. i. Met.

*Pronâq, dum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cælumq, videre
Fussit & erectos ad sidera tollere vultus.*

Illinc satus & decursus est animorum nostrorū, illuc aspiratio & recursus. Patrem igitur nostrū in cœlis esse credimus, unde in medium nostri intuens habeatur & omnipotens, & maximus & adversariis terribilis, ne propterea quicquam extimescamus, ut est Deuteronomii 7. 21. Denique nomē Dei arx est inexpugnabilis: ad eam confugiet justus & servabitur Proverb. 8. 10. Quamobrem isto precationis capite, primæ secundæque legis cultum testificamur. *Ego Jehova Deus tuus: non habebis deos alienos coram me* (ait Jehova.) At nos divinis mandatis audientes acclamamus: *Pater noster qui es in cœlis.*

Cap. 5. *De sanctificatione divini nominis ad legem 3.*

SANCTIFICETVR *nomen tuum.*] Proximo capite veneratio fuit cœlestis patris: sequitur precatio ad tertiæ legis venerationem, ut Dei nomen sanctificetur: Iusjurandum enim ad sanctificandum nomen famamque Dei tertia lege relatum est, & quidem nominatim ex ipsius adjurandi formula. Da gloriam Deo: Neque verò in terris principes hominum regesque honorem sui nominis, majorem commenti sunt, quàm ut judiciorum religio jurejurando per ipsorum nomina sanciretur. Hinc illa Cæsariæ Romanis idolatria.

Jurandasq; tuum per nomen ponimus aras
Ergo ô Iehova in omnibus affectionibus & judiciis appellatio tui nominis sacrosancta habeatur, sancteque ac religiosè tuum nomen assumatur: Neque tantùm pro jurisjurandi pietate, sed pro mirificis operibus, imò pro infinitis virtutibus divinæ majestatis fama per omnes gentes nationesque prædicetur & celebretur. Hæc Mosis precatio atque hoc votum est, 11. Num. 28. 29. ubi Iosua ægré fert quòd Eldatus & Medabus prophetent, cùm Moses solus antea prophetaret: Domine mi (Moses ait) prohibe eos: cui respondit Moses, Nunquid mea causa invidus es? Atqui utinam universus populus Iehovæ propheta esset, eumque spiritus sui participem Iehova efficeret. Precatur igitur & optat

Moses, ut omnes Hebræi, prophetæ Dei sint, deiq̃ue nomen & gloriam prophetiis suis glorificent. Sic in mediis afflictionibus Iobus cū scidisset pallium, totondisset caput, corruens in terram adoravit, ac dixit, Nudus egressus sum ex utero matris, & nudus revertar illuc: Iehova dedit & Iehova abstulit, sit nomen Iehovæ benedictum. Sic Ies. 6. Seraphim clamant Sanctus, sanctus, sanctus Iehova exercituum, plena est omnis terra gloria tua. Sic David, Secundum nomen tuum Domine, sic laus tua in omnes fines terræ, Psal. 48. Item, Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero super lectum strati mei, si dederō somnum oculis meis, palpebris meis dormitationem, donec invenero locum Iehovæ, Psal. 132. Hic Psaltes sibi velut malum imprecatur si usquam non laudet & sanctificet dominum. Item, A solis ortu usque ad occasum laudetur nomen Domini, Psal. 13. Item 17. capite Ioan. Hæc locutus Iesus fustulit oculos in cœlū, dixitque, Pater venit hora illa: glorifica filium tuum, ut & filius tuus glorificet te. Omnes mortales mundum mundi que partes universas ante oculos habent, imò verò ipsi (ut est Psal. 19.) Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Item Psal. 97. Annuntient cœli justitiam ejus, & videant omnes populi gloriam ejus. Currus denique Ezechielis ille (de quo diximus) Cherubinīs quadrifrontibus incredibili duplicium rotarum pernitate per omnes mundi plagas volitat, Deūque

maje-

majestatis & gloriæ vel sole clariorem universo mundo ostentat: At ut hebetes mortalium sunt sensus, pauci tantum splendorem intentis oculis intuentur. Pauci architectum tantæ tamque mirabilis machinæ pro sua dignitate admirantur, hæc Philosophia per paucorum est Philosophorum. Itaque tertia precationis pietas est, ut Dei gloria omnium hominum mentibus aperta & perspicua sit, immensa bonitas agnoscat, omniumque populorum literis & linguis, imò verò sanctis moribus, atque innocente integræque vita celebretur & adoretur. Id enim Christus 5. Matth. 16. concionatur. Sic luceant vestræ actiones bonæ coram hominibus, ut glorificent patrem vestrum qui in cælo est. 9. Mat. cum turba paralyticum sanatum vidisset, mirata est, & glorificavit Deum, qui talem hominibus potestatem dedisset. Item 16. Matth. 31. turba mirata est, cum videret e mutis loquentes, e mancis integros, e claudis ambulantes, e cæcis videntes fieri, & glorificavit Deum Israelis. Id igitur est nomen Dei sanctificari, ut cum Dei nomen per se sanctum sit, jurisjurandi per ipsum religionem ipsius sancta in omnibus laudum generibus celebratione & admiratione laudetur & colatur: & contra quicquid obstat huic sanctificationi passim & ubique avellatur.

Cap. 6. De regno Dei, meròque in mundum imperio ad legem 4.

Ad-

ADVENIAT *regnum tuum*] Duplex precatio adoratioque sequēs & proxima ad quartum primæ tabulæ mandatum propius attinet, cum non jam singuli vel Deum venerantur vel execrantur idola, vel in nomine Dei veritatem sancte tuentur: sed cum universi conveniunt Sabbathino tempore ad tributa non frugum & corporum tantum, sed animorum expendendum, ad regalis obedientiæ fidem honorémque profitendum. Divinum siquidem & cœleste regnum tum imprimis agnoscitur, cum terrenis studiis & laboribus omissis tota mente immensa Dei beneficia à suis beneficiariis prædicantur, festa-que lætitia & gratulatione celebrantur. Sabbathum Iehovæ in veteri testamento, dies Domini in novo appellatur, tanquam sex antecessores dies sint hominum, septimus sit proprius Iehovæ propriusque Dei: ideoque tali die præcipue regnet Deus. Itaque cum precamur, ut Dei regnum adveniat, precamur ut sabbathi sanctitas observetur, vel potius, ut omnibus locis ac temporibus perpetuetur, ut probi & electi spiritu sancto quotidie magis ac magis illuminentur & gubernentur, numeroque & sanctitate & doctrina augeantur & multiplicentur: improbi contra & obstinati affligantur & corrigantur, eorumque doli, fraudes, persuasiones perversæ & impiæ exterminentur: neque potentia ulla Dei potentiæ æquiparetur: regnum denique peccati aboleatur, ut Dei regnū stabiliatur. Hoc enim modo precamur, ne (quod Paulus prohibet, 6,

Rom.

Rom. 12.) regnet peccatum in mortali nostro corpore: néve obediamus peccato in cupiditatibus corporis. Nam peccatum etsi in regeneratis non regnet, in his tamen ad peccandum affectio, propensioque habitat, perpetuaque ideo piis adversus peccati regnū lucta pugnaque est, ut maxima de causa precari atque optare divini regni adventum debeamus. Itaque cūm cœperat arca proficisci, sic orabat Moyses, Surge Iehova & dispergātur inimici tui, & fugiant odio habentes te a facie tua. Quando veró quiescebat arca sic orabat: Revertere Iehova ad decem millia millium Israelis. Itaque cūm tali Dei regno regius Psaltes gratulatur Psal. 97. Dominus regnat (ait) exultet terra, lætentur insulæ multæ. Actor. 4. talis precatio est Apostolorum pro liberatione Petri & Ioannis. Herodes (inquiunt) simul & Pilatus cum gentibus & populis Israelis convenerunt ad faciendum quæcunque manus tua & consilium tuum prius decreverat ut fierent, & nunc domine aspice minas eorum, & da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum, manum tuam porrigendo in hoc ut sanatio & signa & prodigia edantur per nomen sancti filii tui Iesu. Sic (inquam) precantur Apostoli, ut regnet Deus in terris, utque regnum ejus supra hominēs extet atque appareat. Regnum itaque Dei integrum fuerit, cūm terrarū gentiumque omniū regna imperiaque summum illum regem atque imperatorē agnoscent, ejusque decretis & sanctionibus parebūt,

cum idola omnia tollentur, omnisque idolomania penitus evanescet, cum sanctum solius Domini tanquam presentis regis nomen in veritatis fidem in quavis testificatione appellabitur: imo vero tum demum regnum Dei nobilissimum & praestantissimum advenerit, cum extremo temporum iudicio corporibus assumptis vivi mortuique judicabuntur: Tum enim absque murmure peccati absque rebellione carnis Deus regnabit & imperabit. Postquam vero subiecta fuerint ei omnia, tunc & ipse filius subicietur ei, qui subiecit ipsi omnia, ut Deus sit omnia in omnibus, 1. Corinth, 15. 28, Sic 22. Apoca. de extremo adventu domini apertius oratur: Etiam veni Domine Iesu. Itaque iudicii illius adventus hac precatione atque adoratione exoptatur.

Fiat voluntas tua.] Hæc optatio precationi superiori velut interpret obsecundat. Regnum tuum adveniat, atque ita ut fiat voluntas sicut in cælo etiam in terra, utque omnes una consensione pietatis & conspiratione summi Dei voluntati obtemperent, pravisque cupiditatibus edomitis, toti Deo inserviant: cujus precationis exemplum, 1. Sam. 3. 18. de Helio cum Samuel iram Domini nuntiaret, Dominus Deus est (ait) faciat quod sibi bonum videatur. Item David, 2. Sam. 15. 26. Si dixerit Iehova non beneplacitum est mihi in te, ecce ego, faciat mihi quod bonum est in oculis suis. Itaque idem rogat, Psal. 143. Doce me facere voluntatem tuam, quia tu es Deus meus. Et 26. Matt. Christus ipse sic precatur:

catur: Pater mi, si non potest hoc poculum abire á me quin bibam, fiat voluntas tua. Itaque matri pro filiis precáti, ut ipsorum alter ad Christi dextram, alter ad sinistram in cœlesti regno sederent, meritó responsum est: nescitis quid petatis, 10. Matth. 22. Quod idem satyricus ille tam luculenter expressit, ut ex ipso Evangelii fonte haurisse videatur.

Permites ipsis expendere numinibus, quid

Conveniat nobis, rebusq; sit utile nostris:

Nam pro jucundis aptissima quæque dabunt dii,

Charior est illis homo quàm sibi.

Regna plerumque magna sed violenta & tyrannica sunt, tyrannísq; illud tantum propositum est.

----- *Oderint dum metuant.*

Atqui hîc ingenua animi inductio persuasioque exoptatur, ut desiderium quodlibet nostrum immoderatum & effrenatum coerceatur, divinaq; voluntate, constanti nempe neq; usquã aberrante regula dirigatur. Hæc vovendi & precandi regula Platoni est in Alcibiade ex poeta nescio quo,

Juppiter rex optima nobis & voventibus & non voventibus tribuito:

Mala autem poscentibus abesse imperato.

Faceſſat igitur ô Iehova nostra omnis volûtas tamquam á nobis, ut tua una tanquam verè nostra habiter in nobis.

Sicut in cœlo, etiam in terra.] Hæc similitudo summam erga Deum observantiam hominis, ac pietatem complectitur. Divinæ ac cœlestes angelorum & beatorum mentes pacatis ac sine

ulla diffensionis cujusquam repugnantia compositis votis, imò corporum cœlestium cursus ac recursus facultatésque omnes Deo morigeræ obsequentésque sunt. Benedicite Iehovæ angeli ejus fortes robore, facientes verbum ejus, ad obtemperandum voci verbi ejus, Psal. 103. 20. Sol & luna non solúm ratos & constantes suos motus peragunt, sed etiam si dominus velit (ut de Iosua prædictum est) cohibent. In terris robustissima hominum judicio & potentissima divinæ voluntati obediunt, Matth. 8. 28. de ventis ac tempestate sedatis admiratur populus. Qualis est iste (ait) cui venti, cuique mare obsequitur? Dæmones etiam contremiscunt, & Dei imperiis morem gerunt: omnia denique Dei manus regit ac temperat. Sed obedientia fidelior constantiorque apparet in cœlis, qui stationem & motum a Domino præfixum inviolabiliter servant. Attamen homines veluti cœlestes, & beatæ voluntates, nihil appetant, nihil concupiscant, nisi Deo gratum & jucundum: Denique homines terrenis cogitationibus licet obruti, attamen cœlestium angelorum beatarumque mentium vitam imitentur, qualisque in cœlo est motuum omnium harmonia, talis in hominum moribus constantia sit. Hæc enim similitudinis vis est: hoc erit nimirum domini sabbatum, in quo requiescit omnis caro, atque ante Domini faciem adoratum veniat. Ies. 66. Sabbathum enim beatis in cœlo Deum facie contemplantibus æternum illud erit. Quapropter
qua-

quadruplex ejusmodi precatio & invocatio vera Dei adoratio est quatuor primæ tabulæ mandatis definita, ut Deus damnato falsorum Deorum cultu solus adoretur, solus jurejurando sanctificetur, solus regnet, solusque ut ab angelis & beatis animis in cœlo, sic ab hominibus in terra honoretur & colatur.

*Cap. 7. De panis precatione ad
legis tabula 2.*

PA N E M] Precationis pars altera ad secundæ tabulam licet minus distinctè attamen reipsa refertur de mutua charitate, & communi subventionem, adversus parentum contemptum, cædem, scortationem, furtum, perjurium, cupiditatem, ut sigillatim suo loco admonebitur. Neque enim hîc propriè Deum ad Dei ipsius gloriam tantum precamur, ut antea, sed universæ Dei ecclesiæ singulisque ejus membris ac partibus contraria malis illis bona precamur. Postulatio prima ad totum corporis usum attinet: panis siquidem nomine, quamvis propriè pistum é farina alimentum sic appellatur, ut 4. Matt. 4. Non solo pane vivit homo, attamen frequenter corporis victus in potione & cibo, cultusque ac vestis genere quolibet, omniaque quibus corporis vita, & usus indiget, intelliguntur. Quomodo videtur Salomon loqui Proverbiorum 30. 8 Paupertatem & divitias ne des mihi: ale me pane dimensi mei, id est ad vitæ sustentationem

necessario, ut Rabini interpretantur. Hic igitur cum panis dimensi quotidiani seu quotidianæ (ut vulgus loquitur) portionis opponatur paupertati & divitiis tanquam vitiosis extremis medium laudabile, omnia ad corporis usum vitamque necessaria videntur nomine panis comprehendendi: imò locus hic dominicæ precationis videtur ex illo Salomonis loco deduci. Postulatio (inquam) prima ad corpus ita refertur: & ad animam etiam, sine qua corporis vita nulla esset, hætenus referri potest, ut necessaria ad regendam vitam prudentia panis etiam nomine comprehendatur. Itaque cum panem precaris, omnia bonorum humanæ vitæ necessariorum genera, quæ ad commodè vivendum pertinent, precaris: & panem generaliter ita poscimus, quia pater noster videt, qua specie panis nobis opus sit, antequam petamus. Atque hæc omnino Salomonis illa precatio est, Paupertatem & divitias ne des mihi: ale me pane dimensi mei, ne fortè satier & abnegem, dicamque quis est Iehova: & ne fortè efficiar pauper & furer, assumamque in vanum nomen Dei mei. Hic sapiens ostendit ex oppositis vitiis luxu & inopia panis quotidiani bona. Ex utroque autem extremo quæ mala gignantur etiam ethnici præclare docuerunt. Plato namque divitias & paupertatem duas civitatis pestes esse prædicavit, & de utraque separatim oratores & Poetæ. In urbe creatur luxuries (ait Tullius) ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia

tia, unde omnia scelera & maleficia gignuntur. Atque hanc luxuriæ & rapacitatis copulam, conjunctionemque Poeta ille non minus egregie depinxit:

*(revertuntur & opes & opum furiosa libido,
Et cum possideant plurima, plura petunt.*

*Querere ut absument, absumpta requirere certant,
Atque ipsa vitiis sunt alimenta vices.*

*Sic quibus intumuit suffusa venter ab unda,
Quo plus sunt potæ plus sitiuntur aquæ.*

Ergo alterum quotidiani panis extremum tot flagitia adversus modestiam, patientiam, pudicitiam demonstrat. Quid inopiæ & paupertatis extremum alterum? quorum malorum occasio est? Ne furer (ait sapiens) assumamque in vanum nomen Dei mei. Itaque nullum furtum, nullum falsum testimonium, imo nullum facinus est tam periculosum, quo infirmos animos egestas non impellat.

Currit mercator ad fndos,

Per mare pauperiem fugiens per saxa per ignes.
Inquit Horat. 1. Ep. Denique quod ait alius ille:

Paupertas inimica bonis est moribus.

Hæc igitur inopiæ mala sunt permagna: & tamen opulentiæ periculum maius est, quam inopiæ. Itaque de adolescente opibus suis confiso ait Christus, 19. Matth. 24. Facilius est camelum per foramen acus trajicere quam diuitem in regnum Dei introire. Nec ideo Menandri sententia illa non audienda,

Καλῶς πένεσθαι μᾶλλον ἢ πλετεῖν κακῶς.

Prestat honeste egere, quam turpiter abundare.

Quare cū panem quotidianum nobis obtestamur, ingentium & vix credibilium malorum atheismi, idololatriæ, blasphemix, impietatis, quæ prima tabula damnantur: superbiæ, violentiæ, scortationis, rapinæ, mendacii, cupiditatis (quæ secundæ tabulæ legibus prohibentur) illadem a nobis detestamur: Attamen ne opulentia per se fugienda, aut paupertas per se expetenda videatur: Audiamus Ecclesiasticum 13. 30. Divitiæ sunt ei bonæ in quo non est peccatum, & paupertas mala in ore impii. Itaque sicut ait ille,

Rebus angustis animosus atque

Fortis appare: sapienter idem

Contrahes vento nimium secundo,

Turgida vela.

Sedenim quotidianus panis generaliter ita petitur & ante pastum actio gratiarum & benedictio adhibetur, 15. Matth. 36. Item 26. Matth. 26. 27. & post pastum 26. Matth. 30. Specialem tamen panem licet petere: Et quidem panem quo alitur corpus, cū Deus nobis & cibum de cælo, & potum e petra suppeditare possit, ut Hebræis in deserto & mannam & aquam suppeditavit. Cū Christus quinque panibus & duobus piscibus quinque millia hominum satiaverit, 14. Matth. 13. Item alio tempore septem panibus & quinque piscibus expleverit quatuor millia virorum, præter mulierum & puerorum turbam 15. Matth. 32. Dum aquam in vinum ad nuptias celebrandum converterit.

Panem

Panem (inquam) corporis petamus, cuius differentia differentibus populis magna fuit, ut Hebræis & Ægyptiis. Sicut 43. Genesis 31. 32. de Iosepho & fratribus ejus & Ægyptiis: apposuerunt illi panem seorsum, & illis seorsum: Ægyptiis quoque qui comedere solebāt cum eo seorsum, non enim possunt Ægyptii comedere cum Hebræis panem, quia illud abominatio est Ægyptiis. Ergo differentia panis hīc manifesta est: & panis pro omni alimēto capitur. Sed & ipsis Hebræis ciborum magna differentia fuit: Antē diluvium cibus hominis fuit in herbis & fructibus arborum, 1. Genes. 29, & fructus arborum dicitur hominum cibus, 22. Deuteronomii 6. Deinde quorumvis animalium, 9. Geneleos 3. Denique animalium genera pro mundis definita sunt in terrestribus bisulca & ruminantia: ex aqualibus habentia pinnulam & squammam, 11. Levit. 3. & 14. Deuteronomii 6. At lux novi fœderis umbras illas longē dispulit, totāque illa ciborum differentia Christianis abrogata est. Non enim quod ingreditur in os coinquinat hominem, 15. Matth. 11. Quin Paulus 1. Timoth. 4. hypocritas mendaces appellat, qui jubent abstinere a cibis, quos Deus creavit ad participandum cum gratiarum actione fidelibus & iis qui cognoverint veritatem: Nam quidquid creavit Deus bonum est, nec quidquam rejiciendum est, si cum gratiarum actione sumatur, 1. Timoth. 4. 4. Veruntamen bonum est non vesci carnibus, neque vinum bibere, neque quidquam ubi

frater tuus offenditur aut debilitatur. Rom. 14.
 21. Item 1. Corinth. 8. 13. Quapropter Christianus panis hoc capite postulatur à Christianis quicumque nempe à Deo creatus sit, ut eo cum gratiarum actione vescamur: impiamque ideo superstitionē detestemur, quæ contra tam manifestum Dei verbum certos cibos certis diebus distinxerit, Paulinumque illud Roma. 14. 23. perpetuo recordemur: Quicquid ex fide non sit, peccatum esse. Panem tamen ita petamus, ut si Deus é cœlo Mannam pluerit, ea contenti simus, neque ollas neque carnes Ægyptias appetamus, ne Deus coturnices pluatur, quarum fœda ingluvie ingurgitati, miseré pereamus, ut heluones Hebræi periere, 11. Num. 6. Sed panis species reliquæ à Deo postulentur. Moses fructum terræ precatur, 26. Deutero. 15. Respice de habitaculis sanctitatis tuæ, é cœlo benedic populo tuo Israeli & terræ, quam dedisti nobis, quemadmodum iurasti patribus nostris: terræ quæ fluit melle & lacte. Postulentur & reliqua corpori necessaria adjumenta. Pudet te tuæ nuditatis sicut Adamum Evamque puduit? vestimenta precare. Deus Adamo & Hevæ pelliceas vestes fecit, eosque vestivit, 3. Genes. 2. Idemque perfecit, ne Hebræorum vestes aut calcei in deserto per annos quadraginta attererentur, 29. Deut. Si morbo aliquo vexaris, remedium pete: sic enim petitur lepræ curatio, 8. Matth. Domine, si velis, potes me mundare. Tales preces sunt Centurionis, Reguli, Chananeæ pro servulo,

vulo, pro filio, pro filia. Si vires corporis defecerint, clama cum Sansone: Domine Iehova memento mei obsecro, & corrobora me obsecro tātū vice hac ō Deus, & sumam ultionem unā pro duobus oculis meis de Philistinis. Si desiderio prolis afficeris, Annæ preces imitare, 1. Samu. II. Iehova exercituum si respexeris afflictionem ancillæ tuæ, recordatusq; fueris mei, neq; fueris oblitus ancillæ tuę, sed dederis famulæ tuę prolem masculam, tum dabo illū Iehovæ omnibus diebus vitæ ejus, & novacula non ascendet super caput illius. Denique quod ad animæ panem attinet, si de infantia & imperitia conquereris, pete a Deo & precare eloquentiam & sapientiam. Moses 4. Exod. 10. balbutiem caussatur, ne ad reges legationē obeat: Obsecro, Domine, non sum facundus nec eloquens, sed lingua tardus, & voce impedit⁹: At Iehova respōdet, Quis fecit os hominis? aut quis creavit mutū & surdū? videntem & cæcum? An non ego? Perge igitur, & ero cum ore tuo, & docebo te quid loquare, Itaque Deus alterum Aharonem oratorem nempe prophetamq; te faciet. Tales sunt preces Salomonis, 1. Regum 3. præfecti populo multitudine innumerabili atque infinito. Dabis (ait) servo tuo cor intelligens, ut iudicet populum tuum, ut discernat inter bonū & malum. Deus hac precatione delectatus, Salomoni dedit tantam sapientiam, & intelligentiam, quanta in homine nec præteritis temporibus fuisset, nec consequentibus esset futura. Atqui hoc ipsum Chri

stus, 10. Matt. 18. ad discipulos concionatur: Arripiemini ad synedria & synagogas, ad reges & præfides, sed tum ne anxii sitis quomodo aut quid loquamini, Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Quamobrem panem corporis talem, panem etiam animæ talem precibus nostris precemur, & tamen hæc omnia cū precabimur, meminerimus precationis illius,

Fiat voluntas tua, ut ea conditione vota & optata omnia regantur & concludantur. Sic 2. Corinthiorū 5. 12. 8. & 9. Hoc ter dominum rogaui, ut secederet a me, & dixit mihi, sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea in infirmitate perficitur. Libentissimè igitur potius gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me potentia Christi.

Nostrum.] Publicæ precationis argumentum id esse jam diximus, & certè publica fratrum quàm privata & nostra causa ut liberalius & honestius, sic vehementius & ardentius precari nos deceat. Sic enim Moses pro Hebræis, 32. Exod. 32. Nunc autem si remittas peccatum eorum: aut si non, dele me precor de libro tuo, quem scripsisti. Sic Paulus Romanor. 9. 3. Optarim enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus. Itaque cū nostrum panem petimus, panem fratribus omnibus necessarium postulamus: ecclesiæ catholicæ panem precamur, nec mihi panem meum precor, sed nobis panem nostrum precamur. Rectèque Apostolus 1. Tim. 2. 1. Adhortor igitur primum omnium, ut fiant suppli-

supplicationes & preces, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus, & omnibus in principatu collocatis, ut pacatam & tranquillam vitam degamus cum omni pietate & honestate. Nam hoc honestum & gratum est Deo servatori nostro, qui vult ut omnes ferventur & ad cognitionem veritatis accedant. Principibus igitur magistratibus nostris tum politicis tum ecclesiasticis eloquentiam Aharonis, & sapientiam Salomonis optabimus. Politicis quidem imperatoribus ac regibus, ut agnoscant Christum dominum dominantium & regem regum, 17. Apoc. 14. Item 19. Apoc. 16. Et ut inducant subditos sibi populos in eandem cognitionem Christi, cui data sit omnis potestas in cœlo & in terra, 28. Matth. 18. Ecclesiasticis autem pastoribus & ministris, ut sanctum Christi evangelium fratribus fideliter distribuant ac dispensent, & ut est 1. Pet. 2. pascant Dei gregem, cui præfecti sint, eumque observent non ingrati & inviti, sed voluntarii, neque sordido lucro, sed alacri promptoque animo adducti, neque velut imperantes cleris, sed ut exempla & lumina sui gregis, ut cum apparuerit ille pastorum princeps, nunquam arescentem gloriæ lauream coronamque consequantur. Deinde subditis & privatis fratribus omnibus suum panem precabimur, ut afflicti carcere, morbo, fame, exilio vel alia qualibet calamitate, per Dei misericordiam liberentur. Postremo etiam precabimur, ut impiis & infidelibus neque dum vera lu-

ce illuminatis divinæ gratiæ panis communice-
tur & participetur. Sic igitur cū panem nostrū
pro nobis, pro regibus, pro pastoribus, pro fra-
tribus, totaꝫue sancta & catholica ecclesia pre-
camur, etiam precemur pro cæcis & paganis, ut
ad evangelii notitiam adducantur.

Quotidianum da nobis hodie.] Quotidianum
precamur, & hodie nobis dari, vel ut Luc. 11. 3.
in diem, ut curiosior in crastinum sollicitudo ē
Christianis animis eximatur, & meminerimus
pro quotidiano pane, quotidianis precibus opus
esse. Hæc enim precatio adversus cupiditatem
10. lege prohibitam præcipuē refertur. Itaque
si pauper es, diarium paupertatis subsidium a
Deo petito: si dives & abundans, attramen ve-
lut inops opum tuarum, benignum usum in di-
em orato, & cogitato plenas cellas, plenas ar-
cas subito exinaniri, nisi manu domini custodi-
antur. Contra autem Levitic. 26. 26. Comede-
tis item & non saturabimini. Itaque nisi domi-
nus cibum potumꝫue benedictione sua asper-
ferit, edentes tabescent fame, bibentes areſcent
ſiti. Ezech. 4. 14. Panem igitur quotidianū quo-
tidie petito & orato: sed sic quotidie petito, &
orato, ut fudes, ut algeas, & sudore corporis &
algore precationis tanquam pretium facias. In
sudore vultus tui vesceris pane tuo, 3. Gen. Sic
igitur dominus populum suum quotidiana man-
na aluit in deserto, vetuitꝫue primis quinque
diebus plus colligi, quā cuique diei satis esset,
sexto duplicari annonam iussit in sabbathum:
idꝫue

idque fecit Deus ut tentaret an populus in lege Dei ambulaturus esset, 16. Exod. 4. 5. Atque interea demonstraret non solo pane hominem vivere, sed eo omni, quod egreditur ex ore Iehovæ, 8. Deuteronomii 3. Item 4. Matthæi 4. omninoque cupiditati frenos imponeret. Quamobrem panem nostrum quotidianum da nobis hodie, ne ultra præscriptum tuum immoderate quidquam appetamus vel concupiscamus. Sed enim cupiditatis stimulos vehementes & acres contra frenos istos caro subjicit, quosque ideo & paterna Dei bonitas retundit. Deus anno septimo sabbathum terræ imperaverat. Quod si dixeritis (ait Hebræis) Quid comedemus anno septimo? En non seremus, neque colligemus fructus nostros: tunc præcipiam benedictioni pro vobis anno sexto, & faciam fructum in tres annos, feretisque anno octavo, & comedetis vetus, 15. Levitic. 20. Sed hæc impofterum solitudinis solutio & refutatio longè clarior & illustrior est apud Matthæum, ubi avaritia primùm cæcitas animi efficitur 6. cap. 25. Deinde 25. Propterea dico vobis ne solliciti sitis de anima vestra, quid edatis aut quid bibatis, neque de corpore vestro, quid induamini: nunquid anima pluris est quàm alimentum? & corpus quàm vestimentum? Intuemini in volucres cœli, quæ neque ferunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & tamen pater cœlestis eas alit, nōne vos ipsis præstantiores estis? Deinde ostēdit agrestium liliorum ornatum qualem

ne Salomon quidem in tota gloria habuerit, ut si agrestes stirpes sic a Deo vestiuntur, multo liberalius ab eo homines vestiendi sint. Itaque o modicæ fidei (ait) ne anxii dicite, quid edemus, aut quid bibemus? aut quo vestiemur? Omnia enim hæc a gentibus exquiruntur: Novit enim pater vester cœlestis his omnibus vobis opus esse: Querite primò regnum Dei & iustitiam ejus, & hæc omnia vobis abunde sup peditabunt. Quare ne sitis anxii de crastino, crastinus enim dies anxietate sua augetur, sufficit diei anxietas sua. Quæ cum ita sint, iustissimis de causis precemur: Panem nostrum quotidianum da nobis hodie: Tum enim beatũ illud extremis duobus intetjectum atque intermedium precabimur.

Cap. 8. De Remissione peccatorum contra quamlibet legis partem commissorum: ubi de pœnitentia.

REMITTE nobis debita nostra.] Precatione proxima præcipuè pectus corporis postulatus est: secunda remissio peccatorum veniaque, id est, animi pabulum alimētumque postulatur. Lucerna corporis est oculus. Si igitur oculus tuus fuerit integer, totum corpus tuum lucidum erit. Sin autem oculus tuus fuerit perversus, totũ corpus tuum tenebrosus erit: Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? 6. Matthæi 12. Hanc evangelicam sententiam Satyricus sic expressit. Iuv. 10. Saty.

Oran

Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano.

Sanitas corporis pane quotidiano sustentatur, sanitas animi peccatorum remissione cōstituitur. Sæpe enim jam humanæ naturæ infirmitatem testati, vel potius detestati sumus: ut coram Deo hominem prorsus neminem, licet omnia quæ possit officia præstantem, perfectè justum propriaque justitia integrum fateamur. Itaque humanæ laudis aut virtutis prædicationem tribunal illud nullam recipit, deprecationem culpæ duntaxat admittit. Hinc August. lib. 9. confess. cap. 13. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam. Omnes enim peccaverunt, ideoque privatur gloria Dei, justificantur autem gratuita ipsius gratia per redemptionem in Christo Iesu, 3. Rom. 23. 24.

Debita.] Debita pro peccatis hîc intelliguntur tanquam peccatum sit æs alienum: peccatum verò quodlibet verè pœnitenti remittitur excepto in spiritum sanctum peccato, 12. Matth. 31. cū nempe divinæ veritati quamvis penitus cognita & perspecta mala tamen mente maloque animo resistitur: quale peccatum fuit Phariseorum, qui filium Dei, quamvis ejus doctrinā perspicerent, attamen ut dæmoniacum insectabantur. In principe dæmoniorum (ajebant) ejicit dæmonia, Matth. 34. Quale item fuit magna ex parte peccatum Stephanum lapidatum 6. Act. 10. qui cū non possent resistere sapientiæ & spiritui per eum loquenti, subornarunt testes, qui Stephanum adversus Deum & Mosē blasphem-

inias loquutum testarentur. Ac Paulus qui una Stephanum persequutus esset, misericordiam tamen se consequutum affirmat, quia expers fidei per ignorantiam peccasset, 1. Tim. 1. 13. Ut inde planum sit nullum esse misericordię locum apostatis, in quibus prudens incrudelitas fuerit. Et sic qui semel spiritus sancti participes prolapsi sunt, per pœnitentiam reuocari non possunt, ut qui rursus sibimetipsis crucifigant filium Dei, & traducant 6. Heb. 4. Sedenim ad cogniti peccati veniam & remissionem consequendũ imprimis opus est pœnitentia non solum e cordis afflictione & animi mœrore (qualem vel desperati ut Cainus & Saul ostenderunt) sed multo magis cõuersione ad Deum tanq̃ verum peccati medicum. Sic 2. Reg. 20. 1. Ezechia conuersio traditur. Sic apud Ionam 3. cap. 10. mortis terrore percussi sunt Niniuitæ cùm Ionas proclamasset: Adhuc quadraginta dies & Niniue subuerretur. Crediderũt autẽ viri Niniuitæ Deo & indixerunt jejuniũ, & vestiti sunt faccis a maximo vsq̃ ad minimum, & peruenit verbum ad Regẽ Niniues, & surrexit de solio suo, abiecitq̃ vestimentũ suum a se, & indutus est sacco, & sedit in cinere: Et proclamare iussit ac dicere in Niniue: Decreto regio & principum eius homines & iumenta & pecudes ne gustent quidquã, neque pascãtur, neq̃ aquam bibãt, operianturque faccis homines & iumenta, & clament ad Deum vehementer, & conuertantur quisque a via sua mala, & ab iniquitate quæ est in manibus eorũ.

Fortasse convertetur & pœnitentia ducetur Deus, averteturq; à furore irę suę, & nō peribimus: vidit autē Deus actiōes eorū, q̄ conversi essent à via sua mala, & pœnituit Deū mali, quod locut⁹ fuerat se facturū illis, & nō fecit. Hic igitur pœnitentię vades sunt jejuniū, saccus, cinis, qualia sunt in veteri testamento vadimonia pleraq; . Sed pœnitentię cōjunctū jejuniū sanctū piis omnibus semper fuit, arctior nēpe vict⁹ abstinētia cūm de quotidiano dimenso etiā frugali & sobrio tamē aliqd ad tēp⁹ detrahitur, ut naturę necessitati tantum cōsulatur, nihil indulgeatur voluptati. Moses in Sinaio mōte quadraginta & dies & noctes neque panē comedit, neque aquā bibit, 9. Deut. 18. 25. Jejunavit Elias item quadraginta & dies & noctes. 1. Reg. 19. 8. Jejunavit Christus quadraginta & dies & noctes 4. Mat. 2. Quam abstinētiā nulli patrū vel Hebręorū vel Christianorum sunt imitati. Hęc enim ad divinę vel gratię vel virtutis miraculū, non ad humanę imitatiōis exemplū proposita sunt, unde superstitio quadragesi-mę deprehēditur. Neque jejuniū est omnis vel temporis vel occasionis. Discipuli Ioannis interrogant: Quare nos & Pharisei multū jejunamus, discipuli veró tui nō jejunāt? Et dixit eis Iesus. Non possunt filii thalami lugere, quādiu cū eis est spōsus: veniēt autē dies, quādo auferetur ab eis spōsus, tūmq; jejunabūt, 9. Matt. 14. Jejunium igitur cūm causā postulabit publica preſertim, precibus adjungetur, sed occultū sine ostentationis ulla vanitate 6. Matt. 16. Sic apostoli in-

mitten-

mittendis & creandis Dei ministris jejunant & precantur 13. Act. 2. 3. cum Paulus & Barnabas mittuntur. Item 14. Acto. 23. cum creantur seniores. Quamobrem ad peccatorum & debitorum remissionem impetrandum pœnitentia deprecatrix intercedito: propterea enim à Moſe & prophetis, à Christo & apostolis una pœnitentia præcipuè prædicatur. Baptista quidem in novo fœdere hanc primùm prædicavit 3. Matth. 1. deinde Christus 4. Matth. 7. Pœnitentia est in variis scripturæ exemplis, sed insignis in oratione Manassis regis 2. Paral. 3. 12. Tu domine secundum multitudinem bonitatis tuæ promissiſti pœnitentiam & remissionem iis, qui peccaverunt tibi: & multitudine miserationum tuarum decreviſti pœnitentiam peccatoribus in salutem. Tu igitur domine Deus justorum non posuisti pœnitentiam justis &c. sed posuisti pœnitentiam super me peccatorem, quoniã peccavi super arenam maris, &c. Quare peto rogans te, remitte mihi domine, remitte mihi, & ne simul perdas me, cum iniquitatibus meis: neque in æternum iratus reserves mala mihi, neque damnes me in intima terræ loca, quia tu es Deus, Deus inquam pœnitentium. Sic 18. Matth. 11. quam Deo grata sit pœnitentia & peccatoris conversio Christ⁹ explicat parabola centenarii gregis, unde ovis amissa & postea recuperata gratior sit domino nonaginta novem reliquis. Item 15. Luc. 4. parabola drachmæ repertæ. Sic igitur ad veniam peccatis impetrandum mulier peccatrix rigavit pœnitentię.

nitētiae lachrymis pedes Christi. Sic Petrus cū
ter abnegasset dominum, consimili pœnitentia
amaré flevit 26. Matth. 75. Sic miser prodigus:
Pater peccavi in cœlum & terram, nō sum dign⁹
vocari filius tuus, fac me sicut unū de mercena-
riis tuis. Sic publicanus cū erubesceret oculos
in cælum tollere: pectus tundendo percutiendō
que clamat: Domine propitius esto mihi pecca-
tori. Hec cōfessio Deo facta veré Christiana est.
Sic Psal. 32. Dixi confitebor cōtra me injustitiā
meam domino, & tu remisisti iniquitatē pecca-
ti mei. Est item Christiana & illa qua jubet do-
minus Mat. 5. redire in gratiā cum offenso pro-
ximo. Confitemini invicem peccata vestra. Ia-
cob. 5. Hæc veró cōfessio non est malefacti in au-
rem sacerdotis expositio, sed perversé malēque
facti detestatio coram fratre, & quidem confes-
sio mutua: & tamen tum pœnitentia tum con-
fessio fide niti debet, secus desperatio fuerit: Pec-
cavi (inquit) Pharisæis Iudas, prodito sanguine
innoxio projectisque argenteis secessit, & sese
strangulavit. Quæ cū ita sint ubi debita pieta-
tis in colendo Deo, in detestandis idolis, in san-
ctificando Dei nomine & sabbatho celebrando
officia prætermisimus, cōfiteamur verāque pœ-
nitentia affecti oremus: Remitte nobis cœlestis
pastor debita nostra: ubi debitam erga parentes
observantiam, erga fratres humanitatem, casti-
tatem corporis, abstinentiam á rebus alienis, te-
stimonii veritatem, mentis integritatem, cōtra
quā debita charitatis officia postulabant, of-

fendimus, confiteamur & obsecremus: Remitte nobis cœlestis pater debita nostra. Quæ confessio, quæ pœnitentia cū hoc capite præscribatur, vel ipsis Christi apostolis nō solum Christianis quibuslibet aliis: ut quotidie quandiu vixerint precentur: Remitte nobis debita nostra, intolerabilis hypocrisis & arrogantia fuerit hominem in hac mortali vita quenquam perfectum ac prorsus innocentem judicare.

Nobis.] Viventibus nempe, & qui modo loquētes precamur, & religionis ejusdē cōmunionē cōprehensis, imō etiā paganis & impiis, ut antea ex Paulo dictū est: sed vivētib. (inquā.) Nam pro mortuis à purgatorio liberandis neque hīc neq; in totis sacris literis ulla litera est: purgatorii cōmentū jam antea patuit, & purgatoriæ precatōnis cōmentū iam percipitur, quod sine fide hæc superstitio in ecclesiā Christi inducta sit.

Sicut etiam nos remittimus debitoribus nostris.] Comparatio hæc non ē tota lege sed ē charitate erga proximū ducitur, quam secunda tabula præcipuē commendavit. Videtur tamen cōditio postulatæ remissionis tristis & severa. Etenim clementiam Dei & misericordiam implorare videmur, sed ea lege qua clementes erga proximū & misericordes simus. At cōparatio ista quæ similitudinem videtur esse, & assimilare misericordiam humanam divinæ, disparium comparatio poti⁹ est, tanquā diceretur. Remitte nobis debita nostra, sicut etiam nos qui homines sumus à divinæ misericordiæ clementia longissimē sejuncti, remittimus

timus ex tuo mandato iis, a quib. offensus sumus, quia nobis non sis remissurus, nisi & nos remiserimus. Nam ut est 6. Mat. 14. item 18. 28. Si vos hominibus offensiones suas remittatis, pater etiam cœlestis vestras vobis remitteret: ac nisi hominibus suas offensiones remiseritis, neque pater vobis vestras remitteret. Debitoribus autē nostris remittendum non septies, sed septuagies, imō verō infinitē perpetuōque remittendum 18. Mat. 21. & deinceps respondetur, Misericordia enim Deo gratior est sacrificio, 9. Matt. 13. item 12. Mat. 7. item 23. Mat. 23. Mensurāque tibi cōmunis & eadem erit cum proximo 7. Mat. 1. 12. Denique beati misericordes, 5. Mat. 7. Quinetiam pro inimicis orandum hic erit. Sic Ierem. 29. iubet captivos Hebræos orare pro salute Babylonice civitatis. Quærite pacem civitatis ad quam ego vos transtuli, & orate pro ea ad dominum, quoniam in pace ejus erit pax vestra. Sic 5. Mat. 44. Orate pro iis, qui vos infestant & persequuntur vos. Sic Luc. 23. ipse Christus orat: Pater remitte eis, nesciunt enim quid faciunt. Sic Stephanus orat pro carnificibus suis: Domine ne statuas illis hoc peccatum. Quare orare pro inimicis & iis benefacere, perfectio est cœlestis patris, cujus sol lucet super bonos & malos: & ideo illius imitationis exemplum proponitur 5. Math. 45. Neque verō homo homini propriē peccatum remittit, id enim solius Dei est, ait Ies. 43. & 9. Mat. 3. sed offensam sibi factā remittit ex illo mandato. Hac verō precatione quorundā

superborum & arrogantium vanitas vehementer arguitur, qui se gradu nobilitatis exauthoratos arbitrentur, nisi acceptam injuriam cedere vel atrociori aliquo scelere ulciscantur: tanquã misericordia & acceptæ injuriæ vel contumeliæ remissio vitiositas quædam sit infamis & homine nobili aliena vel indigna. Atqui é Dei summis laudibus illa prima est & dominica precatione per Deum filium modó consecrata cum juberis precari, ut tibi culpa remittatur á Deo sicuti proximo remiseris. Itaque ultione in proximum, ultionem Dei in teipsum provocas.

Cap. 9. De Tentatione ad 10. legem.

E*T ne nos inducas in tentationem*] Postrema precatio etiam animi est adversus varias cupiditatum insidias, in quas animi quotidie incidunt, cum unusquisque tentatur dum á propria cupiditate abstrahitur & inescatur. 1. Iacob. 2. 14. Nihil est autem impotentius homine, nihil infirmius, simulatque manu Dei destitutus est. Quod in uno Petro in primis apparet, cum sese ne mortis quidem periculo desertorem futurum prædicat 16. Matt. 22. & mox tamen á muliercula territus Christum abnegat 26. Matt. 33. Itaque varii sunt lapsus variæque tentationes, aliæ á rebus secundis & fortunæ (quæ dicuntur) bonis, quales extra sunt honores, clientelæ, opes: in corpore robur, forma, celeritas, valetudo firma, prosperæ res & secundæ: aliæ á contrariis malis,

malis, ut est egestas, ignominia, contemptus, deformitas, distortio, debilitas, res adversæ quibus utrisque deflectimus à recta virtutis via, ut flagitiosa cogitemus & concupiscamus, sæpe etiam agamus, nisi manu divina dirigamur. Fons enim contagionis illius naturalis perennem fluxum habet, nisi divina gratia cohibeatur. Cohibetur autem vigilia & oratione 26. Matth. 41. item occasionis fuga, & resistendi virtute atque affectionis sanitate, ut August. lib. 5. medit. Illi nimirum antea fuerunt oculi, illæ dextræ cupiditatum pravæ occasiones & flammæ, quas fugiendas Christus admonuit: illaque fuit Salomonis paulo antè adversus opulentiam & inopiam obtestatio. Viri etiam boni rebus adversis interdum franguntur, & ita Christus 26. Matth. 3. prædicat discipulis. Vos omnes offensionem patiemini in me ista nocte. Itaque precandum est, ne secundis rebus & ad votum prosperè fluentibus insolescamus, aut adversis temporibus affligamur ac prosternamur. Tentationes illæ à dextris sunt, à sinistris istæ, nec tamen tentationes omnes recusandæ. Quædam enim à Deo sunt ad pios experientium probandumque 13. Deut. 3. Non obedies verbis prophetæ illius, aut somniatori illi, quia tentat Iehova Deus vester vos, ut sciat, an diligatis Iehovam Deum vestrum toto corde vestro & tota anima vestra. Itaque ait Psaltes. Proba me Iehova, & tenta me, funde renes meos & cor meum, Psal. 26. 2. Sic tentavit Deus Abrahamum de immolando filio Isaaco, Gen. 12. 1. Beati qui

persecutionem patiuntur propter justitiã, quoniam ipsorum est regnum cælorum 5. Mat. 10. Sic nempe (ut apud poëtam heros ille)

*Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Portendunt.*

Nec temerè dominus suos electos ignominia, paupertate, supplicio castigat, ut eorum constantiam & pietatem exerceat & probet: idque cum proventu. Tentatio enim piorum & afflictio est ipsorum probatio & confirmatio: sed tentatos & afflictos tandem Deus miseratur & consolatur, ut de Hebræis est 2. Exod. 23. 24. Item 3. Exod. 7. qui quanto magis affligebantur, tanto magis crescebant, & multiplicabantur, & Ægyptiis formidabiliore erant, 1. Exod. 12. Et Christus 4. Matth. 3. tentatur. Si filius Dei es, præcipita te é pinnis hujus templi, tanquam tali & metamorphosi & præcipitio divina virtus approbaretur. Postremo dabo tibi omnia regna mundi & gloriam eorum, si procidens adoraveris me. Atque iis tentationibus ut restitit Christus, sic resistendi exemplum suis præbuit. Sed tentationes illæ sinistrae sunt acriores, ut Christus licet Deus, attamen quia homo his etiam stimulis moveatur, cùmque vel angelorum legiones duodecim posset opponere, attamen tristis est anima ejus usque ad mortem, & procidit in faciem suam orans ac dicens, Pater mi, si possibile est, transeat á me calix iste, 26. Matthæi 38. Item, Deus meus, Deus meus, ut quid dereli-

dereliquisti me. 27. Mat. 46. Itaq; invocatiōe ista precamur ne Deus nos inducat in tentationem: id est, ne ope sua destitutos á diabolo tentari opprimique patiatur: ut enim fideles & electos suos tuetur & conservat Deus, sic improbos & impios destituit, & diabolicæ tyrannidi subjicit atque addicit. Divinæ siquidem animadversionis vindicta duplex est, modó cum gratiam detrahit, modó cum præcipitat in barathrum. Illud enim est apud Paulum: Tradi in perversum & improbum sensum: & apud prophetas occæcari & corde indurari, decimotertio Matthæi decimotertio. Videntes non vident, & audientes non audiunt, neque, intelligunt. Psal. 81. Actor. 28. Clauferunt oculos suos ne viderent: unde cū dicitur Deus indurare, excæcare & tradere in perversum sensum, intelligendum id est fieri iusto Dei iudicio. Hinc Pharaonis induratio toties in Exodo & tot locis iterata. Quin idololatria (quæ ex omnibus peccatis odiosissima Deo est) ultionis divinæ species est, 28. Deuteronomii 36. Adducet Iehovate & regem tuum, quem constitues super te, ad gentem, quam non nosti tu & patres tui, colēsque ibi deos alienos, lignum & lapidem. Item inter divinas maledictiones una fuit illa horribilis. Percutiet te Iehova amentia & cæcitate & stupore cordis, vigesimo octavo Deuteronomii vigesimo octavo. Postremo quotiescunque Deus aliquid mali in scriptura facere dicitur, aut videtur, non ideó dicitur quód

homo culpæ malum non faciat, sed quód Deus malum poenæ statuatur. Nec enim Deus vult iniquitatem, ut prædictum est. Sic Amos 5. ait nullum esse in civitate malum, quod Deus non faciat. Sic Augustinus in Enchir. ad Laurent. Miro modo (inquit) & ineffabili non fit præter voluntatem ejus, quod etiam fit contra voluntatem ejus, quia non fieret, si fieri non sineret: nec utique nolens finit, sed volens, nec sineret bonus fieri malé, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bené. Vides quám anxíe vir sanctus Paulinum illum *περὶ ἀπολογισμὸν* ratiocinetur.

Sed libera nos á malo.] Antapodosis est quæ ad illecebras cupiditatis, ejúsque vitiosas inductiones refertur, ut omnino ad quamlibet mali, seu peccati speciem, ne ullis tentationibus dextris finistrísve succumbamus vel obruamur. Sic Hebræi 10. Iud. 15. Peccavimus, factu nobis secundum quod bonum est in oculis tuis, tantum libera nos quæsumus die hac. Sic Ezechias rex 37. Esa. Et nunc Iehova Deus noster salvos fac nos de manu Senacheribis, ut cognoscant omnia regna terræ, quód tu es Iehova solus. Sic 8. Matth. 25. Domine serva nos, perimus. Eripe me his invicte malis, inclamat ille miser dominum suum. Quare agite: á domino longé potentiore & beneficentiore precemur: Libera nos á malo.

Cap. 10. De Epilogo precatationis ad Dei laudem.

QVIA

QUIA *tuum est regnum, tua potentia & gloria in saecula, Amen.*] Confectarium precationis est à Luca prætermissum: Continet autem gratiarum actionem & collaudationem. Invo-
ca me in die angustiae, eruam te, & honorifica-
bis me, Psal. 50. 15. Item, Serva nos Iehova De-
us noster, & congrega nos de gentibus, ut cele-
bremus nomen sanctitatis tuae, ut gloriemur de
laude tua. Item, In omni precatione & supplica-
tione gratiis agendis petitiones vestrae appare-
ant apud Deum, Philip. 4. 6. Precatio igitur con-
cluditur Dei laudibus: Cōcluditur (inquam) lau-
dibus illis quidem continentibus causam no-
stri liberandi & conservandi, totamque preca-
tionis pietatem ad divinæ orationis fructum re-
ferentibus. Deus enim hoc uno præcipue coli-
tur, sanctificatur, regnat, potens, gloriosusque
habetur ac celebratur, quia pios, verèque reli-
giosos ab omni injuria offensaque tueatur: Lau-
des enim istae sunt ex illis primis partibus preca-
tionis: gloria siquidem sanctificationem & po-
tentia voluntatem complectitur: tanquam di-
ceretur. Libera nos ô pater cœlestis à malis om-
nibus: sic enim sanctificabitur nomen tuum,
adveniet regnum tuum, fiet voluntas tua. Qua-
propter precandi formula à Christo sic institu-
ta est, ut precibus nostris nil nisi utraque legum
tabula proponatur, atque ad bene beatèque vi-
vendum viro bono nil aliud optandum sit, quàm
ut tota vita Dei mandatis omni officio studioq;
obsequatur. Hic enim precationis à Christo pro

positæ fructus est, quem omnes quacunque de re obtestationes & obsecrationes nostræ spectare debent.

In sæcula] Sæculum Latinis spatium est centum annorum. Itaque multitudine sæculorum æternitas intelligitur. De hac voce dictum est ad finem symboli, quomodo etiam hîc accipitur, cûm precanti ministro, populus respondet, Amen: vel si quis solus precetur, addit hanc vocem, vel optationis vel asseverationis: tanquam fides certa sit Deum votis assensurum esse. Hæc igitur oratio dominica est: & (ut Tertul. ait) legitima: cûm cæteræ omnes ab ea discrepantes exleges sint & illicitæ: ut si quid alijs verbis, vel alia orationis forma quisquam precetur, ad regulam tamen & veritatem precationis hujus preces definire debeat.

Cap. I I. De loco & tempore modoq; orationis.

SED enim de subjecto loco, ubi precandum, & deque adjuncto tempore, & modo quæsitum est. Deus olim in loco quem sibi delegisset, ut in tabernaculo & Hierosolymis in templo invocari voluit. Ideoque tabernaculum gloria Dei decoratum est: atque interdiu nube, noctu, igne operiebatur. 40. Exo. 34. 38. & templum postea Hierosolymis pari majestate sanctificatum est. Cave tibi ne offeras holocausta in omni loco, quem videris, sed in loco, quem elegerit Iehova
in

in una tribuum tuarum, ibi offeres holocausta tua, ibique facies omnia, quæ ego præcipio tibi, 12. Deut. 13. 14. Itaque Deus est propitiatorio inter Cherubinos loquebatur cum Mose. 7. Num. 89. & deinceps illinc oracula petita sunt. Atque omnino antequam tabernaculum vel templum esset, sacer locus habebatur, ubi divina vis augustius appareret, 28. Gen. 16. Cum autem expergefactus esset Iacobus a somno suo, dixit, verè est Iehova in loco isto, ego verò non noveram: timuit itaque ac dixit: Quam terribilis est locus iste! non est locus iste aliud quam domus Dei, & ista est porta cœli. Veruntamen ista sacri loci caeremoniam Christus sustulit: Nam licet est templo ejiciat mercatores & citet illud: Domus mea, domus orationis vocabitur, 21. Matth. 12. & templi ruinam prædicet, 24. Mat. 2. & cum Samaritana de Garizimo monte, 4. Ioan. 20. 21. dixisset: Patres nostri in hoc monte adoraverunt, & vos dicitis Hierosolymis esse locum illum, ubi oporteat adorare, dicit ei Iesus: Mulier crede mihi, venit hora, quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis patrem. Item 23. vers. Sed venit hora & nunc est, cum veri adoratores adorabunt patrem spiritu & veritate: etenim pater tales quarit, qui ipsum adorent. Sic 1. Timoth. 2. 8. Velim igitur viros precari in quovis loco puris manibus sublatis absque ira & contentione. Quare communem locum patet precibus accommodatum esse. Itaque secretioris & publicæ precationis

locus speciatiim etiam descriptus. 6. Mat. 6. Tu veró cum precaris introito in conclave tuum, & clauso ostio precare patrem tuum, qui est in occulto, & pater tuus qui est in occulto reddet tibi in propatulo: Et Christus dimissa turba ascēdit in montē solus ad orandū, 14. Matt. 23. De publico etiam communis precationis loco testis est Christus, Matth. 18. 19. Vbi enim sunt (ait) duo aut tres congregati in nomine meo, illic sum in medio eorum. Sed enim temporis circunstantia, & generalis & specialis etiam precibus sua est. Omni precatione & supplicatione, precantes omni tempore per spiritum, & in hoc ipsum invigilantes cum omni perseverantia & supplicatione pro omnibus sanctis. Ephes. 6. 18. Et tamen afflictionis tempus præcipuum precationi attributum est. Invoca me in die afflictionis & erua me, Psal. 50. 15. Quin publicis precibus certæ dierum etiam certorum horæ destinatæ sunt. Atque hæc de loco precationis deque tempore. In modo autem precationis in primis cor spectatur: oratio enim vel muta à Deo exauditur, ut cū mulier illa patiens fluxum dixisset apud se: Si solum tetigero vestimentum ejus, servabor: Iesus conversus & intuitus eam dixit. Confide filia, fides tua te servavit, 9. Matth. 21. Cor (inquam) in primis spectatur, lingua tamen etiā precabitur, & quidem verbis non solum precanti, sed etiam in publica oratione ecclesiæ audienti popularibus & notis. Etenim ait Paulus, 1. Corinth. 14. 8. Si incertum sonum tuba dederit,

quis apparabitur ad bellum? ita & vos, nisi lingua bené significantem sermonem edideritis, quomodo intelligetur, quod dicitur? Item, Nisi igitur percepero vim vocis, ero loquenti barbarus, & loquens ipse barbarus vicissim mihi: deniq; idiota quomodo dicturus est (Amen) ad tuam gratiarum actionem? quoniam, quid dicas, nescit. Atque hoc Apostoli Evangelium mirabilem nescio cuius stuporis barbariem manifesté coarguit, in qua preces sermone precantibus incognito, id est, peregrino barbaroque peraguntur. Apostoli Evangelium sermone populari (id enim spiritus sancti donum in tam variis linguis cœleste fuit) populis omnibus prædicarunt, tūque gentes omnes suis linguis precatæ sunt: ut horribilem Christianæ religioni noctem obduxerint ii, qui primi Christianos externo & peregrino sermone precari cogerunt. Fenestram enim ad omnem impietatem & superstitionem aperuerunt, ut per has tenebras quidlibet in ecclesiam induceretur. Quare populari & familiari, omnibusque (si publicé oreretur) fratribus audientibus noto sermone precandum est. Atque in ista precationis perspicuitate & intelligentia loquacitas imprimis fugienda est. Sic enim Christus 6. Matthæi 7. 8. Precantes ne sitis loquaces, ut Ethnici: putant enim fore, ut loquacitate obtineant, ne igitur ipsis similes sitis: Et formula dominicæ precationis tam succincta, tamque brevis succinctam etiam in precando brevitatem Deo pla-

cere comprobat. Comprobant & speciales pre-
 cationes ad Christum factæ: Domine si vis, po-
 tes me mundare, ait leprosus, 8. Matth. 2. Do-
 mine, puer meus jacet domi paralyticus & ma-
 lé torquetur, ait Centurio, 8. Matth. 5. Domi-
 ne serva nos, perimus 8. Matth. 25. Item ado-
 rans princeps ille: Filia mea modó defuncta est,
 Sed veni & impone manum tuam super eam, &
 vivet, 9. Matth. 18. Miserere nostri fili Davidis:
 clamât cæci 9. Matth. 28. Domine serva me,
 ait Petrus, 14. Matth. 30. quam brevitatem &
 Christus orans patrem, sequutu . t. Pater mi, si
 possibile est transeat á me calix iste: Verum tamé
 non sicut ego volo, sed sicut tu vis, 26. Matthæi
 39. 42. Sedenim cor precatur, & cum corde con-
 sentiens lingua perspicuoque sermone sensa
 cordis exprimens precatur, imó veró etiá pre-
 ces ipsas modulatur. Transmisso mari rubro, &
 submersis Ægyptiis Moses cum universo Israele
 cecinit canticum laudis Domino. Israelitides
 autem Maria Mosis sorore canticum ipsum præ-
 cinente tympanis & choris lætitiâ & gratula-
 tionem eandem prosecutæ sunt, 15. Exod. Tres
 juvenes in fornace canticum cecinerunt. Pau-
 lus in carcere laudes Deo cecinit. Atque é Pro-
 phetis regius ille Deo charissimus hoc psallen-
 di canendi que nomine psaltes appellatus est.
 Sic 21. Matt. 15. Pharisæis indignantibus, quód
 pueri acclamarent, Hosanna, filio Davidis, re-
 sponder, ex ore infantium & lactentium perfe-
 cisti laudem. Quid est igitur ait 1. Corinth. 14. 8

Pau-

Paulus, precabor spiritualiter, precabor autem etiam intelligenter, psallam spiritualiter, sed psallam etiam intelligenter. Sic idem Coloss. 3. 16. Sermo Christi inhabitet in vobis abunde cum omni sapientia, ut doceatis & commonefaciatis vos ipsos psalmis & canticis spiritualibus cum gratia in corde vestro canentes Domino. Quid plura? Christus ipse cum discipulis post augustam illam cœnæ institutionem quid egit? cum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum, 26. Matth. 30. 14. Marc. 26. Itaque cantus in orientis ecclesiis perpetuus permansit, unde tardius in Europam & Africam venit: Nam sub Ambrosio in Mediolanensi ecclesia celebrari cœpit, ut August. lib. 9. confess. Tandem Europa occidentalis & Africa cantum in precibus susceperunt. Plinius tamen ad Trajanum scribit Christianos ante lucem solitos convenire, carmenque Christo secum invicem dicere. Flavianus episcopus Antiochenus & Diodymus symphoniam vocum canticis adiunxerant: Sed Augustinum (qui eam quoque permisisset ecclesiæ suæ) pœnituit, quia symphonia vocum Psalmi intelligentiam confunderet: in eoque Athanasii morem imprimis approbavit, qui jusserat psallentium vocem ita temperari, ut similiores essent recitanti, quam canenti. Atque hæc de cantus harmonia, quæ ad sanctitatem majestatis Dei, atque angelorum reverentiæ congruentem moderata ac temperata non solum sacris actionibus dignitatem conciliat, sed

ad excitandos ad verum precandi studium animos plurimum valet. Nihil est enim Musica potentius ad humanos animos permovendum: ut verissimè à Platone dictum sit immutatis in civitate canticis, civium quoque mores immutari. Quamobrem precibus nec locus ullus est ineptus, nec ullum tempus alienum, nec modus ullus, vel mentis, vel linguæ vel harmoniæ Deo gratus & acceptus deesse potest, ut omnibus & locis & temporibus & modis Deus orari atque exorari possit.

LIBRI TERTII DE PRE-
CATIONE FINIS.

257
PETRI RAMI
COMMENTARIORUM,
DE CHRISTIANA RELI-
gione, Liber quartus.

DE SACRAMENTO.

CAP. I. Quid sit Sacramentum.

DICTUM est de fide, deque fidei actionibus in obedientia legis & precatione : superest de Sacramento . Sacramentum est publica fidei actio sensili signo ; solemni quæ ritum ecclesiæ suæ à Deo ad Christi mortem commemorandum, ejusque fructum participandum instituta. Deus enim statim ab ipso mundi initio, non solum doctrinam de generis humani per Christum reconciliatione proposuit, sed cæremonias quasdam publicas fidem promissionis & expectationem testificantes adjunxit, ut sacrificia ab Adamo ad Abrahamum, ab Abrahamo & Mose circumcisionem & Pascha, denique à Christo baptismum & cœnam ad consummationem mundi . Sacramenti verò nomine interdum omnes exercendæ pietatis cæremoniæ ritusque vel rei sacræ spiritualisque notæ nominantur. Sic iris sacramentum fuit Noe

& ejus posteritati mundum diluvio nō amplius
esse perituum. Sic horologium quindecim ho-
ris retrogradum, Ezechiae regi longioris vitæ sa-
cramentum fuit : at ordinarii sacramenti & in
Christi gloriam, Christianæque ecclesiæ conso-
lationem instituti, ē rebus ipsis & suis in scriptu-
ra locis definitio ista comprehenditur. Itaque
declaretur, & suis causis apertius exponatur. Sa-
cramenti igitur efficiens atque auctor est Deus,
qui sacramenta in veteri novoque testamento
instituit, iisque promissionem salutis & gratiæ
conjunct, quam neque angelus, neque homo
præstare potuisset. Itaque sacramenta a mini-
stris tanquam Dei vicariis administrantur : ab
hominibus institui non possunt, quia neque cœ-
lestia præmia ab hominibus dari possunt, neque
Deus pro hominum arbitrio, sed pro suo iudicio
colivult, ut Esaia 29. Matthæi 15. Materia hîc
duplex est, altera in sensili & terrestri signo, gen-
tibus omnibus ac populis familiari ac domesti-
co, altera in re ipsa ac veritate cœlesti ac divina,
per sensile ac terrestre signum significata & de-
monstrata : externa illa & sensilis corpus, hæc
interior, & intelligibilis animum afficit, at-
que utraque in Christiano veroque religio-
nis Sacramento materies conjungitur. Prior
autem illa terrestris nomine Sacramenti ferè
appellatur, cū sacramentum definitur rei sa-
cræ visibile signum, cū tamen sit sacramen-
ti materia tantū, imò materiæ tantū pars
altera, nec tamen Baptismus est aqua tantum,
nec

nec cœna tantum panis & vinum, sed tota ex suis
caussis omnibus professio, ut mox intelligetur.
Materies igitur terrestris & nostris oculis sub-
jecta est similitudo cœlestis & divinæ: Nam si
sacramenta (ait Augustinus sacramentum pro
materia illa terrestri accipiens) quandam simili-
tudinem earum rerum quarum sacramenta sunt
non haberent, utique sacramenta non essent: In
iis (ait idem) aliud videtur, aliud intelligitur:
quod videtur, speciem habet corporalem, quod
intelligitur, fructum habet spiritualement: mysti-
cum denique signum hîc est velut symbolum
conjugii, quo Christo sua vovetur & desponde-
tur ecclesia, & in sanctam atque individuam my-
stici corporis copulam associatur. In speculis igi-
tur istis terrestribus & ænigmatibus, imagines cœ-
lestium & divinorum beneficiorum aspectabi-
les proponuntur. Itaque (ait idem Augustinus)
ut signa pro rebus, quæ significantur, accipere,
servilis infirmitatis est, ita inutiliter signa inter-
pretari, malè vagantis erroris est. Quare mate-
ria sacramenti ita duplex est. Forma sacramenti
solemni certæ speciei ritu eoque ex ipsa Dei in-
stitutione repetito continetur: verbû enim Dei
anima & forma est sacramenti, ut scholastici lo-
quuntur. Ideoque in sacramento cæremonia
hæc eadem tenenda, verbaque ipsa Domini re-
citanda nullo vel apice detracto vel addito, ri-
tusque idem ut a Deo traditus & ab Apostolis
celebratus, sanctè & religiosè conservandus, ut
per ministrum tanquam per ipsum præsentem

Christum sacramenta administrentur. Finis est fidei confirmatio totiúsque Christianismi meditatio & exercitatio ad illud é Christi morte *ἀντίστον* assequendum, ad illam Dei in primo jam parente extinctam imaginem instaurandú. Finis ideo duplex est: alter ut Deus purius colatur, Christusque pro beneficio suæ mortis, commemoretur ex animo, puraque fide glorificetur: sic naturalis est hominum generi grata erga eos memoria, á quibus insignia beneficia perceperit: hinc hominibus orationes & triumphis, diis (quos putarent) dies festi, sacra annua, solemnes hymni. Alter finis est, ut commemoratione ista fidei sanctaque glorificatione fructus ipsius mortis & humanæ redemptionis pretium Christiano participetur & communicetur. Deus enim sacræ professionis author perpetuó in ecclesia sua operatur: ut qui veré sincereque profitentur, cognoscant Deum institutionis promissionisque, memorem in suis cordibus habitare, sibi que á ministro Christi figuras, á Christo ipso res figuratas exhiberi sentiát. Sol enim licet in cælo situs, tamen sua illustri luce, suo vegeto calore nobis adest: quantó magis sol justitiæ Christus corpore licet supra omnes cælos collocato, spiritu tamen vivifico nobis aderit sicuti se affuturum in ultima cæna, Ioan. 14. 15. 16. pollicitus est. Itaque finis sacramentum cum ad fidelium salutem, tum ad gloriam Dei, divinique beneficii gratulationem & celebrationem pertinet. Gloria Dei primúm in symbolo fidei,

lo fidei, secūdo salus hominis fuit: gloria Dei primū in lege: deinde hominis cum homine charitas fuit: gloria Dei primū in precatione, tūm hominis alimonia & conservatio fuit: sic in sacramento gloria Christi primū, deinde hominis ex fide in Christum per illius mortis fructum justificatio & sanctificatio fuerit. Denique Ezechielis gloriosus ille Deus ante omnia spectandus est: hinc bona omnia suppetent. Ergo quod fides in symbolo, quod ē fidei testibus obedientia in lege, observatioque in oratione docuit, sacramentum hoc idem postremo profitetur.

Cap. 2. De secundo Sacramenti fine ē veteri novoq; testamento.

VERVM secundus sacramenti finis de participando communicandoque fructu passionis Christi licet antea sepe propositus, hīc tamen præcipue animadvertendus nobis & considerandus est: ut cū superior illa theologia de fide, de lege, de precatione sub animi aciem subierit hæc publica sensilibus signis de morte Christi testificatio nostros sensus evidentius moveat, fideique tarditatem excitet attentiore verbicohortatione & spiritus sancti gratia vivificante verbum pariter symbolaque, ut Christianus sacrum illud augustūque ē Christi morte beneficium toto intellectu sensuque meditando sua ista fide sanctificetur, mandatisque domini promptius obtemperet, constantius ante faciem

Dei patris assistat, salutariaque exoret: simulque benevolentia etga proximum vehementius afficiatur, veraque & perfecta amicitia similitudine scilicet veræ & perfectæ religionis alter ego (ut dici solet) efficiatur: Hic enim finis sacramenti alter est, hic usus fructus est passionis Christi. Hæc nobis altera sacramenti hypostasis est. Itaque sacræ per visibilia signa professiones inutiles homini videri non debent, ut Masilianis visæ dicuntur, cum talibus exercendæ atque confirmandæ fidei organis Christi merita nobis communicantur, eique ideo vicissim consecramur & obligamur, atque ab omni paganarum superstitionum impietate distinguimur ac separamur, sacro denique fœdere nos esse Dei populum non Satanæ mancipium profiteamur. Hic igitur ex divino mandato atque instituto glorificamus Christum, ab eoque propterea sanctificamur. Neque verò verbi & sacramenti religio, dignitas, virtus, & efficacia alia sed communis & eadem est, verbumque auribus explicat, quod oculis per sacramenta representatur, Christi que bona illa omnia (de quibus antea sæpius) verbo promittuntur, promissio eadem hinc duplici meditatione verbi simul & sacramenti confirmatur. Atque ita sacramentum Augustino verbum visibile dicitur, ad eundemque Christum ducibus oculis per sacramentum ducimur, ad quem attentis auribus per verbum instituimur. Itaque verbum est pro fœderis testamentique tabulis, sacramentum pro sigillo tabularum

bularum: pro sigillo tamen tabulis ipsis affixo. Quare cum patribus antiquis in veteri testamento eadem religionis ac pietatis essentia fuerit, quæ nobis est in novo, sacramenti quoque veteris & novi eadem facultas est atque professio. Signa externa differunt, At signis differentibus Christus & Messias idem significatur, patribus venturus, nobis exhibitus (ait Augustinus epistol. 157. & Psal. 77.) ut illi spe promissi Christi nobis pares, nos illis fide exhibiti superiores videamur. Sed viventibus tamen nobis & spes & fides eadem est perfruendi beneficiis exhibiti Christi, quæ fuit illis venturi. Abraham vidit diem unigeniti filii Dei, & spiritu ejus vivificatus est, Ioan. 8. Sic Moses & David & reliqui patres suis sacramentis fidem spemque suam testati sunt, omniaque spiritualia è regno Christi beneficia patribus ac nobis licet illis obscurius, nobis luculentius, tamen eadem communicata sunt: ut initio primi libri propositum est. Signa venturi Christi ipsius adventu desierunt, exhibiti durabunt ad extremum mundi tempus. Signa illa complendam ac perficiendam promissionem significabant, hæc completam atque perfectam: Illa fuerunt Israelitici populi, hæc mundi universi. Sic igitur sacramentis tanquam religionis alimentis cum amplificatur fides, amplificatur ideo & gratia. Invisibilis enim sanctificatio sine visibili signo esse potest, August. super Levit. libr. 3. cap. 84, & sacramenta vim suam habent ex verbo promissionis, non quia dici-

tur, sed quia creditur (ait idem libro 5. contra Donat. cap. 7. & 8.) Quid plura? in sacramentis fidei accessio facit istam accessionem gratiæ: Neque tamen gratia Dei tum primùm sacramento percipitur. Hebræi siquidem in deserto circumcisione & apud Babylonios paschate caruerunt, nec Dei populus, ecclesiaque in iis locis esse desit. Eunuchus item Æthiops & Cornelius, Centurio vel antequam baptizarentur, acceperant spiritum sanctum, & latroni crucis participi cū nullo cæremoniali sacramento defunctus esset, dictum est: Hodie mecum eris in paradiso. Non igitur gratia Dei tum primùm percipitur, sed antequam percepta spiritus sancti virtute & afflatu firmitus & constantius consignatur & imprimatur in animis fidelium: neque sacramentum per se salus ipsa est, aut salutem in se interiore aliquo divinæ virtutis arcano continet: sed salutis monimentum & testamentum antecedente gratia perceptæ.

*Cap. 3. De secundo iterum sacramenti fine
è militari sacramento.*

SACRAMENTVM religionis Christianæ est, tanquam militiæ, quod imperator à singulis militibus in nominis professione stipendiique persolutione exigit, cū ordinandæ aciei locus tempusque ab unoquoque exigi patiuntur: ut enim hîc à Deo signa sunt gratiæ & salutis, ita sunt à nobis vicissim tesserae professionis & no-

te,

tæ, quibus palam in Dei nomen numénq; jura-
 mus, divinamque mutuæ inter nos charitatis ci-
 vitem, ecclesiam, religionem profiteamur, ut
 visibilibus & mysticis signis invisibilia & spiri-
 tualia fœdera feriamus & sanciamus: At si ho-
 stium insperata præsentia, si loci importunitas
 solemnia hæc vota non tulerint, attamen paren-
 tibus, propinquis, amicis, patriæ debitum offi-
 cium absque sacramento, fortes rei que publicæ
 amantes milites ad bene præliandum etiam in-
 flammabit: sic absque sacramētis vera pietas reli-
 gioque fidei, obedientiæ, precationis salusque
 constare potest, si brevitæ vitæ ut in modò natis
 infantibus, si captivitas, si carcer, si crucis, si ne-
 cis præsentis instantia, si vis alia quævis sacram
 professionem impedierit. Veruntamen si facul-
 tas sacramenti legitimè obeundi facta fuerit, im-
 pietas fuerit negligere aut aspernari, ut rebellio
 militi fuerit militiæ sacramentum detrectare.
 Præputiatus (ut est 17. cap. Genes. 14.) qui non
 circumcidetur carne præputii, utique extermina-
 bitur anima illa de populo suo, pactum meum ir-
 ritum fecit. Itaque Mosem (quia filiolum quem
 ex Sephora gentili susceperat, nimia indulgen-
 tia non circumcideret) Deus interficere voluit,
 4. Exod. 24. 25. 26. Item de paschate, 12. Exod.
 15. Qui comederit fermentatum, excindetur a-
 nima ipsa de Israele: Item 9. Numer. 13. Vir qui
 mundus fuerit, nec in itinere fuerit, cessaritque
 à celebrando paschate, hujus anima excindatur
 de populo suo, & quòd munus domino non at-

tulit statò tempore, & is peccatum suum feret. His igitur locis contemptus sacramenti vindicatur exterminatione vel excisione, id est, privatione promissionum divinarum & piorum societate. Denique sacramenti non privatio sed contemptio (ut etiam de baptismo Bernardus, ut de cœna Paulus loquuntur) condemnat. Sacramentum igitur est tanquam in Christianæ militiæ delectu professio nominis. Sic veteris ecclesiæ instituto fidei confessio ab iis exigebatur, qui ætate provecti ad sacramenta accederent. Sic Ioannes baptizat confitentes peccata sua. Matth. 3. 6. Sic Act. 8. 36. cùm dixisset Eunuchus, En aquam, quid prohibet me baptizari? Respondet Philip-
pus: Si credis ex toto corde tuo, licet: & si quis ad cœnam accedat, nō admittitur, nisi prius explorata fide. Quapropter secundus hic obeundi sacramenti finis planè in isto Christianæ militiæ sacramento materialia sacramentorū signa, neque imaginaria nescio quæ phantasmata neque vacua significatis, neque inania subjectis rebus esse, ut minus attentis & consideratis fortasse videretur, indicat: sed cùm Christianus animus fidei, obedientiæ, invocationis, id est, universæ religionis antecedentis ac pietatis veritate plen⁹ accesserit, signa hæc sacramentorū materialia divinæ quoque promissionis & gratiæ plena demonstrat. Hac .n. plenitudine & sanctitate p̃fessionis expletur & sanctificatur sacramētū baptismi cœneq; . Profi-
teor in sacramētis me Christianū esse, quā obrē,
inquires? quia (inquā) viva fide, vivæ fidei actio-
ne in

ne in obediētia legis, & invocatiōe per Dei gratiā me nō destitutū sentio: an aliud argumentū a me plenius expectas, quo Christianismū p̄fitear? Hīc etiā gustū quendā illorū animi corporisq̄ue bonorū habeo, plenū fructū in cœlo me p̄cepturum spero: hoc testimonio veritatis & synceritatis cōtestatio divini cū homine fœderis p̄missęque hereditatis obtestatio sancitur, cretio tota atque aditio plena cōplebitur in altera vita: interea sanctificatoris spiritus operatione optatissimi fructus particula decerpitur: Præmiū. n. (ut idē illud sæpius repetā, atq̄ admoneā) præmiū (in q̄) Christianę pietatis ultimū est, ut p̄ Christi mortē soluti a peccato & liberati cœlestis vitę, omniūq̄ Christi bonorū ac beneficiorū omniū participes simus. Labores ad hoc cōsequendū præmiū p̄positi sunt, vera fides, fideiq̄ testes obediētia legis, & ad supplendū integrū totius obedientię defectū precatio & invocatio, & horū omnium professio: iis laborib. p̄fessio Christianę militię velut emerita, expletaq̄ cōcluditur, sicuti militare sacramentū serio veroq̄ tum demū imperatori præstatur expleturq̄ cū sudorib. agminis, periculis & vulnerib. prælii, extremisq̄ omnib. ob eundis militaria munera officiaq̄ omnia obeuntur. Sed militiā in hac vita p̄petuā meminim⁹, ut stipendii arra quādā hīc quidē capiatur: plena autē persolutio ad cœlestē triumphū referatur. Hęc igitur Christiani sacramenti (si humanis divina cōferri possunt) umbra quādā est, licet a cœlestis militię veritate lōgissimē remota & tamen

umbra veris militibus tam religiosa, ut Grajus ille contra sacramentum (quo esset obligatus) vel iniquissimis pœnis vix adduci fingatur.

Vos eterni ignes & non violabile vestrum

Testor numen (ait) vos ara ensesque nefandi

Quos fugi, vittaq; deum (quas hostiagesse)

Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.

Quapropter ista sunt pro cœlesti civitate, pro divina republica Christianis animis sacrata jura, quorum veritatem humanis iudiciis persuadere quâti fuerit, declarabit hominum averfatio proutque sensili & terrena sacramenti materia contra spirituales & cœlestem repugnantia atque dissensio. Animales enim (ut ex Paulo prædictum est) spiritualia non apprehendunt.

*Cap. 4. Quod sacramenta duo tantum sint,
Baptismus & Cœna.*

CH R I S T I A N U M sacramentum est baptismus aut cœna. Nomen enim sacramenti (ut prædictum est) plerisque cæremoniis aliis vulgò assignatur: sed positæ definitioni hæc duo sola conveniunt. Sic Ambrosius in libello de sacramentis (si tamen est Ambrosius) baptismi tantum & Eucharistiæ meminit. Sic Augustinus 3. libr. de doctrina, Sacramenta (inquit) pauca pro multis, eaque factu facillima & intellectu augustissima & observatione castissima ipse dominus & apostolica tradidit disciplina, sicut est baptismi sacramentum & celebratio corporis & sanguinis

nis domini. Quanquam quibusdam istam bipartitam sacramentorum divisionem improbantibus, videtur Augustinus non partiri, sed exempla de multis quædam proponere. At sic paucitatis exempla non proponeret, quod tamen proposuit: & Christi autoritas hîc satis est, duotantum sacramenta in evangelio constituentis. Quinque verò reliqua quæ sacramenta appellantur, ordo, confirmatio, unctio, pœnitentia, connubium, propositam sacramenti definitionem non capiunt. Nam in ordinem & confirmationem videntur Apostolica ministrorum electio & catechismus per inertiam & ignaviam sacerdotum degenerasse. Ordinatio enim illa fuit propria ministrorum quæ non est ecclesiæ & fidelium omnium communis, ut est sacramentum, & hæc puerilis institutio: confirmatio erat religionis: cum qui infantes baptizati essent, ætatis progressu sic instituerentur, ut baptismi sponsores receperant, religionisque suæ rationem confessionemque coram episcopo populoque ederent, tumque spiritus sancti invocatione per episcopalium manuum impositionem confirmarentur (ait Leo Papa epist. 77.) Et Augustinus contra Donat. Quid aliud est manuum impositio, quam oratio super hominem? Et Hieronymus ait contra Luciferianos hanc benedictionem solis episcopis datam esse, magis in honorem sacerdotii, quam ex legis necessitate. Equidem hæc manuum impositio, ut pro simplici benedictione laudabilis fuerit, sacramentum ta-

men nequaquā propterea fuerit, cum a Deo nō sit instituta, ut Hieronymus ait, imō verō cum discipulis Christi sanisq; omnib. nō sit instituta. Quotus enim Christianorū quisq; ad ministerium divini verbi ordinatur & optatur? Itaq; ad oēs non pertinet. Unctio verō apostolis certū recuperandæ valetudinis signū fuit, utq; apostoli mortuos excitabāt, dæmonia ejiciebāt, sic ægrotos ungebant oleo, & sanabātur. Mar. 6. & quidē pro more gētis usuq; populari, ut etiā sani & valētes inungerētur. Oleo caput meū non unxisti. 7. Luc. Hinc aliptæ in palæstris. At apostolorū sanatiōes illæ nō multō postea defecerūt, evāgelio satis superq; obsignato & superstitiōe per ejusmodi miracula jā exoriēte ut 200. post Christū annis apparuit usq; ad tēpora Augustini, a quo ppter ea mirabiliarii notati sunt. Quin unctio postea a pontificiis certum proximę mortis signum factū est, ut si cōvalescat egrotus, iterari unctiōne nefas habeatur. Pœnitentia verō magnū religionis est argumentū, & obedientiæ invocationisq; religionem præcipuē cōplexa. Impositio autē manuum quæ pœnitentia defunctis ab episcopo in signū recōciliationis cū ecclesia tēpore interdictiōis impleto & legitimē observato adhibebatur, ab hominibus nō a Deo instituta cæremonia est, ut quæ pœnitentię præponitur, auricularis confessio sine divino præcepto inducta. Nam quod 8. Matthæi 4. mundato a lepra Christus ait, Ostende te sacerdoti, nihil ad hanc auricularem cōfessionem attinet, sed ad Mosaicā legem, quæ sacer-

dotem

dotem leprę mundatę judicem faciebat 14. Lev. 4. At mutato sacerdotio necesse est mutari legē, 7. Heb. 12. Connubiū est illud quidem a Deo institutum: At nec omnibus fidelibus, p sacramēti lege & natura mandatū, ut cūm per etatē liceret, ab omnibus credētibus esset obeundū. Nā divi- nū continentiaē donū a Paulo probatur, nec con- nubium gratiam remissionis peccatorum habet annexam, ut sacramenta, nec ad Christi mortem commemorandā vel fruendā est institutū. Et si sacramentū pontificiis videatur, caussa ipsis dicē- da fuerit: quare sacerdotib. sacramēto omnibus nēpe fidelibus instituto per dominū & mādato, Romanus pontifex interdixerit. Quamobrem sacramenta ordinaria totius ecclesiæ a Deo pro- posita & primis Christianis cognita duo tātū sunt baptismus & cœna.

*Cap. 5. De Baptismo & ejus pri-
mo fine.*

BAPTISMUS est sacramentum, quo aqua in nomine patris, filii & spirit⁹ sancti semel ab- luti Christo initiamur ad profitendum sanguine Christinos a peccatis ablui. Atque ideo propriē hīc initia dixeris Christianismi, & a nōnullis id- eo signum initiale populi Dei baptismus appel- latur. Pro baptismo Hebræis circuncisio fuit de qua est 17. Gen. 9. & deinceps, ubi De⁹ cum A- brahamo ita loquitur: Tu autē pactū meū custo- dies, Tu & semē tuum post te in generationibus

fuis: hoc est autem pactum meum quod observabitur inter me & vos, atque inter semen tuum post te, ut circumcidatur in vobis omnis masculus: circumcidetis verò carnem præputii vestri, eritque signum pacti inter me & vos. Omnis itaque masculus octo dies natus circumcidetur in vobis: & deinceps toto capite, ubi circumciditur Abrahamus totaque familia: & circumcisionis sigillo obsignatur fœdus pactum cum Abrahamo regibusque ac populis ex eo descēsuris cumque tota Abrahami posteritate, posteaque circumcisioni purificationes & sacrificia Moses addidit in Levit. Vis tamē sacramento eadem permansit. Circuncisio itaque ordinariū Hebræis sacramētum fuit, & Christus octo dies natus secundum circumcisionis legem in templo circumcisus est, à quo deinde circuncisio in baptismum est conversa. Author verò baptismi cuiuspiam videatur primus Ioannes fuisse, qui baptizavit aqua & discipulos & Christum ipsum: unde Baptista nominatus est: sed per discipulos Christus quoque baptizavit 3. & 4. Ioā. & Baptista Christum pro domino salutavit & coluit. Ecce (ait i. Ioan.) agnus Dei, qui tollit peccata mundi: imò missus est ipse à Deo ad baptizandum. Itaque ait de se: Qui misit me baptizare, &c. posteaque discipulis suis Christus solemne de populorū omnium baptismi decretum proposuit. Christus igitur baptismi solus est author. Materia baptismi unico aquæ signo concluditur: cuius analogia corporis sordibus detergendis, cum sanguine

guine Christi ad animorum labes abluendum perspicua est, Sic in baptismo signum est elementum aquæ, ablutioque illa visibilis, quæ fit per ministrum, res autem significata est per Christi mortem à peccatis ablutio & regeneratio. Ablutio igitur externa est signaculum interioris abluitionis & per spiritum sanctum renovationis ac regenerationis: promissionis quippe divinæ, donique maximi: Atque ista est similitudo, quā nos Augustinus generaliter antea docuit: & similitudo etiam Ethnicis in sacrorum suorum piaculis non ignota. Hinc apud poetam,

*Tu genitor cape sacra manu patriosque penates
Me bello è tanto digressum & cedere recenti
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.*

Aquam igitur Ioannes Matth. 3. nominat. Ego quidem (ait ad discipulos) baptizo vos aqua in pœnitentiam: Et sic idem rursus aquam baptismi in reliquis evangelistis nominat. Baptismi forma Matth. 28. 19. sic est in voce Christi ad discipulos. Profecti ergo docete omnes populos, & baptizate in nomine patris & filii & spiritus sancti. Atque ista in baptizato divini numinis invocatio & collaudatio, baptismi forma est & aquæ consecratio, tanquam baptizatus abluatur peccatis tot' a Deo patre, filio, spiritu sancto, unaque cum aquæ aspergione efficacia divinæ gratiæ aspergatur: & sic in Christi baptismo, quæ fuit idea nostri baptismi pater cœlesti voce auditus & filius ipse humanis oculis conspicuus

fuit, & specie columbæ sanctus spiritus apparuit: Ideoque Ioannes apud Matth. 3. 11. ait de Christo. Ego quidem baptizo vos aqua, ipse vos baptizabit spiritu sancto & igni, id est, per spiritum sanctum purgabit, qui est instar ignis, qui quæ ignearum linguarum specie post ascensionem Christi discipulis apparuit. Forma igitur ista reverenter observanda, neque humanis exorcismi, ardentis cærei, olei, salis, sputi superstitionibus contaminanda, quorum in Iordane, cum Christus est baptizatus, cumque infiniti ab apostolis baptizati sunt, nihil affuit. Finis baptismi est commemoratio mortis Christi & in puriorem vitam regeneratio: qui finis uterque fere in sacris literis conjungitur, vel potius in baptismo prior ille finis re ipsa magis comprehenditur, quam disertis verbis explicatur. Sic igitur Paulus 6. Rom. An ignoratis (ait) quod quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in mortem ejus baptizati sumus? consepulti enim sumus una cum illo per baptismum in mortem: ut quemadmodum excitatus est a mortuis per gloriam patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus. Nam si insiti sumus illi per similitudinem mortis ejus, nimirum & resurrectionis participes erimus: illud scientes quod vetus ille noster homo cum illo crucifixus est, ut aboleatur corpus peccati, nec postea serviamus peccato. Sic Paulus utrumque baptismi finem ex fide in Christum conjuncte philosophatur: quod baptizemur in Christo in ejus mortem, quod sepeliāmur cum Christo in
ejus

ejus mortem, quod inferamur Christo per mortis similitudinem, ut excitemur a mortuis, ut resurgamus, ut in vite novitate ambulemus, ut peccati corpus aboleamus. Hic nempe fructus ille mortis est in symbolo propositus, posteaque frequenter iteratus. Infitio nimirum, resurrectio, regeneratio, veteris corporis abolitio, bona illa tum animi innocentiam, sanctitatem, tum corporis robur, immortalitatem, splendorem significant. Per baptismum igitur peccati forma & labetotoque reatu abluimur: materies & fomes remanet: neque fons ipse propensionis ad peccandum naturalis & originalis, quandiu in hac vita sumus, penitus exarescit aut prorsus exsiccatur, sed quantum libidines coercemus & cupiditatum flammam restinguimus, eius fluxus tantum cohibetur, quantum nempe promissam baptismi gratiam complectimur. Sic enim vetus in nobis homo crucifigitur ac sepelitur, homoque novus excitatur. Qualis regeneratio illa nimirum est, Ezechielis 36. Dabo vobis cor novum, spiritum novum ponam in medio vestri, & auferam cor lapideum de carne vestra, & dabo vobis cor carneum, & spiritum meum ponam in medio vestri, & faciam ut in preceptis meis ambuletis. Hunc baptismi fructum Iulianus irridebat cavillando Christianos aqua a peccatis seu morbis animi sanctificari & liberari, quae a corporis quidem morbis liberari possent: & tamen si quod ipse piaculum admisisset, expiati tum putabat,

--- *Si corpus flumine vivo*

Ablueret.

Sed apostata, qui nudum inanéque symbolum, quique præter aquam nihil hîc agnosceret, irrisu-
sionis suæ debitas pœnas luit: plenitudo enim
baptismi ex fructu mortis Christi per fidem ap-
prehenso jam antea generaliter exposita est. Ba-
ptizati igitur abluimur originalis peccati conta-
gione in mortem Christi (sicuti Paulus ait) ut ce-
lebremus Christi mortem & testificemur ejus
sanguinem pro expiatione & ablutione huma-
ni generis effusum, eaque fidei sanctâque testi-
ficatione expiemur & abluamur: sed hic idem fi-
nis uterque locis compluribus testatior & illu-
strior est. Profecti (ait Marc. i 6. cap. Christus)
in mundum universum, prædicate evangelium
omni creaturæ. Qui crediderit & baptizatus fue-
rit, servabitur, qui verò non crediderit, condem-
nabitur. Hic baptizatis expiatio & ablutio, om-
ninoque salus ex fide promittitur, sed Paulus i-
dem ad Ephes. 5. regenerationis ablutionem &
sanctificationem copiosius interpretatur, Chri-
stique ideo beneficentiam erga nos & misericor-
diam magnificentius cōmemorat. Christus dile-
xit ecclesiā (ait) & semetipsum exposuit pro ea,
ut illam sanctificaret mundatā lavacro aquæ per
verbū, ut adjūgeret sibi gloriosam ecclesiam sine
macula, sine ruga, sine ulla ejusmodi labe, ut es-
set sancta, & ab omni reprehensione libera. Ba-
ptismus igitur hic annulus est desponsæ Christo,
regeneratæ in novam speciem & sanctificatæ ec-
clesiæ

clesiæ: sed Christi sanctitate nobis imputata & in ecclesiæ membris inchoata. Atque Paulus idem (ut est ad Titũ 3.) gratuita &   propria Dei misericordia regeneratione, donatũque omnino redemptionis illud pretiũ non partũ meritis vel acquisitũ prædicat. Non ꝑ iustitia (ait) actio num nostrarũ, sed pro misericordia nos servavit per lavacrũ regenerationis & renovatiõis spiritũ sancti. Postremo, ut Gal. 3. Quicumque baptizati estis, Christũ induistis. Antea prædicationis & gloriationis genere cõsimili baptizati dicebãtur cũ Christo & mortui & sepulti & excitati, Christo denique insiti: nunc pro eodẽ & metaphora simili Christũ induti dicũtur, tanq̃ per baptismũ Christianus Christi iustitiã pro ipsius misericordia cõdonatã & imputatã induat. Vt .n. Iacobus vestimẽta fratris Elai indut⁹ est, ut benedictionẽ patris acciperet, sic nos Christi iustitiã veluti togã induimus, ut cœlesti patri recõciliemur. Hæc .n. metaphora superiorib. respondet, omnesque corporũ analogia, animorũ theologiã interpretantur: deique imaginẽ illã (quã peccato delevimus, vel certẽ vehemẽter obscuravim⁹) cõmunicatis   Christi sanguine colorib. renovatã pollicetur. Quapropter baptismi finis & fruct⁹ solẽnis & festa cõmemoratio & cõcelebratio mortis Christi, pẽrque Christi mortẽ hominis ablutio à peccatis viteque sanctioris renovatio, ac regeneratio, cũmq; Christo spiritualis cõiunctio. Atq; hæc est (ne quis Iulianus irritum & inane sacramentum calumnietur) divinæ gratiæ promissio.

hoc divini beneficii fœdus & pactum cum baptismo connexum & copulatum, ut baptizatus in Christi mortē fidēq; novo quodā & cœlesti factu in beatioris ævi sempiternā vitā regeneretur.

Cap. 6. De Secundo baptismi fine ex veteri Testamento.

ENIMVERO regenerationis hunc ipsum fructū Dei populo nō solūm exēpla sanctorum prophetarū demonstrabāt, sed parē prorsus atque eundē afferebat patribus circūcisio. Ut igitur patres circūcisioe, ita nos baptismo in civitatē Dei primūm ascribimur & adoptamur, atque ut hebræ⁹ semel circūcidebatur, ita nos semel baptizamur: utq; circūcisio, sic baptismus nequaquā iteratur, quia in familiā & hæreditatē totūq; fœdus filiorū Dei semel adoptari, & in albū censumque Christianę civitatis ascribi in perpetuū satis est, & 19. Act. 5. ab Ioāne baptizati postea baptizantur in nomine domini Iesu, nō quod rursus aqua abluantur, sed quod novis spiritus sancti donis impleantur. Sic. n. variē baptismi nomē interdū in scriptura usurpatur. Circūcisio igitur veterum patrū baptismus noster fuit. Et ideo Paulus 2. ad Col. veteri sacramēto novū veluti cōparās superiora illa ferē eadē cōmemorat. Estis in eo cōpleti, qui est caput omnis principatus ac potestatis, in quo & circuncisi estis circuncisione, quæ fit sine manibus, dūm exuistis corpus peccatorū carnis in circūcissione Christi, sepulti unā cum illo in baptismo, in quo simul etiam cum illo resurrexistis.

tis per fidem, qua Deus agit efficaciter, qui exci-
 tavit illum a mortuis. Quare circumcisionem pa-
 triarchis efficacia parem cum nostro baptismo
 fuisse intelligimus. Atque huc ideo metaphora
 illa redit: una cum Christo sepulorum, & nova
 additur peccati corpus exutorum, eadēque bono-
 rum Christi cōmunicatio largitiōque significa-
 tur. Alia etiā veteris testamenti, sed extraordina-
 ria sacramenta baptismo respōdentia proponun-
 tur. Primo arca Noei, cujus figuræ (ut Petrus ait)
 nunc respondens baptismus nos quoque conser-
 vat: quo non carnis sordes abluuntur, sed quo fit,
 ut bona conscientia bene respondeat apud Deū
 per resurrectionem Iesu Christi: Secundo nubes
 & mare: Paulus 1. Cor. 10. cap. Patres omnes sub
 nube erant, & omnes per mare transierant, & o-
 mnes in Mosem baptizati per nubē & per mare.
 Tot igitur purgatiōis per Christi sanguinē futu-
 ræ sensilia signa & sacramenta in circūcissione, in
 arca Noei, in nube & mari facta sunt: sed circun-
 cisio ordinaria fuit, & omnib. instituta, & in ordi-
 nariū baptismum a Christo conversa. Liberi ve-
 rō fidelium & piorum baptizantur in parentum
 atque ecclesiæ pietate & fide conscia divini fœ-
 deris cum Abrahamo ita facti Gen. 17. Ego ero
 Deus tuus & seminis tui: infantes (inquam) fœde-
 re Dei comprehenduntur. Iure igitur signum fœ-
 deris accipient. Nam si radix sancta, & rami san-
 cti, ait apostolus, Quod idē per Christū cōfirma-
 tum est, cū dixit, Baptizate oēs. Nec enim a ge-
 nerali lege pueros vel infantes possis excipere:

Item finire parvulos venire ad me, talium enim est regnū cœlorū. Mar. 10. infantes denique baptizari ex institutione apostolica docent Irenæus, Tertullianus, Origenes, & patres ab apostolis longa serie & successione plurimi. Atque olim etiam consimili circumcisionis sacramento infantes circuncidebantur. Itaque liberi fideiū baptizantur, ut paticipes nempe sint & hæredes divinatorum beneficiorum ecclesię promissorum, utque etate provecti parentum religionem & pietatem profiteantur. Imo veró infantibus sine baptismo decedentibus, salus tamen etiam parta est: baptismus enim ipsis est in ecclesia nasci.

*Cap. 7. De Secundo iterum baptismi fine, &
Christi & Nicodemi dialogo.*

VERVNTAMEN fructus iste renovati & regenerati hominis, ut singularis, sic admirabilis Nicodemo Israeliticę gentis principi & doctori vel potius incredibilis fuit: de quo lubet paulo plenius agere, ut tantum sacramentum clari⁹ intelligatur. Baptism⁹ igitur & si antea á Deo erat per Ioannem institutus, tamen Christus nondū miserat discipulos ad baptizandum, nec dum solēniter dixerat, *Ite, baptizate*, cum fructus baptismi é regeneratione anticipatur sermone quodam generali & cōmuni: potest enim regeneratio ex fide sine externo aquę lavacro existere, ut de sacramēto generaliter predictū est, sine quo nempe salus esse possit: sermone (dixi) generali
sive

sive in baptismo sive extra baptismum: unde indubitata veritas in speciali baptismi sacramento concludatur, quod enim generaliter verum sit, id etiam specialiter verum esse necesse est: Nec satis attenti ideo & considerati videamur, si locum hunc ad baptismum nihil attinere iudicemus. Quare fructus regenerationis in baptismo verus sic a Nicodemo & Christo differitur. Rabbi (ait Ioannis 3. ad Christum Nicodemus) scimus quia a Deo venisti magister: Nemo enim potest hæc signa facere, quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo. Respondit Iesus velut admiratus in Nicodemo, quod sibi tantam tanti magistrarii scientiam arrogaret, cuius tamen (ut e contradictione ejus mox apparebit) prorsus inscius & ignarus esset. Itaque dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit, non potest videre regnum Dei. Dixit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci cum sit senex? Nunquid potest in ventrem matris suæ iteratō introire & renasci? Respondit Iesus: Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei: quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est: Non mireris, quia dixi tibi, oportet vos nasci denuō. Spiritus ubi vult spirat, & sonitum ejus audis, sed nescis unde veniat, aut quo vadat: sic est omnis qui natus est ex spiritu. Hic Nicodemi inscientia atque ignorantia planē convincitur de divini magistrarii scientia tam confidenter affirmantis. Spiritus

tus aerius & ventus tam liberos in omnem partem & tam violentos flatus habet, ut plerunque cœlum, terras, mariaq; permisceat: Attamē Philosophus adhuc nemo fuit, qui primam ventorum originem, unde orirentur, qui ultimum tantæ velocitatis modum, ubi conquiescerent, deprehendere potuerit. Sic angelus Esdræ cap. 4. lib. 4. Vade (inquit) examina mihi pondus ignis, aut flatum venti metire mihi, aut revoca mihi diem elapsam: & respondens Esdras. Quis (inquit) mortalium præstare possit, quod a me de iis requiris? Hic Propheta venti & spiritus scientiam homini impossibilem profitetur: ut mirum nihil videri debeat Nicodemo aerii & naturalis spiritus facultatem ignoranti cœlestis ac divini spiritus omnium miraculorum operibus admirabilem virtutem ignorari. Itaque Nicodemus velut obstupefactus hæret in admiratione, neque credit, sed tamen veluti doceri cupiens, respondet: Quomodo possunt hæc fieri? Quapropter objurgatur a Christo de illa tantæ scientiæ confidentia, deque contradictione incredula. Tu es magister in Israel, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus, testamur, & testimoniū nostrum non accipitis? Si terrena dixi vobis & non creditis, quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis? Comparatio paululum dissimilis ad Nathanaelem illa fuit: Quia dixi tibi quod te sub ficu viderem, credis: majora his videbis. Amen amen dico vobis, posthac videbitis cœlum
apertum

apertum & angelos Dei ascendentes & descendentes super filium hominis. Comparatio igitur Christi hæc est de regeneratione, re nempè vulgata. terrenaque, cuiusque in terris Adamus, Noeus, Moses, Iesaias, David, cæteri que patriarchæ Nicodemo Mosaicæ civitatis principi & philosopho manifesta exempla monstrare poterant: At cum Nicodemo talis regeneratio sit incredibilis, quid Christi divina simul humanaque natura, quid cruciatus & resurrectio, ascensioque in cælum, quid sedes ad dexteram Dei patris, & æqualis cum patre potestas: quid item hominis per Christum non regeneratio tantum, sed cum corpore resurrectio, sed ascensio in cælum, sed cum Christo insitio & conjunctio, atque é Christi communicatis bonis omnibus divina quædam & cœlestis instauratio & renovatio: Quid (inquam) cœlestia ista, quorum in terris exempla nulla unquam fando audita essent, qualia tandem Nicodemo viderentur? Quapropter (quod institueram) baptismi finis iste, ut fructu singularis, sic creditu difficilis etiã bono viro, & Deum timenti fuit, sed é propria verborum & nativa significatione corpoream regenerationem concipienti. Metaphoram igitur in oratione Christi non sensu carnis, sed mentis spiritu metiri Nicodemus debuerat, hominẽ regenerari ac renasci, qui a vita terrenæ ac hebetioris vitæ contagione velut extinctus in sanctiores Deoque gratiores mores sancti spiritus afflatu mutaretur & converteretur, tandemque

in primum illum Deoque similem statum restitueretur. Hæc nimirum animalis averfatio est, quam dixi, & pro sensili sacramenti materia contra spiritualementem disputatio. Ergo hæc de vivi, imò vitalis & vividi ac potius vivifici fluminis baptismo, per quem Christi mortem celebramus, eiusque sacrosanctum fructum sanctificamus, eaque celebratione & sanctificatione non tantum a viti & agnati peccati sordibus abluimur, sed divinis Christi ac cœlestibus donis perfundimur, cum Christo unâ & crucifixi & sepulti, & mortui, & excitati corpus peccatorum carnis exuti regeneramur, sanctificamur, in electorum numerum & societatem accensemur, Christum induimus, eique inserimur.

Cap. 8. Quid sit Cœna.

ATQUE hæc de Baptismo, baptismique utroque fine dicta sunt. Iam de cœna dicendi tempus est. Cœna est sacramentum, quo actis Deo gratiis pane & vino utimur ad profitendum nos Christi corpore crucifixo sanguineque fuso in æternam vitam sustentari: ut enim à baptismo primū est Christianismi initium, sic à cœna perpetuum deinceps est alimentum. Baptismus non iteratur, quia nativitas est Christianismi, semelque tantum nascimur. Cœna iteratur, quia educatio est Christianismi, & alimento sæpius iterato vivimus. Baptismus circumcisioni successit, cœna paschati. Pascha describitur septem

ptem capitibus à Mose in Exod, 12. 13. 23. 34. In Numeris 9. 26, In Deuteronomio 16. Victimam erat agnus aut hœdus perfectus, masculus anniculus, nullo osse cōfractus, affatus cum herbis amaris ut lactucis, totus (aut reliquæ comburebantur) edebatur à circumcisis ejusdem familiæ, aut etiam assumptis aliquot vicinis, omnibus succinctis, calceatis, baculo nixis, in loco quem Deus elegisset, decimoquarto die Martii inter duas vespertas seu vespertino crepusculo, nec ad lucem pernoctando, festumque septem dies continuabatur in memoriam educti ex Ægypto Israelis, & pascha seu transitus dictus, quia Deus transiens percussisset Ægyptios: Hebræis autem pepercisset. Christus verò eodem vesperi cum duodecim Apostolis pascha celebravit: deinde ordinariam cœnam sumpsit, postremo inter ordinariam cœnam cum surrexisset, pedesque Apostolorum lavisset, eosque tali exemplo ad mutuam charitatē exhortatus esset, iterum accubuit, & sacram cœnam pro paschate instituit: ut antea baptismus pro circumcisione institutus est: tandēque antiqui fœderis vmbra veritate novi fœderis expressit. Cœna igitur hîc triplex fuit, media ordinaria, reliquæ mysticæ. Ad extremam igitur ordinariæ cœnæ mensam Christus (ut est 26. Matth. 1.) accepit panē & benedixit ac fregit, deditque discipulis, & ait: Accipite & comedite: hoc est corpus meum: & accipiens calicem gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes: hic est enim san-

sanguis meus novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum. Hæc Dominicæ cœnæ est institutio, cûm passionis tempus appeteret, ut docet Matthæus, Marcus, Lucas evangelistæ. Et institutio quidem ex iisdem symbolis quibus post paschalis agni manducationem Hebræos uti solitos proditum est. Nam paterfamilias panem azymum & calicem vini statuebat in mensa, peractaque cœna panem vinumque convivis equaliter partiebatur, quod hodieque Iudæi servant in memoriam paschatis. Benedictionis autem formula erat in pane, Benedictus es Domine Deus noster, rex sæculi, qui educis panem de terra. In vino. Benedictus es Domine Deus noster rex sæculi qui creas fructum vitis. Hæc ex Immanuele Tremellio.

Edentibus.] Generali verbo ordinaria illa cœna significatur, speciatim verò & nominatim hoc sacramentum à Paulo 1. Corinth. 11. appellatur, cœna dominica, & 1. Corinth. 10. appellatur mensa Domini. Cœnæ verò à Christo primûm institutæ tempus vespertinum à tribus primis Evangelistis exprimitur. Sed ut paschatis, id est, cœnæ tempus, primis Christianis arbitrarium fuit, sic hora diei videatur libera fuisse, quin dubiis & periculosis rebus in Ecclesia primitiva hodieque noctu interdum celebratur. Sed causas cœnæ plenius exquiramus. Quis igitur author? quis rex sacrosancti convivii? Nullus hîc Christo vel dux vel comes additur

dicitur, ut antea Ioannes in Baptismo videbatur,
 Christus solus est author: facessant hinc igitur
 humana placita commentaque, hominis hinc
 nihil est. Quæ materia? panis nempé & vinum,
 quibus analogia sacri mysterii præcipuè com-
 prehenditur, ut enim corpora nostra confe-
 cto corporeis organis pane epotoque vino vi-
 ribus recreata caducam vitam tuentur, sic ani-
 mæ nostræ Christi crucifixo corpore profu-
 soque sanguine ab æternæ mortis gehenna per
 vivam fidem liberatæ, æternam vitam conse-
 quuntur. E corpore nempé Christi crucifixo
 proventus est panis æternæ vitæ, é sanguine
 Christi profuso fructus est vinum æternæ vitæ.
 Denique *ἀποθνήσκειν* illud é morte Christi, quod nos
 per baptismum spiritu vitæ regeneravit, idem
 per cœnam pastu spirituali sustentat atque alit.
 Baptismus analogiam in aqua habuit, cœna mo-
 do suam habet, panis & vinum á pastu potuque
 corporis, ad animi pastum potumque referun-
 tur, & quidem panis & vinum mortalibus om-
 nibus notissima alimenta, ut inde metaphora
 similitudo clarissima fieret. Itaque in Euchari-
 stico mysterio cûm dicitur de pane, Hoc est cor-
 pus meum, & de poculo, Hic est sanguis meus,
 Demonstrativa panis & vini, item verbum, Est,
 propriè significant, nec aliud iis dicitur, aliud
 intelligitur. Corpus autem & Sanguis meta-
 phoræ sunt, non id ipsum quod dicitur, sed
 dicto simile significantes, ut in baptismo si di-
 catur Aqua est sanguis Christi, talis metaphora

fit, non in verbis aqua, vel Est, sed in nomine, Sanguis. Sed metonymiæ corporis & sanguinis pro adjunctis eorum bonis ac fructibus præterea conjunguntur. Quales non in sacristantū literis sed in profanis vulgo & passim sunt usitatæ. Sic enim Comicus: Quid te miserum censes, quem assidue exedent? Sic Poeta ille veluti tropum explicans,

Viscera nostra tue dilacerantur opes.

Quare in verbis, Corpus & Sanguis tropus geminus est, metaphora & metonymia: verū de tropis hujus mysterii postea rursus plenius. Signis igitur panis & vini obsignatur in animis ad sacram mensam accedentium Christi corpus crucifixum, & sanguinem effusum in remissionem peccatorum nostrorum, in liberationem æternam salutemque verè credentium pœnitentiumque. Quid forma? quibus rebus est comprehensa? Comprehenditur benedictione primum panis vini que, id est, gratiarum actione: Id enim prius fuit, Benedixit, item Gratias egit, Comprehenditur deinde utriusque signi omnibus convivis æquali partitione, & assumptione. Partitio fit panis fractione, non illa quidem significante ullam corporis Christi fractionem ut Beda arbitratur. Nec enim Christi quicquam fractum est, ut Ioannes testis est, 19. 33. sed simpliciter exprimente partitionem unde singulis pars daretur. Asiaticis enim vel hodie panis instar nostratis libi frangitur manu, non scinditur cultro, ut panis à nobis frangi solet, & sic, Acto.

2. & 20. totum mysterium fractio panis tanquā communicatio dicitur. De vino autem simile dici potuisset, si fuisset in diversos calices fundendum. At videtur calix unicus fuisse unde omnes biberent: ut hodiēque in cœna à compluribus ex eodem calice bibitur. æqualis igitur partitio fit panis fractione, vinique consimili distributione: æqualitas enim ista indicatur his verbis: De pane in Matthæo, Marco, Luca. Dedit eis, accipite & comedite: In Paulo, accipite & comedite. De vino in Matthæo: Dedit eis: Bibite ex hoc omnes: In Marco, Dedit eis: Biberunt ex hoc omnes: in Luca & Paulo, Similiter & poculum dedit. Itaque datur & assumitur omnibus Christianæ cœnæ convivis tūm panis tūm vinū. Per formam igitur benedictionis, fractionis, distributionis, panis & vinum consecrantur, id est, divino mysterio dedicantur: unde apparet furiosa hominum audacia, qui violato tantæ majestatis sacramento vinum in cœna laicis detraxerunt: neque saltem sui pontificis Gelasii auctoritate commoti sunt, submovendos à cœna decernentis, qui non utraque specie communicarent: imò verò qui cœleste symposium à communionē sanctorum ad privatam mensam averterunt. Apagesis igitur nefande Satana. Deus solus est author mysterii, Deus solus est munerator: sanctitas sacramenti zizaniorum veneficia respuit: Sed de zizaniis istis postea amplius. Quis finis tandem? quis fructus? Certé qui genere sacramenti & in baptismo, propositus est

ad commemorandum Christi mortem ejusque fructum percipiendum.

Cap. 9. De primo fine Cœna.

QUAPROPTER finem ut antea in genere, & in altera specie, sic in ista specie reliqua diligentius exequamur, ac prius de commemoratione. Baptismus (ut prædictum est) commemorationem divini beneficii re ipsa magis complectitur, quam oratione exprimit. At cœna nominatim etiam hac de re mandatum continet. Præscriptus igitur expresso domini verbo & mādatus finis exponatur accuratius de commemorando Christi beneficio, deque gratiarum actione: unde videtur & a primis Christianis eucharistia, id est, actio gratiarum, nomen huic sacramento factum esse. Exod. 12. Instituit ē domini præscripto diem Moses in memoriam beneficii quod primogeniti Hebræorum cum primogenitis Ægyptiorum non periissent. Habebitis hunc diem in monimentum, & celebrabitis eum solemnem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno. Quam pietatis memoriam videmus etiam paganis gratam & charam fuisse. Sic enim heros ille Trojanus paternę mortis memoriam decorat.

*Iamq, dies, ni fallor, adest, quem semper acerbū,
Semper honoratum, sic dii voluistis, habebo.*

Sic igitur hæc popularis & publica partæ per Christum libertatis cōcelebratio est & collaudatio: sic hic dies Christo festus, hoc symposium
Chri-

Christo sacrum, hic hymnus Christo solemnissimus, hæc memoria Christo sancta devotaque. Quare & breviter Lucas Paulusque hinc attendantur. de corpore uterque: Hoc facite in meam commemorationem: Et separatim Paulus de sanguine corporaque, Hoc facite (inquit) quotiescunque biberitis in meam commemorationem: quotiescunque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat. Hinc igitur Paulus perspicue hunc primum dominicæ cœnæ finem ad Christi laudem gloriâque memorandum & celebrandum declaravit: Et quidem memorandum & celebrandum non servili tristitia, metu, sed ingenua animi liberalique lætitia. Plerique enim omnes animis sic abjectis consternatisque huc accedunt, tanquam ad carnificinam aliquam attraherentur: ad nullas autem nuptias hilariorum nemo quam ad hoc convivium debeat accedere: amplitudo siquidem immensi beneficii gratulationem festi convivii immensè quoque amplificare debeat. Sic igitur Dominus ipse præcepit, ut sacra cum gaudio & lætitia peragantur, ut de festo oblationis primorum fructuum Deut. 16. Et lætaberis coram Domino Deo tuo, tu & filius, filia tua, servus tuus, ancilla tua atque Levites, qui est intra portas tuas, sed & peregrinus, pupillus & vidua qui tecum versantur in loco quem elegit Dominus Deus tuus, ut habitet nomen suum illic. Memineris quod & tu servus fuisti in Ægypto, ideo custodi & fac ritus illos

quin lætitiâ paschatis, 2. Paral. 35. & 2. Regum
23. 21. describitur, ut tale pascha nunquam in
Israele fuerit. Et Esdr. lib. 3. cap. 9. 51. Item apud
Iosephum, lib. 11. cap. 10. cum videret lachrymâ
tem populum in die festo, iussit eum abire, esse
enim diem festum, nec licere ea die flere, horta-
tusque est ut ad epulas versi, ita ut festo die de-
ceret, hilariter agerent. Et Christus Luc. 22. 15.
Desiderio desideravi hoc pascha manducare vo-
biscum, ut nos mutuo desiderio vicissim una desi-
deremus: Et post cœnam Christus discipulique
hymnum huius lætitię testem cecinerunt Matt.
26. 30. Mar. 14. 26. Hymnus hęc cantari solitus
Hebræis est, Psal. 113. 114. 115. 116. ut hodie
que cantatur à Iudæis in memoriam paschatis.
Hymni autem à Christianis modò varii canun-
tur. Itaque discipuli actor. 2. 46. Frangentes do-
mi panem capiebant cibum cum exultatione &
simplicitate cordis. Sed Paulus 1. Corinth. 5. 8.
disertius hilaritatem istam paschalem expressit.
Etenim pascha nostrum pro nobis immolatum
est Christus. Itaque *ἐορτάζομεν*, id est, festa læti-
tia exultemus non fermento vetere, neque fer-
mento improbitatis & nequitia, sed in fermento
panis synceritatis & veritatis. Ideoque idem
Paulus, Rom. 8. 15. Non enim accepistis spiri-
tum servitutis rursus ad metum, sed accepistis
spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba,
id est, pater. Denique hanc eandem lætitiâ te-
stificabantur illæ *ἀγάπαι* fraterni amoris con-
sciæ cum Domini cœna celebrari solitæ, quarum
tamen

tamen abusus Paulus coarguit. Quamobrem convivæ sacri convivii ad celebrandum memoriam partæ salutis servatorisque gloriam, hilaritatem animi & lætitiā singularem adferant, sed hilaritatem & lætitiā sinceram sanctamque. Quapropter Apostolum eundem de contrariis contemptoribus sacrosancti mysterii atque ideo divinæ majestatis imminutæ reis capitalēque propterea pœnam meritis concionantem 1. 1. cap. 1. ad Corinth. auscultemus: Quisquis ederit (inquit) panem hunc, aut biberit poculum Domini indigné, reus erit corporis & sanguinis Domini. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de poculo illo bibat: Nam qui edit aut bibit indigné, judicium sibi ipsi edit & bibit, non dijudicans corpus Domini. Ecquis igitur ad hoc convivium convivæ dignus accedit? quis veré particeps corporis & sanguinis Domini efficitur? quis dijudicat corpus Domini? Certé qui in ista professione gloriam Dei ad salutem sibi proponit, id est, qui vivam in crucifixum Christum fidem, qui promptam obedientiam, qui ardentem invocationem totūque Deo debitum cultum esurit & sitit. Hac enim fame, hac siti corpus & sanguis Domini participatur & dijudicatur, convivæque dignitas æstimatur, & in antecedente theologia id proponitur, & hoc demū est Christianum, Christo devotum se ex animo sinceréque profiteri: illa enim plenitudo & sanctitas sacramenti fuit, de qua in generali defini-

tionem dictum est. Ecquis conviva indignus accedit? quis in hoc convivio corporis & sanguinis Domini reus efficitur? quis non dijudicat corpus Domini? sané qui gloriam Dei nullam hic sibi salutarem meditatur, id est, qui vel diffidentia carnis in Christum crucifixum, vel rebellionem spiritus contra domini legem, vel contemptu numinis divinæque opis despectu sanctitatem convivii immolatique filii Dei beneficium nihili reputans simulat famem & sitim: Id enim est indigné Domini & panem manducare, & poculum bibere, nudaque & inania professionis signa proferre. Ideoque corporis & sanguinis Domini reum esse, nec utrumque pro sua dignitate dijudicare: Conculcat enim ut est Hebr. 10. 29. pedibus filium Dei, profanumque reputat fœderis sanguinem per quem sanctificatur, spirituique gratiæ injuriam facit. Quare nefarius divini mysterii contemptor impio mendacio vel ludibrio se Christianum esse profitetur: convivium enim hic duplex est, externum corporis est pane & vino, interius animi est fructu crucifixæ carnis & effusi sanguinis Christi. Impius licet externo pane vinoque corpus obruat, interiore tamen illo, neque carnis pane pascitur, neque sanguinis vino potatur: Si quis enim Christi carnem ederit, & sanguinem biberit, habet vitam æternam, & manet in Christo, & Christus in eo, ut postea patebit. At impius non habet vitam æternam, non manet in Christo, nec Christus in illo: nec Paulus ait. Quisquis ederit corpus hoc

hoc, aut biberit sanguinem Domini indigné, sed ait, Quisquis ederit panem hunc, aut biberit poculum Domini. Postremó, ut Augustinus contra Crescentium, lib. 1. cap. 25, Iudæ cœna talis fuit, qualis baptisimus Simonis Magi: hic aqua tantúm aspersus est sine gratia spiritus sancti: ille tantúm pane pastus est sine virtute corporis Christi. Quare impius non edit carnem, non bibit sanguinem Christi, imó propter impietatem & despicientiam religionis iusto Dei iudicio in æternam vitam damnatur. Et tam sceleratè ingratum tamque impiè perfidum convivium Domino convivii odiosum ac detestabilem esse quisquam admiretur? Acarnanes duo iuvenes (ait Livius 3 1. lib.) Athenis per initiorũ dies non initiati templum Cereris imprudentes religionis cum cætera turba ingressi sunt: facile eos sermo prodidit absurdè quædam percutantes, deductique ad antistites templi, cùm palam esset per errorem ingressos, ideoque innocentes esse: attamen per speciem violatæ religionis, velut ob infandum scelus interfecti sunt. Ecquis igitur apud Deum is erit, qui prudens sciensque mente cœlestibus sacris nō initiata vel potius perjura & sacrilega in sacrarium filii Dei introierit? Pejerat enim spiritui sancto, multoq; magis præsentem mortem meretur, quàm iudice Petro Ananias ille in Act. cap. 5, meritus est. Eucharistia itaque ut piis est salutis solatium: sic impiis est mortis iudicium. Sic eandem cœnā Petro salutarem, Iudæ exitialem Augustinus ait fuisse.

Cap. 10. De secundo fine cœnæ per Christi ipsius interpretationem.

SED de primo eucharistiæ fine hæc sunt. Secundus finis de beneficio mortis Christi per hoc sacramentum Christianis communicando totoque crucis ipsius fructu participando jam dicendus est, & quidem tanto diligentius, quanto graviores controversias & periculosiores per tulit. Etenim de spirituali baptismi fructu in regeneratione luctam meminimus, quam difficile fuerit vel piis animis Deumque timentibus mentem à carnis & sensus consuetudine ad cœlestis & diuinæ veritatis cogitationem & cōtemplationem revocare. Lucta verò de corporis & sanguinis pastu potuque multo acrior & acerbior fuit ad persuadendum hominibus etiam piis, deque beata vita sollicitis (ut postea patebit) hunc pastum carnis, hunc potum sanguinis, non aliud esse, quam vivam fidem in Christum crucifixum pro nobis atque immolatum, qua sumus os ex ossibus ejus, caro ex carne ejus, ut cum ipso vero Deo & homine spiritus sancti virtute uniamur. Quapropter veritas primo declaretur, ut pateat Dominicam cœnam fide & spiritu manducari, cum interim Christus corpore supra cœlos ad dexteram patris assideat, symbolaque panis & vini physicam essentiam retineant, falsitas deinde contraria refelletur. Agedum Christus antea spiritualis regenerationis præceptor & magister fuit. Christus idem spiritualis pastus & potus

& potus corporis sanguinisque sui sancté & pié attendentibus præceptor & magister erit. Generalis & communis sermo de regeneratione fructu baptismi anticipatus est: etsi enim cœnæ sacramentum nondū solemniter esset institutū, anticipatur 6. cap. Ioann. à Christo de sui corporis sanguinisque esu potūque sermo communis & generalis, siue pastus iste mysticus sit & cæremonialis in eucharistia, siue sola fide fiat, nullo publicæ professionis ritu, extraque eucharistiam: communis (inquam) & generalis, unde tamē & propria & specialis in eucharistia quæstio concludatur: Ideoque (ait Augustinus) Ioannes postea cœnæ mentionem nullam fecit, quia hoc generali sermone totum mysterium cōplexus est, & sic plerique doctores antiqui hūc generalem Ioannis locum ad interpretandum speciale cœnæ sacramentum accommodant. Itaque principale dominicæ cœnæ fundamentum hīc collocandum est, accuratūque Augustini valdeque logicum iudiciū hīc fuit, iudicantis hac generali doctrina speciale cœnæ mysterium totū contineri, valdeque imprudenter & inconsideratē à theologis alioqui doctissimis & hoc ædificiū ædificare parantibus, valde (inquam) imprudenter & inconsideratē angularis iste lapis improbatu ac repudiatus est: Nam Christi specialem & consequentem sermonem generali & antecedenti non consentientem cogitare nefarium sit: omninoque tam sit ἄλογον atque absurdum generalem istam concionem à cœnæ institutione separ-

rare, quàm genus à speciei definitione rejicere. Audiatur igitur attentius & accuratius 6. cap. Ioann. Christus quemadmodum carnis suæ esum, sanguinis sui potum definiat, & cuius tandem axiomatis conclusione id efficiat.

Pasci pane vitæ æternæ, est in Christum credere:

At manducare carnem Christi & bibere sanguinem Christi, est pasci pane vitæ æternæ:

Manducare igitur carnem Christi, & bibere sanguinem Christi, est in Christum credere.

Hæc conclusio est à Christo ipso conclusa, & quidem tam anxie, tamque sollicitè ut una in re sæpius repetenda atque iteranda commoratio nulla in totis evangelistis similis appareat, tantæque anxietudinis causa satis ex adversa Iudæorum admurmuratione intelligitur. Reclamatur enim propositioni, reclamatur assumptioni: denique discipulorum fit à Christo doctore propterea discessio: Tantæ molis erat sacrosancti mysterii fundamenta ponere. Sed syllogismi partes attendantur. Quinque millium turba, panibus quinque & duobus piscibus insolito convivio recreata Christum affectabatur. Christus itaque ad Capernaum cum admonet ne operose solliciti essent de caduco ejusmodi pane, sed potius de pane æternæ vitæ cogitarent, quem filius ex voluntate Dei patris præstaturus esset, quærentibus quidnam esset hic panis & quo parandus opere, respondit, opus Dei est, ut credatis in eum quem ipse misit: Hæc propositionis sententia est, sed adhuc minus aperta.

Divinum

Divinum opus comparandi panis aeterni, est credere in Christum à Deo missum:

Tum Iudæi corporalem tantum panem & velut immortalis corporis ambrosiam quandam cogitant, nec satis apprehendunt quod de fide propositum erat: Itaque primo levius contradicunt propositioni, & prosyllogismum signo aliquo requirunt: quia patres cœlestem à Mose mannam manducaverant, & tamē erant mortui: Huic prolepsi Christus respondet distinctione diversi panis. Amen amen dico vobis (ait Christus) Moses non dedit vobis hunc panem de cœlo, sed pater meus dat vobis verum panem de cœlo: panis enim Dei est, qui descendit de cœlo. Hac Mosaicæ mannæ & verioris ē cœlo panis differentia movetur magis quam docentur Iudæi, corporis-que pastum duntaxat, ut antea, reputant, propositionique velut assentientes & acquiescentes, assumptionem ē propositione illa expectant de modo panis huius ac specie: propositio tamē eadem quia animadversa non erat, quia res alias agentium aurem mentemque prætervolarat, verbis magis apertis iteratur, & altero prosyllogismo pressius inculcatur. Pasci pane æternæ vitæ est venire ad Christum & in eum credere. Ego sum (ait Christus) panis vitæ, qui venit ad me non esuriet, qui credit in me non sitiet in æternum. Itaque Iudæorum incredulitas hîc coarguitur, tertioque prosyllogismo propositionis sententia repetitur, quod ē Dei patris voluntate credentes in Deum filium ē cœlo de-

missum fervarentur & excitarentur. Hic verò murmur exoritur atque indignatio Iudæorum quòd Iosephi filius (quem putabant) cœlestem panem se affirmaret esse. Itaque contra adversam acclamationem quarto prosyllogismo eadem propositionis sententia asseveratur. Amen amen dico vobis (ait Christus) qui confidit in me, habet vitam æternam: denique superiora illa de caduca Mosis manna, de æterno Christi pane repetuntur. Hactenus igitur syllogismi propositio leviori primo contradictione, deinde gravi obmurmuratione excepta totiesque ideo verbis paululum variatis ad obduratos & obstinatos animos erudiendum proposita est atque affirmata. Quid igitur assumptio?

At manducare carnem Christi, & bibere sanguinem Christi, est pasci pane vita aeterna,
quomodo exprimitur? quomodo accipitur? Certè quinquies iteratur, & tandem à perversis & pervicacibus animis excipitur indignissimè. Vix Christus assumere cœperat. Et panis quem ego dabo pro mundi vita, caro mea est: cùm repente Iudæorum fauces iterum & ventres cogitantium altercatio inter se & strepitus exoritur. Quomodo potest hîc dare nobis carnem suam ad manducandum? Christus itaque interruptam assumptionem continuat, & quater repetit. Secundò: Amen amen dico vobis, nisi manducaveritis carnem filii hominis, & sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobis. Tertiò: Qui manducat meam carnem & bi-
bit

bit meum sanguinem, habet vitam æternam, & suscitabo illū in novissimo die: Caro enim mea veré est cibus & sanguis meus veré est potus.

Quartó: Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, manet in me, & ego in illo.

Quintó: Quemadmodum misit me vivens pater, ita vivo propter illum, & qui manducat me, is etiam vivet propter me. Hæc assumptio est quinquies surdis illis auribus iterata. Propositio tandem rursus aggregatur de Mosaicæ mannæ & panis æterni differentia. Atqui tamen ad istam assumptionem, quód carnem Christi manducare, & sanguinem Christi bibere, sit pasci pane vitæ æternæ, non jam a Iudæis, aut Capernaitis quibuslibet est contradictio, murmur, indignatio, sed in plerisque etiam discipulis commotio atq; offensio. Durus est hic sermo (inquiunt) quis possit audire? Opposuit in baptismo Nicodemus: Quomodo potest homo nasci cum sit senex? Nunquid potest in ventrem matris suæ iteratò introire & renasci? Persuaderi tamen verum sibi passus est: At obstipi hominum sensus cum propositum & assumptum esset,

*Pasci pane vitæ æternæ, est in Christum credere,
At manducare carnem Christi, bibere sanguinem Christi, est pasci pane vitæ æternæ:*

Cum (inquam) ita propositum & assumptum esset, concludere ex antecedentibus & judicare complexionem istam nequeunt.

Quare manducare carnem Christi & bibere sanguinem Christi, est in Christum credere.

Miserę (inquam) adeo quę averſę mentes conclu-
dere nequeunt, ut intelligant iſtum ę carne ſan-
guinęque paſtum non dęte & palato, ſed animo
fidęque delibari. Ad verba carnis & ſanguinis at-
toniti obſtupescunt, & tanquam flagitiolaſam la-
nienam corporis & ſceleſtam cruoris ingluviem
ſecum diſputant, tropoſ carnis manducandę, bi-
bendi ſanguinis ę futura Chriſti paſſione, quęvis
á Chriſto indicatos, imó declaratos & judica-
tos, attamęn nullos animadvertunt. Itaque Chri-
ſtus ſecretas cogitationes intuens, imbecillitati
atque infirmitati ſubvenit, & complexionem il-
lam (quam præ ſtupore ratiocinari non potue-
runt) evidentius illis exponit, ac primo: Hoc ne
(ait) vos offendit? Quid ſi videritis filium homi-
nis aſcendentem ubi prius fuerat? Comparatio-
nes Chriſti ad Nathanaelem & ad Nicodemum
pręceſſerunt, nunc ad Capernaitas comparatio
ita eſt: Offenditne vos (inquit) quód vobis car-
nem meam immolatam, ſanguinę meum profu-
ſum, paſtum potúmque æternę vitę credentib.
animis futurum prædicavi? Ecquid ſi filium ho-
minis non ſolúm pro vobis cruciatum, ſed á mor-
te crucis excitatum, ſed palam ac luce ſpectanti-
bus diſcipulis in cęlos integro glorioſo quę cor-
pore ſublato videritis: quomodo tandem affi-
ciemini? quomodo obſtupescetis? Tum veró
hebeti ſenſu cogitare deſinetis corpus meũ den-
tibus veſtris objectum atque conſumptum iri,
cũ cęlo in vectum occupatúmque & compre-
henſum videritis. His igitur illuſtribus argumē-
tis

tis Christus utitur ad cæcos hominum sensus il-
 luminandum: Deinceps addit ad extremum illam
 ipsam complexionis sententiam: Spiritus est qui
 vivificat, caro non prodest quicquam: verba quæ
 locutus sum vobis, spiritus & vita sunt: Hæc Chri-
 sti est de suis verbis interpretatio, quæ tropos il-
 los carnis, sanguinis pro fructu crucifixæ carnis
 effusi quæ sanguinis parricipando & percipien-
 do manifestissimè demonstrat, beneficiūque
 suæ mortis, redemptionis humanæ pretium, sem-
 piternūque piis animis alimentum fore profi-
 tetur. Caro igitur Christi manducatur non oris
 dente sed animi fide, sanguis Christi potatur nō
 gutturis haustu sed pietatis spiritu. Quæ cū tā
 perspicua tamq̃ perspicuè exposita sint, neq̃ ta-
 men ab obduratis animis cernātur, meritō Chri-
 stus incredulitatē rursus illis exprobrat, & prædi-
 cta de electis per patrem repetit. Denique cū stu-
 pidis & stolidis & ad illa verba corporis & san-
 guinis adherescentibus non satisfaceret, quin ab
 eo desciscerent, ad duodecim conversus & conci-
 onis hujus angorem quendā significās, nunquid
 (ait) & vos vultis abire? At hi discipuli ad magi-
 stri doctrinā attentiores & cōstantiores fuerūt.
 Domine (respōdet etiā pro cæteris Petr⁹) ad quē
 ibim⁹? verba vitæ æternæ habes, & nos credidim⁹
 & cognovim⁹ te Christū esse filium Dei vivētis.
 Hic igitur discipul⁹ miseris illis Capernaitis lōgē
 dissimilis doctrinā magistri de fide in ipsum præ-
 cipit, & quid concluderetur, animadvertit. Itaque
 etiam de fide in Deum Christum & æternæ vitæ

authorem respondet, idque se non solum credidisse, sed cognovisse confirmat. Quapropter cum Petro & super hanc petram, id est, super hanc Petri confessionem tam marmoream tamque solidam Christianæ & fidei & notitiæ fundamentum statuatur, axiomaque non ex humani ingenii levitate confictum, sed a filio Dei profectum & sacro ipsius ore dictatum ita generale & universale teneatur. Manducare Christi carnem & bibere Christi sanguinem est viva fide merita Christi pro nobis crucifixi, beneficiaque apprehendere, ipsum denique Christum verum Deum & verum hominem percipere. Cum (inquam) axioma illud ita generale & universale sit, jam licet ex isto inconsiderate (ut dixi) rejecto ab ædificantibus angulari lapide, ex isto (inquam) angulari lapide non rejecto, sed accurate posito fundatoque propositum ædificium ex ædificare: licet ex eo generali axioma ad specialem Eucharistiæ pastum descendentibus sic assumere. At in Eucharistia manducare panem & bibere vinum est manducare Christi carnem & bibere Christi sanguinem. Itaque in Eucharistia manducare panem & bibere vinum, est, credere in Christum, id est, viva fide corpus & sanguinem, Christi pro nobis crucifixi merita beneficiaque ejus apprehendere & percipere. Quapropter præcipit Christus in sacro cœnæ convivio, cum specie panis & vini carnem suam manducandam & sanguinem suum bibendum proponit, ut fideles convivæ edendo pane, bibendo vino firma

ma constantique fide Christum redemptorem meditentur pro mundi peccatis oblatū: & qui in cœnæ sacramento, manducādo pane Christum crucifixum viva fide apprehendit, qui bibendo vino Christi sanguinem pro mundi peccatis effulum vivifico spiritu meditatur, ita carnē Christi manducat, ita Christi sanguinem bibit, ut Christus carnem suam manducandam & sanguinem suum bibendum discipulis suis præcepit, eaque fide Christi merita, beneficiaque percipit, tandēque re ipsa in cœlo perfruetur. Itaque primis Christianis hic sursum corda, accinebatur: eaque de causa Chrysostomus in sacro mysterio non gracculorum sed aquilarum oculos expetit. Hoc Augustini iudicium lōgē gravissimum Dominicæ cœnæ veritatem sub oculos piorum clarissimē subjicit: Propositio enim generalis est ē Christi voce & interpretatione: Assumptio specialis est ē voce Christi & institutione: quibus positis & concessis complexio necessario consequitur. Itaque Christiani theologia Christi cōtenti, credant in sacrosancto convivio manducare carnem Christi & bibere sanguinem Christi, non aliud esse, quā viva fide & vivifico spiritu apprehendere pro peccatis hominum crucifixum esse Christum & Christi sanguinem effusum, eaque fide Christi meritis beneficiisque omnibus perfrui.

Cap. II. De prima carnalis presentia refutatione, per repugnantiam primæ cœnæ

HÆc sanctæ cœnæ veritas simplicitasque mille ac ducentos annos (ut postea dicitur) integra permansit, tandem obstinatio quædam é crudo illo nudoque verborum corporis & sanguinis Christi cortice recrudit. Nec illa quidem ad diffidendum, ut Capernaitis malè intelligentibus accidit, sed (quod longè gravius est) ad credendum & confitendum. Falsitas igitur illi veritati contraria refellatur. Patres perseverarunt appellare signa nominibus rerum significatarum, Dominicę cœnę panem & vinum corpus sanguinemque Christi. Augustin. de trinitate lib. 3. cap. 4. nominamus corpus & sanguinem Christi, quod é fructibus terræ sumptū est. Hinc error ille vetus renovatus est in cœna non tantum spiritualement manducationem esse, sed corporalem, quia verum corpus Christi corporaliter edatur, verusque sanguis corporaliter bibatur. Quapropter huic errori occurratur atque obsistatur. Et si veri confirmatio nondum satis percepta sit, falsi refutatio fortasse clarius percipietur. Quemadmodum enim sæpe fit, ut aliis cogitationibus intenti vel ante oculos posita non cernamus, sic usu venit contraria opinione aliqua affectis & occupatis ut verissima quamvis & clarissima, attamen neque attendamus, neq3 judicemus. Quare tantæ rei tamque maximè rerum omnium necessariæ studio captus in hac meditatione commoretur, hæreat diutius atque habitet, precibus gratiam divini spiritus obtestetur atque imploret, sine dubio etiam si

etiam si forté majore lumine non potuerit, attamen vel minore & sibi aptiore verum percipiet. Non disquiro subtilius opinionum hîc variarum multipliciumque species, utrum Christus symbolis panis vini que re ipsa conjungatur, vel in ea transmutetur, vel alio quopiam genere essentialiter assumatur, sed universè summamque ex illo Christi oraculo, statuo in hac terrena mensa Domini nullam corporalem corporis sanguinisve præsentiam cogitandam esse. Idque argumentis quatuor considero, primùm è repugnantia cœnæ à Christo primùm institutæ. Agedum finis ille Christianæ pietatis & religionis ante oculos revocetur è Christi cruce & morte, eque ipsius fructu totaque generis humani redemptione. Crede & manducasti ait August. tractatu 25. in Ioã. eandem illam suam logicam sequutus, sed ad credendum, sed ad fidem exercendum & confirmandum cæremonia è symbolis totaque sacramenti actione adhibetur. Itaque manducatio alia hîc nulla est, sed alia manducationis exercitatio, non alius hîc finis est, sed alius finis assequendi modus. Sed tamen ad corporeæ præsentia thesim penitus perspiciendum primam Christo instituyente & ministrante cœnam intueri attentius, rem oculis subjectam cerne. Etenim Christus verus, non Deus tantum, sed homo vero & physico hominis corpore neque dum glorificato præditus in mensa panem vinumque discipulis diversæ mensæ loco accumbentibus distribuit: non igitur discipuli edentes

panem, bibentes vinū, Christum ipsum á seipsis spatio disjunctum intuentes, convenientes, deque futura proditione cum ipso differentes, ore & faucibus deglutiunt: neque ipsius visibilem carnem edunt vel sanguinem bibunt: sed mystica corporis sanguinisque Christi (qui pro peccatis nostris victima pauló post erat futurus) symbola vera animi religione, vera pietate mentis edunt & bibunt: Nam si panis humanum Christi & essentielle corpus comprehendit, Christus non unus physici corporis homo tum fuit, sed unus qui discipulis ministrabat, item alter, tertius, quartus, & deinceps tot homines Christi, quot nempe discipuli fuere, ita per eundem ipsum ministrantem hominem Christum duodecim homines Christi alii ministrabantur, quod quid mirabilius fingi potest? An ideo etiam miraculum híc esse respondebitur? At corporea Christi miracula in evangelio corporis sensibus protinus apparent. Horum igitur miraculorum exempla subducantur. Aqua vinum efficitur? Gustatus saporem indicat. Mutus loquitur? aures vocem exaudiunt. Claudii ambulant? oculi motum perspiciunt: ægroti convalescunt? mortui reviviscunt? sensus omnes admirantur & obstupescunt. Hunc in modum, si panis Christi corpus, si vinum Christi sanguinem re ipsa præseferret, Petrus & Iudas omninoque pii & impii tanto miraculo attoniti mensa protinus exilirent, & miraculo omnium miraculorum maximo maximéque admirando mirificé permoverentur.

rentur. At in tanto mysterio corpore nihil procumbūt, loco ubi accubuerant, cœnatiq̃ue erāt, nihil moventur, nihil corporeum corporis ullo motu nutūve aut admirantur aut venerantur: imò posteris sæculis conciliorum decreto in dominica mensa γονυκλισίαι genuum flexiones sunt interdictæ: Neque Nazianzenus neque Augustinus in recensendis sacræ scripturæ miraculis, hīc ullum miraculum statuerunt. Imò verò (ait Augustinus) symbola ista, ut religiosa honorem habere possunt, non autem stuporem ut admiranda. Quare discipuli miraculum hīc nullum agnoverunt, sed ut Christi carnem edi fide, & spiritu, ut Christi sanguinem bibi fide & spiritu à magistro ipso Christo in Capernaitana concione illa didicerant & crediderant, ita fide & spiritus ederunt & biberunt: nihil Capernaitanum obstupuerunt, nihil admirati sunt. Hæc est verissima & prima dominicæ cœnæ cūm ex illo generali & antecedente, tum ex hoc præsentis proprio dogmate & institutio & celebratio. Quare quomodo Christus in cœna illa à Petro & reliquis apostolis per physica & naturalia signa assumptus est, ita deinceps ad sæculi consummationem à veris Christianis assumendus. Hoc exemplar, hoc archetypum à Christo primum est, cujus effigies Christianis in posterum omnib⁹ sacrosancta atque inde in omnibus dominicæ cœnæ exemplis imitata & expressa esse debeat: nihil novandum, nihil comminiscendū, nihil addendum, nihil detrahendum.

*Cap. 12. De secunda tertiaq³ carnalis presentie
refutatione ex homogenia baptismi &
analogia Hebrai paschatis.*

QUÆ cū ita sint, videmus totam Christia-
næ religionis scholam & magistrum Chri-
stum & magistri Christi discipulos locupletis-
simos apertissimæ veritatis testes esse, nullam in
sacra cœna carnalem Christi præsentiam statui:
ad eandem tamen veritatem magis ac magis ex-
plicandum, secundum argumentum ex baptis-
mo opponamus & consideremus, utrum baptis-
mus in aqua ullam corporalem Christi præsen-
tiam requirat: Nemo (sat scio) id affirmabit. At
baptismus licet materia formæque differens, au-
thore tamen finæque cœnæ germanissimus est.
Omnes (ut Paulus 1. Corinth. 12. 13.) in eun-
dem spiritum baptizati sumus, omnes in eun-
dem spiritum potati sumus: Nam quod in ba-
ptismo est lavâcrum regenerationis & renova-
tionis, hoc in eucharistia est fidei & spiritus ali-
mentum: aqua pariter & vinum est Christi san-
guis idem: Christus in Baptismo & cœna com-
municatur idem, incorporatur idem: augustior
in baptismo videatur patris, filii, spiritus sancti
appellatio, præstantior in Eucharistia corporis
& sanguinis communicatio: At in utroque sacra-
mento eadem est a peccatis remissio, eadem pa-
tris æterni reconciliatio, eadem fidei confirma-
tio, eadem æternæ vitæ promissio, eadem lætitia,
eadem conscientie pax & consolatio, eadem
spe

spes recuperandæ hæreditatis amissæ, eadem
 cum Deo similitudinis & imaginis instaurandæ
 expectatio. Denique Baptismus & Eucharistia
 symbola, tessera, pignora, annuli, sigilla, moni-
 menta sunt ejusdem pietatis & gratiæ: aqua il-
 lic symbolum est, panis & vinum hîc etiam sym-
 bola sunt & utroque sacramento idem é Christi
 morte fructus fide spirituque communicatur
 diversis signis, diversa specie, sed eodem usu. Ita-
 que Hieronymus ad Eudibiam scribit nos in
 Baptismo corpore Christi & sanguine vesci.
 Quinetiam in 3. Ecclesiastæ, monet utile nobis
 esse, si corpore Christi saturemur, & cruorem
 ejus potemus, non solum in mysterio, sed in san-
 ctæ scripturæ cognitione. Hæc ille. Vt non alius
 fundi fructus per sacramentum, quam per ver-
 bum, sed aliter assumatur: spiritualis alimenti suc-
 cus & vigor hîc est idem. Neque verò minus est
 in baptismo Christi sanguine lavari, Christo in-
 feri, Christum indui, Christi carnem, ossaque
 fieri, quam Christi carnem manducare, quam
 Christi sanguinem potare. Attamen quæstio
 nulla est utrum in aqua baptismi, cum mortis
 illo fructu etiam adsit essentialiter & corpora-
 liter Christus: neque item quæstio sit utrum in
 pane & vino realiter (ut ajunt) & essentialiter
 adsit Christus. Finis enim iste salutis summus
 adest: mortis illius beneficio liberamur, fide in
 Iesum crucifixum conservamur, justificamur,
 sanctificamur, in cælum ascendimus: nec alio
 gradu (quo ascendas altius) ullo tibi opus est:

exesa carnaliter caro, potus sanguinolenté sanguis ad consequendum hunc finem nihil profuit, docuit antea nos ipse Christus: postremó in ista carnali præsentia tam vehementer defixi cogitent quid carnificibus Christum ipsum cruciantibus profuerit Christi & pedes & manus & latus aperuisse, totum corpus attrectasse, sacro sanguine cruentatos fuisse. Quid veró profuisset, si sanctissima viscera omnia mandissent, si sacrum sanguinem totum epotassent? tantundem certé his corporeis epulonibus epulæ istæ carnis sanguinisque profuerint. Trajicere vis humanæ tuisque peccatis debitæ mortis procellosa hæc maria? naulum Christi morte signatum opus est: Postremó ut homogenia baptismi concludatur: Qualis est regeneratio per baptismum, talis est educatio per cœnam: At regeneratio insitioque est fidei tantum & spiritus, carnalem Christi præsentiam nullam requirit. Educatio igitur per cœnam fidei tantum & spiritus erit, nec ullam corporalem Christi præsentiam iterum requireret. Quapropter ex homogenia baptismi proponatur ista meditatio, quód credere in cœnæ sacramento Christum corporaliter præsentem esse, non sit Christiana & Apostolica fides, sed commentum Christianæ & Apostolicæ fidei plané contrarium. Tum veró ad hanc veritatem magis magisque confirmandum, tertium argumentum ex Hebræorum paschate comparetur, rei nempe veritas aperta verborum quoque veram & germanam

manam significantiam aperiet. Quid igitur Mo-
 si, quid Davidi, quid Heliæ & reliquis sanctis pa-
 tribus, nonne pascha eundem Christum eundem-
 que Messiam promittebat? nonne per eandem
 nobiscum fidem justificati, sanctificati & servati
 sunt? Agnus enim occisus est a creatione mundi
 Apoc. 13.8. At tum corporis & sanguinis Chri-
 sti nondum in utero virginis concepti præsentia
 realis, corporalis, carnalis, definitiva (quæ voca-
 bulis istis appellatur) in manducando agno nul-
 la ne cogitari quidem vel fingi potuit. Finis re-
 ligioni pietatique propositus est futura morte
 Christi, est satisfactione humanæ captivitatis per
 fidem adfuit: ideoque servati. Quare fundi no-
 stri fructus idem est Christi nempe morte nobis
 spectandus & perfruendus est. Christus bene-
 ficium suæ mortis nobis per fidem communi-
 cat in cœna, interim corpore est in cœlo, spiri-
 tu animas nostras vegetat & vivificat, interim
 re ipsa supra cœlos sedet ad dexteram Dei pa-
 tris, ut ex apostolico symbolo profiteamur. Qua-
 propter altera ista meditatio consideretur atten-
 tius, commentum certè corporalis præsentia
 longissime rejiciet. Neque venturi vel exhibiti
 Christi differentia ulla cogitetur: neque enim
 temporis futuri aut præteriti circumstantia, reli-
 gionis constantiam variat. Æterna Dei sunt effa-
 ta & oracula immutabilia, fides in illum, sive
 qui veniret, sive qui venerit, Christum, fides (in-
 quam) opus totum unâ continet.

Cap. 13. De Quarta carnalis presentia re-
futatione, per consensum primiti-
væ ecclesiæ.

SED ENIM quartum argumentum huc adda-
tur, é primorum Christianorum in dominica
cœna consuetudine & consensione, de qua do-
ctissimi theologi copiosè scripserunt. Quid igi-
tur de cœna domini primi parentes loquuntur?
An cœnæ verba propriæ non modificatæ signi-
ficationis accipiunt? An hîc corporis sanguinis-
ve carnalem presentiam affirmant? imò verò cer-
tatim ad illum simplicem é Christi morte fru-
ctum concurrunt, nec aliud hîc quicquam intel-
ligunt. Si quis literam hîc sequatur (ait Orige-
nes in Levit. Homil. 7.) litera occidit. Quode-
nim corpus suffecisset (ait Athanasius de verb.
Homil.) ut totius mundi alimonia fieret? Sic Au-
gustinus 89. Psalm. ut est de consecr. dist. 2. illa
Christi verba tanquam ipsius Christi voce, eo-
dem illo iudicio interpretatur. Spiritualiter (ait)
intelligite quod loquutus sum: Non hoc corpus,
quod videtis, comeduri estis, neque bibituri il-
lum sanguinem, quem effusuri sunt, qui me cru-
cifigent. Sacramentum est quod dico vobis, spi-
ritualiter intellectum, vivificabit vos. Ergo ait
præstantissimus Christianorum interpretum lo-
gicus.

*Sacramenta spiritualiter intelligenda sunt,
Eucharistia est sacramentum,
Spiritualiter igitur intelligenda.*

Itaque

Itaque etiam (Logicus ait idem contra Adiman-
 tum cap. 12.) Non dubitavit dominus dicere,
 hoc est corpus meum, cum daret signum corpo-
 ris sui. Item lib. 3. cap. 16. de doctrina figuram
 (ut vulgo fit) pro tropo accipiens: Si præceptiva
 locutio est, quæ flagitium aut facinus videtur ju-
 bere, figurata locutio est, Nisi manducaveritis
 carnem filii hominis, & sanguinem biberitis, nō
 habebitis vitam in vobis, facinus vel flagitium
 videtur jubere. Figura est ergo præcipiens pas-
 sioni domini communicandum, suaviter & uti-
 liter in memoria recondendum, quod pro no-
 bis caro ejus crucifixa & vulnerata sit. Hæc san-
 ctus doctor Logica tam illustri tamque manife-
 sta & evidenti, imō tam valida tamque forti, ut
 nihil evidentius, nihil validius aut fortius opta-
 ri possit. Architectura nempe ista est angulariā
 Christo lapidi consentanea & imprimis cōgrua.
 Atque huc Græcorum Latinorūque theolo-
 gorum mirificus cōsensus accedit. Clemens A-
 lexandrinus in Stromatis cœnam appellat divi-
 ni cœlestisque nutrimenti monimentum. Basil.
 in Liturg. Nazianzenus orat. de pasch. Theodo-
 retus dial. 1. panem in cœna vocant αἰνέτην cor-
 poris. Chrysostomus in Psal. 22. similitudinem,
 in Matth. Homil. 83. symbolum, opere imperf.
 Homil. 11. in ecclesiasticis vasis, non verum cor-
 pus Christi, sed mysterium corporis ejus: Ter-
 tullianus lib. 4. contra Marcionem ait hīc corp⁹
 Christi pane figurari: Cyprianus é 2. cap. 3. o-
 stendi. Hieronymus in cap. 26. Matthæi repre-

sentari. Ambrosius in 1. Cor. 11. significari. Ge-
lasius pontifex contra Nestor. panem, similitu-
dinem corporis & imaginem nominat. Bernar-
dus invisibilis gratiæ visibile signum hîc appel-
lat. Bertramus & Ioannes Scotus huc etiam ac-
cedunt: tandiu integra cœnæ synceritas perman-
sit. Ac si quis veterum videatur corporis essentia
lis præsentiâ aliquam redolere, ad tropos tamen
Christi respicit, ad illa Christi cœlestia bona per
quæ Deo rursus assimilemur, ad illum fundi fru-
ctum nos remittit, ut Cyrillus, qui nos ait Chri-
sto conjungi non solum spiritualiter certa fide
charitatēque, seu voluntatis unitate & consensu,
sed etiam naturaliter & corporaliter: Nempe spi-
ritu sancto copulante efficimur membra mysti-
ci corporis, cuius caput est Christus: & sic Cyril-
lus idem nō solum corporalem, sed spirituales
manducationem in cœna approbat 6. & 15. ca.
in Ioan. & 6. ac 10. cap. 1. Cor. & quidem Cyril-
lo corporalis ista conjunctio ideo dicitur, quia
sicut Christus assumpsit carnem ex carne nostra
& os ex ossibus nostris, sic nos vicissim a Chri-
sto, cum ipse sit corpore animoque glorificatus
immortalem corporis animique vitam conse-
quemur. Non poterat. n. aliter (ait) corruptibilis
natura ad incorruptibilem traduci, & naturā glori-
ficatæ carnis adipisci. Sic igitur doctor ille cor-
poreā cum Christo cōjunctionem intelligit, ut
antea sæpe jam proposuimus ex cōjunctiōe spi-
ritus, & ex similitudine glorificatæ carnis post
universalē resurrectionem, nec alia omnino cum
corpore

corpore Christi corporea conjunctio potest intelligi. Quamobrem meditatio ista sit quomodo primi Christianæ religionis antistites cum in eucharistia carnis Christi manducationem spiritualem & fructum passionis ejus absque ulla Christi corporali præsentia requirerent, verumque Christi sensum sacra ipsius Christi voce testatū sequuti sint, proque indubitato crederent in cœna, ut in simplici verbi prædicatione, crucifixi Christi beneficium in æternam vitam nobis exhiberi, neque hîc aliud exquirendum esse.

*Cap. 14. Adversus prolepsim de tropis
in sacramento.*

QUID igitur in ista nova corporis Christi præsentia diutius contra spiritum domini recalcitrare possumus? an objicietur tropos in tanto mysterio recipiendos non esse? Omnipotentia Dei carnalem corporis præsentiam subjectam esse? aliam denique præsentis corporis speciem contra fidei analogiam hic concipiendam esse? Hæc enim objiciuntur: & sanè ideo refellenda sunt. Dicas igitur primū in hoc mysterio verba simpliciter uti sunt, sic intelligenda esse. Quid veró (inquam) etiamne vim locutioni contra loquentis voluntatē & autoritatē afferes? an Christi voluntatem & auctoritatem illam verborum istorum interpretem tam repente oblitus es? At (inquam) verba etiam sunt in baptismo, peccati corp⁹ exuere, Christo una & crucifigi, & mori, & sepeliri: Christo inferi,

Christum induere: quæ verba tamen non propriè, sed modificatè ab omnibus sine controversia intelliguntur. Quare & in cœna similiter modificatè corporis sanguinisque vocabula à Christo præsertim ipso modificatè exposita, sunt intelligenda. Et tamen Eucharistiæ tropi de corpore & sanguine vel aliis rebus significandis, in scriptura nequè insolentes sunt neque novi. Audiamus igitur Paulum 5. cap. ad Eph. de matrimonio loquētem. Nemo (ait) unquam carnem suam odit, sed nutrit & fovet eam; quemadmodū Christus ecclesiam: quia mēbra sumus corporis ejus, ex ejus carne, ex ejus ossib. Hi (inquā) tropi tales sunt. Etenim Adamus 2. cap. Gen. de sua Heva propriè loquitur: Hoc nunc os de ossib. meis, & caro de carne mea. Sic dicit Christiana ecclesia, metaphoris id ipsum indicantib⁹, de Christo spō sōque suo, Nos membra Christi sumus, caro de carne ejus, ossa de ossib. ejus. Itaque in isto Pauli loco analogia connubii sano judicio cōcipienda est. In matrimonio cōstat inter virū uxoreq⁹ bonorū malorūque communionē singulārē esse: Ecclesia quod sponso suo communicaret nīhil habuit præter egestatem atque inopiā, tota animi corporisq⁹ natura miserabilē. Itaque Christus oēs humanitatis nostræ, excepto peccato, infirmitates ac debilitates subiit. At cōtrā Christ⁹, quæ sponsæ suæ cōmunicaret in hac vita, fide, in cœlo re ipsa ac veritate habuit omnia bonorum genera, animi innocentiam, veritatem, justitiā, corporis immortalitatem, robur, splendorem,

& tamen ista connubialis tam mirifica communio, non solum per cœnam, sed per baptismum, sed per fidem etiam absque sacramento efficitur. Quare tropus est in verbis, Membrorum, Corporis, Carnis, Ossium, & tali tropo dicitur de cōjugibus 5. Eph. Erunt duo in carnem unam. Neque enim Paulus ait virum & uxorem, sic specie unam carnem esse, ut viri pedes & manus sint re ipsa uxoris pedes, manúsque: ut viro ambulante, uxor ambulet, quiescente quiescat, sed ait ut Christum ecclesiæ, sic uxoris virum caput esse, id est dominum. Sic enim Paulus ipse metaphoram declarat: & sic Cyprianus de cœna non unit personas sed affectus & voluntates cōlociat. Atque unitas in hoc tropo sic intelligenda est, ut Ioã. 17. 21. intelligitur. Vt omnes unum sint sicut tu pater in me, & ego in te, & ut ipsi in nobis unum sint. Item mox: ut sint unum sicut & nos unum sumus. Hic igitur corporis & carnis tropus est. Sed de tropo sanguinis Mosem & David audiamus. Mosem Exod. 24. 8. cum aspergit populum sanguine. Hic est ait sanguis fœderis: Quod & Paulus Heb. 9. repetit, ubi sanguis ille vitulorum & hircorum pro signo sanguinis Christi ponitur. Sed Davidis in isto verbo tropus apertior est. 2. Sam. & 1. Par. 1. Diversi tamen generis: Absit ut bibam sanguinem virorum, qui abierunt cum periculo vitæ suæ: ait de militibus qui sitiēti aquam illam ē mediis hostium castris periculo sui sanguinis attulissent. Hic enim metonymia est, Sanguis pro Aqua adjuncto sangui-

nis periculo parta. Verum quid longius petitis exemplis opus est, ut doceamus in cœna domini tropos fugiendos non esse? Sunt enim præter tropos corporis & sanguinis alii tropi etiam in ipso cœnæ mysterio. Nam de corpore quod Lucas ait, Quod pro vobis traditur, Paulus dixit, & pro vobis frangitur. Hic igitur frangitur, tropicè intelligi necesse est: Nam Christi corpus neque frangi debuisse, neque fractum esse loá. docet agni pascualis exemplo. Item de poculo Lucas. Hoc poculum est novum testamentum in sanguine meo. Hic poculum metonymia est continentis vasis pro contento vino: Item novum testamentum pro, Signum novi testamenti, est metaphora. Tum, in meo sanguine pro morte sanguinolenta cruentaque, metonymia rursus est. Quapropter videmus totum cœnæ mysterium tropis refertum esse. Et quidem troporum talis usus in sacris literis familiarissimus est. Sic Hebræis circuncisio dicebatur fœdus, & tamen 17. Genes. 11. tropus idem simpliciter exprimitur. Circuncidetis carnem præputii vestri, eritque signum fœderis inter me & vos. Sic Christus dicitur petra, agnus, vitis, via. His & ejusmodi tropis dicimur Christum induere, Christo inseri, Christi sanguine aspergi & sanctificari, in Christo ædificari, nutriri, crescere, adolescere, cumque Christo unum fieri, quæ omnia prorsus eundem sensum habent. Sic igitur apostoli in ipsa domini mensa cum veterum mysteriorum ritus intelligerent, mysticis quoque verbis
novum

novum mysterium expressum intellexerunt: ut sit miserabile, cum Iudæis & Christianis illis primis sacramentorum tropi clarissimi fuerint, Christianis istis novissimis tam controversos esse: & quidem eo mirabilius est, tropos novis theologis tam insolentes videri, cum Poëtæ atque oratores omnium gentium, si in locum unum conferantur, non sint cum Mose & Prophetis, cum Christo & Apostolis troporum non dico divina quadam majestate, sed crebritate & frequentia conferendi. Veruntamen Evangelii tropis etiam tropos alios plerique patres impensius aggregarunt, cum signa pro signatis rebus acciperent, Christum in Cœna Domini videri corporis oculis, manibus attrectari, frangi, ore & dentibus mandi, sanguinem Christi in visceribus fidelium ebullire, corpus Domini e mensa in terram cadere: buccas Christi in mensa restare. Exuperius Tholosatus episcopus corpus Domini portabat in canistro, sanguinem autem in vitro, ait Hieronymus ad Nepotianum, in quibus tropis etsi spirituales similiter escam intellexerunt, & gratiæ invisibilis perceptionem cum signo visibili dari innuerunt, optandum tamen esset ut pertinacibus quibusdam ingeniis litigandi occasio præripiatur propriis & simplicibus verbis cœnæ mysteria explicata esse, quæ ab authore & doctore Christo tropicè ex antiqua mysteriorum consuetudine proposita sunt: Nequaquam enim erroris occasio litigiosis & altercandi cupidis oblata esset: tametsi (ut dixi)

& primi & postremi tropi mysterium idem sanctis mentibus interpretentur. Quid jam verò? an aliquis respondeat humanis contentionibus de tanto mysterio contendendum non esse? At per Christum (de cuius mysterio agitur) recordare (si quis ita sentis) quæ & quomodo adhuc meditati sumus, cum primæ cœnæ repugnantia, cum homogenia baptismi, cum Hebræi paschatis analogia, cum catholicæ & adhuc incorruptæ ecclesiæ consensus, cum (inquam) cœlestis doctrinæ tot ac tanta lumina veritatem ipsam tam augusta luce declarantia ante oculos ponuntur, utrum humana contentione contenditur? minimè gentium, minimè (inquam) sed de divino mysterio Dei ipsius iudicium proponitur: contra verò meditare, cogita, ratiocinare, quid hîc fiat, cum adversus ista divini sensus lumina clausis oculis sine divino verbo, sine ullo è sacris literis testimonio obstinata anima obduratur, nonne tum humana contentione de sensu domini adversus ipsum dominum contenditur? Et tamen quod contendendum de re tanta non esse videatur, rectè hæctenus videtur, si humana sine Dei verbo persuasionem, si pertinaci protervia non altercandum iudicatur: sin omnino neminem audiendum, nihil inquirendum, nihil meditandum, nihil communicandum, nihil è sacris oraculis contra semel conceptam opinionem audendum censemus esse, vehementer erramus videmurque fatuum putidæ carnis nostræ sensum, divino ac cœlesti Domini verbo ne dicam

DE SACRAMENTO LIB. IIII. 323
dicam impié, superbé certé arroganterque præ-
ponere. Scrutamini scripturas (ait s. Ioan. vivēs
ille Deus) hæc testimonium perhibent de me.

*Cap. 15. Adversus alteram prolepsin de
omnipotentia Dei in physicis
corporibus.*

SED ENIM ad carnalem præsentiam tuendū
prolepsis secunda est de omnipotentia Dei.
Deus est, ajunt nonnulli omnipotens: ideoque
efficit, ut physicum corpus sit in physicis locis
compluribus eodem tempore. Enimverò (in-
quam) omnipotentia Dei, quæ huc sic affertur;
tantum tamque gravem errorem tueri non po-
test. Dei quidem omnipotentiam tantam con-
fessi sumus & confitemur, ut cælum & terra an-
té consumantur, quam ullus é Dei verbo apex
excidat: neque tamen propterea, si quid Deus
possit id protinus fieri credendum est, nisi Deus
iple facti sui testis & interpretes fuerit: potestas
enim & efficientia Dei non hominis opinione,
sed judicio testimonioque Dei conformatur: &
tantum Deus ipse revelavit, quantū de se a no-
bis & intelligi & credi voluit: illo enim argumē-
to furiosis & amentibus liceret facinus quodli-
bet per omnipotentiam Dei confingere ac pā-
trare. Et sic Praxeas argutabatur: Deo omnia
sunt possible. Pater igitur crucifixus est: cui
Tertullianus recté respondet, non esse quidvis
ex omnipotentia Dei concludendum, sed con-

tra ex voluntate Dei concludendum . Deus vult , ergo potest . At omnipotentia Dei antea nobis definita est , nec Deus quicquam potest , quod contradictioni sit obnoxium , quia neque mentiri , neque mori , neque veritati contraria similia ulla potest , neque tum potentia ideo mirabilis esset , sed impotentia vel homine indignissima fuerit : & sic furiosos non potentes , sed mentis adeoque sui impotes dicimus . At Christum verum Deum verumque hominem in pluribus physicis locis eodem tempore corporaliter (ut loquuntur) versari , manifestæ contradictioni est obnoxium , ideoque à potentia Dei seclusum : magnitudini siquidem essentiale est continuam partibusque alicubi sitis comprehensam esse , ut de singulis dici possit , ubi sit : ut Aristoteles (cuius autoritas alioqui theologis istis tam sacra est) in categoria quantitatis speciatim de linea , superficie , corpore demonstrat : unde axioma illud per totā ejus philosophiā , ut 1. 3. 4. cap. 4. Phys. ut 6. cap. 3. de cælo : ut 5. cap. 1. de generatiōe sæpèque aliās duo corpora simul esse non posse . quin corporibus physicis duntaxat occupatur physicus locus . Innumerabiles enim & luces & umbræ , & colores , & qualitates aliæ in eodem physico loco simul esse possunt , corpora physica sola non possunt . Neque verò ex Aristotelis doctrina solum ignorantia tanta refellitur , sed præstantium quoque in Christiana Ecclesia antistitum , ut ex Augustino patuit de carnis resurrectione . Tolle locorum spatia

spatia & corpora non erunt: ineptaque est adversus Augustinum illa objectio, quod cœlum ac terra peribunt, nec ideo locus sit futurus: nova enim tum terra novique cœli futuri sunt, 2. Epist. Pet. Et tamen locus quamvis mutatis rebus permanet immutabilis: Illa enim est Aristoteli ἀμετάστασις immutabilitas. Vtrum verò objicietur catholicam fidem philosophicis contentionibus subjectam non esse? objiciatur sanè: at dum hoc concessum fuerit, probandum fuerit, istam tam Heracliteam thesim, tamque manifesta contradictione implicatam & involutam, catholicam fidem esse: ad eamque rem vetus aliud novumque aliud testamentum cœlitus evocandum. Catholica fides est fundata in verbo Prophetarum & Apostolorum: hujus theses neque Propheta, neque Apostolus author ullus appellatur. Humanum est & ab homine inventum, quod hîc homines loquuntur: patiantur igitur humana sapientia se refelli. Dei potentia (inquiunt) non est subjecta Geometricis & physicis artibus: etiamne (inquierent) Dei potentiam justitiæ & veritati subjectam non esse? At Deum tamen justissimum esse confitemur ac verissimū vel justitiam potius ac veritatem ipsam: ita statuimus, Deum esse γεμετεμώτατον καὶ φυσικώτατον non particulari aliqua vel Euclidis Geometria, vel Aristotelis physica eruditum, sed universali totaque Geometriæ ac Physicæ veritate, luce, facultate per sese completum, consummatumque: ideoque in creando opere Geometri-

co ac Physico, quale est hominis corpus, *μαλιστα
πάντων κομωτέρη καὶ φυσικῇ* (si sic loqui liceat.) Nam
si laus est artificis in artificiosa machinatione
a decretis artis atque legibus nihil aberrare,
quid in summo illo rerum artifice, cuiusnam
mentis fuerit ullam repugnantiam veritatis, ul-
lamve contradictionem cogitare? Et quidem
in divinis operibus Geometria & Physica tam
mirabilis est, ut homines sapientes sibi videan-
tur, si particulam ejus Geometriæ & Physicæ
vel minimam queant intelligere. Itaque Je-
hova Deus est scientiarum, 1. Samuel. 2. Geo-
metriæque & Physica sicuti reliquæ liberales
artes dona Dei sunt, non solum ad humanam
vitam sustentandum utilia, sed ad sanctas lite-
ras illustrandum, ad mirabilia Dei opera co-
gnosendum, atque admirandum generi ho-
minum divinitus oblata, ut secundo mathema-
ticarum scholarum libro latius exposui. Quo-
modo Augustinus arduas divinarum rerum que-
stiones plerasque a disciplinarum ignavis attingi non posse perhibet. Quapropter in iis quæ
hominum sensibus ac mentibus Deus aperta
esse voluit, lumina divinitus oblata repudiare vi-
dendum ne ingrata atque impia stoliditatis
fuerit. Itaque contradictionis repugnantia est
Deo alienissima atque indignissima, physicum
corpus, quale in Christo vero Deo veroque
homine esse ex fidei regula credimus, idem lo-
cis compluribus physicis simul esse: nec ita-
que Deo possibilis. An verò hîc resistetur &

objicietur Christi quidem corpus verum hominis & naturale corpus esse, sed expers magnitudinis? Sed quis hæc loquitur? Deusne? Proferatur igitur Dei verbum: vox certé hominem sonat: si tamen vox humana haberi possit, quæ á natura hominis tam vehementer abhorreat, hominem dicere, id est, certa figura corporis, & specie figuratum, ubi nulla longitudo, nulla latitudo, nulla altitudo, id est, nulla omnino figura sit, quia figura magnitudinis tantum est. Sed tamen quia homo hominis tam aliena tamque humanitatis expertia loqueris ab hominibus paulo humanioribus, pauloque sapientioribus admoneri te finito: Recordare quæ dixit antea Hieronymus adversus Origenem, Christi corpus esse non solum visibile, sed tactile, neque per clausas januas instar æreæ vocis penetrasse, sed apertis ministerio angelorum foribus intrasse: Recordare quod Augustinus dixerit corpora beatorum physico aliquo loco comprehendi. An doctores istos de Geometricis & physicis rebus agentes fastidies? Audiantur igitur Aristoteles & Euclides. Corpus est (ait Aristoteles 1. cap. 1. de cælo, & Euclides 1. 1. definit. 11.) magnitudo longa, lata, alta. hæc definitio generalis est & corporum omnium communis, sive physica sint, sive etiam artificiosa. Corpus physicum est corpus, quod lucido, umbroso, raro, denso, levi, gravi, cæterisque physicis qualitatibus expletum est, ut flumina, metalla, lapides: ar-

bores. Artificioſum quod ab Apelle pictum,
 à Lyſippo fictum, à Cyro ædificatum, aut ab al-
 liquo artifice compoſitum ſit, ut tabulæ, ſta-
 tuæ, ædificia, porticus, templa, armamenta-
 ria. Et ſic artes de artium ipſarum ſubjectis ju-
 dices eſſe poterunt. Geometria ad opticam,
 multo etiam magis ad Phyſicam generalis eſt:
 & optica viciffim & Phyſica ſubalternæ ac ſpeci-
 ales ad Geometriam: Ideo quæ linea, ſuperficies,
 corpus in Geometria ad lineam, ſuperficiem,
 corpus in optica, & Phyſica generalia ſunt, ad
 lineam, ſuperficiem, corpus in optica & Phyſi-
 ca: & hæc ad illa viciffim ſubalterna & ſpecia-
 lia: ſicut in analyticis Ariſtoteles proſitetur, &
 nominatim ad primum caput tertii de cœlo, cor-
 pora Phyſica diſtinguit à Mathematicis: τὰ μὲν
 ἔξ ἀφαιρέσεως λέγεσθαι τὰ μαθηματικὰ, τὰ δὲ φυσικὰ ἐκ πλεον-
 εσσεως, quia Mathematica quidem dicantur ex
 abſtractione, phyſica autem ex additione: quo-
 modo & omnino logici docent univerſum ge-
 nus abſtractis, ſpecies ſingulas additis ſpeciali-
 bus differentiis concipi. Corpus itaque cogita-
 tione abſtrahi poteſt à phyſico corpore, ut nem-
 pe genus à ſpecie: at corpus phyſicum non ma-
 gis abſtrahi poteſt à corpore, quàm ſpecies à ge-
 nere. Sed tantæ ſtupiditatis ſophiſma ortum
 eſt ex Ariſtotelis philoſophia, in qua ex infinitis
 authoribus collecta neque interdum collecto-
 ri ſatis judicata, omnium ferè ſententiarum con-
 trariæ opiniones leguntur. Itaque in categoriis
 ſubſtantia quædã corpore ſtatui videtur, cui acci-
 dat

dat magnitudo, linea, nempe superficies, corpus ut saltem cogitari possit corpus physicū absque corpore. Itaque etiam theologia ista physicum corpus re ipsa a corpore separat. At (inquam) corpus Christi nō tantū corpus physicum sed corpus animatum, corpus animale, corpus humanum, id est, certa longitudinis, latitudinis, altitudinis figura figuratum statuitur. Atque ut magnitudo corporis, sic corp⁹ corporis physici, corporis etiam humani genus est: & ista in categoriis sophistica per illam in physicis logicam verē corrigitur & emendatur, ut alibi copiosius a nobis corrigitur & emendatur. Vtinam verō Christiani homines Aristotelis logicam nunquam didicissent, aut fallacem ejus sophisticam a vera humani usus logica separassent: Christiana. n. theologia istis sophismatis nequaquā laboraret. Neque temerē nostro sæculo evangelii singularis instaurator ille prophetici spirit⁹ fulgure nescio quo detonuit, philosophum istum præ omnibus scriptoribus oppletum esse tenebris atque caligine, academiāsque maximē abominandas esse Satanae scortationes, quæ Christianos multo plus in mortuo & pagano philosopho quā in Christo ipso exercerent: & sanē vehementer in plerisque theologis etiam sanctioris theologiae studiosis mirat⁹ sum, quod Epicureos, quod Cynicos, quod Stoicos, quod plerosq; alios, quorū scripta nulla extent, quæ corrumpere quēquam possint, tam severē damnarent, Aristotelem autem (cujus libri leguntur in omnibus scholis de

æterno mundo, de mortalitate animorum, de divina non curantia rerum humanarum, de humana fœlicitate ex hominis ipsius facultate, ne in suspicionem quidem impietatis appellarent: denique quod in sacris oraculis excutiendis acutissimi & liberrimi essent, in profanis sophismatis tam hebetes tamque serviles animos haberent. Quare cùm sit corpori physico non externum non adventitium, sed naturale, sed essentialè, esse longum, latum, altum, id est, corpus esse, contradictio est corpus physicum magnitudinis expers esse. Et contradictio idem corpus physicum (quale sit Christi corpus) in locis physicis compluribus simul esse ideoque contradictio utraque Deo impossibilis.

Cap. 16. Adversus tertiam prolepsin de incomprehensibili modo corporis Christi, & corporalis presentia.

VERUNTAMEN ad istam corporalis presentia causam multo mirabilius argumentum in tertia prolepsi repertum est, Christi corpus triplici modo considerari: primo ut physicum, quod eodem tempore in pluribus physicis locis simul esse non possit, de quo intelligi locos illos: Surrexit, non est hic: Me non semper habebitis vobiscum: & similes. Secundo, ut gloriosum & impatibile, quod etiam gloriosis beatorum corporibus consimile futurum sit, ut antea dictum est. Tertio, ut majestatis, qua in consortium divinitati

tis assumptum in pari gloria sit, & maiestate, qua
 divinitas, ut res omnes præsentes habeat, rebús
 que omnibus præsens sit: Ideoque Christi hu-
 manitas sit ubique præsens. At Iehova sanctissi-
 me, quam theologiam theologi alioqui præstan-
 tissimi hîc audio? De prima secundaque corpo-
 ris Christi qualitate testimonium habemus in
 scriptura: de tertia quæso, quem in totis sacris
 literis apicem habemus? Quis doctor hebræus,
 quis græcus, quis latinus, corporis humanita-
 tem divinitatis maiestati exæquavit? atqui ta-
 men ab hujus erroris patronis tam sæpé, tam-
 que accuraté prædicatur de Deo sine divino ver-
 bo cogitandum nihil esse. Agé veró, an gloria
 corporis naturam corporis evertit? minimé,
 sed impatibilem efficit, qualem propemodum
 naturam suis astris (quæ pro diis coluerunt)
 gentes attribuerunt: An igitur corpus istud ter-
 tium ut maiestatem divinitatis adipisceretur,
 gloriosum corpus esse, physicum corpus es-
 se, corpus denique esse desiit? Certé tam hor-
 ribilem thesim asserentibus desiit. Nam cor-
 pus longitudinis, latitudinis, altitudinis ma-
 gnitudine præditum physico loco continetur:
 neque corpus vel physicum vel gloriosum, ut
 isti theologi etiam nominatim ajunt, diffun-
 ditur in immensum aut multiplicatur. Cor-
 pus igitur hoc tertium neque corpus est glo-
 riosum, neque corpus est physicum, neque o-
 mnino corpus est, sed merus, simplex, verus
 spiritus est: Vtinam sancté pater Augustine jam

adesses, & sanctum logicæ tuæ iudicium captio-
nibus istis retexēdis adhiberes. Etenim hic elen-
chus speciei à genere suo separatæ sophisticā val-
de agrestem jam antea manifestavit. Generalis
sermo de baptismo anticipatus est, in specie ta-
men ipsa à quibusdam non satis attenditur. Uni-
versalis sermo de manducatione corporis Chri-
sti præoccupatus est, ægré tamen in sua parte à
quibusdam recognoscitur. Corpus est gen⁹ cor-
poris & physici & artificiosi, & tamen corpus
physicum theologis quibusdam à corpore sepa-
ratur. Ita nūc corpus hoc tertium nō physicum,
non gloriosum, non corpus denique sed corpus
incorporeum efficitur. Quin philosophorum i-
storum (qui talem philosophiam nobis philoso-
phantur) subtilissimi & acutissimi confirmant,
in ista præsentia Christi nullam neque magnitu-
dinem, neque parvitatem, neque longitudinem,
neque crassitiem, neque tenuitatem carnalē co-
gitandam esse, scripsitque thesibus & Tubingæ
editis profitetur corporis hujus incorporei non
tam præsentiam in cœna quàm dispensationem
requiri: neque ideo corpus tale extra cœnam u-
bique esse: At ista ἀλογία etiam par erit superiori.
Corpus majestatis est præsens rebus omnibus:
corpus idem non est præsens rebus omnibus,
quia extra cœnam non est ubique. Veruntamē
si corpus in prima cœnæ institutione exhibitum
est corporaliter, uti mordicus tenet ista theolo-
gia, primū utique & physicum, non autē glo-
rificatum, multo etiam minus tertiū veluti dei-
ficatum

ficatum est exhibitum: atque ita deinceps cōtra ista axiomata physicum exhiberetur. Quale enim a domino exhibitū esset, tale exhiberi a ministris necesse esset. Hoc impossibile, hoc nefas antea ursumus & hīc urgemus. Heraclitus dicebat contradicentia simul esse vera: Anaxagoras assererat simul esse falsa: ut Aristoteles scribit in philosophia. At thesis ista Heraclitos, Anaxagoras, referre videatur. Quid plura? ad hanc tādē anchoram sacram recurritur, ut modus talis corporis & talis præsentię sit incomprehensibilis & ineffabilis. Enimvero diligētius & maturius existimemus quid hīc affirmetur. Credis Christum in cœna tibi præsentem esse corporaliter, sed modo corporis, sed modo præsentię incomprehensibili atque ineffabili. Atqui si Christus corporaliter adesset, tu quoque corporaliter comprehenderes: Christus enim non jam dico corpore illo physico, quo cœnam tamen instituit, sed ab inferis excitato, glorificatoque, ut se corporaliter adesse demonstraret, ita corpus suum carne & ossibus persentiendum & comprehendendū, manus clavorum stigmatis impressis cōtrectandas & palpandas Thomæ exhibuit. Spiritus carnem & ossa non habent, prout me conspiciatis habere: Videte, contrectate me, Luc. 22. Attamen quamobrem istum incomprehensibilem modum statuimus? Quia (inquires) nominatim præceptum non est, ut istius corporis & ista corporalis præsentia exquiratur: At (inquam) multo etiam minus præceptum est, ut credatur. Neque

Petrus incomprehensibile istud Christo respon-
dit, sed se nō solum credidisse, imō etiam cogno-
visse: neque talis incomprehensibilis ullum est
in cœnæ institutione in tota scriptura verbum.
Postremō cujusnam contradictionis inconstan-
tia ista est? Etenim si modus talis & corporis &
præsentia est incomprehensibilis & ineffabilis,
quomodo tale corpus sine extensione, sine dif-
fusione magnitudinis per omnia tamen exten-
sum diffusumque, corpus incorporeum? quomo-
do item talis corporis præsentiam realem, carna-
lem, substantialem, definitivam esse compren-
dis? quomodo tam copiose effaris? Hanc certē
carnis & sanguinis realem præsentiam caro no-
stra, sanguis noster nobis confinxit, spiritus do-
mini per evangelium non revelavit, non annun-
tiavit nobis: & commenti nostri magnum no-
bis ipsis (si constantius attendamus) argumen-
tum videri debeat, quod ista tam manifestē con-
tradicientia repugnantiaque aliis persuadere cu-
piamus, quæ ipsi nec intelligamus, nec explica-
re valeamus, quæque ideo cogamur incompre-
hensibilia & ineffabilia confiteri: Certē nihil o-
mnino est tam incomprehensibile, tamque in-
effabile, quā contradicentia simul esse vera:
& tamen si nominatim scriptura istum corpo-
ris, istum præsentia modum proponeret, certē
pietas acquiescendum fuaderet: quia Deo vera
esse crederemus, quæ falsa nobis apparerent. At
scriptura iis commentis apertissimē contradi-
cit, & demonstrat in tantis, tamque toto orbe
Chri-

Christiano turbulentis cōtroverſiis inanem verborum altercationem duntaxat ineſſe, de re cōvenire. Quare tertia proleptis iſta cū tam inſolenti commento valeat.

Cap. 7. De Miſſa pontificia.

HACTENUS igitur carnalis præſentia generaliter refutata eſt: unde pontificiæ miſſæ theologia facile deprehendetur: in qua verba de manducando corpore potandoque ſanguine Chriſti non ſolū ad illam Chriſti corporalem præſentiam pontificii referunt, ſed moti eodem illo verborum argumento, quod dictum ſit: Hoc eſt corpus meum, hīc eſt ſanguis meus: panem & vinum natura ſua transformari, & (ut loquuntur) tranſſubſtantiari in verum corpus Chriſti, in verum ſanguinem Chriſti credunt: ideoque panem & vinum, tanquam præſentem Chriſtum adorant longē aliter quā superiores illi theologi, qui ſigna phyſica remanere docent, nec adorationem ullam in cœna admittunt. Sed iſti conſimiliter illis affirmant, in ſacra cœna & ad eſſe & manducari corpus Chriſti naturale, animale, humanum, ſed modo incorporeo, ſupernaturali, ſpirituali, divino. Atque hac diſtinctione velut aliquo ſydere ictus qui audis, obſtupescis, & tanquam Dei vocem, quamvis iudicio tuo vehementer abſonam, attamen admiraris & pro affectu ſequeris. At per ſanctum Chriſti myſterium expergiscere, & hominis vocem hīc agnoſce,

nullum scripturæ testimonium habentis, imò
verò Anaxagoram, Heraclitum, Protagoram re-
vocantis: esse corpus incorporeum: naturale idē
& supernaturale: animale & spirituale: humanū
& divinum: Atque hæc incomprehensibilia: ho-
mini & ineffabilia esse hîc etiā prædicatur. Cur
igitur incomprehensibilia & ineffabilia? Sanē
quia (ut jam dixi) palam repugnantia & contra-
dicentia. Adest corpus (inquis) sed incorporeo
modo. At (inquam) si incorporeo modo adest,
est incorporeum, nec ideo est corpus, sed spirit⁹.
Nam ut corporeum est essentiale corpori, sic in-
corporeum spiritui. Dic igitur lux adest, sed te-
nebricoso modo, tenebræ adsunt, sed lucido mo-
do, calor adest, sed frigido modo, frig⁹ adest, sed
calido modo, nonne dices lucem non esse lucē,
tenebras non esse tenebras, calorem non esse ca-
lorem, & frigus non esse frigus, manifestamque
repugnantiam, deóque impossibilem contradi-
ctionem asseres? Vt enim naturale est luci adesse
lucido modo, calori adesse calido modo: contra
naturam autem adesse modo tenebricoso, mo-
do frigido: sic corpori essentiale est adesse corpo-
reo modo: contra essentiam adesse modo incor-
poreo. Distinctionum ista fraude omnes disci-
plinæ ferè fœdatae & depravatae sunt: altera pars
distinctionis manifestam veritatem impressam
habet in literis humanis, divinisq; corpus nem-
pe ubicunque adsit, adesse corporeo modo: pars
altera corpus adesse incorporeo modo, ubinam
gentium sculpta, ubinam locorum exarata est?

Optici docent rei visibilis innumerabiles species sphaericè in omnem partem radiare: Sic pontificii somnare videntur, corporis supra cœlos cōstituti & collocati innumerabiles species radiare simul per infinita loca. At (ô homines divini) species istæ opticae non sunt corpora, sed imagines visibilium rerum, ut lucis cœlestis. Quamobrem corpus istud præsens isto incorporeo modo, non est verum corpus, sed qualitas quædam corporis incorporea: quæ si ad rem ipsam referatur, quid aliud esse possit, quàm fructus ille è passione crucifixi corporis, quàm beneficia meritaque pro nobis oblata atque immolata Christi? Sic igitur commentorum istorum authores argutiis suis premuntur & urgentur, sic aculeis suis compunguntur, ut veritatem, quam verbis oppugnant, re ipsa cogantur confiteri. Atque ut in proximis theologis problemate isto penitus excusso, nil nisi verborum controversia deprehenditur: res & veritas de amissa Dei imagine renovanda in confesso relinquitur. Verum tamè cum præsentia corporis refutata est, transsubstantiatio & transsubstantiati panis adoratio modusq; & præsentia & manducationis satis superque refutatus est. Neque verò ex iis enuntiatis, Circuncisio est fœdus: Verbum caro factum est, transsubstantiatio concludi potest, aut circuncisionis in fœdus aut verbi in carnem: Nec item ex isto proposito, Panis est corpus, vinum est sanguis, sequitur transsubstantiatio panis in corpus, vini in sanguinem. Quare tam novæ opinionis

cōminiscendæ nulla prorsus hîc occasio fuit. Sed enim reddant pontificii rationē theologiæ suæ, quem prophetam, quem apostolum, doctorē talis transubstantiationis, talis adorationis habeant. Petrus in cœna domini (ut antè propositum est) ad illud corpus Christi, ad illum sanguinem Christi nequaquam procubuit, nequaquam illa flexis genibus adoravit, an tu Christianior isto Christiano esse vis? Petrus illa fide ascēdit in cœlum, cogita contraria opinione quò sis descensurus. Missam (ais) instituerunt sanctissimi papæ in terris generales episcopi, tot sancti postea celebrarunt. At (inquam) Christus sanctitas ipsa sanctitatum cœnam instituit, apostoli & eorum discipuli, papæ paparum, sancti sanctorum cœnam celebrarunt, papalem missam nescierunt: recteque Cyprianus ante annos 1300. clamabat solum Christum audiendum, uel attendendū esse, quid aliquis ante nos faciendū putaverit, sed quid (qui ante omnes est) Christus prior fecerit, libro 2. Epist. 2. Et ista generalis episcopatus monarchia, peculiari argumento à nobis (si Deus voluerit) excutietur accurati. Appelletur sanè papa generalis episcopus & quidē sanctissimus, imò sanctitas ipsa, ut à suis parasitis appellatur, attamen quī licuit homini novā religionem condere, veterem à Deo institutam abrogare? Nam si ecclesia ipsa sancta & catholica tota simul esset, attamen esset scripturæ interpret tantum & nuntia non correctrix, nō domina, ut postea dicitur. Verum panis iste, qui num multi forma tanquā deificatus

ficatus adoratur, valde primis & optimis Romanorum pontificum displicuit: Erat enim panis iste ex apostolorum tempore tantus, ut fractus & particulatim divisus præsentibus & communicantibus omnibus satisfaceret. At veró panis ejusmodi diametro cubitalis aut bicubitalis nunquam vel ab imperitissimo populo pro Deo cultus esset. Itaque beatus Gregorius (ut Diaconus in ejus vita prodidit) gravissimé tulit minutias nummulariarum oblatarum (ut appellabat, ut hodiéque sunt in pontificia missa) benedicti panis nomine indignissimas judicans panis vocabulo: iisque dominicæ cænæ religionem profanari aperté conquestus est. Ergó postea inter universales & sanctissimos Romanæ ecclesiæ episcopos, qui primi transubstantiationem panis & vini oppresso Berengario circa annum 1079 confirmarunt, Heildebrandus Cluniacensis fuit quem Beno Cardinalis & alii historici testantur diabolo addictum, necromantiæ studiosum per veneficia & latrocinia ad istum generalem episcopatum pervenisse: tantæ impietatis tantus videlicet author opus fuit. Deinde Honorius papa circa annum 1226, asservando pani ciboria sacramentaria composuit. Tým Urbanus quartus Festum Dei (ut appellát) circa annum 1264. instituit: Itaque Christi ecclesia etiam latina annis mille & ducentis transubstantiationis idolatria caruit: ut mirabilis stupor sit hominum hanc opinionem tam recentem, tamque novam illi antiquæ tot sæculorum religioni præ-

ponere, imò novam judicare & appellare, quæ
fit antiquissima.

*Cap. 18. De Calumnia adversus Christia-
nos propter ἀπολαβείαν, deque exoticis
& ab homine excogitatis verbis
in quaestione de cœna.*

SED de Missa pontificia & falsa corporis præ-
sentia satis, cujus idololatria, sicut altera illa,
de qua jam dictum est secundo mandato, Chri-
stianos paganis præcipuè odiosos atque invisos
effecerit. Et quem tam amentem esse putas, qui
illud quo vescatur, Deum credat esse? 3. Natur.
Tullius. Hinc Averrois illud in 12. metaphysicæ
Aristoteleæ: Quoniam Christiani (ait Mahume-
tanus ille) manducant Deum, quem adorant, sit
anima mea cum philosophis: Insidebat videli-
cet in Averrois animo pro domini mensa, Poly-
phemi domus illa

---- *Sanie dapibûsque cruentis,*

& conviva Christianus tanquam Polyphemus

---- *Atro cùm membra fluentia tabo*

Manderet, & trepidi tremere sub dentibus artus.

Itaque Christianam religionem vexari contu-
meliis impiorum perspicimus, non verò Chri-
stianorum, sed pontificiorum Creophagorum
vitio: neque è toto veteri novoque testamento
quidquam magis à novissimis Christianis depra-
vatum & corruptum est, quam secundum man-
datum legis & cœnæ sacramentum, ut homo in

utroque

utroque per speciem religionis in execrabilem idololatriam laberetur. Sedenim (quod rogare cœperam) undenam voces istæ, realiter, carnaliter, corporaliter, substantialiter, consubstantialiter, transubstantialiter: corpus naturale, animale, humanum modi incorporei, supernaturalis, spiritualis, divini in cœnam domini irrepserunt? Commenta enim sunt hominum manifesta contradictione errorem suum demonstrantia: imò idololatriam quandam redolentia. Nam cum sit una & eadem conjunctio veri Christiani cum suo Christo, ut per cœnam, sic per baptismum, imo per simplex verbum sine cœna, & sine baptismo, cur in cœna hoc ipsum reale, carnale, corporale, substantiale, consubstantiale, transubstantiale tantopere prædicatur, in reliqua per baptismum perque simplex verbum conjunctione de his vocabulis tam mirificum est silentium? an ut simplices substantialem in cœna, adventitiam aut generis alterius in baptismo & verbo conjunctionem esse judicent? & illic ideo Christum tanquam corporaliter presentem adorant, hic nequaquam? At cum Christianus cum Christo suo conjunctus cœlestem vitam adeptus fuerit, nihil est altius quò cupiat ascendere. Quare vocabula in sacris literis peregrina barbaraque penitus fugienda esse, duo singulares ætatis nostræ doctores verissimè monuerunt: Bucerus in libello de usu sacramentorum: Martyr in epistola ad Anglum quendam episcopum. Paulum igitur hîc attendamus qui 2. Timoth. 1. 13.

Timotheū admonet ut hypotyposim teneat sanorum sermonum, item, ut doceat discipulos suos *μὴ λογομαχεῖν*, verborum rixas non cōsectari, nihil quippe aliud allaturas, quā audientiū confusionem: contra autem *ὁρθεοποιεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας*, sermonem veritatis rectē distribuere, rectēque aptare subjectis rebus & accommodare, denique *κενοφωνίας*, vanas & inanes voces evitare, quia ad impietatem procedant, sermoque iis utentium instar gangrenæ depascatur. Quod sic ubi unquam verū fuit, hīc certē verissimū esse deprehendimus, cū intelligimus corpus deificatum, corpus incorporeum, corpus trās substantiatum adesse & manducari modo incorporeo, & cætera tam paradoxa, tamque impossibilia verborum portenta. Nova inquires novis rebus vocabula, ut trinitatis *ὁμοούσιον* coessentiale quondā adversus Arrianos, facta sunt. At res suberat: hīc præter cōmētitiarum opinionū vanitatem nihil est: & maximē miratus sum, in ista novi sermōis architectura architectos ipsos ita loqui in suo isto tam incomprehēsibili tamq̃z incredibili modo, ut vix ac ne vix quidem a seipsis intelligerentur. At ista vel idiotis illiteratis (quibus nempe scripta sunt) clara & perspicua debent esse, imō verō cum multis variisq̃z modis loquit^r sit De⁹, & olim per prophetas, & tandem per Christum, Christique apostolos, nusquam tamē clariuse evidentiūsq̃z vel crassius q̃ in sacramentis loquutus est, ut rem non modo oculis aspectabilē, sed manibus palpabilē subjiceret. Mittam^r igitur profa-

πας λογομαχίας, & κενοφωνίας, loquamur verba sacre scripturæ, utamur sermone spiritus sancti: verissimus enim est doctor sapientiæ, clarissimus rhetor est eloquentiæ, verbisque utitur, ad id quod à nobis intelligi necesse sit, perspicuis, significantibus, idoneis: Istud enim erit ὀρθοτομεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Denique divinam sapientiam linguamque sophistica & infantia nostra ne corrigamus. Attamen modus iste communicati in cœna Christi tam studiosè (ut dixi) tam sollicitè, tam anxie à Christo propositus est, ut fructus passionis mortisque Christi non tantum à doctis ecclesiæ presulibus, sed à rudibus & imperitis comprehendatur: modus enim est spiritus, modus est fidei, qua teste Paulo Eph. 2. Deus efficaciter agit, qua regeneramur, qua mortui reviviscimus, qua cœlestis regni participes, imò è mortalibus hominibus dii quidam immortales efficimur.

Cap. 19. De Exhortatione ad consensionem Christianæ pacis.

QUÆ cùm ita sint, positis imò supplicib. animis Deum omnes obtestemur, ut suorum misereatur, Satanam discordiæ inter Christianos fatorè procul abigat, omniumq; mentes per sanctum spiritum illuminet, & reconciliet inter se: ut omnes una voce, uno ore, una anima creatoris sui gloriam prædicent ac celebrent. Christiani omnes Dei testamentum idem & commune, omnes testamenti historiam eandem & communè complectuntur, & in toto Eucharistiæ fine

& fructu conveniunt in fruendi circūstantia tantum dissident. Fructum enim passiōis Christi in sacra cœna fidelibus communicari eaque cōmunicatione æternam salutem piis animis parari, omnes confitentur: alii quidem fide & spiritu, modo nempe per prophetas, per Christum, per apostolos, per ecclesiam sanctam & catholicam declarato, cū interim Christus corpore supra cœlos ad dexteram Dei patris assideat, quo eodē fidei modo omnia Christi bona tandem animo & corpore consequentur: alii autē ad ipsum fructum passionis Christi fide & spiritu communicandum etiam Christum corporaliter exhiberi opinantur: sed contra Christi verbū, contra spirituales sensum, primæq; cœnæ exemplū, cōtra baptismi homogeniā, hebræiq; paschatis analogiam, contra primitivæ ecclesiæ consensum, nec troporum insolentia, nec Dei omnipotētia, nec corporis species deificata vel transubstantiata objectæ quicq; novam hanc opinionē adjuvāt. Redeat ad apostolorum sæculum, cœna sic administratur, ut ab illis administrata est, dissidii causa nulla supererit, tempora religionis illa verē aurea fuerūt, nostra autē vix ferrea dicere possumus. Redeamus (inquā) ad apostolorum sæculum, dissidii causa quamobrē corporalis præsentiæ thesis tā obstinatē defendatur, diligentius exquisita penitusq; perspecta, nulla prorsus ē reb⁹ ipsis apparebit: sed humana nescio quæ φιλαυτία ex animis opinionis semel acceptæ nimium retinētib⁹, nimiumq; amantib⁹. infirmitas, λογομαχία denique

denique duntavat offendetur. Quædam in Ecclesia Dei sententiarum & rituum varietas semper fuit, neque propterea unitas ecclesiæ dissoluta est. Saducæi negabant corporum resurrectionem, Pharisei corrumpebant suis traditionibus legem, nec ideo tamen Christus, & Apostoli non iisdem sacrificiis in eodem templo non usi sunt. Itaque & Paulus ait Ephes. 4. Tolere-
mus nos invicem per charitatem, servemúsque unitatem spiritus per vinculum pacis: unum si-
quidem corpus, & unus spiritus sumus, unaque spes est vocationis nostræ, una fides, unum ba-
ptisma, una in omnibus secundum essentiam rei & veritatem dominica cœna, unus postremo Deus & pater omnium, qui super omnes & per omnia, & in omnibus nobis est. Quapropter ut idem Philipp. 3. Quotquot perfecti sumus, hoc sentiamus, quod si quid aliter sentitis, hoc Deus vobis revelabit. Item 1. Corinth. 13. Ex parte enim cognoscimus, ex parte propheta-
mus. Cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Ibidem 14. Spi-
ritus prophetarum prophetis subjiciuntur: non enim est confusionis Deus, sed pacis. Dissense-
runt olim inter se de baptismo beati martyres Cornelius & Cyprianus. Dissenserunt etiam san-
cti doctores Hieronymus & Augustinus, sed in ista sententiarum atque opinionum dissensio-
ne, animorum consensio, mutuaque charitatis affectio servata est. Dissensio autem ista de cœ-
na Domini, etsi ab æquis iudicibus Dei que glo-

riam divinæ scripturæ regula metientibus facile dijudicari potuit: Attramen bella civilia, ruinas civitatum, strages provinciarum mirabiles excitavit. Iulianus apostata ad Arsatium Cappadociæ pontificem scripsit Christianam religionem tam latè propagatam esse, propter Christianorum erga omnes cujusvis religionis mortales beneficentiam. Nos verò nisi nobiscum de cujuslibet superstitionis opinione proximus noster consentiat, igne vivum protinus exurimus. At illi patres antiqui etiam erga paganos benigni, misericordes, humani reperiébantur, eaque mansuetudine nationes omnes ad Christum adducebant. Et certè Petrus verissimè confirmat Acto. 10. 34. Deum personis hominum minimè commoveri, sed in quacunque gente ac natione qui Deum timeat, colatque iustitiam, Deo charum acceptumque esse. Quapropter

Moribus antiquis res stat Romana virisq;
dixit Ennius de Rom. rep. sic de rep. Christiana dicendum est, ut tam misera dissensione conflictari desinat, antiquæ ecclesiæ moribus & exemplis stabiliendam & confirmandam esse. Revocetur igitur hospitalitas illa popularisque bonitas, deque una beneficentiæ erga proximum, charitatisque laude inter Christianos certamen sit, omnes insanarum opinionum discordiæ tolerantur. Enimvero Achillis ab Agamemnone dissidium (ut est apud Homerum Iliad. 1.) Vlyses disputat cladem Grajorum esse, & cladem illam quidem in caput Achillis, nisi caveat, redundaturam;

daturam. Vrgent (ait) magnis copiis Trojani,
Hectorque dextro Iovis fulgure excitus, ingen-
tique rabie percitus furit: tandemque inde con-
cluditur,

----σὺ ὅ μεγαλήτορα θυμὸν

Ἰχθὺν ἐν γῆθεσσι, φιλοφροσύνῃ γὰρ ἀμείνων.

Ληγέμεναι δ' εἶδος κακομηχάνος.

----Tu autem magnam animam

Contine in pectoribus: amicitia enim melior:

Desine autē a contentione malum machinante.

At (inquam) instant, adeoque insultant Chri-
stiani nominis hostes Sarraceni & Mahumeta-
ni: occuparunt Asiam & Africam, in eisque Hie-
rosolymam, Antiochiam, Alexandriam, Car-
thaginem, primos quondam Christianæ reli-
gionis patriarchatus. In Europæ jam visceribus
capta ipsa Christiani imperii sede, Constanti-
nopoly versantur, & ignavia, miseriaque Chri-
stianarum discordiarum lōgissimē latissimēque
dominantur. Ægypti servitutem, Babylonis ca-
ptivitatem Pharaon jam alter, Nabucodonosor
item alter minitantur. Turca denique Roman
papaturit. Cogitent igitur Europæ reliquæ A-
chilles nostri ac principes tempestatem hanc
atque vastitatem ad se quoque pertinere, diu-
tiusque fratribus irasci desinant, quin animis
concordibus pro gloria Dei, pro salute piorum
ac tranquillitate ad communem Christianæ ec-
clesiæ pestem repellendum conveniant. Quam-
obrem consensionis author & concordia mo-
derator Deus invocandus & obsecrandus est,

ut hominum ecclesiæ suæ præfectorum mentes illuminet ad verum perspiciendum, ad animorum pacem publicè priuatimque Christiano populo conciliandum, pertinaciam & perniciaciam prorsus adimat, unum pietatis & veritatis studium amorèque in animis accendat. Christum in terris corpore præsentem plerique discipuli propter istam quæstionem interpellarunt, improbarunt, deseruerunt: verum optimi & selectissimi quique discipuli audierunt, approbarunt, coluerunt. Itaque obstinatione omni repudiata ad verè credentium numerum omnes una eadèque mente aggregati credamus in cœna Domini fructum passionis Iesu Christi fidei nostræ per spiritum sanctum communicari, pastum sacrosancti cōvivii cœlestem, spiritualem, vitæ æternæ authorem verè credentibus, verèque pœnitentibus animis exhiberi, tum exitiabilis ista quæstio piis animis illustrabitur, tandèque per Dei gratiam & misericordiam dirimetur, pacèque fidelibus animis constituta, civilia bella cessabunt, orbique Christiano pax optatissima constituetur.

P. RAMI COMMENTA-

RIORVM DE RELIGIO-

NE FINIS.

VOH 65 5403

1158824255

VCM .5= 6603

1156524258

